

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

war

ARAŞTIRMA İNCELEME DERGİSİ

WAR HEJMAR - SAYI : 16 PAYÎZ 2004

Agirê Bawa Gurgur/ KERKÛK

HEJMAR - SAYI : 16 PAYÎZ 2004

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

WAR

ARAŞTIRMA-İNCELEME DERGİSİ

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

WAR

ARAŞTIRMA-İNCELEME DERGİSİ

Ji Sê Mehan Carekê Tête Weşandin
Üç Ayda Bir Yayınlanır

Bûha: 6.000.000 TL

**KOR Reklamcılık Basın-Yayın
Tic. ve San. Ltd. Şti.**

Sahibi: **Turgut ERSOY**

Sorumlu Yazışleri Müdürü: **Vahdettin ATEŞ**

Redakte:

Roşan LEZGÎN
Remezan ALAN
Seîd VEROJ

Tîprêzî-Mîzampaj: WAR

e-mail: kovarawar@hotmail.com

Çapxane/Matbaa:

Barış Matbaa Mücellit

Davutpaşa cad. Güven Sanayi Sitesi
C. Blok No: 274, 275, 276 Tel:(0212) 6748528-29

Cîyê Rêvebirinê/Yönetim Yeri:

İnönü caddesi Magül İş Merkezi No: 49
Dağkapı /DIYARBAKIR
Tel: (0412) 2287828

NAVEROK - İÇİNDEKİLER

Dosya KERKÛKê-I

Kerkûk'ün Demografik Yapısını Değiştirme Siyasetinin Dünü Bugünü /7

Dr. Nuri Talebanî

Kerkûk'te Kürtlerle Türkmenler Arasında Barışçıl Yaşam /24

Irfan Kerkûkî

Kerkûk'te Edebî Ve Kültürel Hayat /46

Mustafa Salih Kerîm

Kerkûk Qudûsa Miletê Kurd e /55

Dr. Felat Dilgeş

Irak'ın Yeniden Yapılandırılması Ve Kerkûk Sorunu /61

Şerafettin Elçi

Kerkûk Ve Kürdistan Ulusal Sorunu /68

M. Emin Aslan

Kerkûk di Nivîsên Gerîdeyên Fransîyan de /77

Dr. Helkewt Hekîm

Binçîneyê(Binyadê, Rîşeyê) Navê Kerkûk /85

Tofîq Wehbî

Ji Um-Rêanê Heta Topzawa /94

Arif Qurbanî

Serokê Mezin Cenabê Barzanî Dibêje "Kerkûk Dilê Kurdistanê ye" û di
Siyaseta PDK-ê da Jî Kurdistanîyeta Kerkûkê Esas e /122

Mesrûr Barzanî

Kerkûk Beşeka ji Kurdistanê Parçenebar e /132

Berhem Salih

Eger Her Axek, Her Neteweyek Xudanê Wê Hebe,
Mafê Wê Nayête Wendakirin /135

Dr. Kemal Kerkûkî

Yekemîn Dukomentê Derbarê Peyva "Tehrib"
di Sala 1929 de Bidest Dikeve /143

Ferîd Asesard

Human Rights Watch, Ağustos 2004 raporu
İhtilafî Talepler
Kuzey Irak'ta Etnik Temizliğin Geri Çevrilmesi/150
Anadil Sorunu Ve Bir Dilin Doğru Kullanılması /163

Roşan Lezgîn

Werger û Şîroveya Dîwana Melayê Cızîrî
(Melay-I Cızîrî Dîvan'ının Tercüme Ve Şerhi)-II /171

Mamoste Qedrî

Kovara Zarê Kurmancî Ya Pêşîya Heftê Sal: Hemû Lîwayê Kerkûk
Kurd e, Gund û Qeza û Nahiyeyên Kerkûk Sertapa Kurd in ...! /185

Mumtaz Heyderî

Gorîna Navê Qutabxaneyên Kerkûkê
Ji Erebiyê Bo Kurdî Li Salên Xwendina (2003-2004) /188

Amedekar: Xalîd Ebdul

Jan /198

Ronî War

Pêşgotin

Xwendevanên birûmet, em bi tevî hejmara 16. ya WARê û hejmara wê ya duyemîn a Diyarbekirê, bi dosyayek fire ya KERKÛKÊ cardin silavê li we dikin û dibêjin ev hejmara me jî li ser xêrê be.

Di pêvajoya dîrokî de wekî gelek caran îro jî bi taybetî herêma em têde û bigiştî jî Rojhelata Navîn ji layê siyasî, dînî, mezhebî, etnîkî, qewmî û meseleyên netewî ve cardin dikele. Wekî her caran, ev car jî subjektê guherînkêr hêzên derve ne. Belkî jî ev sedemê herî girîng yê midaxeleyên dervayî ne. Lewra bi navê çî dibe bila bibe, rejîm û hêzên desthelat ên di Rojhelata Navîn de, tehamil bi îrada xelkên nav xwe û demokratî û guhartinê nakin. Digel wî îradeya dînamîkên navxweyî jî bi zordariyek hovane û leyiztikên siyasî yên qirêj û çewt, kirine yêdekê(dewsokê) parastina rejîm û statûqoya heyî. Ji ber vê yekê, wisa xuyaye ku mimkune midaxeleya derva ji bo guhartina statûqo û rejîmên dewletên Rojhelata Navîn bixêrtir be. Eger dînamîkên navxweyî jî di xetêkî rast û pêşkevîxwazî de tevbigerin, ev yek dibe mîsoger.

Di navenda Rojhelata Navîn de herêma mozopotamya şûnwarekê herî kevn û qedîm e mirovayetî ye ku li ser axa wê gelek şaristanîyetî hatine avakirin. Kurd jî yek ji wan miletên herî kevn e ku di avakirina vê şaristanîyetê de xwedî rolekî girîng û mîrasekî gewre ye. Ew neviyên Hurî, Gotî, Qasîdî Lûlobîyan in ku ji pênc-şeş hezar salan vir de li ser vê cografyayê çendek dewlet danîne. Lêbelê îro bigiştî li ser axa xwe bê desthelat û dewlet e. Li ser parçekî cografya xwe xwedî desthelatekî qismî ye, ne giştî û serbixwe ye. Îro her çiqas qismekê cografya başûrê Kurdistanê di bin desthilatiya siyasî ya kurdan de be jî, nizîkê ji %40-ê cografya başûrê Kurdistanê dagîrkirî ye. KERKÛK bajarekî herî mezin û dewlemend e vê cografya dagîrkirî ye û bala hemû dewletên herêmî û hêzên navnetewî li ser wî ye. Ji bo vê em dixwazin bitaybetî li ser Kerkûkê û bi giştî jî li ser herêma Rojhelata Navîn û Kurdistanê çend xalên girîn dîyar bikin:

* Herêma Rojhelata Navîn di nav pêvajoya guhartinek gewre de ye; hêzên statûqo parêz, rejîmên dîktator û hevalbendên wan dijî vê çiqas hewl bidin jî dê nikaribin pêşî li vî guhartinê bigrin.

* Polîtîka dewletên herêmî bitaybetî jî yê Tîrkiye, Îran û Sûrîyeyê li ser dijîtiya kurdan hatiye avakirin û di derbarê vê yekê de(ku yekane xala wan a hevpar e) kolîsyonek sê layenî pêk anîne û ev yek gelek caran ji layê gewre berpîrsên van dewletan ve bi aşkera hatiye diyarkirin. Bi gotîneke di Pakta Sadabat, Bexda û Sentoyê bi awakî din berdewam e. Her sê dewlet jî di vî çarçovê de hemû navgîn û piyonên xwe bikar tînin. Vî polîtîkayê di pratîkê de wan kiriye mitefîk û hevkarê bermayên baasiyan û rêxistinên oldar û paşverû yên kevneperest.

* Tîrkiye bi behaneya parastin û piştgiri kirina heq û hîquqê tirkmenan (ku 75 sal e bi tevî hemû zîlm û zordariya dewleta Iraqê li ser tirkmenan, bi taybetî jî yê dema Partiya Baas hatiye jîbîrkirin) û bi egera heq îdîa kirina li ser mîrata Osmanîyan, tehdîta ji nû ve dagîrkirina Musil û Kerkûkê polîtîkayek dagîrker e. Polîtîka Îran û Sûrîyeyê jî li ser mesela Kerkûkê ji ya Tîrkiyeyê cûdatir nî ye.

* Ev her sê dewlet nikaribin pêşî li dewletbûna başûrê Kurdistanê bigrin jî, dixwazin Kurdistanê Federal yan jî ku dewletek serbixwe ya kurdî çêbe, her dem lawaz bimîne.

* Bi tevî ku di Yasa Katî(demkî) de Iraqek Federal û li ser esasên cografî û siyasî Kurdistanê Federal hatibe qebûlîkirin jî, wisa diyare ku di pratîkê de li Bexdayê ev wêne xwe nîşan nade.

* Em hêvî dikin ku çareserîya di Yasa Katî(demkî) de hatiye dîyarkirin û bi wê ve girêdayî mesela referandomê nebe leytîkek siyasî ya navdewletî bo wendakirina Kerkûkê.

* Di çarçova demokratiyetîya başûrê Kurdistanê de, bi taybetî li Kerkûk û bigîştî jî di bajarên di yên Kurdistanê de parastina heq û hiquqê hemû eqliyetan û grubên dînî û mezhebî, wezîfa demokratiyê û netewî ya desthelata siyasî ya kurdî ye.

* Kerkûk parçekî ji cografîya Kurdistanê ye û her kurdek wê wisa têdigehe, ji ber vê ne tenê mesela kurdên başûr e, bala hemû kurdên dinyayê; kurdên rojhelat, rojava û bakur hemû li ser Kerkûkê ye û dilê her kurdekî li Kerkûkê daveje.

* Îro wezîfa herî girîng ya hêzên siyasî yên başûrê Kurdistanê ev e, ku Kerkûk di serî de li ser û hemû qeza û nehiyeyên di yên jî dervayê sinorên îroyîn ê Kurdistanê Federal de, xwedî yek polîtîka û yek deng û yek helwest bin.

“Xwendevanên birûmet!

Kovara WAR di hejmara xwe ya yekemîn de, di bin sernivîsa “Destpêkê” de li ser armanc û rêbazê, sekin û çarçova xwe diyar kiribû. Di vî nivîsarê da çand wisa tarîf kiribû: “Çand, ji bo armancên pîşekar li ser cografîyayek belîkîrî da hemû berhemên faalîyeta civakî ye. Ji ber vê yekê çand, dîroka civakê ye. Yanî berhema hemû faalîyetên însanî ye, bi gotîneke di faalîyeta wanekîbûyî (objektîvbûyî) ye.” Çand, ji ber ku faalîyeta di rêka armancên pîşekar da ye, ku serbixwe û ji siyasîyê cihê naye dîtin, bervajî wê divê di nav tûmîya hevgirtîniya armanca siyaasî de bête dîtin. Di nivîsa “Destpêkê” de ev hatiye îfade kirin. Cardin di heman nivîsê de tarîfa çandê bi siyasîyê ve têkildar kirîye û siyasîyê jî wisa tarîf kirîye: “Siyasîyê, ber bi armançekî diyar ve, faalîyeta yekîrîn û navendîkirina peywendiyên civakî ye”. Li vê derê tiştê ku dixwaze bikurtî bîne ziman ev e: di girêdana bi pîrsîgîrêka netewî ve çand unsûrekî objektîv û siyasîyê jî unsûrekî subjektîv e. Ku yekîtiya dîyalektîkî ya unsûrên objektîv û subjektîv yan jî şertan bête pêkanîn, li ser bîngeha netewî de çareserîkirina pîrsîgîrêka netewî mimkun dibe.

Ji ber ku di nav yên biryara weşandina WARê dane de, li ser têkildarkirina çand (ku berhemê têkîliyên civakî ye) û siyasîyê yan jî kîjan siyasîyê û siyasîyêk çawa cihêtiya fikrî peyda bûye. Ji ber vê yekê biryara rawestandina weşana Warê hatiye girtin.

Ev hejmara 16. ya di destê we de hejmara dawîn a WARê ye. Em bawer dikin WAR bi weşandina lêkolîn û lêgerînên li ser ziman, dîrok û hêlengên çandî yên kurdî hindik be jî zêdeyîkî çêkirîye.”

Xwendevanên birûmet!

Nizîkê heft sal e ku WAR di nav rêzê kovargerîya kurdî de û bi taybetî di warê lêkolîn û lêgerînê de cihê xwe girtiye û bi tevî hemû kêmasî û tengasiyan xetek ji bo xwe dirist kirîye. Her çiqas weşana WAR-ê bête rawestandî jî, di vî mijarê de xebat û hewldanên me dê berdewam bikin.

Em bawer dikin li ser Kerkûkê di vê hejmara WAR-ê de hunê gelek nivîsên balkêş bixwînin. Bi hêvîya derketina gelek kovarên wekî WAR, di nav xêr û xweşiyê de bimînin.

WAR

KERKÜK'ÜN DEMOGRAFİK YAPISINI DEĞİŞTİRME SİYASETİNİN DÜNÜ BUGÜNÜ*

Dr. Nuri Talebanî

Iraklı Kürt yazar ve araştırmacı/
Londra

Arapçadan çeviren: Mamoste Qedî

Kerkük, değişik süreçlerde hüküm süren Erdelan (hicrî 617-1284) ve Baban (hicrî 1106-1267) emirliklerinin bir parçası iken, daha sonra Osmanlılar döneminde miladî 1879 yılına kadar Şehrezûr eyaletinin merkezi olmuştur.¹ Kerküklü meşhur şair Şeyh Rıza Talebanî² (m. 1835-1910) Kürtçe, Farsça ve Türkçe

* **Kerkük: Medînetu'l-Kavmiyati**'i Muteahiye(Kerkük: Kardeş kavimler şehri, (1. baskı Londra, 2002/Kitap bir grup akademisyenin makalelerinden oluşmaktadır.

¹ Erdelan Emirliği hicrî 617 yılında Kürdistan'ın doğu kısmında kurulmuştur. Büyük bir güce sahip olan ve zamanla Kerkük'ü de içine alacak şekilde sınırları genişleyen bu emirlik, hicrî 1284 yılında sona ermiştir. İkinci Baban Emirliği ise hicrî 1106 yılında kurulmuştur. Başkenti önceleri "Kalacewdan" idi. Daha sonra h. 1199 / m. 1784 yılında Süleymaniye şehrini kuran İbrahim Paşa Baban, burayı emirliğin başkenti yapmıştır. Emirlik Osmanlı yönetimine bağlanmak üzere h. 1367 / m. 1851 yılında sona ermiştir.

Mehmet Emin Zeki, Tarihü'd-duvel ve'l-ımaratı'l-Kurdiyye fi'l-ahdi'l-İslamî (İslamî Dönem Kürt Devletleri ve Emirlikleri Tarihi), trc.: Muhammed Ali Avni, düzeltilmiş 2. baskı, Londra ,h.1416, s. 276-291, 416-422.

² Kürdistan ve Kerkük'ün ünlü şairlerinden biri olan Şeyh Rıza Talebanî, XIX. yüzyıl Kürdistan'ının büyük tasavvuf şeyhlerinden ve Kerkük'ün önde gelen alim ve şairlerinden biri olan Şeyh Abdurrahman Talebanî (Halis)'nin oğludur. Kürtçe, Farsça ve Türkçe şiirlerinden oluşan Dîvan'ı ilk kez miladî 1935 yılında Bağdat'ta basılmıştır. Ancak eksik olan bu baskıdan sonra birkaç baskısı daha yapılmıştır. Örneğin yeni ikinci baskısı avukat torunu Ali Talebanî tarafından 1946 yılında Bağdat'ta, üçüncü baskısı İran'da, başka bir baskısı 1996 yılında İsveç'te (bu iki baskı 1946 baskısının tekrarıdır), beşinci baskısı 1999 yılında Süleymaniye'de, bir başka baskısı da 2000 yılında Erbil'de yapılmıştır. Şairliği ve şiirleri hakkında çok sayıda kitap yazılmış, araştırma ve incelemeler yapılmıştır. L.J.D Edmonds 'nin araştırması gibi bu çalışmaların bir kısmı İngilizcedir. Bunun yanında Süleymaniye Üniversitesi Beşerî İlimler Fakültesi'nde Havkar Raûf Muhammed Emin tarafından İbn Rûmî ile mukayeseli olarak Şi'ru'l-hicâ 'inde's-Şeyh Rıza Talebanî (Şeyh Rıza Talebanî'de Hiciv Şiirleri) adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmış ve 4 Mart 2001 tarihinde bu tezin savunması yapılmıştır. Ayrıca Kürdistan'da haftalık yayınlanan "el-İttihâd" (Birlik)gazetesinin 2 Mart 2001 tarihindeki 419. sayısında da bu şairden ve şiirlerinden bahsedilmiştir.

İbrahim Papa
(Süleymaniye Pehrinin Kurucusu)

yazdığı şiir ve kasidelerinde Kerkük'ün Baban Emirliği ile olan ilişkisine ve ardından Şehrezûr eyaleti için merkez oluşuna işaret etmiştir. Şair Kürtçe yazdığı uzun bir kasidesinde merkezi Süleymaniye olan ve ne Acemlere ne de Osmanlılara boyun eğen Baban Emirliği günlerini yad etmektedir.³ Ömrünün üçüncü on yılında Asitane'yi ziyaret etmek isteyen şair, Birifkan köyüne uğrayarak burada Şeyh Nurettin el-Birifkanî'nin mezarını ziyaret etmiş ve mezarının başında Farsça bir kaside nazmetmiştir. Bu kasidesinde Kürdistan'ın büyük tasavvuf şeyhlerinden biri olan Şeyh Birifkanî'yi⁴ methetmiştir. Kerkük'ten gelen şair, Rum Diyarı'na yolculuğa çıktığını ve Şehrezûr yolu üzerinde Şeyh Nurettin'in⁵ mezarını ziyaret etmek istediğini belirtmektedir. Şairin Rum Diyarı'ndan maksadı

Türkiye'dir. Zira Kürtler Türkiye'ye bu ismi de verirler.

Osmanlı Devleti'nin miladî 1879 yılında Şehrezûr eyaletinin merkezini Kerkük'ten Musul'a nakletmesi üzerine şair Türkçe yazdığı bir beytinde üzü

³ Şair bu uzun kasidesinde Baban Emirliği ile ilgili şöyle diyor:

Aklıma Süleymaniye geliyor ki, Babanların yönetim merkezi idi,
Ne Acemlerin, ne de Osmanlılarının yönetimine boyun eğmişti.

Şairin *Divan'ı*, m.1946 baskısı, Kürtçe kısmı.

⁴ Birifkan, Irak Kürdistanında bugünkü Duhok şehrinin sınırları içinde yer alan bir köydür. Buralı olan Şeyh Nurettin, Şeyh Abdulcabbar'ın oğludur. Şeyh Abdulcabbar Şeyh Zeynelabidin'in oğlu, o da Kutup olarak bilinen Şeyh Şemsettin'in oğludur. Hicrî 1205 yılında doğmuş, hicrî 1218 yılında Köyü Birifkan'da ölmüştür.

⁵ Şair Birifkan köyünü ziyaret ettiği sırada Farsça nazmettiği kasidesinde şöyle diyor:

*Şehrezûr'dan çıkıp Rum Diyarı'na gitmek istediğimde,
Birifkan diyarına da düştü bizim yolumuz.*

Şairin *Divan'ı*, m.1946 baskısı, Farsça kısmı.

tüsünü dile getirmiş, halkı bu değişikliğe karşı uyarmış ve daha önce Kerkük'te iken tanıştığı anlaşılan yeni Musul valisinin ismini de kaydetmiştir. Şair kasidesinde Musul'un vilayet merkezi yapıldığını, Nafi Efendi'nin oraya vali olduğunu, böylece halka yazık edildiğini ve halkın artık başına küller saçması gerektiğini söylemektedir.⁶

Şairin bir asırdan fazla bir zaman önce Kerkük'ün geçirdiği aşamalara ilişkin kaydettiği bu şiirsel şahadetin yanı sıra, ünlü bir Osmanlı gezgini de Türkçe yazdığı "Kamûsu'l-Alâm" adlı ansiklopedide bu şehirle ilgili gördüklerini kaydetmiştir. Bu gezgin büyük alim Şemsettin Samî olup, ansiklopedisinde Kerkük ile ilgili şunları söylemektedir: "Kerkük, Kürdistan'a bağlı Musul vilayeti içinde yer almaktadır. Güneydoğu sınırı itibarıyla Musul'a 160 km. uzaklıktadır. Şehrezûr Sancağı'nın eyalet merkezidir. Nüfusu 30.000 kişidir. Bu şehirde 1 kale, 36 cami ve mescit, 7 medrese, 15 teke ve dergâh, 12 han, 1282 dükkan ve 8 hamam bulunmaktadır.⁷ Yazar Kerkük'ün demografik yapısıyla ilgili de şunları yazmıştır: "Nüfusun dörtte üçü Kürtlerden, geriye kalanı da Türk, Arap ve diğer milletlerden oluşmaktadır. Şehirde 760 Yahudî ve 460 Keldanî vardır".

Osmanlı yönetiminin Osmanlı sultanlarının güvenini kazanan bazı Türk aileleri ile IV. Murat'ın hicrî 1048 yılındaki başarılı harekâtından sonra Irak'ın Safevîlerden geri alınmasının ardından buraya yerleşen bazı Türk ailelerinin nüfuzlarını ve merkezi güçlerini takviye etme yönündeki destek ve çabalarına rağmen Kerkük şehri Kürt kimliğini muhafaza etmiştir.⁸ Osmanlı yönetimi Türk asıllı bu ailelerin reislerini iadî görevlere getirmiş ve onlara yüksek rütbelere vermiştir.⁹ Bu aileler uzun bir süre Osmanlı yönetim ve kültürünün orada etkili olmasında önemli roller üstlenmiştir.¹⁰

İslam Ansiklopedisi, Kerkük mıntıkasının Osmanlı yönetiminin son zamanlarındaki idarî yapısıyla ilgili şunları kaydetmektedir: "Kerkük, XIX. yüzyılda şu yeni sancaklardan oluşan Şehrezûr Eyaleti'nin bir merkeziydi: Kerkük, Erbil, Süleymaniye. Sonra Kerkük Sancağı Şehrezûr Eyaletine dahil edilirken,

⁶ Şair Türkçe söylediği birbeytinde şöyle diyor:

Musul oldî vilayet, Nafi' Efendi vali,
Veylun lekûm ra'îyye, kül başuve ahali.

Ata Terzibaşı, *Kerkük Şairleri* (Türkmence), II. cilt, Cumhuriyet Matbaası, Kerkük, m.1968, s. 144.

⁷ Şemsettin Samî, *Kamûsu'l-Alâm* (Osmanlı Türkçe'siyle), Mihran Matbaası, İstanbul, hicrî 1315 / miladî 1898. Ayrıca bak Dr. Helküt Hakim, "Kerkük: Medînetu'n-nâr ve'n-nûr" (Kerkük: Ateş ve Işık Şehri), (Cerîfe / Feryat) dergisi, III. sayı, Ağustos, m.1984, s. 14 ve devamı.

⁸ Abdulmecîd Fehmî Hasan, *Delîlu tarihî meşâhiri'l-elviyyeti'l-İrakiyye* (Meşhur Irak Sancakları Tarihi Rehberi), Kerkük'e mahsus II. cilt, Dicle Matbaası, Bağdat, m. 1947, s. 284. Burada Nıftçı ailesinden bahsedilmektedir. Ailenin reisi olan Salih Paşa'nın oğlu rahmetli Nazım Paşa'nın dediğine göre "Bu ailenin soyu Küçük Asya (Anadolu)'da ikamet eden bir Türk kabilesine dayanmaktadır. Bu ailenin bazı fertleri daha sonra Irak'a göç etmişlerdir. Ailenin büyüğü Kahraman Ağa'dır ki, Kerkük'te petrol yataklarını keşfeden ve hem buraya hem de civar topraklara el koyan kişi budur".

⁹ Abdulmecîd Fehmî Hasan, *a. g. e.*, Nıftçı ailesi için s. 284, özellikle Avcî Ailesi için de s. 301.

¹⁰ *İslam Ansiklopedisi* (Fransızca), V. cilt, s. 147. Ansiklopedide Kerkük ile ilgili bilgileri önce oryantalist Cramerz yazmış, sonra ikinci baskısı yapılmadan Tomas Bois onun yazdıklarına önemli birtakım ilavelerde bulunmuştur.

Süleymaniye bunun dışında tutuldu. Miladî 1879 yılında Musul vilayeti teşekkül ettiğinde, Kerkük bu sırada önemli bir askerî şehir olarak kaldı.¹¹ Ansiklopedi konunun devamında Musul vilayetinin Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarından meydana geldiğini, daha sonra Erbil Sancağı'nı oluşturmak üzere Küçük Zap'ın güneyinde yer alan üç "kaza"nın miladî 1918 yılında Kerkük'ten alındığını yazmaktadır.¹² I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine ve savaşın ardından İngiliz kuvvetlerinin buraları işgal etmesine kadar bu sancaklar Musul'a bağlı kalmaya devam etmişlerdir. İngiliz kuvvetleri 17 Mart 1918 yılında General Marshall komutasında Kerkük'ü işgal etmişlerdir. Anılan ayın 27'sinde şehirden çıkan bu general, şehri ikinci kez işgal etmek için İngilizlerle Osmanlı Devleti arasında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı ayın yılın Ekim ayında şehre tekrar girmiştir.¹³

Öyle anlaşıyor ki, bazı İngiliz danışmanların desteğiyle Şeyh Mahmut el-Hafid tarafından bir Kürt İdaresi'nin kurulduğu Süleymaniye mıntıkasının dışında Musul vilayetinin öteki mıntıkları bazı İngiliz siyasî komiserlerin denetiminde doğrudan doğruya İngiliz işgal güçlerinin boyunduruğuna girmişlerdir. İngilizler Musul'a yönelik işgallerinin bu sürecinde Kerkük'te çok önemli petrol yataklarını keşfedince bölgeyle ilgili önceki siyasetlerini yeniden gözden geçirmiş; böylece kendileriyle Fransa arasında miladî 1916 yılında imzalanan gizli *Sykes Picot Anlaşması* gereği bu bölge onların payına düşmemesine rağmen yine de burada kalmak için çabalamışlardır. Bu bağlamda Fransa nezdinde yaptıkları çalışmalar sonucunda bu ülkeyi Musul hakkından feragat etmeye ve 24 Nisan 1916 yılında yapılan *San Rimo Antlaşması*'nı imzalamaya ikna etmişlerdir. Fransa bu antlaşma gereği bu hakkından feragat etmiştir. Ancak Fransızlar bu feragatı, petrol araştırmak ve bulunan petrolü Bağdat ve Musul vilayetlerinde işletmek maksadıyla daha önce Osmanlılarla Almanya'nın birlikte kurdukları Türk Petrol Şirketi TPC'den kendilerine belirli bir payın verilmesi karşılığında kabul etmişlerdir.¹⁴ Böylece Kerkük ve çevresinde keşfedilen petrol Musul vilayetinin İngilizler'in 1921 yılında Bağdat ve Basra'dan oluşturarak kurdukları ve başına Şerif Hüseyin'in oğlu Melik Faysal'ı getirdikleri Irak devletine bağlanmasının

¹¹ *İslam Ansiklopedisi*.

¹² *İslam Ansiklopedisi*.

¹³ İngiltere'nin bazı gizli belgelerinden anlaşıyor ki, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Irak cephesindeki İngiliz kuvvetlerini Musul sınırları boyunca Kuzey'de ilerlemeleri konusunda uyarmıştır. İngiliz hariciyesinin siyasî kanat sorumlusu Sir Erjer Hirtzel tarafından imzalanan 14 Mart 1915 tarihli gizli bir raporda, "Bölgede oturan Kürtlerle olası bir problem yaşamamak için her ne şekilde olursa olsun Hamrin sıradağlarını geçmemek gerekir" denilmiştir. Bak Briton Cooper Bush, *Britain, India and Arabs*; Marian Kent, *Oil and Empire*, P. 120.

İngiltere ve Fransa gizli *Sykes Picot Antlaşması* gereği Bağdat ve Basra şehirlerinin İngiltere'ye, Musul vilayetinin de Fransa'ya verilmesi üzerinde daha önceden ittifak etmişlerdir. Bu şu anlama gelmektedir ki, bu iki devlet Irak'a bugünkü gibi sınırları bir bütün olan "tek oluşum" gözüyle bakmamışlardır. Kasım 1999 yılında Washington Kürt Araştırmaları Kurumu tarafından düzenlenen kanunî bir sempozyumda sunulan ve aşağıdaki kaynakta da yayınlanan araştırmamıza bakın: = "An Analysis of The Legal Rights of the Kurdish People"; Nouri Talabany, Southern Kurdistan in International Law, Virginia, USA, 2000, p. 96.

¹⁴ *ibid.*, p. 97.

esas nedeni oldu.¹⁵ Kendisine bağlı önemli bir birimin de Kerkük olduğu Musul vilayetinin Irak'a bağlanması, bu vilayetin sınırlarını belirlemek amacıyla Milletler Cemiyeti Meclisi'nden Aralık 1925 yılında çıkan karardan sonra tamamlanmıştır. Bu karar, Uluslararası Sınır Komisyonu'nun aynı yılın Şubat ayında bu vilayete yaptığı ziyaretin ardından Cemiyet Meclisi'ne sunduğu rapordan sonra uygulanmıştır.¹⁶ İngiltere yönetimi ön ayak olduğu keşif ve araştırmalarla Uluslararası Komisyon'un Musul'u ziyaret etmesi için uygun koşulları hazırlamıştı. Bu bağlamda Kral I. Faysal'ın, Süleymaniye hariç, Musul çevresine yapacağı bir gezi programı düzenlemiştir. Amaç Musul'un 1921 ortalarında kurulmuş olan yeni Irak devletine katılması için insanları teşvik etmektir. İngiltere yönetimi kralın buraya yaptığı ziyareti uygun bir fırsata dönüştürerek resmî dairelerin gönderlerine Irak bayrağını çekmiş ve bunu Milletler Topluluğu'nun bu yönde bir determinasyon kararı almadan önce yapmıştır.¹⁷ Başta rahmetli Abdurrahman el-Bezzâz olmak üzere birçok Iraklı araştırmacı, İngiltere'nin bu çabalarının durumu Irak'ın lehine çevirdiğini ve Musul'u onun bir parçası haline getirdiğini vurguluyorlar. Burada şunu söylemek gerekir ki, İngiltere'yi Musul'u Irak'ın bir parçası yapmaya iten şey onun ekonomik ve stratejik çıkarları olmuştur. Zira Irak'ta mandater devlet olan İngiltere, Kerkük petrolünü önce Orta Akdeniz'in doğu kıyılarındaki limanlara, oradan da dolumu yapılarak Avrupa ve Batıya gönderme plânları yapıyordu. Çünkü o zamanlar Kerkük'ten Suriye ve Lübnan limanlarına uzanacak boru hattını Irak topraklarında inşa etmedikçe Kerkük petrolünü anılan limanlara göndermek mümkün değildi. Örneğin İngiltere'nin bu petrolü Türkiye topraklarından geçirme imkanı yoktu. Zira Musul üzerinde hak iddia eden ve burayı kendi topraklarının bir parçası sayan Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler bu yüzden bozulmuştu. Daha sonra 80'li yılların ortalarında Kerkük petrolünün Türk Ceyhan limanına bağlanması tamamlanmıştır. Bu petrolün oraya nakli ve dolumu yapılarak dünyanın öteki yerlerine nakledilmesi için yeni bir boru hattı yapılmıştır.¹⁸

¹⁵ Stephen Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*, Oxford, 1925, p. 312n; Helmut Mezcher, *Imperial Quest for Oil*, Iraq, 1910-1928, Oxford, 1976, p. 76; *Mantikatu Kerkûk ve muhâvelatu tağyîri vâkıiha el-kavmiyyi* (Kerkük Bölgesi ve Demografik Yapısını Değiştirmeye Yönelik Çabalar), 2. baskı, Londra, miladî 1999, s. 47 ve 48. (Öyle görülmüyor ki bu kitabın ikinci baskısını üstlenen Londra'daki "Dârul-hikme li't-tibâa ve'n-neşr" adlı yayınevi bizce bilinmeyen bazı nedenlerden dolayı kitapta kendi adını yazmamıştır!).

¹⁶ Uluslar arası Komisyon, vilayetin ileri gelenlerine ve seçilen kişilere bazı sorular sormak suretiyle yaptığı formalite ve şekilsel bir araştırma ile yetinmiştir. Dr. Fazıl Hüseyin, *Müşkiletu'l-Mavsil* (Musul Sorunu), İşbiliye Matbaası, Bağdat, m. 1977, s. 6.

¹⁷ Daha önce işaret edilen *Mantikatu Kerkûk* adlı eserimiz.

¹⁸ Fransa Yeşiller Partisi temsilcilerinin Fransız Parlamento Binası'nda düzenledikleri bir konferansta 5 Şubat 2001 tarihinde ekonomik ambargonun Irak üzerindeki etkileri ve insan haklarının durumu hakkında bir araştırma sunduk. İlgili başlık şöyledir: *Lo Politique de l'Arabization de lo Rogion de Kirkuk Par les Regimes Irakiens*. Ben burada Lonndra'da oturur ve krallık döneminin eski Kürt bakanı olan rahmetli Tefvîk Vehbî'den duyduğum şu bilgilerin tarihiye not düşülmesini istiyorum ki, rahmetli şöyle demişti: "Irak'ın eski başbakanı Nuri Saîd, Suriye ve Irak hükümetlerinin aralarının bozuk olduğu 1956 yılında birkaç politikacı ve eski bakan ile bir istişare toplantısı yapmıştı. Toplantıda bazıları Kerkük ile Suriye arasındaki boru hattının kesilmesini ve Kerkük ile Türkiye limanları arasında yeni bir petrol hattının döşenmesini teklif ettiler. Ancak başbakan bu öneriyi tamamen reddetti ve Suriye halkına herhangi bir zarar vermek istemediğini belirtti. Fakat Nuri Saîd'in 1956 yılında reddettiğini Irak Baas rejimi 80'li yıllarda uygulamaya koydu".

Musul vilayetinin yeni Irak devletine bağlanması uluslararası bir kararla tamamlanmasına rağmen, bu, iki taraf olarak İngiltere ve Irak'ın; "Kürtlerin kendi şehirlerini yönetecek idarecilerin Kürt asıllı olması ve değişik alanlarda hizmet veren müesseselerde Kürtçenin resmi dil oluşu gibi isteklerini yerine getirme şartına bağlanmıştı".¹⁹ Fakat sonradan kurulan Irak hükümetleri uluslararasıca kendilerine yüklenen bu görevleri yerine getirmediler ve bizzat Kerkük'te bu şartları tersine çevirme siyasetini uyguladılar. Zira özellikle Kerkük'ün hem Irak hem de İngiltere için yaşamsal önem taşıyan ekonomik ve stratejik konumunu idrak ettikten sonra uzun bir süre Kürtlerin Kerkük'ün kaderi ile ilgili hiçbir rol oynamamaları için çabalayıp durdular.²⁰ Kerkük'ün işgalinden sonra bu çabalar daha da belirgin bir hal aldı. Zira hem işgalci İngiltere yönetimi hem de art arda gelen Irak hükümetleri Kerkük'te eğitim dilinin Türkçe olması yönünde karar aldılar. Öte yandan Türkmenlere şehirdeki ve sancaktaki nüfus oranlarına göre hakketmedikleri roller verdiler. Bu, geçmişte Osmanlıların uyguladıkları siyasetin aynısıydı. Değişik Irak hükümetleri ile İngilizlerin idare ettikleri ve kendisine merkez olarak Kerkük'ü seçtikleri Irak Petrol Şirketi arasında anlaşmalar yapıldı. Anlaşmaların hedefi, şirketin Kerkük içinde ve çevresindeki tesislerinde çalıştırılmak üzere Irak'ın öteki illerinden insanlar getirmekti. İşte bundan dolayı, "Kerkük sancağında binlerce işçi, esnaf ve sanatkar toplandı. Onları değişik meslek gruplarından, küçük tüccarlardan ve ekmek peşinde koşanlardan başka binlerce kişi takip etti".²¹ Bu korkunç sayıdaki işçi, sanatkar ve diğer gruptaki insanları şirketin müesseselerinde çalıştırmanın ve öteki sancaklardan buraya yapılan göçlerin ardından şirketin müesseselerine yakın yerleşim alanlarında Araplara, Ermenilere ve Asûrilere ait bir nevi müstakil mahalleler türedi.²² Bazı araştırmacılar Kerkük'te 1947-1957 yılları arasında öncesine oranla beş kat nüfus artışının meydana geldiğini söylüyorlar. 1947-1957 yılları arasında Kerkük'e göç edenlerin sayısı 39.000 kişiyi bulmuştur.²³ Şu hususa işaret etmek gerekir ki, Şirketin müesseselerinde istihdam edilen Kürt işçi ve çalışanları oranı diğer halklardan sonra gelir ve bu oran onların hem şehirde hem de sancaktaki nüfusları ile

¹⁹ Dr. Velid Hamdi, İngiltere Belgelerinde Kürtler ve Kürdistan: Tarihsel ve Belgesel Bir Araştırma, Londra, 1992, s. 186; Adnan Hüseyin'in "*ez-Zemen*" dergisinde "Kürt Sorunu: Irak'taki Problemlerin Temelinin Hikayesi" başlığıyla çıkan makalesi, sayı: 26, Aralık 1997, s. 7. Dr. Velid Hamdi, İngiltere'nin Irak büyükelçisinin uluslararasıca yükletilen görevler gereği Kürdistan'da Kürt dilinin kullanılması konusunu nasıl teşvik ettiğini içeren bir İngiltere gizli belgesine dikkat çekmektedir. Bu, büyükelçinin 20 Mart 1930 yılında Kral I. Faysal ile yaptığı bir toplantıda söz konusu olmuştur. Bununla birlikte Irak hükümeti bu konuda hiçbir ıcrada bulunmamış ve Kürt bölgelerinde herhangi bir eğitim birimini tesis etmemiştir. Adı geçen eser, s. 186.

²⁰ Dr. Cebbâr Kadir, "Kerkük: Karnun ve nisfu karnin mine't-Tetrikî ve't-Ta'rib" (Kerkük: Türkleştiriminin ve Araştırmanın Bir Buçuk Asrı), *el-Mileffu'l-Irakî* (Irak Dosyası) dergisi, sayı: 99, Mart 2000, s. 42.

²¹ Abdulmecid Fehmi Hasan, *Delîlu tarîhi meşâhiri'l-elviyetil Irakîyye* (Meşhur Irak Sancakları Tarihi Rehberi), Kerkük Sancağı'na mahsus II. cilt, Dicle Matbaası, Bağdat, M. 1947, s. 54.

²² Daha önce geçen Mantıkatu Kerkük adlı eserimiz, s. 51.

²³ Dr. Ahmed Necmüddin, Ahvâl'u's-sukkân fi'l-Irak, (Irak'ta Oturanların Durumu), Arapça Araştırmalar Enstitüsü, Kahire, m. 1970, s. 109.

uyumlu değildir.²⁴ Bu durum, Petrol Şirketi'nin 50'li yılların başında çalışanları için Arrapha veya Yeni Kerkük adıyla yüzlerce evden oluşan bir bölgeyi iskana açmasından sonra net olarak ortaya çıkmıştır. Buralarda oturan işçilerin çoğu Asurî, Ermenî ve Türkmenlerden oluşuyordu. Bu durum, Kürtlere başından beri nasıl aldatıldıklarını hissettirdi. Kerkük'teki petrol yatakları üretimi öteki illerden çok sayıda insanın gelip Kerkük'te kümelenmesine yol açmıştır. Krallık dönemi boyunca Irak hükümeti hep aynı siyaseti uygulamışlardır: Kürt olmayan insanların Kerkük'e gelip yerleşmelerini teşvik etmek ve Kürt bölgelerinde ilköğretim kademesinde eğitimin Kürt dili ile yapılmasını yasaklamak.²⁵ Bunlar Kürdistanın öteki şehirlerinde ara sıra göz yumdukları Nevrûz kutlamalarını Kerkük Kürtleri için yasaklamışlardır. Bununla birlikte, bu hükümetlerin Kürtleri Kerkük'ten kovma siyasetine başvurmadıklarına ve kıtlık-kuraklık yıllarında Sancağa bağlı öteki Kürt köylerinden Kerkük'e göç etmek isteyen çiftçilere engel olmadıklarına işaret etmek gerekir. Ancak Yasin el-Haşimî'ye bağlı bakanlık 30'lu yılların ortalarından itibaren bazı göçebe Arap kabilelerini Sancağın güneybatısındaki Hüyce Ovası'na yerleştirmeyi plânlamış, bu doğrultuda Küçük Zap Nehri'nin suyunu adı geçen ovaya çekmek için hazır projeler geliştirmiştir.²⁶ Temmuz 1958 Devrimini Kürdistan'da ve bizzat Kerkük'te sevinçle karşılayan ve kendilerine yönelik uygulanan ayrımcı politikaya bir sınır getirecek ümidiyle bu devrime var güçleriyle destek veren Kürtler, devrimin liderlerinden Kerkük Kürt mıntkasında ilk öğretim merhalesinde Kürtçe eğitime izin vermelerini talep ettiler.²⁷ Fakat dar görüşlü siyasetleriyle tanınan askerî ve sivil yetkililerin Kerkük'teki hassas makamlara getirilmesi, oradaki Kürtlerin lehinde herhangi bir durum değişikliğini engelledi. Emniyet güçleri de krallık döneminde takibata alınan siyasî unsurları izlemeye devam ettiler. Başta Kerkük II. Tümen Komutanı General Nazım Tabakçalı olmak üzere işbaşına getirilen yeni yetkililer Kerkük'te Kürtler ile Türkmenler ve Araplar arasında denge kurmak bahanesiyle Türkmenleri

²⁴ Daha önce geçen Mantikatu Kerkük adlı eserimiz, s. 36. Irak'taki İngiltere idare birimleri Kerkük Sancağı'ndaki Kürtlerin miladi 1921 yılındaki nüfusunu 75. 000; Türklerinkini 35. 000; Araplarınkini 10. 000; Yahudilerinkini 1000; Keldanilerinkini de 600 olarak belirlemiştir. İngiltere'nin belirlediği bu rakamlar Stokholm Genel Kütüphanesi'nde korunan arşiv belgelerine dayanmaktadır. Zira Musul'da yapılan anket ve istatistik çalışmalarını İsveç Devleti yürütmüştür. Miladi 1957 yılında Kerkük'te yapılan resmi nüfus sayımına göre Kürtlerin oranı %38,3; Araplarınki %28,2; Türkmenlerinkini %21,4 olmuştur. Ondan sonra, özellikle 1968 yılında, Arap olmayan kavimlerin Kerkük'ten kitleler halinde göç ettirilmesi başlamıştır ki, bundan dolayı daha sonraları yapılan sayımlar güvenilirliklerini ve meşruiyetlerini yitirmiş sayılırlar.

Ben burada diğer birkaç öğrenci ile birlikte Kerkük'teki ilköğretim kademesinde yaşadığım şahsî bir tecrübeme özellikle işaret etmek istiyorum: Arapça olduğu için anlamadığımız Kerkük'teki okul kitaplarını ezberlemek zorunda kalıyorduk. Bu alışkanlığımız daha sonra nispeten azalmış olsa bile lise sıralarında da devam etmiştir.

²⁵ Bk. daha önce geçen Mantikatu Kerkük adlı eserimiz, s. 51-56.

²⁶ Kürtçe eğitim, Kürt kültürünü geliştirme ve Kürt bölgelerindeki eğitime rehberlik edecek bir eğitim müdürlüğünün kurulması gibi Kültürel Kürt hakları için Eğitim Bakanlığı'na bazı raporlar sunuldu. Fakat hem bu istekler, hem de Merkezî Öğretmenler Birliği'nin desteklediği öteki istekler, başında General Tabakçalı'nın bulunduğu II. Tümen tarafından "Kürdistan Cumhuriyetini Kurma Hazırlığı" olarak sayıldı.

²⁷ II.Tümen Komutanı General Nazım Tabakçalı'nın Kerkük'e vardktan kısa bir süre sonra içişleri bakanlığı ile yaptığı görüşme neticesinde şehrin Kürt belediye başkanını istifaya zorlayıp yerine şehirdeki Müslüman Kardeşler teşkilatının sembol isimlerinden Türkmen asıllı birini tayin etmesi bu icraatlardan biridir.

kayıran icraatlarda bulundular.²⁸ Yine Tabakçalı Bağdat Savunma Bakanlığı'na gönderdiği gizli resmî yazılarda Kürtleri problem çıkarmakla itham ediyor, onların Kerkük'te bir Kürdistan Cumhuriyetini ve Kürdistan Bölgesi Delegasyonunu kurmaya çalıştıklarını iddia ediyordu.²⁹ Tabakçalı Kürt aydınlarının Kerkük'te Kürtçe eğitime nezaret edecek bir müdürlüğün kurulması yönündeki taleplerini onların Kürdistan Cumhuriyetini kurma çalışmalarının bir kanıtı olarak görüyordu.³⁰ Aslında bu müdürlük Kerkük'te 1931 yılında "Kürdistan Mıntıkası Eğitim Müfettişliği" adı altında zaten vardı. Merkezi Öğretmenler Birliği ve diğer Iraklı siyasi çevreler Kürtlerin bu taleplerine destek veriyorlardı. Tabakçalı'nın Kerkük'te II.Tümen Komutanı ve bütün kuzey bölgesinin gerçek hakimi iken Kerkük ve bölgedeki kardeş halklar arasında dengeyi koruma noktasında isabetli davranmayıp aralarında ayrımcılık yaptığını söylersek haksızlık etmiş olmayız. Tabakçalı'nın Temmuz Devrimi Konseyi tarafından bu hassas makama getirilmesi hata olmuştur. Öyle anlaşıyor ki, Temmuz Devrimi yetkilileri de Kürt bölgesine tayin edilecek yüksek dereceli yetkililerin sadece Araplardan seçilmesi hususunda önceki Irak hükümetlerinin yolunda gitmişlerdir. Bunlar Kürt yetkilisi olarak atadıkları bazı Kürtleri ise Irak'ın orta ve kuzeyinde görevlendirmişlerdir. Bundan dolayı Kürt asıllı General Fuad Arif'i Kerkük veya öteki Kürt sancaklarından birine vali ya da II.Tümen komutanı olarak atamak yerine, onu Kerbela Sancağı'na vali yapmışlardır. General Fuad Arif, devrimin lideri General Abdulkerim Kasım'ın güvenini kazanan ve ona yakın olan biriydi. Aralık 1958 yılında General Abdulkerim Kasım'ın Savunma Bakanlığı'ndaki bürosunda Yarbay Abdusselam Arif tarafından öldürülmesine engel olmuştur.³¹ Bize göre General Fuad Arif Kerkük'te olmuş olsaydı Temmuz 1959 yılında Kerkük'te meydana gelen üzücü kanlı olaylara zemin hazırlayan gerginleştirici faaliyetlere engel olacaktı. Gerçekten Kerkük'teki ortam, Tabakçalı'nın buraya geldikten sonra halklardan birini açıkça kayırması, şovenist kışkırtmalarda bulunması ve kardeş halklar arasında ayrımcılık yapmasından dolayı gerginleşmiştir. Bu husus, onun Kerkük'e geldikten kısa bir süre sonra

²⁸ Mantikatu Kerkük adlı eserimiz, s. 58.

²⁹ II.Tümen Komutanlığınca "II.Tümen'in Sorumluluk Bölgesinde Siyasî Durum" başlığıyla Genel Kurmay Başkanına gönderilen 1 S / 142 sayılı ve 19.1.1959 tarihli gizli istihbarat yazısı.

³⁰ Temmuz Devrimi Konseyi, Süleyman ve Erbil sancaklarına iki yüksek rütbeli subay tayin ederken, Kerkük Sancağı'na da Seyyid Abdulcelil el-Hadisî adında bir sivil Arabî vali olarak tayin etmiştir. Bunun yanında, hem merkezi hem de önemli birlikleri Kerkük'te bulunan II. Tümen'e komutan olarak Tabakçalı'nın atanması da işin cabası. Bu tümenin Süleymaniye, Erbil ve Musul şehirleri ile Deze, Ravendûz ve Akra kasabalarında da birlikleri vardı. Bu tümede yer alan subay, astsubay ve erlerin çoğu Kürt idiler. Kürtlerden sonra Araplar, Türkmenler ve genellikle güneyli olan Asuriler geliyordu.

³¹ Abdusselam Arif, 1958 yılında Abdulkerim Kasım'ı Savunma Bakanlığı'ndaki bürosunda öldürmesine engel olduğu gerekçesiyle arkadaşı Fuad Arif'e serzenişte bulunmuştur. Zira o esnada Fuad Arif de büroda onlarla birlikteydi. Abdusselam Arif, Abdulkerim Kasım ile görüş ayrılığına düştükten sonra elçi olarak atandığı Batı Almanya'dan aniden dönmüştür. Kasım'ı öldürmek niyetiyle havaalanından doğrudan onun Savunma Bakanlığı'ndaki bürosuna gitmiştir. Büyük bir ihtimalle eğer o an Fuad Arif büroda hazır olmasaydı ve Abdusselam'ın elinden tabancayı almasaydı, General Kasım, Aralık 1958 yılında öldürülmüş olacaktı ve 8 Şubat 1963 İnkılabı'na yetişmeyecekti.

Savunma Bakanlığı'na gönderdiği gizli yazıların içeriğinden açıkça anlaşılmaktadır.³²

Tabakçalı'nın Mart 1959 yılındaki emekliliğine ve II. Tümen'in yeni komutanı olarak onun yerine sol eğilimleriyle bilinen General Davud Cenabî'nin tayin edilmesine kadar Kerkük'teki anormal olaylar devam etti. Tabakçalı ve ırkçı-Baasçı çevreler ile işbirliği içinde olan Yarbay Abdulvahhab Şevvaf'a karşı Musul'da düzenlenen başarısız darbe girişiminden sonra Cenabî Kerkük'e tayin edildi. Cenabî'nin Kerkük'te bulunduğu süre içerisinde Kürtler açısından durum normale döndü. Bu bağlamda Kürtler yetkililerin de katıldıkları Nevruz Bayramı'nı açık bir şekilde kutluyorlardı. Bununla birlikte, Kerkük'teki genel durum, gerginliğini ve anormallliğini koruyordu. Nitekim General Cenabî'nin 1959 yılının Haziran'ı ortalarında emekliye ayrılmasından sonra patlak veren siyasî olaylar bunu doğrulamaktadır. Kerkük emniyet güçleri ve Savunma Bakanlığı'nın yetkili idarî birimleri yeniden Kürt-Türkmen ayırımını körüklemeye net ve etkili bir rol oynadılar. Bu da, Kerkük'te durumun yeniden General Tabakçalı günlerine dönmeye zemin hazırladı. Böylece 1959 yılının Temmuz ayında meydana gelip, Kürtlerle Türkmenler arasındaki ilişkilere ket vuran üzücü olaylar için şartlar hazırlanmış oldu.³³

Şehirdeki anormal durumu ve gerginliği arttıran etkenlerden biri de emniyet güçlerinden yardım alan bazı gizli Türkmen örgütlerinin Kerkük'teki Kürt ileri gelenlerine suikast düzenlemeleri olmuştur.³⁴ Bu suikastlar şehrin kozmopolit mahallelerindeki onlarca, belki yüzlerce Kürt ailesini yerlerini terk etmeye veya başka şehirlere göç etmeye mecbur etti. Bunun yanında bazı Kürt memurlar idare tarafından Kerkük'ün dışına gönderildiler. Savunma Bakanlığı Temmuz 1959 olaylarından sonra II. Tümen'e bağlı bazı birliklerini Irak'ın orta ve güney kesimlerine nakletti. Bu birlikler içindeki subay ve astsubayların büyük çoğunluğu Kürtlerden oluşuyordu. Bu olaylardan sonra Kerkük'te Kürtlere karşı şiddetli bir terör estirildi. Birçoğu Bağdat'taki askerî mahkemelere sevk edilmek üzere yüzlerce kişi tutuklandı. Bu süreç, Kürtleri Kerkük'ü terk etmeye zorlayan siyasetin başlangıcı sayılır. Bu siyaseti uygulamada emniyet birimleri ile Kürtlere suikastlar düzenleyen ve Kürtlere ait ticarî mekanları ateşe veren gizli Türkmen terör örgütleri işbirliği yaptılar. Üstelik bu örgütler hakkında ciddi bir yasal işlem yapılmadı.

³² Kerkük II. Tümen Komutanı Kerkük'teki siyasî durum hakkında Savunma bakanlığına içinde şunların da bulunduğu bazı gizli yazılar göndermiştir:

-Tümen Komutanlığı'nın "Kürt Öğretmenlerinin Özel Olarak Kürdistan'daki Kültürel Düzeyi Yükseltmeye İlişkin Eğitim Bakanlığı'na Gönderdikleri Rapor" hakkındaki H-Ş-3-914 sayılı ve 9.9.1958 tarihli istihbarat yazısı.

- Tümen'in "Kerkük Öğretmenler Birliği'nin Kürdistan Eğitim Müdürlüğü'nün Kurulmasıyla İlgili Müracaatı" hakkındaki H-Ş-3-17 sayılı ve 6.1.1959 tarihli istihbarat yazısı.

- "II. Tümen'in Sorumluluk Alanında Siyasî Durum" ile ilgili Tümen Komutanlığı'nın 1S / 142 sayılı ve 19.1.1959 tarihli istihbarat yazısı.

Biz, II. Tümen Komutanlığı'nın gönderdiği bu yazıların tam metinlerini Mantikatu Kerkük adlı eserimizde (ekler) yayımladık.

³³ Dr. Nuri Talebanî, "el-Alakâtul-Kurdiyye - et-Turekmaniyye" (Kürt-Türkmen ilişkileri), *Râyetu'l-İslâm* (İslam Sancağı) dergisi, Londra, yıl:15, sayı:1, Mart 2001, s.2.

³⁴ Daha önce geçen *Mantikatu Kerkük* adlı eserimiz, s. 65.

Kürtler 8 Şubat 1963 inkılabından sonra birçok düşmanca uygulamalara maruz kaldılar. Örneğin onlardan birçok kişi ulusal savunma güçleri tarafından tutuklandı, emniyet güçleri de bunlarla işbirliği içinde Kerkük'teki Kürt mahallelerini yıkmaya ve Kürtleri oradan göçe zorlamaya başladılar. Irak ordusunun Haziran 1963 yılında Kürt savaştısı peşmergelere karşı saldırıya geçmesinden sonra Kürtlere yönelik intikam operasyonları şiddetlendi. Yöneticiler de Kerkük'e veya petrol tesislerine yakın 13 Kürt köyünün tümünü yıktılar ve Kerkük yakınlarındaki Dûbiz nahiyesinde yer alan 33 köydeki Kürt çiftçileri buralardan sürdüler.³⁵ Ondan sonra rejim tamamen Kürtleri bu şehirden sürmeyi hedefleyen bir dizi icraatta bulundu ki, bunlardan bazıları şunlardır:

1) Resmî ve yarı resmî devlet dairelerinde çalışan çok sayıda memurun başka yerlere nakledilerek yerlerine öteki illerden getirilen Arapların tayin edilmesi. Bu uygulama, Irak'ın orta ve güney kesimlerine nakledilen öğretmenleri de kapsamıştır.

2) Petrol tesislerinde çalışan çok sayıda Kürt işçiyi başka yerlere naklederek veya izne ayırarak onların yerine Arapların tayin edilmesi. Kaldı ki bu Arapların çoğu aşiret mensubu oldukları için bu işleri yapabilecek yetenekte de değillerdi.

3) Kerkük veya petrol tesisleri yakınlarındaki tepeler üzerinde askerî birimlerin kurulması ve buraların yaklaşılması yasak "güvenlik bölgesi" sayılarak mayınlanması.

4) Kürtlerin çıkarıldığı köylere getirilip yerleştirilmeleri tamamlanan Arap aşiretlerinin silahlandırılması ve hem bu aşiretlerden hem de Huveyce kazasında ikamet eden öteki Arap aşiretlerinden düzenli birlikler oluşturulması. Amaç, askerlerin sancaktaki Kürt köylerine yapacakları baskınlarda bu birliklerin kendilerine yardımcı olmasıydı.

5) Kerkük dahilindeki okul, cadde ve hatta ticarî mekanların Kürtçe isimlerinin kaldırılması ve yerine bölgenin hiçbir tarihî yönünü çağrıştırmayan Arapça isimlerin kullanılması.

Baasçıların kuşatma altına alınıp kendilerine karşı yapılan Ekim 1963 inkılabından sonra rejimin başına geçen Abdusselam ve Abdurrahman Arif kardeşler de aynı politikayı -ancak biraz daha hafifletirerek- sürdürmüşlerdir.

³⁵ Baas rejiminin 1963 yılında Kerkük veya petrol tesisleri yakınında yıktığı bütün köylerin isimlerini daha önce geçen *Mantikatu Kerkük* adlı eserimizde kaydettik; s.68. Yıkılan bu köylerden iki tanesinin mülkiyeti bizim aileye dayanıyor: Birincisi Kerkük Belediyesi'nin kuzey sınırına yakın Senegoli, ikincisi de Kerkük-Dûbiz arasındaki ana yola yakın Amşe köyüdür.

Fakat Kerkük'ün demografik yapısını değiştirme politikası Baas Partisinin Temmuz 1968 inkılabıyla tekrar işbaşına gelmesinden sonra başka bir boyut kazandı. Yeni rejim, esas hedefi Kerkük'ün demografik yapısını kökten değiştirmek olan siyasî planlar yaptı ve bu planları devletin değişmez bir programı olarak bütün emniyet birimlerince uygulanmasını emretti. Rejim yetkilileri bu siyaseti uygulamak için, Kürtlerin Irak servetinin kaynağı olan Kerkük petrollerine hakim olmak istedikleri fikrini yayarak Arap vatandaşların bu konudaki korku ve endişelerini bir kat daha arttırdılar.³⁶ Rejimin özellikle 1975 yılının ortalarından itibaren Kerkük'ü Araplaştırmak amacıyla giriştiği uygulamalardan şunlara işaret etmek istiyoruz:

- 1) Devletin muhtelif daire ve tesislerinde çalışan küçük dereceli Kürt memur ve işçilerden geride kalanları da Kerkük'ün dışına çıkarmak ve onların yerini Araplarla doldurmak. İster memur olsun ister işçi, Kerkük'ten ayrılan Kürdün emekliye ayrılma veya herhangi bir nedenle işten ayrılma bile bu şehre dönmesine izin vermemek.³⁷
- 2) Kürt mahallelerin isimlerini kaldırıp bu isimler yerine bölgenin tarihî özelliklerinden uzak Arapça isimler kullanmak. Arapça olmayan isimler taşıyan okul ve ticari mekanların isimlerini de bu şekilde değiştirmek.
- 3) Kürt mahallelerinde geniş caddeler açarak buralardaki evleri çok cüzi fiyatlarla istimlak etmek ve göçe zorlanan bu insanların Kerkük içinde başka ev veya mülk almalarına izin vermemek.
- 4) Ne şekilde olursa olsun, Kürtlerin hiçbir ev veya mülk satın almalarına ve satmak istedikleri ev veya mülklerini Araplardan başkasına satmalarına izin vermemek.
- 5) Evleri acil onarıma ihtiyaç duysa bile Belediye İdaresi'nin Kürtlere yapı veya onarım ruhsatı vermemesi.

³⁶ 1991'in ortalarında Irak rejimi ile Kürdistan Cephesi heyeti arasında yapılan görüşmeler esnasında Kürtlerin Kerkük mıntıkasındaki petrol yataklarına hakim olmak istedikleri gerekçesiyle bu mıntıkaya başkalarını yerleştirme fikri doğmuştur. Self determinasyon bağlamında Kürt bölgesinin sınırlarından söz açıldığı sırada rejimin heyeti petrol yataklarının çokça bulunduğu yerleri içeren ayrıntılı haritalardan yola çıkıyordu. Kürt tarafı, rejim heyetinin petrol kaynakları bol olan yerleri özerk Kürt bölgesinin sınırlarından çıkarmada ısrarlı olduğunu anladı. Oysa bu heyet petrolü olmayan öteki yerlerin sınırları konusunda hiç de öyle ısrarlı değildi. Irak rejiminin Kürtlerle yürüttüğü bu görüşme ve ilişkiler, yöntem olarak İsrail'in toplumsal yerleşim alanlarına yakın olup suyu bol olan Filistin'in işgal edilmiş topraklarının geleceği hakkında İsrail ile Filistinliler arasında yürütülen görüşme ve ilişkilere benzemektedir. İrkçı Sırpların Bosna-Hersek Cumhuriyetinde ve Kosova'da yaptıkları gibi. Bk. İslamî yazar Fehmi Hevîdî'nin "el-Ekrah: Şa'bullahi el-Muhtar" (Allah'ın Seçkin Kavmi: Kürtler), el-Mecelle dergisi, sayı:10005, 16, 22.5.1999.

³⁷ Bu bizzat benim de başıma gelen bir olaydır. Zira öğretim üyesi olarak 1972 yılında Bağdat Üniversitesi'nden siyasî nedenlerle emekli olduktan sonra kendi şehrim Kerkük'e dönmeme izin verilmedi. Bu yüzden Erbil'e yerleşmek zorunda kaldım. Evimizin eşyasını Bağdat'tan Erbil'e götüren arabanın sürücüsünün bana anlattığına göre Kerkük Emniyet Müdürlüğü elemanlarından biri Kerkük ile Bağdat arasındaki Kerkük giriş noktasından başlayarak Kerkük ile Erbil arasındaki Kerkük çıkış noktasına kadar kendisini takip etmiş, böylece arabanın Kerkük sınırlarından çıktığına emin olmak istemiştir.

6) Vilayet Merkezi'ni eski binasından şehrin Kerkük-Bağdat yolu üzerinde Araplaştırılmış bölgeye taşınması. Diğer resmî dairelerin, meslek odaları ve birliklerin çoğunun da aynı yere nakledilmesi.

7) Binlerce Arap ailesinin yerleştirildiği Kerkük'ün bu yeni mıntkasında, özellikle Kerkük-Havîce yolu yakınlarında, çok sayıda resmî yapılaşmaya gitmek ve çalıştırmak için Irak'ın orta ve güney kesimlerinden getirttikleri işçiler için burada kalıcı konutlar yapmak.

8) Irak'ın orta ve güney kesimlerinden getirilen on binlerce Arabin Kerkük'ün içine yerleştirilmesi. Bunlar gruplar halinde peş peşe getirilmiş ve kendilerine her türlü konut ve iş imkanları sağlanmıştı.

9) Kürtlerin Kerkük'ü terk etmelerinin teşvik edilmesi. Bu bağlamda yönetimin Kerkük'ü terk edecek olan Kürt ailelere güvenlik garantisi vermeye hazır olduğunu, muhtariyet bölgesinde veya Tikrit ve Bağdat dışında Irak'ın orta ve güney kesimlerinde yerleşecek olanlar için konut temin edeceğini bildirmesi.

Biz burada, rejimin son yıllarda Kerkük şehir merkezinde kurduğu yeni mahallelerin isimlerine işaret etmekle yetineceğiz. Daha fazla Arap aileyi Kerkük ve çevresine yerleştirmek için yeni mahalleler oluşturma çalışmalarının devam ettiğini de biliyoruz. 70'li yılların başından itibaren Kerkük'te inşa edilen yeni mahalleler şunlardır:

-Kerkük-Süleymaniye anayolu yakınlarında kurulmuş olan Kerame mahallesi.³⁸

-Kerkük'ün kuzeyinde II. Tümen'in depolarına yakın Kerkük-Yarolî yolu üzerinde kurulmuş olan Musenna mahallesi.

-Kerame mahallesine yakın kurulan Hayyu Şuhedâi Kadisiyyeti Saddam (Saddam Kadisiyesi Şehitleri Mahallesi).

-Şehrin kuzeyinde Kerkük ile Erbil arasındaki yol üzerinde kurulan Endelus mahallesi.

-Baas mahallesi, Vasitî mahallesi, Sukek mahallesi, Garnata mahallesi, Haccac mahallesi, Arûbe mahallesi, Şurta mahallesi, Kuteybe mahallesi, Emniyet mahallesi, Vahdet mahallesi ve Hürriyet mahallesi.

Yine rejim, petrol şirketlerinde çalıştırmak için getirdiği Arap işçiler için kurulan *Arefe* mahallesine bin kadar yeni mesken ilave etmiştir. Aynı şekilde dışarıdan getirip Kerkük ile adı sonradan "ed-Dibis" olarak değiştirilen Dûbiz arasındaki kükürt arıtma fabrikasında ve petrol arıtma tesislerinde çalıştırdığı

³⁸ Bu mahallenin inşa edilmesi bağlamında Kerkük-Süleymaniye anayolu yakınlarındaki Cevarbağ mıntkası, mülkiyeti Talebanî ailesine dayanan büyük bir bahçe ve birçok tarla içermekteydi. Bu bahçe ve tarlalar özellikle ilkbaharda halkın piknik-gezinti alanıydı. Zira insanlar doğanın güzelliğini seyretmek ve boş zamanlarını dinlenerek değerlendirmek için bir çok su kaynağının bulunduğu bu mıntkaya giderlerdi. 50'li yılların ortalarına kadar bu mıntkada akan su kanalları ile bahçeler sulanıyor ve Talebaniye Tekkesi'ne bu kanallardan su veriliyordu. Bu su kanalları, şehrin güney doğusunda Yarolî-Kerkük yolu üzerinde yer alan Aşesörke yakınlarındaki Hasse nehrinden akıyordu.

işçiler için de yüzlerce konut yapmıştır. Kerkük çevresini büyük askerî garnizonlara dönüştüren rejim, özellikle Halid Karargahı ile askerî kışlalara ve Beşinci Ordu'ya yakın yerlerde yüzlerce konutu subaylar için, bir o kadar da astsubaylar için inşa etmiştir.³⁹ Bu arada Irak rejiminin tarihi Kerkük Kalesi'ne yönelik yıkımlarına da işaret etmek gerekir. Zira oradaki bütün evleri, tarihi yapıları, eski cami ve kiliseleri yerle bir ettikten sonra burayı adeta bir savaş kalesi haline getirmiştir.

Irak rejiminin 1963 yılından itibaren Kürtlere karşı uygulamaya başlayıp 70'li yıllardan itibaren şiddetlendirdiği bu ırkçı siyaseti, 80'li yıllardan itibaren Türkmenlere karşı uygulamış; Asurî ve Ermenileri ise bir kalemde Arap saymıştır. Fakat binlerce Arap aileyi Kerkük'e yerleştiren bu rejim, 1957 yılında yapılan resmî sayıma dayanan nüfus kayıt defterlerinde tahrifat ve sahtecilik yapmış; bu Arap aile fertlerinin isimlerini sanki bu sayım tarihinden önce kaydedilmişler gibi belgelere ilave etmiştir. Bu hedefe ulaşmak için rejim yetkilileri Kerkük Nüfus Müdürlüğü'nde görevli Arap olmayan bütün memurları oradan almış, yerlerine Irak'ın muhtelif yerlerinden getirilen Başçıları tayin etmişlerdir. Bundan dolayı, devletin gayr-i meşrû bazı siyasî hedefler uğruna resmen sahtecilik yaptığını söylemek mümkündür. Yine bu bağlamda Irak rejimi Kerkük'ün kendi tarihi ismini kaldırmış; bu şehre Haziran 1972 yılında Irak'ta çalışan petrol şirketlerinin millileştirilmesinden sonra **Te'mîm** (Millileştirme) adını vermiştir. Kerkük'teki Kürtleri azınlık duruma düşürmek için bu şehrin dört ilçesini komşu illere bağlamıştır. Bu çerçevede 1976 yılında Duzhurmatu ilçesini yeni adı Tikrit olan ve bu ilçeye uzak bulunan Selahattin iline bağlanmıştır. Oysa Hawîce ilçesi bu ile daha yakın olmasına rağmen, sırf sakinleri Arap olduğu için buraya bağlanmamıştır. Çemçemal ve Kelar ilçeleri Süleymaniye'ye, Kırîrî ilçesi de Diyala iline bağlanmıştır. Rejim ayrıca Dûbiz ilçesini nahiye, Dakûk nahiyesini de ilçe yapmış ve bu ilçeye bağlı olarak er-Reşâd adıyla yeni bir nahiye kurmuştur. Bahsedilen hedefe, yani adı Te'mîm olarak değiştirilen Kerkük'teki bütün idarî birimlerde Kürtleri azınlık duruma düşürme hedefine ulaşmak için Irak rejimi bu şehre bağlı bütün ilçe ve nahiyelerdeki idarî alanlarda değişiklikler yapmıştır.

Araplaştırmak istediği Kerkük ve çevresinde köklü iskan ve demografik değişiklikler yapan Irak rejimi, kendilerine has güvenlik nedenlerinden dolayı Arapları yerleştiremedikleri kırsal bölgelerin alt yapısını tahrip etmiştir.⁴⁰ Bu çerçevede şehrin doğusunda ve kuzeyinde yer alan mıntıkalarındaki bütün Kürt köylerini yıkmış, sakinlerini buralardan göç etmeye ve kendileri için yapılan

³⁹ Kerkük, İkinci Tümen'in merkeziydi. Bu tümendeki subay ve erlerin çoğu Kürt idi. 60'lı yılların başından itibaren şehir ve çevresi yavaş yavaş çok sayıda askerî birliği, Beşinci Ordu Komutanlığı'nı, Halid Karargahı'nı, büyük Askerî Havaalanı'nı, birçok askerî tesisleri ve şimdi de şehri dört bir yandan kuşatan askerî sığınakları içine alan büyük bir askerî kışlaya dönüşmüştür.

⁴⁰ Askerî çevreler Kürdistan'da geniş yetkilere sahip olmasına ve kimyasal silahlar kullanabilmesine rağmen, Kürt savaşıçılarının saldırılarından korktukları için Kerkük'ün kuzey ve güneyinde yer alan bölgelerdeki yerleşim alanlarını koruma imkanına sahip değillerdi. Oysa Arap yerleşim alanlarını korumak Irak rejimi için son derece önem taşıyordu. Bundan dolayı, 1996 yılına kadar yerleşim yerlerini kurmayı düzlük alanlarla sınırlandırmıştır.

toplu yerleşim alanlarında emniyet güçlerinin kontrolü altında ikamet etmeye zorlamıştır. Irak rejiminin 1987-1988 yılları arasında yürüttüğü vahşî Enfal operasyonlarının sivil Kürt kurbanları 180.000'i aşmıştır. Bunun yarısından fazlası Kerkük'ün payına düşmüştür. Zira devletler arası sınırlardan nispeten daha uzak olan bölgelerde yaşayan köylülerin bu devletlerin sınırlarına ulaşma imkanları yoktu. Bundan dolayı askerî güçlere ve emniyet kuvvetlerine teslim olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu güçler de sıcak çöllerde diri diri gömülmek üzere bu insanları Irak'ın Suudi sınırına yakın güney kesimine göndermişlerdir.⁴¹

Kerkük ve çevresini Araplaştırmak isteyen Irak rejimi, şiddet ve vahşet açısından uluslararası terör örgütlerinin eylemlerinden daha beter sonuçlar veren bu korkunç siyasetini hem bölgesel hem de uluslararası çevrelerin sustukları ve umursamadıkları bir ortamda uygulamıştır. Böylece Kerkük 80'li yılların başlarından itibaren Arapların buraya dalgalar halinde gelerek bütün merkezî güç birimlerine, güvenlik mekanizmalarına ve istihbarat teşkilatına hakim olmalarından dolayı doğal çehresini yitirmiştir. Araplar bunun yanında iktisadî alanlara, muhtelif meslek örgüt ve birimlerine hakim olmuş, bölgenin ekili alanlarının çoğunu kontrolleri altına almışlardır. Böylece kişi gözlemediği manzara karşısında rahatlıkla şu değerlendirmede bulunabilmektedir: Bu şehir ve bölge ile hiçbir irtibatı olmayan bir yığın insan dışarıdan gelip buraların amiri olmuşlardır. Şehrin asıl sahibi olanlar ise yabancı duruma düşmüş ve yeni yerleşen bu insanların baskı ve hakaretlerine maruz kalmışlardır.⁴²

Irak rejimi, İkinci Körfez Savaşı'ndan sonraki yenilgisinden ve ayaklanmanın hem kuzeyde hem de Orta Fırat'ta yayılmasından sonra katliamcı eylemlerini doruğa çıkarmıştır. Dönemin savunma bakanı ve Kuzey Kıtası Müfettişi olan Ali Hasan el-Mecîd, şehirde bir hareketlenme olacak korkusuyla burada oturanlara karşı birçok acımasız eylemde bulunmuştur. Bu çerçevede, başlangıçta içlerinde izinli askerlerin de bulunduğu Kerkük Kürtlerinden otuz binden fazla kişinin tutuklanmasını emretmiştir. Tutuklanan bu insanlardan bir kısmı dar ve sağlıklı ortamlarda tutuldukları, mübarek Ramazan ayı olduğu için bunların çoğunun oruçlu oldukları bilindiği halde kendilerine su ve yiyecek verilmediği için ölmüşlerdir. Mecîd aynı süreç içerisinde Şorica semtinde bir Kürt mahallesi ile Gavurbağı mıntıkasına yakın Kürt ve Türkmenlerin birlikte oturdukları Elmas mahallesini yıkmaya emrini vermiştir. 1991 yılında Mart ayının ilk iki haftası içerisinde mıntikanın büyük bir kısmının kurtarılmasından sonra rejimin sembol isimlerinin bile korku ve endişeleri artmıştı. Bundan dolayı Kerkük'ü kuzeyden

⁴¹ Enfal ve bu büyük cinayetin kurbanları hakkında çok şey yazıldı. Biz burada konu ile ilgili olarak Kürtçe yazan yazarlardan şunların isimlerine işaret etmekle yetineceğiz:

-Taha Süleyman, *Fî Zillî'l-Enfâl* (Enfal'ın Gölgesinde), I. cilt, Asa Matbaası, Süleymaniye, 1999.

-Heval Ebûbekir, *el-Enfâl beyn şerâseti'l-aduvvi ve ademî iktirâsi'l-asdikai* (Düşmanın Vahşeti ve Dostların Umursamazlığı Arasında Enfâl), sayı: 1, yıl: 2, yaz 2002, s. 57 vd.

-Dr. Marûf Ömer Kül, "el-Enfâl: Merhaletun li tenfizi cerîmati'l-ibâde" (Enfâl: Yok Etme Cinayetlerini İşleme Merhalesi), *Kerkük* dergisi, sayı: 2 ve 3, Sonbahar 1999, s. 7 vd.

⁴² Daha önce geçen *Mantikatu Kerkük* adlı eserimiz, s. 4.

ve güneyden kuşatarak ilerleyen Kürt savaşçılarının saldırısına uğramaktan korktukları için çok geniş askeri tedbirler almışlardı.

Şehrin caddelerinde meydana gelip birkaç gün devam eden ve Kürt mahallelerindeki aşamada roketlerin, topların ve helikopterlerin kullanıldığı şiddetli çatışmalardan sonra rejim askerleri gerileyip şehirden çekilmek zorunda kaldılar. Nevruz gününün akşamı şehrin kurtarılması tamamlandı. Ancak bu kurtarma onlarca peşmergenin ve bir o kadar da şehir sakinlerinin canına mal oldu. Öldürülenler arasında emniyet ve istihbarat binaları ile Baas Partisi'nin karar-gahlarını yıkma esnasında savaşçılara yardım eden bazı kadınlar da vardı.⁴³

Tikrit ve Bağdat bölgeleri için bir koruma duvarı olan Kerkük'ü çok önemseyen Irak rejimi, bundan dolayı buradaki askeri yığılmayı kat kat arttırmış ve rejimin koruyucu paralı askerleri haline gelen İran'a muhalif Halkın Mücahitleri ile tam bir güvenlik işbirliği içerisinde girmiştir. Bu örgütün birçok müfrezesi Kürt savaşçılara özgü giysiler içerisinde eylem yapmışlardır. Kerkük, 27 Mart 1991'den başlayarak üç gün boyunca her türlü ağır silahlara maruz kalmış; bu da şehirde oturanları bütün mal ve mülklerini geride bırakıp kaçmak zorunda bırakmıştır. Bunların geride bıraktıkları mallar, daha önce peşmergeler gelirken kaçan ancak ordunun desteğiyle tekrar dönen Özel Kuvvet birlikleri tarafından yağmalanmış ve çalınmıştır. Kerkük'ü terk eden Kürt ve Türkmenlerin çoğu, özel birliklerin baskı ve zulmünden korktukları için evlerine dönemez oldular. Mart 1991 ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanması, başta bu ayaklanmaya katılan gençler olmak üzere Kerküklüleri burayı terk etmeye mecbur eden başka bir neden olmuştur.

Kerküklüler, emniyet güçleri ve Başçı örgütlerin 1991 yılı Nisan ayı başlarında şehre dönmelerinden sonra Kürt mahallelerinde birçok evin yıkılmasına ve ayaklanmaya katıldıkları gerekçesiyle birçok gencin tutuklanmasına yol açan büyük bir saldırıya maruz kaldılar. Bu saldırı, şehirde kalanları Kürdistan'ın öteki mintikalarına kaçmak zorunda bıraktı. Irak rejimi, Kerküklülerin kendi evlerine dönmelerine izin verilmesi çerçevesinde 1991'in ortalarında Kürt Cephesi yetkilileri ile vardığı mutabakata uymadı. Bu da gün geçtikçe şiddetlenen göç dalgasını da beraberinde getiren yeni bir saldırının başlamasına neden oldu. Kürt örgütleri, insan haklarıyla ilgilenen uluslararası örgütler ve Kerküklü göçmenlerin haklarını korumak için Kürdistan'ın içinde ve dışında kurulan cemiyetlerin yayınladıkları istatistiklerden anlaşılıyor ki, kendisiyle yapılan görüşmelerin çık-maza girdiği Irak rejimi, Eylül 1991'de idari mekanizmasını Erbil, Süleymaniye ve

⁴³ Kerkük'ü kurtarma mücadelesine katılan birçok kişi bununla ilgili anılarını ve rollerini yazmışlardır. Biz burada, özellikle İlkbahar 2001 tarihinde çıkan Kerkük dergisinin 4. sayısında 55-86 sayfaları arasında yayımlananlara işaret etmek istiyoruz. Bunların çoğunun vurguladıklarına göre Kürt savaşçıları sadece Kürt vatandaşları tarafından değil, şehrin Türkmen, Asuri ve Arap vatandaşları tarafından da sevinçle karşılanmışlardır. Fakat özellikle Özel Kuvvetlerin ve hastanelerde yatan yaralıları bile öldüren Halkın Mücahitleri güçlerinin yeniden başlattıkları korkunç saldırının ardından Kürt mahalleleri önemli oranda can ve mal kaybına uğramış, bu da insanları Kerkük'ten çıkarak Süleymaniye ve Erbil'e doğru kaçmak zorunda bırakmıştır. Saldırgan güçler, kaçan bu insanların mallarını talan etmişlerdir.

Duhok'tan çektikten sonra göç olayı artmaya başlamıştır. 1994, 1995 ve 1996 yılları ile özellikle rejimin resmî bir sayım yapmak istediği 1997 yılının başından itibaren göç ettirme hamleleri hız kazanmıştır.⁴⁴

Irak rejimi, eski Güney Afrika Cumhuriyeti ve İsraill gibi ırkçılık üzerine kurulmuş olan devletlerde bile görülmeyen yeni bir yöntemle başvurmuştur. Zira Kürtlerden tabiiyetlerini değiştirip kendilerini Arap olarak kaydetmelerini isteyen rejim, bunun için özel formlar hazırlamıştır. Formda özel bir bölüm vardı ki, Kürt aile reislerinden aslında Arap olduklarını, daha önceki resmî sayımlarda yanlışlıkla "Kürt" olarak kaydedildiklerini yazmaları istenmiştir.⁴⁵ Bu formları doldurmayanları Kerkük'ten çıkarmakla tehdit eden rejim, 1977 sayımından daha sahte olan 1997 sayımını yapmadan önce başladığı bu uygulamalara seçim yapıldıktan sonra da devam etmiştir. Kerkük'ü Araplaştırmakla görevli rejimin önde gelen isimlerinden İzzet İbrahim ed-Dürî, yaptığı bir konuşmada Arapların dışında kimsenin Kerkük'te kalamayacağını söylemiştir.⁴⁶

Son yıllarda daha da ileri giden Irak rejimi, Kerkük'e getirdiği Araplardan Şii olanların cenazelerinin Necef'e götürülmesini yasaklamış ve cenaze sahiplerini cenazelerini Kerkük'te defnetmeye zorlamıştır. Bunun nedeni, Kürtlere ve Türkmenlere mahsus mezarlıklara karşılık Araplara ait bir mezarlık meydana getirmektir. Zira herkesçe bilindiği gibi bu şehirde Kürtlere ait birkaç mezarlık ile Türkmenlere ait olanından başka mezarlık yoktur.

Son istatistikler Kerkük ve çevresinden diğer Kürt bölgelerine göç edenlerin sayısının 108.000'i aştığını göstermektedir. Bunların çoğu Kerkük'ten gitmişlerdir. Kötü şartlar altında ve en basit yaşam gereklerinden yoksun olan çadır ve kamplarda yaşayan bu perişan insanların çoğu, insanî kuruluşların kendilerine yaptığı yardımlarla ancak hayatlarını sürdürebildiler.

⁴⁴ Uluslararası Af Örgütü, İngiltere ve Kürdistan'daki İnsan Hakları Demekleri ve başta göç ettirilenler olmak üzere Kerküklülerin haklarını savunmak için Süleymaniye, Erbil ve Avrupa'da kurulan merkezler her aileden göç ettirilenlerin isimlerini göç ettirilme tarihleriyle birlikte yayımlamışlardır. Biz burada, *Kerkük* dergisinin 5. sayısında, *Hevarî Kerkük* (Kerkük'ün Feryadı) ve Süleymaniye'de yayımlanan *Erbau senevât fi hizmeti'l-murahhaline 'an Kerkük* (Kerkük'ten Göç Ettirilenlerin Hizmetinde Dört Yıl) adlı çalışmalara işaret etmekle yetineceğiz., Bu son çalışma, 1996, 1997, 1998 ve 1999 yıllarında göç ettirilen binlerce Kürt ailesinin isimlerini, unvanlarını ve göç ettirilme tarihlerini yazan önemli bir çalışmadır.

⁴⁵ 1957 yılında yapılan sayıma göre Kürtlerin Kerkük'teki nüfus oranı %48,3 olarak tespit edilmiştir. Bu oran 1977 sayımında %37,53'e düşmüştür. Oysa 1957'de %28,2 olan Arapların nüfus oranı 1977'de %44,53'e yükselmiştir. Türkmen nüfusun 1957'deki %21,1'lük oranı ise 1977'de %16,13'e düşmüştür. Bu anormal düşüş ve yükseliş oranları, Irak rejiminin baskıcı ve anormal yöntemlere başvurduğunu açıkça göstermektedir. Binlerce Kürt ve Türkmen aileyi Kerkük ve çevresinden çıkmaya zorlamak, bu şehirde ve çevresinde yerleştirmek üzere Irak'ın öteki muntıkalarından çok sayıda Arap aileyi getirmek bu yöntemlerden bazılarıdır. Sonuçları henüz ilan edilmeyen 1997 sayımının neticesi doğal olarak rejimin skandal uygulamalarını daha açık bir şekilde gösterecektir. Özellikle Kürtleri tabiiyetlerini değiştirmeye zorlamaları, buna ilişkin sıra dışı formları doldurmayanları öteki Kürt bölgelerine sürgün etmeleri ve Kerkük'e yerleştirilmek üzere binlerce Arap ailesini getirmeye devam etmesi, rejimin bu skandal eylemlerinden bazılarıdır. Bk. Dr. Halil İsmail Halil, "el-Bu'du'l-kavmi li siyaseti't-tarhiil ve't-tecmi fi Muhâfazeti Kerkük " (Kerkük'teki Göç Ettirme ve Transfer Etme Siyasetinin Sosyal Boyutu), *Havarî Kerkük* dergisi, sayı: 1, Eylül 1998, s. 128 vd.

⁴⁶ İzzet ed-Dürî'nin 2000 yılında Eylül'ün başında yaptığı bu konuşma ve şehirde bulunurken Baas Partisi ile askerî yetkililere hitaben yaptığı benzeri bir konuşma için bk. *el-Hayat* dergisi, 21 Eylül 2000.

Uzun yıllar ümitsizlik ve sefalet içinde yaşayan bu göçmenlerin çocuklarından birçoğu yasadışı yollarla Batıya gitmeye çalıştılar. Ancak bunların çoğu daha herhangi bir Avrupa devletine yetişmeden canlarından ve mallarından oldular.

Maalesef uluslararası camia, babalarının ve atalarının yurdundan kovulan bu insanların trajik durumunu bilmezlikten gelmektedir. Gerek Güvenlik Konseyi'nin 1991 tarih ve 688 sayılı kararına, gerekse Birleşmiş Milletler'in bir üyesi olarak Irak'ın da uyacağını taahhüt ettiği bütün uluslararası sözleşmelere aykırı olan bu göç ettirme uygulamaları ve ırkçı siyasetini durdurması için Irak rejimine herhangi bir baskı yapmamaktadır.⁴⁷ Yine maalesef Irak'a muhalif taraf ve teşkilatların çoğu da Irak rejiminin bu uygulamalarını görmezlikten gelmekte ve bunları açıkça kınamamaktadır. Bu ise Araplarla Kürtler arasında yıkıcı etkileri açısından Irak'taki oluşumu tehdit eden güvenin zor bir sınavdan geçtiğini ortaya koymaktadır.

Irak'ın bütünlüğü ve Arap, Kürt, Türkmen, Keldû-Asurî halklar arasındaki tarihi ilişkilerin devamı noktasında samimi olanların görevi, Irak rejiminin Kerkük'te ve hakimiyeti altındaki Kürdistanın öteki mıntıkalarında uyguladığı demografik yapıyı değiştirme siyasetini mahkum etmektir. Irak rejiminin bu siyaseti çok daha tehlikeli boyutlara varmadan ve durum çok boyutlu zararlı etkileri olan Kürt, Türkmen ve Keldû-Asurî gibi bölgenin asıl sakinleri olan halkların buralardan sürülmesi noktasına gelmeden bu bölgelerin uluslararası gücün himayesine alınmalıdır. Bu, Irak hükümetini genelde Irak'ta, özelde de Kürt bölgelerinde insan haklarına uygun davranmakla yükümlü kılan 1991 tarih ve 688 sayılı kararın uygulanması gereğidir.

Irak rejiminin Kerkük'ü asıl sahiplerinden arındırmaya yönelik siyasetinin devam etmesi, giderek yükselen itirazlara aldırış etmemesi ve Irak'taki insan haklarıyla ilgilenen uluslararası örgütlerin kararlarını umursamaması şunu gösteriyor ki, bu rejimin göç ettirmeye yönelik ırkçı siyasetini durdurmak için zor kullanmaktan başka bir çare kalmamıştır. Göç ettirilenlerin uluslararası güç kontrolünde yurtlarına dönmesi ve onların bu yurtlarına getirilen Arapların geldiklere yerlere geri gönderilmesi hususunda rejimi zorlamak gerekir. Şimdiki rejim düşüp yerine Irak'ta sağlam bir demokratik rejim kuruluncaya kadar bu bölgelerin uluslararası gücün himayesi altında olması gerekir. İşte Kürdistan'daki onlarca sivil kuruluş ve siyasi parti ile uluslar arasında tanınmış heyet, örgüt ve kişilerin istedikleri budur. İnsan hakları alanında çalışan uluslararası heyet ve örgütler, 29 Aralık 2000 tarihinde hem Güvenlik Konseyi başkanına hem de öteki uluslararası örgütlerin temsilcilerine bu yönde bir rapor sunmuşlardır.

⁴⁷ Kerkük Araştırma ve İncelemeler Merkezi, Kürdistan'ın içinden ve dışından 122 sivil kuruluş ve siyasi parti ile insan haklarıyla ilgilenen birçok örgüt ve kişiler tarafından hem Güvenlik Konseyi başkanına, hem de tüm öteki uluslararası kuruluşlara ve bazı dünya devletlerine bir rapor gönderilmiştir. Bunlar gönderdikleri raporda Irak rejiminin Arap olmayanlara karşı uyguladığı etnik arındırma politikasından dolayı 1991 tarih ve 688 sayılı kararın uygulanarak Irak rejiminin hakimiyeti altında bulunan Kürt bölgelerinin uluslararası gücün himayesine alınmasını talep etmişlerdir. Bk. *Arabization of The Kirkuk Region*, published by Kurdistan Studies Press in Sweden, Uppsala, 2001, page: 131, ekler bölümü.

KERKÜK'TE KÜRTLERLE TÜRKMENLER ARASINDA BARIŞÇIL YAŞAM*

İrfan Kerkûkî

Türkmen Araştırmacı
Süleymaniye / Irak

Arapçadan çeviren: Mamoste Qedrî

Geçmişi ve günümüzü sağlıklı ve gerçekçi görüşlerle değerlendirmek, gelecekle ilgili sağlıklı ve gerçekçi tavırlar almayı beraberinde getirir. Oysa yanlışlar, kin ve vehimler üzerine kurulan değerlendirmeler ve tarihsel olayları doğru okumama, hem günümüzü hem de geleceğimizi tehdit eden mantıktan uzak tavırlara yol açar.

Şurası üzüntü vericidir ki, Kürt-Türkmen ilişkileri geçmişten günümüze bir çok saptırmalarla ve sağlıksız yorumlarla değerlendirilmiştir. İslam ümmetinin bu iki kardeş kavminin çocuklarından beklenen şey, ırkçılık-dinsizlik naralarından uzak bir İslamî ruh ile konuya yaklaşmalarıdır.

Selçuklular döneminden Mart 1991 Intifadasına kadarki Kürt-Türkmen ilişkilerinin özet bir sunumu olan bu araştırmanın önemi, Türkmenlerin, Kürtlerin ve Arapların gerçekten hassas olan tarihsel süreçten geçmelerinden kaynaklanmaktadır. Zira bölgeyle ilgili emel ve çıkarları olan hem uluslararası devletler hem de bölge devletleri Türkmen, Kürt ve Arap halklarının içinde bulundukları hassas koşulları suistimal ederek bu halkların çıkarlarıyla alakası olmayan kendi siyasi hedeflerine ulaşma gayreti içerisindeyler. Daha yararlı bilgiler için okuyucunun dikkatini Üstad Kemal Abdulvahid'in bu konuda yayımlanan "*Kürt-Türkmen İlişkileri*" adlı makalesine çekmek istiyorum.

* Kerkûk: Medînetu'l-Kavmiyati'ı Muteahiye(Kerkûk: Kardeş kavimler şehri, (1. baskı Londra, 2002/Kitap bir grup akademisyenin makalelerinden oluşmaktadır.

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu araştırmanın hareket noktası Yüce Allah'ın bir çok Kur'an ayetinde bize emrettiği, Resûlullah'ın da önemle üzerinde durarak gerçekleştirmeye çalıştığı İslâm kardeşliği zemini. Hatırlatma ve istifade bakımından burada birkaç ayet ve hadis zikredeceğiz: Allah şöyle buyuruyor: *"Biz sizi bir erkekle bir dışiden yarattık. Birbirinizi tanımanız için de sizi ayrı ayrı milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, kötülüklerden en çok sakınanınızdır". "Babanız İbrahim'in milleti, size daha önce Müslüman adını veren odur". Dillerinizin ve renklerinizin farklı farklı oluşu Allah'ın ayetlerinden (mucizelerinden)dir".* Allah'ın Resûlü de şöyle buyuruyor: *"Hepiniz Adem'in çocuklarısınız, Adem ise topraktan yaratılmıştır. Atalarıyla övünen bir kavim varsa bundan vazgeçsin. Aksi takdirde böyle bir kavim Allah katında pislik böceğinden daha değersiz olur".* Müslim'in rivayetine göre Allah'ın Resûlü İslâm kardeşliği yerine konulmak istenen ırkçılığı yasaklama bağlamında, *"Ondan vazgeçiniz. Zira o, leş gibi kokan bir pisliktir"* demiştir. Tirmizî de Resûlullah'ın şu hadisini rivayet etmektedir: *"Allah sizden cahiliye ırkçılığını ve atalarla övünmeyi uzak tutmuştur. Kişi ya kötülüklerden sakınan bir mü'min, ya da kötülük yapan bir bedbaht olur. İnsanlar Ademin çocuklarıdır, Adem de topraktan yaratılmıştır. Arap olanın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap olana takvadan başka bir üstünlüğü yoktur".* O halde Allah'ın Resûlü İslâm'ın içinde oluşturulmaya çalışılan ırksal, kabilesel ve siyasal her çağrışı cahiliye taassubu olarak nitelendirmektedir. Sahih bir hadiste şöyle geçmektedir: *"Kim insanları cahiliye ırkçılığına davet ederse, Cehennem'in yolcuları olur".* Kendisine *"Ey Allah'ın Resûlü, bu kişi namaz kılsa ve oruç tutsada mı? diye sorulduğunda, kendisi, "evet namaz kılıp oruç tutsa ve Müslüman olduğunu iddia etse bile" şeklinde cevap vermiştir. Ey Allah'ın kulları, öyleyse sizi Müslüman ve mü'min olarak adlandıran Allah'a davet ediniz.*

Bu Kur'an ayetlerinden ve değerli hadislerden anlaşılıyor ki İslâm ümmeti, temeli İslâm inancı üzerine kurulan bir ümmettir. Toprak veya dil üzerine kurulmuş bir ırksal ya da sınıfsal ümmet değildir. Hucurat suresinde Allah'ın bir erkek ile bir dışiden yarattığı insanları farklı milletlere ayırdığını söylerken bu farklılıklar arasında nasıl bir irtibat kurduğuna bakınız.

Müslüman olarak biz, birbirlerini tanımaları için farklı yaratılan milletlerin ırksal ve kabilesel ırkçılığa dayanmayan, aksine iyilik üzerine kurulan pozitif ayrılıklarını benimserken, milletlerin bu farklı kimliklerini inkar eden, baskı altına alan veya ortadan kaldırmayı hedefleyen her çabayı da İlahî kanuna ve yaratma hikmetine aykırı olduğunu kabul ediyoruz.

Tarih şunu önemle vurgulamaktadır ki, etnik arındırma çabaları hiçbir zaman başarılı olamamıştır. Tam aksine, kimlikleri ortadan kaldırılmaya çalışılan halk-

larda milli şuurun daha da artmasına neden olmuştur. Kürt halkı bu söylediklerimizimizin canlı bir örneğidir.

Yüce Allah, dillerin yani milletlerin farklı oluşunun Rabbanî bir ayet (mucize) olduğunu söylerken, ırkçı nazariyeleri temelden reddetmektedir. Resûl-i Ekrem de, "*Arap olanın Arap olmayana hiçbir üstünlüğü yoktur...*" demekle ırkçılık çağrılarına dayalı her nazariyeyi temelden ortadan kaldırmak istemiştir.

TÜRKMEN KİMLİĞİ

Türkmenlerin kökeni Orta Asya'dan dalgalar halinde bugünkü Türkiye, Kuzey Irak ve İran'a göç eden Oğuz kabilelerine dayanmaktadır. Türkmence, Anadolu'nun doğusundaki Türkler'in konuştukları Türkçe'ye yakın bir lehçedir. Tarihî açıdan Türkmen, Müslümanların İslâm'a giren Türkler'e verdikleri bir isimdir. Müslümanlar bu ismi, Müslüman olan Türkleri Müslüman olmayan Türklerden ve Tatarlardan ayırmak için kullanmışlardır. Dünya Türkleri arasında Irak Türkmenlerinin kendilerine özgü zengin edebiyat ve kültürleri vardır.¹

Türkmenlerin Irak'a göçleri, Oğuzların değişik iktisadî ve siyasî nedenlerle dalgalar halinde Ortadoğu'ya yaptıkları göçün bir parçası olarak başlamış ve Osmanlıların İslâm alemine hakim olmasıyla son bulmuştur. Türkmenleri'n Ortadoğu'ya yaptıkları göçlerin çoğu, Osmanlılar henüz buraya gelmeden gerçekleşmiştir. İlk Türkmen grubu Emevîler döneminde Irak'a gelmiştir ki, bu da bölgedeki İslâmî fetihler esnasında dönemin Irak valisi olan Ubeydullah bin Ziyad'ın Orta Asya'dan toplayarak yararlandığı bin kişilik savaşçı bir orduyu Basra'ya yerleştirdiği zamana denk gelmektedir.²

Mu'tasım Billah'tan itibaren nüfuzlarını arttırmak isteyen Abbasî halifeleri istihdam ettikleri Türkler'e çok güvenmişlerdir. Türkmenlerin Kuzey Irak'a yönelik en büyük göç dalgaları XI. yüzyılda Selçuklular döneminde gerçekleşmiştir. Katıksız bir askerî devlet olan Selçuklu Devleti'nin temelini askerî tımarlar oluşturuyordu. Türkmen kabilelerin desteği onların hükümlerlerinin devamı için bir temel teşkil ediyordu. Bu yüzdendir ki Selçuklular bu süreç içerisinde Telafer, Erbil, Kerkük, Dakûk, Kifrî, Hanikîn ve Mendelî'den başlayarak Irak Kürdistanı'nda ve karasal ticaret kervanlarının geçtikleri hatlar boyunca Muhâfız Türkmen Birlikleri'ni yerleştirmişlerdir.³ Ancak Telafer ve çevresinde bulunan bazı köylerin Türkmenlikleri Moğollara dayanmaktadır.

XIV. ve XV. yüzyılda İran, Türkiye, Suriye ve Irak'ta hüküm süren Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri de iki askerî devlet olarak Türkmen kabilelerin desteğine dayanmışlardır. Bundan dolayıdır ki Orta Asya'dan artan oranda göç

1 "Torkomen" and "Ghuz" in *Encyclopedia of Islam*, old ed., Leiden, 1927

2 Ebû Ca'fer et-Taberî, *Tarîh*, Daru'l-Ma'arif, Mısır, 1969, cilt: 4, s. 221.

3 "Seldjuks" in *Encyclopedia of Islam*; İbrahim Dakûkî, *Irak Türkmenleri: Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları*, İstanbul, 1979, pp: 22-23.

eden Türkmenlerin bir kısmı Irak Kürdistanı'na yerleşmişlerdir. Bazı araştırmacılara göre aşırı Şîîler olarak bilinen Kızılbashları Dakûk, Duzhurmatu ve Kerkük civarına yerleştirenler, Şîî Türkmenlerin ağırlıkta olduğu Akkoyunlu devletidir.⁴ Türkmenler arasında Şîîlerin oranıyla ilgili sağlıklı istatistikler yoktur. Bu oran %25-30 arasında değişmektedir. Bu Türkmen aileleri zamanla Araplaşmış veya Kürtleşmişlerdir. Abbâs el-Azavî'nin kendine göre asılları Türkmen olan bazı Kürt aşiretleriyle ilgili bir araştırması vardır. Bağdat, Duzhurmatu ve Beyat arasındaki sınır bölgelerinde ve Telafer'in bazı yerlerinde yerleşen kimi Türkmen kabileleri Araplaşmışlardır.⁵

Birçok Türkmen'in aslı tamamen veya kısmen Türkmenleşen Kürtlere dayanmaktadır. Örneğin Kürt Zengene aşiretinden azımsanmayacak oranda bir kitle bugün Kerkük'te Türkmence konuşmaktadır. Aynı şey Altıncıköprü ve civarına yerleşen Salihî kabilesi için de söylenebilir. Kültürel Türkmenleştirmenin Erbil Hoşnav kabilesinin fertleri arasında da söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Kerkük ve Erbil Kürtlerine yönelik geniş çaplı Türkmenleştirme olgusu tarihsel bazı faktörlere dayanmaktadır:

Birincisi, Osmanlıların son dönemde, özellikle İttihad ve Terakki zamanında (1908-1918), Türkmen dil ve kültürünü bu iki şehrin sakinlerine dayatmalarıdır. Bu şehirler Osmanlıların idarî merkezlerindendi. Osmanlı idaresi genel olarak Irak'ta, kesin çizgilerle de Kürt bölgesinde istihdam edilen görevliler etrafında şekilleniyordu. İşte Kerkük ve Erbil'de çoğunluğu Türkmenlerden oluşan "Efendiler" sınıfının ortaya çıkmasının nedeni bu idarî tarz idi.⁶

İkincisi, İngilizler 1918-1932 yılları arasında başta Kerkük ve Erbil merkezi olmak üzere Kürt mntıkalarındaki idari sistemde Türkmen "efendiler" sınıfından yararlanma noktasında Osmanlıların politikasını taklit etmişlerdir. İngilizlerin Kerkük siyasî komiserlerinden Bill Yuhay yakın ilişkiler içinde olduğu "efendiler" sınıfını şöyle nitelendirmektedir: "Bunlar pek de beceremedikleri bir tarzda Batı yaşam biçimini taklit etmeye çalışan yarı kültürlü bir sınıftı. Çiftçilerin kanını emen bu sınıfın içinde rüşvet, tembellik ve bozgunculuk hakimdi. Efendiler siyasî açıdan da fırsatçı bir sınıf olarak bilindikleri için kendilerine pek güven duyulmazdı."⁷ Bu bağlamda kırsal kesimden gelip resmî dairelerde çalışmak ve pazar sektöründe bir yer edinmek isteyen orta sınıf Kürt vatandaşları Kerkük ve Erbil'de hakim olan efendiler sınıfının yaşam tarzlarını taklit etmeye başvurmuş ve Türkmen dilini konuşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu Kürtlerin ikinci nesil çocukları da aynı şekilde Kerkük ve Erbil'in siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamında hakim olan Türkmen dili ve kültürünün etkisinde kalmaya başlamışlardır.

⁴ Abbas el-Azavî, *el-Aşâiru'l-Irakîyyetu'l-Kadîme: el-Aşâiru'l-Kurdiyye*, Bağdat, 1937, c.2, s. 182-184.

⁵ C.J. Edmonds: *Kurds, Turks and Arabs*, London, Oxford University Press, 1957, pp:267-268.

⁶ Edmonds, page: 266-268.

⁷ *Two years in Southern Kurdistan*, London, 1921, pp: 85-86.

Üçüncüsü, bazı siyasî nedenlerle Kerkük ve Erbil'deki Türkmenleştirme olgusu 60'lı yılların sonuna kadar devam etmiştir. Zira Kerkük ve Erbil'deki Kürtlerin nüfuzunu kırmakta kararlı olan ardıl Irak hükümetlerinin baskıları karşısında birçok Kürt kendi ulusal kimliğini gizlemeye çalışmıştır. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki, Kerkük sorunu Torun Şeyh Mahmut zamanından beri sürekli olarak Kürtlerle Irak hükümetleri arasındaki ihtilaf ve çatışmaların kaynağı olmuştur. Türkmen toplumunun bir yandan öbür toplumlara karşı yumuşak huyları, bir yandan da siyasetteki muhafazakar yönleri Türkmenleştirmeyi kolaylaştıran faktörler olmuştur. Kerkük ve Erbil'deki Türkmen ileri gelenleri 20'li yıllardan itibaren Türkiye'deki Kemalist harekete sempati duymuşlardır. Amaçları ne Irak hükümetlerinin Arap kavmiyetçiliğine dayalı hedefleriyle, ne de Kürt hareketinin hedefleriyle örtüşen Türkmen halkı, bundan dolayı Kürtlerle Araplar arasındaki anlaşmazlıklarda tarafsız kalmıştır. Bu tarafsızlık gölgesinde kimliklerini koruyan ve toplum olarak güvencede kalabilen Türkmenler, Kürtler'in maruz kaldıkları siyasî baskılara maruz kalmamışlardır.

Dördüncüsü, Kürtler'le Türkmenler arasındaki güçlü sosyal, dinsel ve ekonomik bağlardır. Başta evlilik olmak üzere sosyal bağlar da bin yıldan fazla bir zamandır İslâm kardeşliği gölgesinde bir arada yaşayan Kürt ve Türkmen halklarının vatandaşlarını birbirine bağlayıp yakınlaştırmıştır. Bu arada tarımsal topraklarını ve köylerini icare olarak Kürt çiftçilere veren bey, memur ve mülk sahibi Türkmenleri de görüyoruz. Yine Türkmenlerin hakim olduğu Kerkük ve Erbil iç pazar sektörü de Kürt kırsalına dayanmaktadır. Bölgeye özgü tarihsel koşullar da buna ilave edilebilir. Zira Türkmenlerin yaşadıkları Kerkük, Erbil ve öteki Sünnî mntıkalarından çıkan alimlerin büyük çoğunluğu Kürt idiler. Bu açıdan Kürtler kurdukları mescit ve tasavvuf tarikatları kanalıyla Türkmenlere ruhanî liderlik yapmışlardır. Ancak bu, Türkmenlerin içinden seçkin din alimlerinin çıkmadığı anlamına gelmemektedir. Yukarıda açıkladıklarımızdan anlaşılıyor ki, Kürtler'le Türkmenler arasındaki bağlılık et-kemik bağlılığı gibidir.

Irak'taki bazı milliyetçi Kürt ve Arap propagandacıları Türkmen varlığının Osmanlıların buraya gelmesinden sonraya denk gelen geçici bir varlık olduğunu, böylece Türkmenlerin Osmanlılardan arta kalan kimseler olduğunu veya büyük bir kısmının siyasî baskılara paralel olarak Türkmenleşen Kürtler olduğunu iddia ediyorlar.⁸ Bu yanlış ve tehlikeli bir iddiadır. Bu iddianın sahipleri başta Kuzey kesimi olmak üzere bin yıldan beri Irak'a yerleşen binlerce Türkmen vatandaşının kimliğini inkar etmeye kalkışıyorlar. Türkmenlerin tümü Kürt mntıkalarında yaşamıyorlar. Zira Telafer, Raşidiye ve Kadiye gibi Musul bölgesindeki şehir ve kasabaların çoğu katıksız Türkmen olup Kürtler buraya yerleşmemişlerdir. Bu Türkmenlerin gerçekten Kürt asıllı olduklarını varsaysak bile, bu onların kendilerini Türkmen saymalarına ilişkin duydukları şuûr gerçeğini değiştirememektedir.

⁸ Abdullah Gafûr, *Coğrafyay-i Kürdistan*, Stokholm, Erbil 1996, s. 190.

Demokratik değerlere ve insan haklarına saygı noktasında insanların düşüncelerine ve kendileri için seçtikleri etnik kimliğe saygı göstermemiz gerekir.

Bazı Kürt ve Arap milliyetçilerinin Türkmen halkının kimliğini inkar etme, baskı altına alma veya zorla şu ya da bu kimliği dayatma çabaları ile öteden beri Türkiye Kürdistanındaki Kürt halkının kimliğini inkar eden şovenist Türkler'in çabalarının çıkış noktası aynıdır. Laik ve milliyetçi Türk devleti onlarca yıl önce olduğu gibi bugün de Kürt kimliğini inkar etmenin bedelini pahalıya ödemektedir. Parçalanma ve yabancıların müdahale tehlikesi ile karşı karşıya kalan bölgenin bu durumu Kürtler'le Türkmenlerin derin tarihsel ve İslâmî ilişkilerine zarar vermiştir. Bu anlaşmazlık ve çatışmalardan ise sadece İslâm düşmanları yararlanmıştır.

Burada halk arasında "Turancılar" olarak bilinen ve onlarca yıldır Türkiye hükümetleri tarafından himaye edilip beslenen Milliyetçi Türkmen Hareketi de vardır. Bu hareketin başlangıcı "Kerkük Müdafaa Cemiyeti"nin kurulduğu 20'li yılların başlarına dayanmaktadır. Bu cemiyet, Kerkük ve Erbil'i de içine alan Musul bölgesinin Türk olduğu ve Milletler Cemiyeti'nin buraları Kemalist Türkler'e vermesi gerektiği noktasında Mustafa Kemal'in elinde bir vasıta olacak şekilde kurulmuştur.⁹ Başlangıçta "İslâmî Camia"yı dillendiren bu cemiyet aslında Türk milliyetçiliği hedefleri için çalışmaktadır.

Mustafa Kemal İslâm halifeliğini kaldırıp yerine milliyetçi Türk devletini kurduktan sonra bu devletin taraftarları Kerkük ve Erbil'de de milliyetçilik propagandası yapmaya ve Latin alfabesinin kullanılmasını esas almaya başladılar. Türkmenler arasında milliyetçi düşünceleri yayan Bağdat ve Kerkük Türk Konsoloslukları, bu düşüncenin merkezi olarak seçtikleri Erbil, Kerkük ve Musul'da Türkmen kültür derneklerini kurdular.

Milliyetçi Türkmen Hareketinin edebiyatı genelde Irak'ta, özelde de Kürtler'in ve Türkmenlerin birlikte yaşadıkları bölgelerde "Kürdistan Gerçeği"ni inkar etmeye kalkışmıştır. Kürtlerle Türkmenlerin birlikte yaşadıkları bölgelerin Kürtlüğünü veya Türkmenliğini ispat etmeye kalkışmak İslâm'a hizmet etmediği gibi bu makalenin önceliklerinden de değildir. Ancak yine de bazı iddialara açıklık getirmemiz gerekir.

KERKÜK

Bu şehrin kuruluşu Kürtler'in ataları olan Kutiler zamanında tamamlanmıştır. Bu şehir, milattan önce 3. bin yılda, yani Türkmenlerin buraya gelişinden 3000 yıl önce Samî kökenli Aramîler zamanında Kutî Devleti'nin merkeziydi. Şehir o zamanlar Aramîcede "ateşin ışığı" anlamına gelen "Gurgura" olarak biliniyordu ki, "Baba Gurgur" ismi de buradan gelmektedir. Kerkük ayrıca "Kerhînî" ve

⁹ Ceza Tevfik Talib, Sukkânü İklîmî Kurdistanî'l-İrak, Master tezi, Selahaddin Üniversitesi, 1995, s. 141; Dairetu'l-Maarifi'l-İslâmiyye, "Şehrezûr" maddesi, cilt: 13, s. 231-232; "Kerkuk in Encyclopedia of Islam", Old Edition, Leizig, 1870.

Selûkîlere nispetle "Kerh Selûh" olarak da tanınmaktaydı. Kürt Med İmparatorluğu zamanında imparatorluğun doğu sınırında önemli bir uygarlık merkezi haline gelen Kerkük, Islâmî dönemin başlangıcında Kürt Bacirmî Sancağı "Kure"nin de merkeziydi.¹⁰ Ancak Abbasiler döneminde önemini yitirmeye başlayan Kerkük, idarî açıdan Dakûk (Tavûk-Dakûk)'a bağlanmıştır.¹¹

Kerkük'ü 300 seneden fazla yöneten Kürt Mervanî, Erdelanî ve Babanî emirlikleri bu şehir üzerinde büyük etkiler bırakmışlardır. Osmanlıların kendi yönetimlerindeki vilayetler hakkında tuttukları yıllık idarî raporlardan ibaret olan "Salname"lerine göre Kerkük içinde Türkmençe konuşan bazı mahalleler olmuşsa da, şehrin hem merkezine hem de kırsalına asıl damgasını vuran kesim Kürtler olmuştur. Osmanlılar ırksal tabiiyetlerine göre Kerkük sakinlerinin sayısını belirlemek için ciddi bir sayım yapmamışlardır. Dinsel tabiiyetlerine göre de bu şehrin sakinlerine ilişkin güvenilir istatistikler yoktur. "Salname" raporlarına gelince, bunlar birçok sayım ve istatistik için genel çerçevede zengin resmî kaynaklar olmasına rağmen, ırksal tabiiyetlere ilişkin sayımlarda ciddi bir şekilde tutulmamışlardır. Osmanlıların bu salnameleri daha çok anadillerine göre şehirlerin sakinleri hakkında genel hüküm ve nitelikler içermektedir. Bundan dolayı Irak'taki Osmanlı şehirlerinin Türkmenlikleri ve Kürtlükleri hakkında bu salnameleri dikkate alıp bunlara göre kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

İngiliz yönetimi değişik münasebetlerle Irak'ta nüfus sayımlarında bulunmuştur. Bu sayımlara göre Kerkük şehir merkezinde çoğunluğu oluşturan kesim Kürtler'dir. Kerkük'ün İngiliz siyasî komiseri C. J. Edmonds'ın dediklerine göre ise 20'li yıllardaki nüfusu 25.000'i bulan Kerkük sakinlerinin çoğu Türkmenlerden oluşuyordu. Kürtler, Süryaniler, Araplar ve Yahudiler toplam nüfusun yarısından az idiler. Bu açıdan, başta 20'li yıllarda yapılanları olmak üzere İngiliz istatistikleri çelişkili olmakla bilinirler. Bu bağlamda yapılmış olan sayımlara ve hazırlanan tablolara göre şehrin merkezinde Kürtler ile Türkmenler arasında genel mânada bir denge görülmektedir.

1957 sayımı, sayımların en objektifi olarak kabul edilmektedir. Zira bu sayım hem Arap-Kürt, hem de Kürt-Türkmen anlaşmazlıklarının hafiflediği ve devletin 1947 nüfus sayımının sonuçlarıyla oynamaya gerek duymadığı bir süreçte yapılmıştır. Zira bu dönemde Irak'ta nispeten istikrar ve demokrasi vardı. İşte bu sayım, Kerkük şehir merkezinde Kürtler'in açık arayla çoğunlukta olduğunu göstermektedir.

Sancak bazında çoğunluğun Kürtler'de olduğunu, şehir merkezi bağlamında ise Kürtler ile Türkmenler arasında bir dengenin bulunduğunu gösteren bu istatistikleri bir tarafa bırakacak olursak, 20. yüzyılda 60'lı yıllardan önce şehirde Türkmen kültürü ve dilinin hakim olduğunu görmekteyiz. İttihad ve Terakki gün

¹⁰ Şihabuddîn Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1957; Ahmed el-Belazurî, *Futûhu'l-Buldân*, Daru'n-Neşr, Beyrut, 1957, cilt: 2, s. 410.

¹¹ Edmonds, p: 265.

lerinden itibaren Kerkük'teki gazetecilik Türkmen gazeteciliği idi. İngilizler zamanında resmî hükümet gazetelerinin Türkmençe oluşu da bu mevcut gerçeğin bir ikrarıdır. Türkmen dili çarşıda ve hükümet dairelerindeki hakimiyetini sürdürmüştür. Muhtemelen XIX. yüzyılda Kerkük'ü ziyaret eden bazı gezginleri bu şehri bir Türkmen merkezi olduğunu söylemeye yönelten faktör budur.

Ancak Baasçıların yönetime geçtikleri zamana kadar Kerkük'te hakim olan dilin Türkmençe oluşu ayrı şey, Kerkük'ün bir Türkmen şehri olduğunu ve Kürt bölgesinin dışında bulunduğunu söylemek ayrı şeydir. Zira hem Müslüman coğrafyacılara, hem de çağdaş araştırmacılara göre Kürt bölgesi Kerkük yakınlarında son bulmaz, bilakis Hamrin sıradağlarına kadar uzamaktadır ki, bu mıntıka Kürtler'le Araplar arasında hem coğrafik hem de tarihsel açıdan bir ayırım mıntıkasıdır. Araştırmacılara göre Kürtler'in bu mıntıkadaki yaşamları M.Ö. 3000 yıla kadar dayanmaktadır.¹²

ERBİL

Tarihsel açıdan gerçekten çok köklü bir şehirdir. Erbil isminin kökeni "Dört İlâh" anlamına gelen ve Suryanice olan "Erbâila" kelimesine dayanmaktadır. Turancı Türkmenlerin Türkmen olduğunu iddia ettikleri bu şehir, Asuriler döneminde, yani Türkmenlerin bu mıntıkaya gelişlerinden 2.000 yıl kadar önce kurulmuştur. Iskender ile Ahemenî kralı III. Dara arasında meydana gelen tarihî "Erbîla" savaşı Iskender'in zaferi ve Ortadoğu'yu işgal etmesiyle sonuçlanmıştır.¹³ İslâm'ın ilk asırlarındaki Erbil'den bahseden Müslüman coğrafyacıların büyük çoğunluğu, aşağı kısımlarında yoğunlaşan bazı Hıristiyanların bulunmasına rağmen bunun bir Kürt şehri olduğunu söylüyorlar.¹⁴ XIX. yüzyıl Osmanlı salnameleri de Erbil'i Kürtler'in çoğunlukta oldukları bir şehir olarak nitelendirmektedir.¹⁵ Selahaddin Eyyûbî'nin yardımcılarında Muzaffer el-Bekteki'nin Erbil hakimi olduğu hicrî VI. yüzyıl bu şehrin en iyi çağı sayılmaktadır. Burada mescitler ve eğitsel medreseler açan Muzaffer'in zamanında Erbil İslâm aleminin dört bir yanından ilim talebelerinin geldikleri parlak bir şehir haline gelmişti. Sanırım Ibnu'l-Erbilî, Ibnu Hallikan, Ibnu'l-Mustevfi ve Erbilli olan daha birçok nitelikli Kürt aliminin ortaya çıkmasının nedeni budur.

Abbassiler döneminde Hasneviye, Hizbaniye ve Soraniye gibi bir çok Kürt emirliği tarafından yönetilen Erbil, daha sonraları Selçuklular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Türkmen Atabegler tarafından da yönetilmiştir. Moğollar da birkaç kez Erbil'i fethetmeye çalışmışlarsa da, şehri savunan Kürt ordusunun şid

¹² V. Minorsky, "Kurds, Kurdistan", *Encyclopedia of Islam*, pp: 439-441.

¹³ Muhammed Cemil Rûzbeyanî: *Kovarî Korî Zanyarî Irak*, be rekîdeyem "*Dakûk-Dakûka Fi't-Tarih*", 1983, s. 403-404.

¹⁴ Yakût el-Hamevî, *Adı geçen eser*, s. 138.

¹⁵ Dr. Cabbar Kadir, "Erbil Fi's-Salname'til-Osmaniyye", *Karwan Dergisi*, sayı:91, yıl:1990, s. 116-117.

detli direnişi karşısında bu çabalar sonuçsuz kalmıştır.¹⁶ Yakût el-Hamevî ve Belazurî'nin Islâmî dönemin başlarında bir Kürt şehri olarak nitelendirdikleri bu şehir, Selçuklular zamanından Osmanlıların son dönemine kadar birbiri ardına Türkmen aileler tarafından yönetildiği için bu uzun sürecin şehre kendi tarihsel damgalarını vurması doğaldır. Bu Türkmen aileler, Türkmenlerin uzun süre kaldıkları askerî garnizonlar inşa etmişlerdir. Bu bakımdan Türkmenlerin Erbil'deki varlıkları tarihsel bir gerçek olup, bazılarının iddia ettikleri gibi bunlar Osmanlıların görevlendirdikleri kesimden geriye kalanlar değildir. Dolayısıyla Erbil'deki Türkmenler kendilerine özgü kültür ve edebiyatları olan aslı bir unsurdurlar. Ancak nasıl ki Kerkük Türkmenlerin Kürt çoğunlukla bir arada bulundukları bir şehir ise, Erbil de öyledir. Bugün Erbil'de yaşayan bir milyon dolayındaki nüfusun büyük çoğunluğu Kürtler'den oluşmaktadır. Geçen yetmiş yıl boyunca kırsal kesimden Erbil'e yapılan göçler neticesinde buradaki Türkmen varlığı eski dönemlere göre zayıflamıştır.

DAKÛK

Önemli bir tarihî şehir olan Dakûk'ta Islâmî fetihler esnasında Hristiyanlara ve Keldanilere ait Piskoposluk Ruhanî Dairesi'ne de rastlanmıştır. Şehrin temeli Sasanîler dönemine dayanmaktadır.¹⁷ Müslüman coğrafyacıların belirttiklerine göre Islâmî fetihlerin başlangıcında az sayıda Hristiyanın bulunduğu Dakûk şehri Kürt Celalî kabilesinin merkezi olduğu gibi, Islâm'ın ilk asırlarında binlerce Kürd'ün yaşadığı büyük bir medeniyetin de merkeziydi.¹⁸

Kerkük şehrinin savaflara ve hastalıklara maruz kalıp oradaki birçok insanın ölmesinin ardından Dakûk şehri Kürt Bagermî (Germiyan) eyaletinin bölgesel merkezi oldu ve Kerkük idarî açıdan buraya bağlandı. Abbasilerin son döneminde İyariye Emirliği (m. 1010-1030)'nin merkezi olan Dakûk'ku daha sonra Kürt hakimi Müsek bin Çekoye bir süre yönetmiştir. Şehir ayrıca Kürt emirliklerinden Hasneviye ve Cavaniye tarafından da idare edilmiştir. Daha sonra XI. yüzyılda Selçukluların eline geçen şehir, miladî 1037 yılında Musul Atabeglerinin boyunduruğu altına girmiştir. Miladî 1225 yılında şehri kuşatan Celaleddin el-Harizmî kuvvetleri şehre hakim olduktan sonra kendilerine karşı direnip büyük zayıflara neden oldukları gerekçesiyle şehirde bulunan çok sayıda Kürd'ü katletmişlerdir. Miladî 1295 yılında Moğollar'ın boyunduruğu altına giren Dakûk sakinlerinden yine çok sayıda kişi öldürülmüş, kadınlar da esir alınmıştır. Dakûk şehri XIV. ve XV. yüzyılda Türkmen Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin hakimiyetine geçmiştir. Şehir İranî Şîî Safevî devletinin hakimiyetine girdikten sonra buraya 100 Şîî Azerî (Türkmen) aile nakledilmiştir. Fakat savaşların ve bulaşıcı

¹⁶ Abbas el-Azavî, *Tarîhu'l-Irak Beyne'l-Ihtilaleyn*, Bağdat, 1949-1955, c. 1, s. 214.

¹⁷ Ebu'l-Hasan el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Saadet Matbaası, Mısır, 1958, c. 1, s. 244.

¹⁸ İsmail Ebu'l-Fida, *Takvîmu'l-Buldân*, Paris, 1840, s. 287.

hastalıkların meydana gelmesi ve Kürt sakinlerinden çoğunun öldürülmesi neticesinde tarihsel önemini yitiren Daqûq, Kerkük vilayetinin bir parçası haline gelmiştir.¹⁹

XIX. yüzyıldan önce Dakûk sakinlerinin büyük çoğunluğu aşırı Şîiler olarak bilinen "Gullat" idiler. Fakat bunlar yavaş yavaş "Isna Aşeriye" (12 Imamcı) mezhebini benimsediler. Baban Emirliği, Babanlı Bûdak bin Abdal'dan itibaren yüz yıldan fazla Dakûk'u yönetmiştir ki, bu süre XVIII. yüzyılın tamamını ve XIX. yüzyılın ilk yıllarını içine almaktadır.²⁰

Kerkük'e bağlı olan ve Kerkük'ten uzaklığı 37 kilometre civarında olan Dakûk sakinlerinin çoğu Şîî Türkmenlerdir. Fakat şehri Gel Davudî, Kakayî, Komeyî, Zend, Ler ve Leg aşiretlerine bağlı Kürt köyleri çevrelemektedir. Şehrin etrafında ayrıca Albu Saîd, el-Buriyas ve el-Ubeyd aşiretlerine bağlı bazı Arap köyleri de vardır. Bu şehir, Baas rejimi tarafından iğrenç bir şekilde Araplaştırma uygulamalarına maruz kalmıştır.

İSLÂMÎ DÖNEMLERDE KÜRT-TÜRKMEN İLİŞKİLERİ

X. ve XI. yüzyıllar Hasneviye, Hizbaniye, Ayariye, Şebankar ve Ravediye gibi birçok "Kürt Emirlikleri"ne şahit olmuştur. Büyük Kürdistan, Türk Selçuklularının Ortadoğu'ya gelişlerinden önce, resmen itiraf edilmese bile gerçek mânada bağımsız sayılırdı. Bu bağımsızlık, Abbasi Devleti'nin zayıflaması ve civardaki diğer vilayetlerin bağımsızlaşmalarının bir neticesiydi. Ancak Türk Selçuklu Sultanı, içinde Kürdistanın da bulunduğu İslâm Alemi üzerinde hükümran olmaya başlayınca, Kürtler doğal olarak bu yeni yöneticilere karşı direnişe geçtiler. Selçukluların burada hakimiyet kurmalarının ekonomik bir tarafı da vardır. Zira göçebe olan Türkmen Selçuklu kabilelerinin su ve mer'a kaynaklarına hakim olma istekleri vardı. Kendileri gibi çoğu göçebe olan Kürtler'in de Kürdistan'daki su ve mer'a kaynaklarına ihtiyaçları vardı. Dolayısıyla bu durumun anlaşmazlıklara, çatışma ve savaşlara yol açması doğaldır. Bu doğrultuda Kürt bölgesindeki şehirler Türkmenlerin eline geçtiyse de, engebeli olan kırsal kesim Kürtlerin elinde kaldı ve Kürtler buralarda kendilerini korudular. Bu da, Türkmen kabilelerinde Kürdistan'ın bu derinliklerine inmede bir çekingenlik meydana getirmiş, dolayısıyla bu kabileler bugünkü Türkiye'nin Anadolu'suna yönelmeyi tercih etmişlerdir.

1174-1179 yılları arasında Kürt emirleri ile Selçuklu sultanı arasında çatışmaların en şiddetlileri yaşandı. Ermeniler Bizanslıların desteğiyle Müslümanlara hücum edip onlardan intikam almak isteyince, Türk ve Kürt büyükleri hemen bunu fark edip İslâmî maslahatın her şeyden üstün olduğunu idrak ettiler ve aralarındaki iç savaşlara son verip miladî 1180 yılında Bizans Rumlarına karşı ilk Kürt-Selçuklu antlaşmasını yaptılar.

¹⁹ İzzeddin Ibnu'l-Esir: *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Beyrut, 1966, c.5, s.182.

²⁰ İzzeddin Ibnu'l-Esir: *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Beyrut, 1966, c.5, s.182.

Selçuklular döneminin sona ermesinin ardından Türkmen bir aileden gelen Atabekler Musul, Suriye ve Kürdistan'da hakimiyeti ele geçirdiler. Atabekler döneminde Kürtlerle Türkmenler arasındaki ilişkiler yardımlaşma ve dayanışma ilişkileriydi. Bu dayanışma, Atabeklerden Nureddin Zengî'nin Selahaddin Eyyûbî'nin amcası olan Şirko'yu kendine ilk vezir, Selahaddin'i de kendine askerî komutan olarak seçmesiyle somutlaşmıştı. Bu bağlamda bölge hem ekonomik hem de ilmî açıdan parlak bir duruma geçmişti.²¹

Atabekler, ihtiyaç duyulduğunda kendilerini destekleyecek askerî savaşçılar sağlamak karşılığında Kürtlerin içişlerinde serbest olmalarına izin verdiler. Selahaddin Eyyûbî'nin XIII. yüzyılda İslâm dünyası'na hakim oluşu Musul, Erbil ve Şehrezûr'da Kürt emirlerle Türkler arasındaki anlaşma ve dayanışma ortamını güçlendirdi. Bölge ordusu sürekli hem Kürtlerden hem de Türkmenlerden oluştu. Bunun bir örneğini tarihî Hatîn Savaşı'nda görüyoruz. Zira bu savaşta bazı Arap kabileleri de yer almışsa da, asıl çoğunluk Kürt ve Türkmen savaşçılardan oluşuyordu. Kudüs'ü bütün İslam alemini tehdit eden Haçlılardan kurtarmak bu dayanışmanın ürünüdür.²²

Kürt-Türkmen dayanışmasının ortaya çıkmasının başka bir etkeni de Hülagu'nun Kürdistan'a saldırısı oldu. Bu saldırı karşısında Kürtler ve Türkmenler İslâm tarihinde eşine az rastlanan bir kahramanlık gösterdiler. Maverâünnehir'den Şam bölgesine kadar hiçbir şehir ve kale sahiplerinin direnemediği Hülagu saldırılarına karşı Erbil ve Dakûk direndi. Böylece Erbil ve Dakûk'a hakim olmada başarısızlığa uğrayan Hülagu, bu iki şehri bırakıp Bağdat'a yöneldi. Moğollar Bağdat'ı fethettikten sonra kendilerine vekaleten Erbil'de hakimiyet kurması için hile ve aldatmacalarla Musul valisini satın alabildiler.

Eğer Kürt ve Türkmen güçleri arasındaki bölgesel dayanışma olmasaydı Erbil ve Dakûk'un direnmesi mümkün olmazdı. Bu dayanışmanın bir sonucu olarak Kürt-Türkmen kanı Kürt bölgesi boyunca İslâm'ı savunma ve Müslümanların saygınlığını koruma taşları üzerinde birbirine karışmış oldu. Bu bağlamda Atabekler ve Eyyubiler döneminde Kürtler ile Türkmenler arasında birçok evlilikler meydana geldi. Ibnu'l-Esîr'in "el-Kâmil Fi't-Tarih" adlı eserinde dönemin olaylarını inceleyenler Kürtler'le Türkmenler arasındaki iç içelik ve irtibatın boyutlarını anlayacaktır. Tarihî "Hatîn Savaşı'ndan sonra Şam bölgesinin kadısı olan Muhyeddin, Selahaddin ve ordusunu şöyle vasfetmiştir (şiir):

*Haçlı devletini yola getiren ve Arap asıllı seçkin Peygamber'in dinini
Kürtlerle güçlendiren Allah'a hamd olsun.*²³

"Sîretu Selahaddin el-Eyyûbî" (Selahaddin Eyyûbî'nin Hayatı) adlı eserin sahibi Ibnu Şeddâd'ın Selahaddin Eyyûbî'nin sağ kolu olan Maştûb el-

²¹ Minorsky, "Kurds, Kurdistan", p: 454.

²² Dr. Muhsin Muhammed Hüseyin, *Erbil Fi'l-Ahdi'l-Atabekî*, Es'ad Matbaası, Bağdat, 1976.

²³ Bk. Muhammed Emîn Zekî, *Tarîhu'duveli ve'l-İmarâti'l-Kurdiyye*, Kahire, 1996, s. 210.

Hakkârî'den rivayet ettiğine göre Maştûb Türkmen geleneğine göre saçını uzatan yeğenini azarlamış ve Kürt oldukları için böyle bir tarzın kendilerine yakışmadığını söylemiştir.²⁴

Başlangıçta Karakoyunlular'ın Kürtler'e karşılığı idarî tavırları sertçeydi. Zira Karakoyunlu ailesinin hakim sınıfı Şîî, Kürtler ise Sünnî idiler. Bundan dolayı Karakoyunlu idareciler Kürt ileri gelenleri öldürmeye ve sürgün etmeye çalışıp yönetimlerini Kürtler'e zorla kabul ettirmeye kalkıştılar. Geçici bir süre Karakoyunlu devletini ortadan kaldıran Timurleng'in ölümünden sonra Karakoyunlular'ın başına geçen Kara Yusuf, Emîr Şerefüddîn Bedlîsî ile daha sonraları Kürt emirlerinin büyük çoğunluğu tarafından da kabul edilen bir antlaşma yaptı. Bu antlaşma sonucu Karakoyunlu devleti yeniden kuruldu, fakat bu devlet bu kez Kürtler ve Türkmenlerle antlaşma yapan bir devlet haline geldi ki, bu antlaşmanın ürünü Kara Yusuf'un Emîr Şerefüddîn Bedlîsî'nin kızı ile evlenmesi oldu.

Karakoyunlular'ın yerini Uzun Hasan'ın liderliğindeki Akkoyunlular alınca, bunlar Kürtler üzerinde baskı kurmaya ve onlardan intikam almaya başladılar. Bu, onların Kürt olmalarından dolayı değil, eski düşmanları olan Karakoyunlular'la antlaşma yapmalarından dolayıydı. Fakat daha sonraları Akkoyunlu devleti de Kürt emirlerle bir barış yaptı, bu barışın sonucunda Amid (Kürt şehri Diyarbakır) devletlerinin başkenti oldu.²⁵

Şîî olan Safevîler'in İran'a ve Büyük Kürdistan'a hakim olmasıyla beraber Akkoyunlu yönetimi de sona erdi. Safevî Şah İsmail, Şîîleşen bir Kürt aileden geliyordu. Mezhebine şiddetli bir taassup ile bağlı olan Şah İsmail, yönetimi boyunca "Kızılbaş" olarak adlandırılan 12 Şîî Türkmen ailesine dayandı. Bundan dolayıdır ki Kürtler'e zorla Şîî mezhebini kabul ettirmek isteyen Şah İsmail'in Kürt bölgesindeki yönetimi demirden ve ateşten (çok sert) bir yönetim olmuştur.

Şah İsmail, çoğunluğu Sünnî olan Kürt emirlere güvenmiyordu. Kürt bölgesi Safevîler'in hakimiyetine girdiğinde Şah İsmail'e bağlılıklarını bildirmek için bir grup Kürt emiri Tebrîz'e gitti. Fakat Şah İsmail bunların hepsinin idam edilmesi emrini verdi. Kürdistan ayrıca Kürt tasavvuf tarikatlarına mensup birçok alim ve şeyhin kanının dökülmesine ve öldürülmesine de şahit olmuştur. Kürt emirleri bu zor durum karşısında İdrîs-i Bedlîsî'yi İstanbul'a göndererek Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'den Kürdistan'a sefer düzenlemesini isteyerek Kürt halkının bu konuda kendisini destekleyeceği sözünü verdiler. Zira Osmanlı Devleti Sünnî idi. Osmanlı Sultanı da buna karşılık eskiden beri var olan Kürt Emirlikleri ve Devletlerine Osmanlı Devleti'nin gölgesinde self determinasyon sözünü verdi.²⁶ Bu Kürt-Türk dayanışması Osmanlıların miladî 1517 yılındaki Çaldıran Savaşı'nda zafer kazanmalarında önemli bir rol oynadı. Osmanlıların Ortadoğu'ya ve Kuzey Afrika'ya hakim olmalarını kolaylaştıran şey de bu dayanışma oldu.

²⁴ Muhsin Muhammed Hüseyin, *el-Ceyşu'l-Eyyûbî Fî Ahdi Selahaddin*, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 1970, s. 180-184.

²⁵ Ibnu'l-Esir, *el-Kâmil Fî't-Tarih*, c. 5.

²⁶ Ebu'l-Mehâsin b. Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yusufiyye*, Kahire, 1964, s. 113.

XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti kendini bir Türk devleti olarak tanıtmamıştır. O hep İslâm dininin koruyucusu ve Bizanslılara karşı cihada soyunan bir imparatorluk olarak faaliyet gösteriyordu. İmparatorluk sevk ve idaresinde, içinde Türk, Kürt, Arap, Çerkez ve Arnavutların bulunduğu bir çok milletten oluşuyordu. Bundan dolayı onu bilimsel açıdan bir Türk devleti olarak nitelendirmek vicdanla bağdaşmaz.²⁷ Buna göre bu imparatorluğun Kürtler'e ilişkin olumlu ve olumsuz tavırları Kürt-Türk ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmez. XIX. yüzyılda bazı Osmanlı aydınları "Tanzimat" adı altında batı tarzında bir takım düzenlemelerin yapılmasının zorunlu olduğuna inandılar. Aşırı merkezîyetçi tanzimat siyasetini güdenler devletten Osmanlı sınırları içinde bulunan muhtar beylikleri lağvetmesini istediler. İşte Osmanlı Devleti'ni önce Anadolu, Doğu Avrupa ve Kuzey Irak'taki Türk Beyliklerini, ardından da Irak'taki Kürt Beyliklerini ortadan kaldırmaya yönelten etken bu oldu. Bundan dolayı Osmanlıların Kürt Beyliklerini ortadan kaldırması Kürt-Türk ilişkileri kapsamına girmez.

1908 yılında İstanbul'da yönetime hakim olan Turancı İttihad ve Terakkiciler, Türk olmayan milletlere karşı merkezî bir siyaseti ve Türkleştirme politikasını uyguladılar. Bu siyasetten en çok Kürtler çektiler ve dağılma sürecine girdiler. Kürdistan Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İttihatçılara karşı şiddetli bir isyan içerisindeydi. Ancak Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde Kürt halkı Osmanlıların yanında yer aldı. Zira bu devlet İslâm halifeliğini temsil ediyordu. Osmanlı Devleti'nin savunulmasında Kürtler'in önemli bir payı vardır. Kürt tarihçi Muhammed Emîn Zekî, Kürtler'in bu yolda 1.500.000 kayıp verdiklerinden bahsetmektedir. Kürt kurbanların çoğu Rus-Ermeni güçlerince öldürülen asker ve köylülerden oluşuyordu.²⁸ İngilizlerle yapılan ulusal savaşta Torun Şeyh Mahmut Irak'ı savunmak için 1.000 Kürt savaşçı göndermiştir.²⁹

Irak Kürdistanına dönelim: İngilizlerin Irak'ta hakim oldukları 1924 yılında paralı Asurî askerlerin Kerkük Pazarında bir grup Türkmeni öldürmeye başlaması üzerine Kürtler galeyana geldiler. Bunun üzerine o sıralarda Süleymaniye Sancağı'nın çoğuna hakim olan Şeyh Mahmut'un emriyle binlerce Kürt silahlarıyla birlikte Müslüman Türkmenleri savunmaya gittiler.³⁰ Fakat Kürtler Kerkük'e varmadan önce İngilizler duruma hakim olmuşlardı. Türkmen Ulusal Demokratik Cephesi'nden Üstad Aziz Kadir Samancı bu olaydan bahsederken, maalesef sadece "şehrin bazı civar kabileleri Türkmenleri savunmak için geldiler"³¹ demekle yetinmektedir. Kimdir bu kabileler? Bunların kimliklerini açıklamak daha insafli olmaz mı?

²⁷ Minorsky, "Kurds, Kurdistan", pp. 456-457.

²⁸ Minorsky, "Kurds, Kurdistan", p. 454.

²⁹ Muhammed Emîn Zekî, *Hulasetü Tarihî'l-Kurd ve Kurdistan*, 2. bs., Arapça çevirisi, önsöz.

³⁰ Muhammed Emîn Zekî, a. g. e., s. 20-21.

³¹ Cemil Rûzbeyani: "Şeyh Mahmûd û Yaddaştekanî Şeyh Kadîrî Hafîd", Roşenbîrî Nûyî, sayı: 113, 1987.

İngilizlerle Mustafa Kemal arasında Musul vilayeti yüzünden çıkan anlaşmazlıkta Kerkük'teki Kürt ileri gelenleri ve alimlerinin çoğu, özellikle de Seyyid Ahmed Hankâh ve Berzencî Şeyhleri, Türkmen eşrafiyla birlikte Musul vilayetinin Türk yönetimine geçmesi yönünde tavır aldılar. Zira o sıralarda Mustafa Kemal'in "Gazi" olduğu ve kafir İngilizleri Irak'tan atmak istediği iddia ediliyordu.³²

Bu kısa tarihî sunumun birçok anlamı vardır:

Birincisi: Kürtler ve Türkmenler birlikte yaşayan, İslam'ı savunmak için bir çok savaş ve olayda kanları birbirine karışan Müslüman iki halktır. Milliyet farkı aralarında herhangi bir anlaşmazlığa sebep olmamış ve tarihsel kinler söz konusu değildir. Aralarında kin bulunması için gerekçe de yoktur. Evet, Kürt liderlerle Türkmen liderler arasında bazı savaşlar olmuştur. Fakat bu savaşlar hakimiyet ve nüfûz için yapılmıştır. Türkmen liderlerin kendi aralarında yaptıkları savaşlar aslında Kürtlerle yaptıkları savaşlardan az değildir. Aynı şekilde Kürt emirlikleri de İslamî asırlar boyunca hakimiyet ve nüfûz alanlarını genişletmek için kendi aralarında savaşmışlardır.

İkincisi: Kürtlerle Türkmenler arasındaki sağlam ilişkilerin neticesinde meselelerin farkında olarak iki tarafın önderlikleri bir takım ihtilafları aşabilmiş ve İslam ümmetini savunmak için işbirliği yapabilmişlerdir. Kürt ve Türkmen önderlikleri böylece Kürtler ve Türkmenler için ortak bir platform oluşturabilmişlerdir. İşte Selçuklular döneminde İslam devletini savunup Müslümanları Bizanslıların tehlikesinden kurtarmak için onları işbirliğine yönelten etken bu olmuştur. Aynı şekilde bu iki halk Haçlılara karşı da işbirliği yaparak hem kendilerine hem de İslam ümmetine yönelik büyük bir tehlikeyi ortadan kaldırmışlardır. Son olarak onların Hülagu'ya karşı yaptıkları işbirliği, ilerici bir siyasî adım olarak Erbil ve Dakûk'ta binlerce Kürt ve Türkmen'i öldürülmekten ve esir edilmekten kurtarmıştır.

1959 FITNESİ

13-14 Temmuz 1959 yılında meydana gelen üzüntü verici Kerkük olayları, Kürt-Türkmen ilişkilerinin bozulduğu ilk açılım sayılmaktadır. Bu fitnede 32 kadar Türkmen öldürüldü, 130'dan fazla kişi yaralandı ve Türkmenlerin sahip oldukları 100'den fazla iş yeri ve dükkan talan edildi. Çatışmalar Kürtler ile Türkmenler arasındaymış gibi görünüyordu. Ancak olayların derinlemesine araştırılması gösteriyor ki mesele Irak'taki milliyetçi ve komünist akımların birbirlerini tasfiye etme meselesidir ve Kürtlerle Türkmenler bunlara kıvılcım

³² Fo-371 10114, "Air Staff Note on the Occupation of Sulaimania", No. 44459/24 September 24, 1924.

olmuşlardır. Müslüman Türkmenlerin bu fitnede maruz kaldıkları saldırı korkunç olmuştur. Sınırlı da olsa bu olayın ayrıntıları bize günümüzde birçok halkın maruz kaldığı bir etnik arındırmayı hatırlatmaktadır.

Geçmişte kalmış olayları irdeleyip kin duygularını uyandırmak gibi bir niyetimiz yoktur. Ancak bir daha tekrarlanmaması ve olayın İslamî bakış açısıyla değerlendirilmesi için bu fitnenin sebepleri üzerinde durmak gerekir.

Bu satırların yazarı bu olayları "fitne" olarak adlandırmayı tercih etmektedir. Zira ne sağcı milliyetçi Türkmen akımıyla, ne de Kürt komünist akımıyla ilgisi olan birçok masum Türkmen ve Kürt bu olayların kurbanları olmuş; gizli güçlerin tutuşturdukları kötülük ateşinin alevleri bu suçsuz kurbanları sarmıştır.

Şimdiye kadar 13-14 Temmuz 1959 olaylarının nasıl başladığına ilişkin üzerinde ittifak edilen bir görüş ortaya çıkmamıştır. Biz ancak Türkmenlerin bakış açısını yansıtan Üstad Azîz Kadir'in "et-Tarihu's-Siyasî Li't-Turekman" (Türkmenlerin Siyasî Tarihi) adlı kitabından bazı alıntılar yapacağız. Kitabın yazarına göre Kerkük olaylarını hazırlayan beş neden vardır:

1) Ekim 1958 yılında Barzan'a dönmekte olan rahmetli Molla Mustafa Barzanî'nin Kerkük'ü ziyaret etmesi. Kitabın yazarına göre Kerkük Türkmen Askerî İnizbat Amiri olan Hidayet Arslan, Barzanî'nin arabasına bomba yerleştirmekle itham edilmiş, Hidayet Arslan'ın bu işte parmağı olduğuna ilişkin söylentiler yayılmış, bu da neticede Kürtlerle Türkmenler arasında gerginliğin artmasına neden olmuştur. Olayların patlak vermek üzere olduğu bir sırada II. Tümen Komutanı Nazım Tabakçalı Kerkük'teki Kürt ve Türkmenlerin ileri gelenlerinden "Ulusal Dayanışma Komitesi" adı altında bir komite oluşturarak olayların önünü alabildi.

2) Türkmenlerin Kerkük'teki İngiliz Petrol Şirketi A.B.S. bir çıkar birliği içinde olduklarına ilişkin komünist Kürtlerin hükümete sundukları düzmece bir raporun ardından Aralık 1958 yılında Türkmenlerin evlerinde aramaların yapılması.

3) Çoğunluğu Kürtlerden oluşan Komünist "Ulusal Mukavemet Güçleri"nin 13 Ocak 1959 yılında "14 Temmuz Gazinosu"na saldırımaları. Türkmenlerin karşı koydukları bu saldırıda her iki taraftan bir çok yaralanan oldu.

4) Kerkük Öğretmen Evi müdiresinin okulun içinde Türkmenlere küfür etmesi ve onları İngiliz Petrol Şirketi hesabına çalışmakla itham etmesi. Bunun neticesinde bazı Türkmen gençleri Öğretmen Evine saldırmış, polisin gelmesiyle durum sakinleşmiş, fakat bu olay Kürtlerle Türkmenler arasındaki gerginliği arttırmıştır.

5) Şevvaf hareketinin Kerkük olayları üzerindeki olumsuz etkileri. 8 Mart'ta Merkezi Musul'da bulunan ve II. Tümen Komutanlığı'na bağlı olan Alay

Komutanı Yarbay Abdulvahhab Şevvaf'ın öncülük ettiği isyan başarısız oldu, bu isyanda kendisiyle birlikte olmakla itham edilen Nazım Tabakçalı tutuklandı, daha sonra da Bağdat'ta idam edildi. Nazım Tabakçalı ve akım olarak ulusal Arap sağcılığına mensup olan benzerleri Kerkük'ü terk ettikten sonra komünistler ve milliyetçi Kürtler Kerkük'te hakim olmaya başladılar ki, böylece Tabakçalı'nın daha önce meydana getirdiği denge bozulmuş oldu. Bu arada Kerkük II. Tümen Komutanlığı'na komünist Davud el-Cenabî getirildi. Birçok milliyetçi Arap ve Türkmen subayı tutuklandı. Türkmenlerin tutuklu sayısı 300'ü aştı. Azîz Kadir sözlerine devamla şunları söylemektedir: "Kısacası bu olaylar meydana geldiği süreç içerisinde taraflar arasındaki görüş ayrılıklarını, kin ve düşmanlığı o denli boyutlandırıp derinleştirdi ki, artık hiçbir şekilde barışı sağlamanın imkanı kalmadı. Kuvvetler dengesinin Komünist Kürt Cephesinin lehine gelişmesi, zayıf taraf olan Türkmenlere şiddetli bir darbe vurdu. Bunun nedeni Türkmen tarafın değerlerini ortadan kaldırarak toplumlarını dejenere etmek, hem bir ideoloji olarak komünizme hem de bir millet olarak Kerkük'ün demografik yapısını yorumlamada kendilerinden farklı düşünen Kürtlere karşıki dirençlerini bertaraf etmek için Türkmenleri boyun eğre hale getirmektir". 14 Temmuz Harekatı'nı anma günleri bu plânı uygulamanın bir fırsatı olarak değerlendirilmiştir. Üstad Azîz Kadir sözlerinin devamında şöyle diyor: Bütün bu anlatılanlar bağlamında Türkmenlerde hasıl olan kanaat şudur ki, meydana gelen bu olaylar daha önce yapılmış bir plânın eseridir. Yazar bu görüşüne destek olarak civar köy ve nahiyelerde bulunan Kürtlerin Kerkük'e nakledilmelerini, Türkmenlere yapılan saldırıları durdurmak için polis-emniyet ve askerin hiçbir tedbir almasını, bilakis bazı askerî birliklerin Kürt Ulusal Mukavemeti'ni destekleme bağlamında hem kaleye hem de Türkmenlere ait bazı birimlere saldırıda bulunmalarını göstermektedir. ³³

Üstad Verrya Caf, "Kerkük: Siyasal ve Toplumsal Bir Araştırma" (Erbil 1998) adlı kitabında 1959 fitnesiyle ilgili olarak Kürt perspektifini şöyle sunuyor ve kanaatini belirtiyor: "Kerkük'te meydana gelen 1959 fitnesinin planlayıcısı ve birinci derecede sorumlusu sağcı milliyetçi eğilimiyle tanınan II. Tümen Komutanı Nazım Tabakçalı'dır. Şevvaf ile işbirliği içinde olan ve hem milliyetçi Kürt subaylardan hem de komünistlerden kurtulmak isteyen Tabakçalı bu plânını uygulamak için Türkmenleri kullanmıştır". Verrya Caf her ne kadar Türkmen tarafının provokasyona geldiğini doğrudan söylemiyorsa da, sözlerinde bunu ima ediyor. Zira yazar sözlerine şöyle devam ediyor: "Türkmenlerin ayaklanmaya destek vermek için kitlesel halk gösterilerine katılmadıkları yönündeki Yerel Polis Müdürlüğü'nün raporundan bunların oyuna geldikleri anlaşılmaktadır.

³³ Azîz Kadir Samancı, "Fusûlün Mine't-Tarihi's-Siyasî Li Türekmani'l-Irak", *Kudûs gazetesi*, sayı: 2031, 5. 2. 1992.

Kaldı ki Türkmenler ulusal yürüyüşe karşı 14 Temmuz 1959'da Kerkük'te resmî olarak "Cephe Yürüyüşü" adıyla düzenlenen karşıt bir yürüyüşe katıldılar. Türkmen muhalefetine dışında halkın bütün kesimleri ve dinî çevreler bu halk yürüyüşüne katılmışlardı. Bir grup Türkmen kadın "14 Temmuz Kahvehanesi"nin üstündeki binadan göstericilerin üzerine taş atıyorlardı. Sonra ortalığı bulandırmak için havadan açılan ateş sesleri duyuluyordu.³⁴ Öte yandan Üstad Verya Caf Komünist Parti'nin olaylara ilişkin bildirisine de işaret ediyor ki, bu bildiri emperyalistleri, gericileri, Turancıları ve petrol şirketinde çalışanları olayların arkasında olmakla itham ediyordu.³⁵

Iraklı araştırmacı Üstad Hana Batatûs, tartışmaya değer bazı görüşler ileri sürüyor ve şöyle diyor: "Kürtlerin 1959 yılında Kerkük'te karışıklık çıkarmaya ihtiyaçları yoktu. Zira şehir merkezinde yönetim mekanizmasını tam anlamıyla elinde bulunduranlar onlardı: Komünist Parti Yerel Komitesi'nin birinci derecede sorumlusu ve uygulayıcısı onlardandı. Ulusal Mukavemet Güçleri'nin başkanı Kürt idi. Ulusal Cephe'nin başkanı yine Kürtlerdendi". Bundan dolayıdır ki, İçişleri Bakanlığı'nın belgeleri üzerinde yaptığı incelemelere ve yetkililerle yaptığı görüşmelere dayanan Hana Batatûs, bu olayların Kürtler tarafından çıkarılmadığına inanmaktadır. Belki bu olaylar milliyetçi Kürt hareketi ile milliyetçi Türkmen hareketinin hedeflerinin çatışması sonucu çıkmıştır. Daha sonra yapılan ilk anma gösterisi ise komünistlerin ve milliyetçi Kürtlerin Türkmenler üzerinde baskı kurmada ve onlara kendilerine ait bir yürüyüşü gerçekleştirmeye izin vermemede bir fırsat olmuştur.³⁶

Bu satırların yazarına göre bu çatışmanın sadece Kürt ve Türkmen önderlikleriyle sınırlı olmaktan öteye büyük boyutları vardır. Kerkük merkezli lokal etkenlerin de bulunmasına rağmen, bu olayları Irak'ın genel muhitinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu bakımdan Kerkük petrolünün millileştirilmesini ve İngiliz dayanaklı Bağdat Antlaşması'nın lağvedilmesini savunup ilan eden komünistler ve Abdülkerim Kasım rejimi ile diğerleri arasında anlaşmazlık çıkarmanın Kerkük'teki İngiliz petrol şirketinin çıkarına olduğunu söylemek mantığa uygundur. Aslında üçüncü dünya ülkelerinde karışıklıklar çıkarmada ve oralardaki ayaklanmaları idare etmede batılı petrol şirketlerinin önemli bir role sahip oldukları bizce bilinmeyen bir şey değildir. Kerkük olaylarından birkaç ay önce İngiltere ile sıkı ilişkiler içinde olan Asurî lider Selimo'nun Kerkük'te tutuklanması sırasında yanında silah ve bazı suç belgelerinin bulunduğunu biliyoruz. Bunun yanında Kerkük'te konuşlanan II. Tümen'in komutanı olan ve hem Kürtlerin ulusal haklarına hem de komünizme olan düşmanlığıyla bilinen bir kişi olup milliyetçi Arap akımından gelen Nazım Tabakçalı, bir bütün olarak komünizmin en şiddetli düşmanlarından olan milliyetçi Türkmenleri desteklemek için hiçbir şey

³⁴ Verya Caf, *Kerkük: Dirâsetün Siyasiye ve İctimaiye*, Erbil, 1998, s. 73-74.

³⁵ A. g. e., s. 84-85.

³⁶ Edmonds, page: 313.

den kaçınmamıştır. Bundan dolayıdır ki Kerkük olayları Irak düzlemi boyunca komünistlerle milliyetçiler arasında meydana gelen çatışmaların somut bir örneği ve yorumu olmuştur.

Kerkük'te meydana gelen soykırım, idam ve ev yağmalamaları küçük ayrıntıları açısından bile 1959 yılında Musul'da meydana gelen olayların bir tekrarı gibidir. O sıralarda şehirdeki milliyetçi Arapları tahrik etmek için Abdülkerim Kasım ve Komünist Parti'nin taraftarlarını Musul'a taşıyan "Selam" trenindekilere karşı Araplar tavır alınca bu onların tasfiyesi için bir bahane olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda şehir merkezinde Arap milliyetçilerine karşı saldırıya geçen Ulusal Mukavemet Güçleri, komünistlere karşı koyan Arapların önde gelen isimlerini öldürmüş veya idam etmiş, evlerini yağmalamışlardır. Bu esnada ne komünizmin ne de milliyetçi hareketin ne olduğunu bilen bazı Kürt aşiretlerinin şehre nakledilmesi de tamamlanmıştı. Abdülkerim Kasım'ı korumaları gerekçeyle Musul'a getirilen bu aşiretlerden bir kısmı Musullu bazı ailelerin evlerini yağmalama operasyonlarına katılmışlardır.

Kerkük olaylarını Kürt-Türkmen düşmanlığının somut bir örneği olarak gösteren bazı analizciler, Musul olaylarını da Kürt-Arap düşmanlığı olarak değerlendirebilirler. Fakat doğrusu Kerkük olayları milliyetçi Arap akımı ile komünist akım arasında süregelen çatışmaların bir parçası olup, Kürtler ve Türkmenler bu hesaplaşmada kurban olarak seçilip kullanılmışlardır.

Kürtlere karşı Türkmen milliyetçiliğini kullanmak sadece Nazım Tabakçalı ile sınırlı kalmamıştır. Saddam Hüseyin de aynı oyunu oynadı. Mart 1970 Bildirgesi'nde Kürt ulusal hakları kabul edildiği gibi Irak hükümeti çıkardığı bir kararla Türkmenlerin kültürel haklarını kabul etti. Fakat bu geçici bir taktikten ibaret kaldı. Zira rejim birkaç sene sonra bu hak kabulünü ayaklar altına aldı ve aldığı karardan çok çabuk döndü. Rejimin bundaki hedefi şehirdeki Kürtlerle Türkmenleri birbirine karşı kışkırtıp problemler çıkarmaktı. Zira bu taktik olmadan rejimin karışıklıklar çıkmasını beklediği ve bu karışıklıkları bahane edip 11 Mart kararını askıya almayı hedeflediği Kürt bölgelerini Türkmenlerinkinden ayırması zor idi.

Baas rejimi XX. yüzyılda 80'li yılların başlarında Kürtlerle Türkmenleri birbirine karşı kışkırtıp nefret tohumlarını yeşertmek isteyince Saddam yeni bir oyun olarak 1959 yılı olaylarında hayatını kaybeden Türkmenlerin anısına Kerkük şehir merkezinde bir anıtın dikilmesini emretti.

Bundan dolayıdır ki, biz Kerkük olaylarından Irak'taki milliyetçilerin ve komünistlerin sorumlu olduklarını söylüyoruz. Fakat bu, birbirlerinin haklarını inkar ederek provakasyona gelen Kürt ve Türkmen milliyetçileri temize çıkarmaz. Doğrusu bu fitne uzun zamandan beridir İslâm kardeşliği ile bezenen ve ortak gelecek için köklü işbirliğine dayanan tarihsel Kürt-Türkmen ilişkilerinde geçici bir durumdan ibarettir. Öyleyse bu 1959 fitnesini "Kürtlerle Türkmenler arasındaki kökleşmiş tarihsel düşmanlığın bir neticesi" olarak tasavvur etmek

gerçeğe karşı işlenen bir cinayet sayılır. Üstad Verya Caf gibi ulusal Kürt düşüncesinin ideologları da bu düşmanlığı kabul etmemekte ve Kürtlerle Türkmenler arasındaki kardeşliğe vurgu yapmaktadırlar.³⁷ Verya Caf ile aynı görüşte olan ulusal Türkmen düşüncesinin ideologlarından Üstad Aziz Kadir de 1959 olaylarından önce Kürtlerle Türkmenler arasında hep saygı ve barışçıl yaşam ilişkileri bulunduğunu söylemektedir.³⁸

Çatışmaya taraf olanların ideolojik farklılıkları da bu olaylarda önemli bir rol oynamıştır. Tek parti diktatoryasını benimseyenler kendi amaçlarına ulaşmak için her yola başvururdular. Irak Komünist Partisi de çözüm için diyalog ve görüşme yöntemini ön plâna çıkaran demokrasi taraftarı değildi. Öldürmek, fiilli hasım gördüklerini yok etmek ve gelecekte potansiyel düşman gördüklerini peşinen ortadan kaldırmak Irak komünistlerinin özelliklerindendi. Zaten bu alanda dünya komünizm hareketinin bilinen bir geçmişi vardır. Turancı Türkmen Milliyetçiliği hareketine gelince, bu da Mustafa Kemal çizgisinde yürümekte ve hem rakiplerini tasfiye etmede hem de Kürtlerin varlığını inkar etmede antidemokratik bir tarza sahiptir. Bunu gözden kaçırmayan Üstad Aziz Kadir, olaylardan önce kırsal alanlardaki Kürtlerin Kerkük'e yönelik göçlerinde artış olmasında Turancı Türkmen hareketinin ciddi bir rol oynadığını belirtmektedir.

Okuyucunun, "Türkmen hareketi neden kendi başına bir gösteri düzenlemekte ısrar edip izinsiz her türlü gösteriyi yasaklayan yerel kararlara saygı göstermediler?" sorusunu sorması mantıklıdır. Turancı Türkmen hareketi komünist olsun olmasın Kerkük'teki Kürt ileri gelenleri öldürmek için "Kara Pençe" çetesi ni kurmakla antidemokratik yüzünü göstermiş oldu. Bu çete, hasımlarının yüzüne kezzap suyu fışkırtıp yüzlerini tahrip etmeye bile başlamışlardı.

Milliyetçi Kürtlerin Kerkük'teki yürüyüşlerinde attıkları sloganlar da Turancı Türkmenlerinkinden az kışkırtıcı değildi. Özellikle de "Kerkük bizindir, Turancılar defolun!" şeklindeki slogan. Buna göre sınırlı çapta olsa bile Kerkük olaylarının önemli bir siyasî boyutu vardır: Milliyetçi hedeflerle çatışan demokrasi ve diyalog ruhunun kaybolduğu her seferinde çıkan savaşlarda zayıf olan taraf bu etnik arındırma savaşlarının kurbanı olmuştur. Bu bağlamda İslâm'ın birleştirici, İslâm'dan başkasının da tefrikacı ve kin ekici olduğunu görüyoruz. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Ey iman edenler, Allah'tan hakkıyla korkunuz ve sadece Müslüman olarak ölünüz". "Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyiniz. Siz birbirinize düşman iken kalplerinizi birleştirip sizi birbirinize kardeş kılan ve böylece sayesinde birbirinize kardeş olduğunuz Allah'ın bu nime-tini hatırlayınız".

³⁷ "Fusûlün Mine't-Tarihi's-Siyasî Li Türekmani'l-Irak", *Kudûs gazetesi*, sayı: 3032, 7. 2. 1999; sayı: 3033, 8.2. 1999; sayı: 3034, 9. 2. 1999.

³⁸ Hana Batatus, *The Old Social Classes and The Revolutionary Movements of Iraq*, Princeton, University press, 1978, pp: 914-915.

BAASÇILAR DÖNEMİNDE KÜRTLER VE TÜRKMENLER

Baasçı yönetim süreci gerçekten Irak halkının bütün gruplarıyla geçirmiş olduğu en imhacı ve en zor tarihsel merhalelerden biri sayılır. Kürt halkı bu merhalede etnik arındırmaya maruz kaldı. Kürtler neredeyse kökten imha edilmek üzereyken Körfez olayları geçici de olsa Kürdistanın %70'ini Baasçıların zulmünden kurtardı. Ancak imha ve etnik arındırma operasyonları hâlâ Sincar, Aynzale, Kerkük, Hanikîn ve Kadirkerem'de bütün boyutlarıyla devam etmektedir.

Türkmenlere gelince; onlar da tarihte benzeri görülmemiş etnik arındırma operasyonlarıyla karşı karşıya kaldılar. Türkmen vatandaşı en basit haktan bile mahrumdur. 1980 Anayasası'nda Irak'ta Türkmen varlığından söz edilmemiştir. Irak hükümeti 1987 sayımında bin yıldan fazladır atalarının toprakları üzerinde yaşayan Türkmenlerin varlığını inkar etmeye çalışmıştır.

Saddam Hüseyin'in Türkmenlere bakışı dar bir ırkçılık anlayışından kaynaklanmaktadır. Zira Baas Partisi'ne göre Irak Arap toplumunun bir parçası olup Türkmenler bu Arap topraklarında misafirdirler. Bu, bazı şovenist Kürtlerin de düşüncesidir. Bundan dolayı Türkmenler ne zaman ulusal haklarını istemeye kalkışmışlarsa kendilerine Irak'ı terk edip Türkiye'ye gitmeleri gerektiği söylenmiştir. Saddam Hüseyin 80'li yıllarda Irak'ı ziyaret eden Türkiye'nin şimdiki başbakanı Bülent Ecevit'e Irak televizyon kanalları ve basının gözü önünde şunları söylemiştir: "Eğer Irak'taki Türkmenlere yapılan muamele bağlamında Türkiye'nin şikayet ve itirazları varsa Bülent Ecevit Türkmenleri Türkiye'ye götürsün".

Başta petrol mıntıkaları olmak üzere Kerkük'ü Araplaştırma operasyonlarının bir parçası olarak 80'li yılların başından itibaren Türkmen bölgeleri imha ve göç ettirilme operasyonlarının en şiddetlisine maruz kalmıştır. Özellikle Kerkük, Hanikîn, Tavûk, Beşîr, Yayı ve Musul'un Türkmen mıntıkalarında bu yapılmıştır ki, Kürtler de benzer baskı yöntemleriyle adı geçen mıntikalardan sürülmüşlerdir. Özetle bu baskı yöntemleri şunlardır: Bir yandan zoraki arazi satışı, bir yandan da mal ve mülklerinin müsadere edilip emniyet, askerî ve emniyet çerçevesinde kullanılması. Rejim bu insanlık dışı siyasete karşı koyan onlarca Türkmen gencini idam etti. Bu acı olaylar Kürtlere ve Türkmenlere sevinç ve tasada müşterek olduklarını bir kez daha göstermiştir. Bu nokta da her iki taraf da 1959 fitnesini aşmada birçok badireden geçmiştir. 60'lı ve 70'li yıllardaki milliyetçi Kürt ve Türkmen tarafları arasındaki nefret durumundan sonra bugün Kürtler ve Türkmenler ulusal düzlemde artık İslam gölgesinde barış içinde yaşamaya devam ediyorlar. Artık Kerkük, Hanikîn, Kifri ve Erbil gibi birçok mıntıkada müşterek yerleşim alanı olarak yeni mahalleler kurulmaya başlanmıştır. Öte yandan onlarca Türkmen genci de Irak-Iran savaşı esnasında rejimin Kürtler için çıkardığı askerlik affından yararlanmıştır. Eğer Kürtler ile Türkmenler arasındaki derin yardımlaşma ve dayanışma irtibatı olmasaydı bu mümkün olmazdı.

Kutsal Mart 1991 Intifadası'nda Baasçıların merkezî birimlerine saldırmada birçok müşterek yerleşim alanında Türkmenler Kürtlerle omuz omuza verdiler. Intifada başarısızlıkla sonuçlandığında Kürtlerin maruz kaldıkları öldürme ve göç ettirilme olgularına Türkmenler de maruz kaldılar. Irak'ın kuzey bölgesinde etnik arındırma siyaseti hem Kürtlere hem de Türkmenlere yönelik olarak devam etmektedir.

Şunu belirtmekte fayda vardır ki, Kuzey Irak'ta intifadayı bastırmak için saldırıya geçen Baasçı güçlere karşı İslamî Hareketin mücahitlerinin başlattıkları kahramanca direniş esnasında onlarca Türkmen genci şehit olmuştur. Kefri, Kerkük, Altınköprü ve Erbil'de aynı mevzide savaşan Kürtler ve Türkmenler İslam şehidi olarak düşmüşlerdir. Sınırlı da olsa bu savaşlar bize İslam'ı savunan Kürtlerle Türkmenlerin kanlarının birbirine karıştığı Hatîn, Erbil ve diğer İslamî savaşları hatırlatmaktadır.

SONUÇ

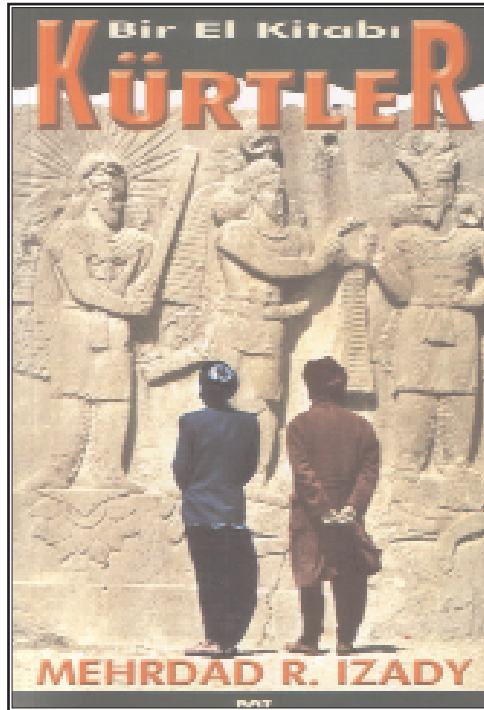
Üstad Azîz Kadir 1959 yılı Kerkük fitnesini "üçüncü katliam" olarak adlandırmaktadır. Biz de şunu söylüyoruz: Bu olayın dördüncü katliam olarak tekrarlanmaması için bin yıldan beridir atalarının yaptığı gibi Türkmen şahsiyetlerin, partilerin ve grupların İslam potasında erimeleri gerekir. Zira İslam onlarla komşuları arasında birliktelik sağlar ve onları çatışmadan, tefrikalardan uzak tutar. Bununla birlikte İslam'a düşmanlık beslemeyen ve İslam'la savaşan örgütlerin maşası olmayan birtakım ulusal örgütler içinde yer almalarının bir sakıncası yoktur. Türkmenlerin bölgesel güçlerin çıkarına hizmet eden kişi ve gruplarla savaşmaları onların yararınadır. Türkmenler bu konuda Kürt tecrübesinden ders alsınlar. Siyasî denklem ve hesaplaşmalarda hep zayıf taraf kullanılır, ateşe atılır, sonra da kendi haline bırakılıp ölüme terk edilir.

Türkmenler genellikle Kürtlerin damgalarını vurdukları bir çevrede yaşadıklarını ve geleceklerinin başkalarından çok Kürtlerle olan birlikteliklerine göre şekilleneceğini bilmek zorundadırlar. Bu konuda Türkmen örgütlerinden beklenen şeyler şunlardır:

- 1) Bölgede çoğunluğu ellerinde bulunduran Kürtlere karşı kışkırtıcı siyasî propagandalardan ve Kürtlerin çıkarına ters düşecek şekilde kendilerini kullandırmaktan uzak durmaları.
- 2) Etnik çoğulculuğa, insan haklarına ve Türkmenlerle Kürtler arasında barışçıl yaşam gereğine dayalı siyasal değerleri Türkmen çevresinde yaygınlaştırıp benimsetmek zorunludur.
- 3) Irak Kürdistan'ındaki demokrasi tecrübesinden yararlanmak ve onun bir parçası olmak Türkmenlerin yararınadır. Türkmen önderliği parlamentoda

Kürt tarafları arasında denge sağlayıcı etkin bir rol oynayabilir ve Türkmenlerin çıkarını korumak için bundan yararlanabilir.

Bütün gruplarıyla Kürt tarafı da dar milliyetçilik ve taassup naralarından uzak bir şekilde kendi bireylerine Türkmen realitesini kavratmak ve Türkmen realitesini inkar eden bütün örgüt ve gruplara baskı yapmakla sorumludur. Kürt tarafı ayrıca parlamentoda Türkmenlere ve onların temsilcilerine de varlık hakkını tanımak için "Kürdistan Parlamentosu"nun sisteminde değişiklik yapmakla da sorumludur. Aksi takdirde, tarih karşılıklı kullanılan ırkçılığa kurban verenlere asla acımayacaktır.

KERKÜK'TE EDEBÎ VE KÜLTÜREL HAYAT*

Mustafa Salih Kerîm

Kürt Araştırmacı
Süleymaniye / Irak

Arapçadan Çeviren: **Mamoste Qedri**

GİRİŞ

Kerkük XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başından itibaren ilim talebelerinin dikkatini çeken tekke, mescit ve camileriyle ön plâna çıkmıştır. Ünlü tekyeler arasında Talebanî Tekyesi, Hanegah Tekyesi ve Baba Turtur olarak bilinen Bektaşî Tekyesi yer almaktadır. Buralarda edebî, kültürel ve hatta siyasal meclisler teşkil edilirdi. Edebî meclislerde şiir okuma etkinliklerine daha çok yer verilirdi. Kerkük, içlerinde Şeyh Rıza Talebanî, Halisî, Abdulhalık Esîrî, Mamend Kerkûkî, Hicrî Dede ve başkalarının da bulunduğu edebiyat ve kültür dünyasından meşhur Kürt şairlerin yetiştikleri bir yerdir. Bu şehir ayrıca Seyyid Ahmed Hanegah, Refik Hilmî, Molla Cemîl Rûzbeyanî, Şeyh Hüseyin Hanegah, Şeyh Muhammed Habîb Talebanî, Ahmed Ağa Kerkûkî, Sıdık Mahzar Mustafa, Tuğgeneral Bekir Sıdkı, Tuğgeneral Fettah Paşa ve diğer birçok ünlü ilim adamı, mutasavvıf, edip ve siyasetçinin de yetiştikleri yerdir.

İlim öğrenmek isteyenler Kürdistan'ın dört bir yanından Kerkük'e gelir, buradaki tekke ve camilerin hücrelerinde eğitim veren büyük Kürt alimlerinin yanında Kur'an-ı Kerîm ve dinî ilimleri öğrenirlerdi. Ünlü Kürt şairi Kanî, Kerkük'te dinî ilimlerden mezun olan şahsiyetlerden biridir.¹ Daha sonraları

* **Kerkük: Medînetu'l-Kavmiyati**'ı Muteahiye(Kerkük: Kardeş kavimler şehri, (1. baskı Londra, 2002/Kitap bir grup akademisyenin makalelerinden oluşmaktadır.

¹ Şair Kani ile ilgili bir araştırma yapan yazarlardan biri araştırmasını bastırmak için Bağdat Denetleme Kurulu'na başvurmuştu. Ancak yazar bu araştırmasında "Kani dinî eğitimini otonom bölgenin dışında olan Kerkük'te yapmıştır" dediği için kurul bu çalışmanın basılmasını uygun görmedi. 1984 Yazında Süleymaniye Kütüphanesi'nin salonunda kalabalık bir

Rojbeyanî, Muhammed Molla Abdülkerim ve Şikur Mustafa gibi birçok Kürt yazar ve şair Kerkük'te eğitim gördüler. Kerkük'te ilmî faaliyetleri teşvik eden Kürt şahsiyetlerden bir kısmı buraya gelen ilim talebelerinin günlük maişetlerini temin edip eğitimlerine destek çıkmak için kendi özel mallarından mescitlerin ve tekyelerin masraflarını karşılamışlardır. Sonra toplumun kalkınmasına ve şehir merkezindeki gelişmelere paralel olarak Kerkük'te kültürel hayat da gelişmeye başlamıştır.

Kerkük'te siyasî akımların ortaya çıkması da kültürel hareket üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Zira siyasî partilerle ilişki kuran gençler hem Arap edebiyatını hem de başta Ruslarinkî olmak üzere yabancıların edebiyatlarını tanımaya başladılar. Fadıl Azavî² şehirdeki Arap, Kürt, Türkmen, Asurî ve İngiliz çokkültürlülüğü yanında Irak Petrol Şirketinin de şehir sakinlerine sunduğu kültürel imkanlarla Kerkük kültürel hayatında rol oynadığını belirtmektedir. Bunun yanında umumî kütüphaneler, Büyük Amerikan Kütüphanesi, İngilizce kitap ve bantları dışarıdan getiren yerel kütüphaneler, Bağdat, İstanbul ve Ankara'dan getirilen kitapların da etkisi olmuştur.

Kültürel kaynaşma okyanusunun oluştuğu bu süreçte Kerkük'te Kürtler'i, Araplar'ı, Türkmenler'i ve Asurîler'i bir araya getiren edebî kurul ve meclisler kuruldu. Kendi aralarında kaynaşıp şehirdeki kültürel hayata önemli bir ivme kazandıran bu insanların arasından daha sonraları söz dünyasının parlayan yıldızları olarak meşhur yazar, edip ve sanatçılar çıktı. Örneğin Fadıl Azavî, Abdussamed Hanegah, Celil Kaysî, Muhyeddîn Zengene, Abdulazîz Hanegah Sertûn Solis, Can Demo, Yusuf Haydarî, Mueyyed Ravî, Kîss Yusuf Saîd, Kahtan Hümmûzî, Enver Gassanî, Zuhdî Davudî ve Salah Faik bunlardan birkaçıdır.

Irak Komünist Partisi'ne, Kürdistan Demokratik Partisi'ne ve öteki siyasî ve dinî hareketlere katılan aydınlar kültürel seviyelerini yükseltmeye özen gösteriyor, başkalarını da okumaya teşvik ediyorlardı. Okulların sayısındaki artışa ve derneklerin kurulmasına paralel olarak kültürel hayat da doğal olarak ilerlemiş oldu.

KERKÜK'TE BASIN FAALİYETLERİ

Kerkük basın tarihini yazan kaynaklar bu şehrin XIX. yüzyılın 80'li yıllarında Osmanlı yönetimi esnasında ilk matbaanın kuruluşuna tanık olduğuna işaret ederler ki, bu matbaa Musul valiliğine bakan Feyzi Paşa'nın kararıyla kurulmuştur. 1911 yılında Ahmed Medenî Kerkük'te "el-Havadis" adıyla başka bir matbaa

güruhin önünde bu konuyu bazı gerçekleri araştırmak için orada bulunan bakanlık heyetine alayvari bir üslupla gündeme getirdim. Gerçeği söylemem gerekirse, o zaman Çalışma ve Sosyal İşler Bakanı olan ve halen Kahire'de oturan kurul başkanı Babekir Mahmûd Resûl Şeşderî bana şu cevabı verdi: "Sizin karşılaştığınız zorlukları çok iyi biliyorum. Sizin işaret ettiğiniz kontrolörün yaptığı tam bir cehalettir. Zira Kerkük'ün öteden beri günde 100'den fazla Kürt çocuğunun doğumuna şahit olduğunu bilmiyor.

² Fadıl Azavî, "er-Rûhu'l-Hayye: Cemaatu Kerkük 1955-1964", *el-İttihad* gazetesi, sayı: 408, 9.2. 2001

kurdu. İçlerinde Ataullah Terzibaşı'nın³ da bulunduğu bazı araştırmacılar bu matbaanın kuruluşunu Kerkük basın tarihinde bir dönüm noktası sayarlar. Zira haftada bir kez çıkan "Havadis" (Haberler, Olaylar)adlı ilk siyasî gazete bu matbaada basılmıştır. Viyana şehrinde İstanbul'daki zengeograflarca çıkarılan bu gazete ilk Irak gazetesidir. Kuşkusuz Kerkük'teki yazar ve ediplere merkezlik eden bu gazete kültürel hayatın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'dan hemen önce "Sanayi Mektebi Matbaası" adıyla başka bir matbaa kuruldu. Bu matbaa değişik alanlarda yazılmış çok sayıda kitap ve risalenin yayımlanmasına ilaveten içlerinde "Maarif'in de bulunduğu bazı dergilerin çıkmasına da katkı sağladı. Türkçe çıkan ve edebî bir dergi olan "Maarif'in yazar kadrosu içinde Fethi Safvet⁴, Hulusî Hamid Nedim, Zeynelabidin, Kabilzade, Ahmed Medenî ve Mekkî Lebîb gibi meşhur yazarlar yer alıyordu.

Maarif'ten sonra yazı işleri müdürlüğünü Mustafa Yakubî'nin üstlendiği "Kevkebu Maarif" (Maarif'in Yıldızı) adlı dergi çıktı. Sonra işgalci İngiliz yönetimi "en-Necme" (Yıldız) adında Arapça bir gazete çıkardı. Resmî olan bu gazete daha sonra Türkçe çıkmaya başladı. Ünlü Kürt yazar Refik Hilmî, Kürt sorununun boyutlarına açıklık getirmek ve Kürt tarihini çarpıtmak isteyenlere karşı koymak için bu gazetede makaleler yazıyordu. 1926 yılında ismi "Kerkük" olarak değiştirilen gazetenin yazı işleri idaresini Kürt şair Kakaî üstlendi. Şuna da işaret etmek gerekir ki, "Pîremêrd" olarak tanınan büyük şair Hacı Tevfik Hamza Ağa'nın kendisini çok destekleyen Hicrî Dede'ye gönderdiği makaleler bu gazetede yayımlanıyordu. Refik Hilmî, Fehmî Arap Ağaoğlu, Şükrü Ağaoğlu, Esad Naib, Reşîd Akif, Ömer Fevzî, Osman Mazlum, Tevfik Celal, Vahiduddîn Bahaeddîn ve Cemal Izzeddîn gazetede yazan yazarlardandı. Kerkük Belediyesi eski matbaanın yerini tutan yeni bir Amerikan matbaasını satın alıncaya kadar bu gazete ilk kuruluş yıllarında "el-Havadis" matbaasında basılıyordu.

Daha sonra Türkçe olarak haftalık "Teceddüd" (Yenilenme) gezetesi çıktı. 1935 yılında sorumlu müdürü Reşad Arif⁵ olan "İleri" adlı bir gazete çıktı. Türkçe olarak haftada iki kez çıkan bu gazetenin yazı işleri sorumlusu A. Hulusî idi.⁶

Yükseliş günlerinde, Salih Hükümeti'nin düşmesinden ve Bortemos Antlaşması'nın ilgasından sonra Arapça olarak "Vahdet" (Birlik) adında edebî bir gazete çıktı. Gazete sahibi Cemal Abdünnûr bunu haftalık olarak Musul'da

³ Ataullah Terzibaşı, "Tarîhu's-Sihafe Fi Kerkük", *es-Sekafetu'l-Hadîse* dergisi, sayı: 1, Mayıs 1954, Darul-Ma'rife, Bağdat.

⁴ Fethi Safvet ünlü diplomat ve araştırmacı Necdet Fethi Safvet'in babasıdır.

⁵ Burada bir isim benzerliği vardır. Bilinen şu ki, Kürt asıllı olan Reşad Arif Irak'ta yargının en üst makamlarında görevler almıştır. Rahmetli başkan Abdulkarim Kasım kendisini Halid Nakşibendî'nin halefi olarak Başkanlık Konseyi'ne üye olarak atamıştır. Fakat yargıç olan Reşad Arif ile adı geçen gazetenin imtiyaz sahibi olan Reşad Arif'in aynı kişiler olduğu hususunda kesin bir şey söyleyemem.

⁶ A. Hulusî'nin o sıralarda avukat olan ve daha sonra Süleymaniye mahkemelerinde hakim olarak görevlendirilip uzun süre Irak yargı sisteminde görev alan Hanikîn bölgesinden Iraklı hikayeci rahmetli Abdülmecid Lütfî'nin kardeşi ve İngiltere'de ikamet eden Profesör Safa Hulusî'nin babası Abdulaziz Hulusî olduğunu düşünüyorum. Fakat güvenilir kaynakların bulunmaması nedeniyle bunu tahkik edemedim. Araştırma ve incelemem esnasında benim için durumu karmaşık hale getiren şey, o sıralarda Kerkük gazetelerinde makaleleri yayımlanan Hulusî Bitlisî adında başka bir yazarın bulunmasıdır.

bastırıyor ve Kerkük'te dağıtımını yapıyordu. Fakat sıkıyönetim ilan edildikten ve tekrar terörlü günlere dönülüp hürriyetler askıya alındıktan sonra bu gazetenin çıkışı durduruldu.

Nisan 1949 yılında Bağdat'ta basılıp Kerkük'te dağıtımını yapılan ve okul çevresinin çıkardığı bir dergi olan "Sada Şebab" (Gençliğin Sesi) dergisi çıktı.

Şubat 1951 yılında Süleymaniyeli Kürt gazeteci Maruf Arif "Sada Şimal" (Kuzeyin Sesi) adlı gazeteyi çıkardı. Birkaç sayı çıktıktan sonra hükümet güçleri bu gazeteyi kapattılar.⁷

Ocak 1958 yılında Kerkük'te Kürtçe ve Arapça olarak edebî ve kültürel bir dergi olan "Şafak" çıktı. İmtiyaz sahibi emekli yarbay Şeyh Kadir Berzencî olan bu derginin Arapça kısmının yazı işleri sorumluluğunu edip Abdussamed Hanegah üstlenmişti. Derginin isimlerini açıkça belirtmediği yazı işleri kurulu üyeleri şu ünlü Kürt siyaset adamı ve ediplerinden oluşuyordu: O sıralarda Kürt Demokratik Partisi'nin önde gelen komite üyelerinden biri olarak çalışmasını gizli yürüten İbrahim Ahmed, 23. 7. 1963'te idam edilen meşhur hikayeci avukat el-Berzencî, halen Selahaddin Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan ve o sıralarda Kerkük'te öğretmen olan Dr. Maruf Haznedar ve 1986 yılında vefat eden Süleymaniyeli Kürt yazar ve eleştirmen Ömer Arif Mahmud ki kendisi Kerkük'te öğretmenlik yapanlardan biridir. Yazı işleri kurulunun çoğu toplancıları Kürdistan Demokratik Partisi'nin bir başka komite üyesi olan mühendis Nuri Şaweş'in evinde yapılıyordu. Hanımı Nahide Şeyh Selam da dergiye yazı yazanlardan biriydi. Derginin Bağdat temsilcisi olan Cemal Haznedar, dergiye haber, makale ve anılarla donatıyordu. Onun belirttiğine göre Maruf Berzencî, Abdussamed Hanegah ve Ömer Arif gizli Irak Komünist Partisi'nin hesabına çalışıyorlardı. Derginin mali işler sorumluluğu ise Kerkük'te ikamet eden Kürt şair Ali Kemal Beşîr'e verilmişti. Dergi Kerkük'te Şimal Matbaası'nda basılıyordu. Kürt yazarlar Kürdistan'da edebî çevreye hareketlilik getiren Şafak dergisine yazılar yazıyor; hikaye, şiir, makale ve anılarıyla yazı işlerine katkı sağlıyorlardı. Şafak'ın Kerkük'te böyle bir süreçte çıkması Kürt basın dünyasında yeni bir tarih olmuştur.

Hikayeci Abdussamed Hanegah Arap ve Kürt aydınları ile kurduğu ilişkiler çerçevesinde mütevazî bürosunda o sıralarda Kerkük'te bulunan Fadıl Azavî, Enver Gassanî ve Zühdi Davudî gibi seçkin genç aydınları bir araya getirebilmişti. Bu aydınlar bazen kendisine doküman temin ediyor, bazen de dergiye gelen yazıları kontrol ediyorlardı. 14 Temmuz 1958 Hareketi'ne kadar yayın hayatına devam eden Şafak dergisini çıkaranlar parti ve siyaset işleriyle uğraşmaya başlayınca bu durum onların dergiyle irtibatlarını sürdürmelerini olanaksız hale getirdi. Bundan dolayı idarî mekanizması Süleymaniye'ye taşınan derginin adı "Beyan" olarak değiştirildi ve yazı işlerine ünlü şair Abdullah Turan bakmaya başladı. Bu esnada Kerkük ve kazalarındaki Kürt yazarlar dergiye yazılarını ve makalelerini göndermeye devam ettiler.

⁷ Ataullah Terzibaşı, *a. g. e.*

Eylül 1959 yılında Kerkük'te "Ray-i Tel" (Halkın Görüşü) adında günlük bir siyâsi gazete çıktı. Ünlü siyaset adamı Kamil Çadircı'nın liderliğindeki Ulusal Demokratik Partisi şubesinin yayın organı haline gelen gazete daha sonraları haftada bir kez çıktı. Gazetenin yazı işleri başkanı şehrin bir caddesinde suikaste uğrayan rahmetli Sıdık Belukîni idi. Ondan sonra bu görevi gazete yayınının durdurulmasına kadar Nazım Vendavî üstlendi. Gazetenin yazarlarından biri de rahmetli Muhammed Cemîl Rojbeyanî idi. Hatta "seni uyanık sanmıştım dostum, fakat uyuyorsun" adlı makaleden sonra yazdığı yaygara koparıcı bir makalesi Rojbeyanî'nin tutuklanmasına bile neden oldu.

14 Temmuz 1958 Hareketi'nden sonra Kerkük'te Kürtçe olarak "Azadî" (Özgürlük) adında bir gazete çıktı. Gazetenin imtiyaz sahibi Şubat 1963 yılındaki 8. darbenin ardından idam edilen Nafî Yunus idi. Muhammed Kerîm Fethullah, Muhammed Molla Abdulkerîm, Ömer Arif ve Ahmed Gafûr bu gazetede yazı yazarlardandı. Kerkük olaylarından sonra Bağdat'a nakledilen gazetenin yazı kadrosuna burada Abdullah Turan ve Dr. Izzeddin Mustafa Resûl de katıldı.

Irak Genel Talebe Birliği'nin Kerkük kolu Arapça, Kürtçe ve Türkçe olarak sadece üç sayısı yayımlanabilen bir dergi çıkardı.

14 Temmuz 1958 Hareketi gölgesinde kültürel hayat canlılık kazandı: Bu bağlamda sanatsal teşekküller arttı, matbu eserler çoğaldı ve yazarlar sansür makasından korkmaksızın özgür bir şekilde yazmaya başladılar. Buna bağlı olarak matbaalar da çoğaldı. 14 Temmuz Hareketi'nden sonra restore edilen ve yeni bir makine kuran Belediye Matbaası çok sayıda Kürtçe kitap ve gazete basmaya başladı. 1953 yılında kurulan Muhammed Emîn Asrî'nin "Terakkî" Matbaası da eski olmasına rağmen küçük kitap ve şiir divanlarını bastırarak kültürel hayata katkıda bulundu. 1956 yılında kurulan "Şimal" (Kuzey) Matbaası da birçok Kürtçe yayının baskısını gerçekleştirdi. Bunların yanında Hilal, Hikmet ve Kerkük matbaaları gibi Kerkük'te diğer bazı matbaalar da kuruldu. Fadıl Azavî "el-Meda" adlı dergide Kerkük Birliği ile ilgili yayımlanan araştırmasında bu süreçten bahsederken Arap edebiyatı takipçilerinden Kürt şair Osman Mustafa Hoşnav'ın Belediye Matbaası'nın sorumluluğunu üstlendiğini belirtmektedir. Azavî şunları söylüyor: Kürtçe ve Türkmence çıkan Kerkük gazetesinin isminin değiştirilerek "Taverbahî" adıyla edebî bir gazeteye dönüştürülmesi için Kerkük Birliği'ne teklifte bulunan Hoşnav, onlardan yazı işlerinde yer almalarını da istedi. Böylece Osman Hoşnav'ın bürosunda Azavî'nin verimli olarak nitelendirdiği çok sayıda toplantı yapıldı. Bu toplantılara Fadıl Azavî, Mueyyed Ravî, Enver Gassanî, Zühdi Davudî ve Yusuf Haydarî katılıyorlardı.

KERKÜK'TE SANATSAL HAREKET

Şehirdeki kültürel ve sanatsal etkileşim, Petrol Şirketi'nde çalışan bazı kültür-
lülerin etkisi ve Kerkük ile Bağdat'taki edip ve sanatçılar arasındaki sürekli iliş-

kiler sayesinde Kerkük'te Kürt, Arap ve Türkmenlerin katkıda bulundukları sanat hareketi ilerledi. Kerkük şehri geçen asrın 50'li yıllarının başından itibaren gözle görülür bir sanatsal aktiviteye tanık oldu. Okullara yönelik Bahar Şenlikleri ve Festivalleri düzenlenir, bunlara katılan okullar hazırladıkları kısa tiyatro, şarkı ve hitabet nümunelerini sunarlardı. Okullarda sanatsal aktivitelerin canlandırılmasında Kerkük Maarif Müdürlüğü'nün Okul Etkinlikleri Şubesi'nin kendine özgü rolü vardı. Aktif tiyatroyla ilgilenmeye başlayan tiyatrolar en iyi eserlerini sunmaya çalıştılar. 1956 yılında Kerkük'te icra edilen en büyük sanat etkinliklerinden biri "Fulûs ed-Davh" idi. Yusuf el-Anî'ye ait bu oyunda ünlü hikayeci ve tiyatro yazarı Celîl Kaysî, usta tiyatrocı İsmet Hürmüz, Ali Hüseyin Saîdî ve Natık İbrahim rol aldılar. Tahsin Şeyhoğlu'nun⁸ dediği gibi; bu oyun Kerkük'te sokak tiyatrosunun doğuşunda uygun bir başlangıç oldu. Sonra aynı grup Yusuf el-Anî'nin "Tev Marbî" adlı oyununu sergiledi. Temmuz 1958 Hareketi'nden sonra yeni bir ekip kuran tiyatro grubu, birincisi "Uğniyetu Tem", ikincisi de "Kuvvetu Şa'b" olmak üzere iki tiyatro oyununu sergiledi. Bu grubun önde gelen üyeleri arasında Yusuf el-Anî ve Samî Abdulhamid'in de bulunduğu "Bağdat Modern Tiyatro Sanatı"nın bir benzeri olarak "Kerkük Modern Tiyatro Sanatı" ekibini kurdu.

Daha sonra özellikle öğrenci ve öğretmen çevrelerinde etkinlikler çeşitlendi ve aktiviteler arttı. Bu bağlamda öğrenci grupları geçen asrın 60'lı yıllarının başında "Dumû'u İblîs" (İblîs'in Gözyaşları), "Intisarul'l-Hurriyye" (Özgürlüğün Zaferi), "Fî Sebîl'l-Vatan" (Vatan Yolunda), "Arzuhal" ve "Yetîmani" (İki Yetim) adlı oyunları sergilediler. Merkezî Öğretmenler Birliği de "Ehlu'l-Kehf" (Mağara İnsanları) ve "Semeru'l-Hurriyye" (Özgürlüğün Bedeli) adlı oyunu sergiledi.

Kürt Hareketi ile Baas Partisi arasında Mart 1970 yılında yapılan antlaşmadan sonra sanat hareketi genelde, Kürt sanat hareketi de özelde ciddi bir gelişme gösterdi. Bu gelişme özellikle müzikal oyunlarını ekranda sunmaları için Kerkük Televizyon Kurumu'nun bazı sanatçılardan yararlanmasıyla sağlandı. Bu sıralarda içlerinde Cihad Dilsak, Celîl Zentene, Ali Kerîm, Hüseyin Mersî ve Fadıl Caf'ın da bulunduğu ünlü sanatçılar çıktı. Bunlar hem tiyatro hem de televizyon kanalıyla güzel müzikal oyunlar sergilediler. Bu arada Solaf Spor Kulübü'ne bağlı Solaf Ekibi'nin yanı sıra, Kürdistan şehirlerinde birkaç tiyatro oyunu sunan "Meşgal" ekibi kuruldu. Bu ekip bu süreçte Kerkük'te düzenlenen bütün etkinliklere katıldı. Bunun yanında Kürt kültürü ve sanatının gelişmesinde meslek kuruluşları ile kültür ve sanat dernekleri de etkin rol oynadılar.

MART ANTLAŞMASI VE KERKÜK'TE EDEBÎ VE SANATSAL HAREKETİN GELİŞMESİ

Kerkük 20'li yıllarda kurulan ilk Kürt cemiyetine tanıklık etti. 21 Haziran 1926 yılında "Zanistî" adıyla kurulan bu cemiyetin idare kurulu başkan olarak

⁸ Tahsin Şeyhoğlu, "Neş'etu'l-Mesrah Fî Kerkük", *Türkmeneli* gazetesi.

Vakıflar Dairesi Başkanı Molla Abdulkadir Efendi; başkan yardımcıları olarak Mustafa Efendi (emekli), Abdulhalık Efendi ve Hüseyin Nakşibendi; üye olarak Ahmed Efendi (emekli), Kadir Efendi, Hasan Bulud (emekli), İzzet Efendi, Tevfik Ağa, Abdurrahman Efendi, Naci Efendi, Rauf Efendi, Ali Rıza Efendi (Vakıflar Müdürlüğü Katibi) ve Hacı Fettah'ın oğlu Hamid Efendi'den oluşuyordu. Davudî aşiretinin liderlerinden Rıfat Bey, İsmail Bey, Hasan Bey, İsmail Bey ve Muhammed Hurşid Ağa; Talebanî aşiretinden Şeyh İzzeddin Efendi, Şeyh Hasîb Efendi ve Şeyh Cemil Efendi; Kakaî aşiretinden Seyid Halil Ağa, Seyid Süleyman Ağa ve Ali Ağa'nın isimleri de bu cemiyetin üyeleri arasında geçmektedir.⁹ Bu cemiyeti teşvik edip destekleyen bu şahsiyetler Kürt vatandaşları arasında eğitimin yaygınlaştırılmasına da katkı sağladılar. Aynı yılın Mart ayında Süleymaniye'de büyük şair Pîremêrd'in girişimiyle kurulan "Zanistî" cemiyetiyle sıkı bir irtibatı olan bu cemiyet, Kerkük ve civarındaki Kürtler arasında eğitimi yaygınlaştırmak için ciddiyet ve samimiyetle çalıştı.

Zanistî cemiyetinin kuruluşundan 10'ar yıl olarak dört dönem sonra Kerkük'te ilk kez bir Kürt Edebiyatçılar Birliği şubesi açıldı. Kerkük ve bağlı kazaların ediplerinin çatısı altında toplandıkları bu birlik edebî ve kültürel faaliyetlerini açıkça icra etmeye ve Süleymaniye, Erbil, Duhok ve Bağdat'tan getirttiği konuk sanatçıların katıldıkları edebî sempozyumlar düzenlemeye başladı. 1972 yılı Nevroz bayramından sonraki gün Kerkük'te Birinci Kürt Şiiri Festivali düzenlendi. Resmî devlet bakanlığı görevinin yanı sıra Kürt Edebiyatçılar Birliği'nin başkanı da olan Üstad Salih Yusufî'nin rehberliğinde düzenlenen bu festivale Kürt şair ve edipleriyle birlikte Arap şair ve yazarlardan kalabalık bir grup da katıldı. Başta el-Cevahirî olmak üzere festivali onurlandıran bu şair ve yazarlar burada en güzel konuşmalarını ve şiir kasidelerini takdim ettiler. Bu birlik, savaşın yeniden patlak verdiği 1974 Baharına kadar Kerkük'te edebî ve kültürel faaliyetlerini sürdürdü.

Kerkük'te Kürt Edebiyatçılar Birliği'nin yanında merkezi Bağdat'ta bulunan Salih Yusufî başkanlığındaki Kürt Kültür Derneği'nin şubesi de açıldı. Bundan başka Kürt Sanat ve Edebiyat Cemiyeti'nin bir şubesi ile Kürdistan Talebe Birliği, Kürdistan Kadınlar Birliği, Kürdistan Demokrat Gençler Birliği ve daha sonra ismi Kürdistan Öğretmenler Sendikası olarak değiştirilen Kürdistan Öğretmenler Birliği gibi siyasî nitelikli örgütler kuruldu.¹⁰

SONUÇ

Irak hükümetinin sürekli olarak Kürt sakinlerine karşı uyguladığı etnik arındırma siyasetine maruz kalan Kerkük şehri siyasal, sosyal ve kültürel baskı ve zulümlerle karşı karşıya kalmıştır. Rejim güçleri burada Kürtçe eğitimi yasaklamış, okul ve yer isimlerini Arapçalaştırmış, oradaki kültürel Kürt müesseselerini

⁹ Dr. Velîd Hamdî, *el-Kurd ve Kurdistan Fi'l-Vesaiiki'l-Biritaniyye*, s. 206-207.

¹⁰ Verrya Caf, *Kerkük: Dirasetun Siyasiye ve Ictimaiyye*, 1988.

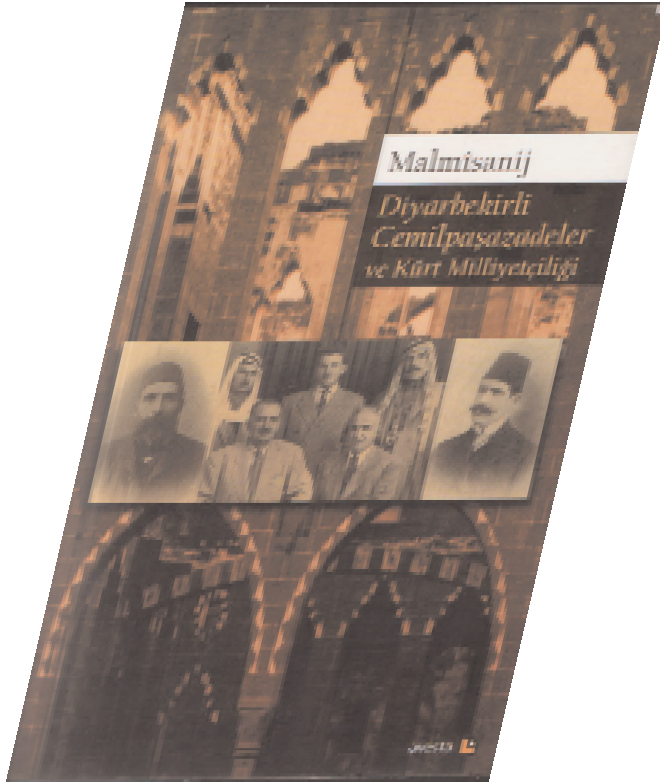
kapatmış, isim değiştirme işini sivil mektepleri bile içine alacak kadar geliştirmiştir. Daha sonra en seçkin Kürt aydınlarına ve öğrencilerine yönelik sürgün operasyonları şiddetlenmiştir. Böylece bu şehirde kültürel durum dumura uğramış ve okullara, enstitülere ve vatandaşlara dayatılan Baas kültüründen başka bir kültüre hayat hakkı tanınmamıştır.

Mart 1975 yılındaki başarısız Kürt ayaklanmasından sonra demografik yapıyı değiştirmek için uygun fırsatı yakalayan Irak hükümeti şimdiye kadar süregelen sürgün ve zorla göç ettirme operasyonlarına başladı, bu bağlamda Kürtler ve Türkmenler zorlu zindan ve sürgün hareketlerine maruz kaldılar. Kerkük aydınları buna bağlı olarak Kürdistan'ın öteki mıntıkalarına ve dünyanın değişik yerlerine dağıldılar. Nasıl ki bazı seçkin aydınlar onlardan önce de terör cehenneminden kaçarak gurbet yollarına düşmüşlerdi. Örneğin Kıss Eb Yusuf Saîd (1963) önce Beyrut'a oradan da İsveç'e, Zühdi Davudî (1967) Almanya'ya, Seretûn Soles (1967) önce Beyrut'a oradan da Amerika'ya, Enver Gassanî (1968) önce Almanya'ya oradan da Kostarika'ya, Mueyyed Ravî (1970) Beyrut'a oradan da Almanya'ya, Salah Faik (1976) sırayla Suriye, Britanya ve Filipin'e, Fadıl Azavî (1977'nin başında) Almanya'ya, Can Demo (1992) Ürdün'e gitmişlerdir. Yusuf Haydarî'nin 1993 yılında ölmesinden sonra Kerkük'te Celîl Kaysî ve Kahtan Hüzmüzi'den, Bakuba'da da Muhyeddin Zengene'den başka Bağdat Kerkük Grubu'ndan kimse kalmadı.¹¹

Kerkük'ün kültürel, edebî ve sanatsal hayatında rol oynayan ünlü Kürt aydın ve ediplerine gelince: Bunlardan bir kısmı idam edildi, bir kısmı vefat etti bir kısmı da göç etti veya ettirildi. Maruf Berzencî, Hüseyin Berzencî, Cebâr Cebârî, Enver Zorav, Şîrzad Cebârî ve Abdulkadir Ömer Tunbedî idam edildiler. Azad Horamî şehit edildi. Şeyh Hüseyin Hanegah, Abdulazîz Hanegah, Abdussamed Hanegah, Rauf Hanegah, Tahir Sadık, Şeyh Ata Talebanî, Mustafa Nerîman, Latîf Hamîd Berzencî ve Şeyh Muhammed Şîrdere vefat ettiler. Molla Cemîl Rojbeyanî tutuklandı. Dr. Nurî Talebanî, Dr. Şîrzad Talebanî, Selam Muhammed, Abdullah Sirac, Azad Ahmed Esved, Abdurrahman Molla Saîd, Haşim Kevdanî, Sîrvan Rahîm, Kenan Midhat, Fehmî Kakaî, Mehdî Umîd, Havar Kakaî, Fadıl Caf, Mehabad Karadağî, Kays Karadağî, Selman Faik, Ahmed Bîkes, Salah Hasan Savlan ve Varya Caf Avrupa'ya göç ettiler. Feleküddîn Kakaî, Nasîh Abdulgafûr, Şîkur Mustafa, Ahmed Takane, Ahmed Muhammed İsmâîl, Zahir Rojbeyanî, Celîl Kake Veys, Nevzad Ahmed Esved, Azad Subhî, Necat Hamîd, Medîha Sabir Sûfî, Mustafa Zentene ve Celal Zentabadî şimdi Erbil'de ikamet ediyorlar. Muhammed Mukrî, Latîf Hilmet, Marîf Ömer Tol, Cihad Dilsak, Sadreddîn Arîf, Ali Kerîm, Hüseyin Meyserî, Hasan Caf, Fuad Tahir Sadık, Gafûr Salih, Necîb Termeyanî, Raûf Hemvendî, Arî Baban ve diğer bazıları da Süleymaniye'de oturuyorlar.

¹¹ Fadıl Azavî, *a. g. e.*

Bahsedilen bu göç ve sürgünler Irak'ta hüküm süren rejimin elinden geldiği kadar Kerkük'teki edebî hayatı genelde, Kürt kültürel hayatı da özel olarak ortadan kaldırmaya çalıştığını göstermektedir. Ancak adı geçen aydınlar nerede olurlarsa olsunlar koparıldıkları şehirlerini hep terennüm edecek; Bağdat hükümetinin ulusal özelliklerini değiştirmeye, kültürel ve medeniyet yapısını tahrip etmeye çalıştığı bu köklü Kürdistan şehri hakkında yazmaya devam edeceklerdir. Bu bağlamda tarihî Kerkük Kalesi'ni yıkmak, hakim rejimin Kerkük'e ve nesilden nesile orada yaşayan sakinlerine karşı uyguladıkları (imha) plânlarının bir parçasından başka bir şey değildir.

KERKÛK QUDÛSA MILETÊ KURD E

Dr. Felat Dilgeş

Bi qasî sî salan ku Kerkûk, di çareserkirina mesala kurdî de ciyekî pirr girîng û sereke digire. Çawa ku di xerabûna Peymana 11ê Adarê de, mesela esasî nelihevkirina li ser Kerkûkê bû, îro dîsa mesala kurdî, bi taybetî li Başûr di pirsra Kerkûkê de asê bûye. Eger Kerkûk, bi awayekî aştiyane, ji xwey û xwedanê wê re bê berdane û nehaqiya salan bi derengî be jî li ser bingeheke dadperwerî bê çareserkirin, hingê pirsra Kurdistanê ji fetloneka herî xwarovîç û tevlihev derbasbûyî dikare bê hesibandin; heke na, hê serêşanek mezin, belkî jî şerek din li pêş tevahiya milletê kurd e. Ez tevahiya milletê kurd dibêjim, çimkî Kerkûk, li ser jiyan û pêşeroja hemû kurdên dinyayê ji nêzik ve tesîr dike.

Çima Kerkûk?

Kerkûk û petrola bin wê, hê di dawiya sedsala 19an de bala dewletên Ewrûpa û pişt re jî Emerîqa kişand. Di sedsala bîstan de, bi taybetî di Şerê Cîhanê yê Pêşî de, çavê her kesî li ser Kerkûkê û Kurdistanê Başûr bû. Di encamê de, dewleta herî xurt a dinê ya wê gavê, Îngilîzan Başûrê Kurdistanê kirin bin destê xwe, li ser wê û perçek axa Erebaştanê dewletekî bi navê Îraqê ava kirin. Iraq jî du milletên bingehîn, ji kurdan û ereban pêk dihat. Li gor sistema ku Îngilîzan danîbûn, diviyabû hemû mafên bingehîn ên milletê kurd li Iraqê bihata naskirin û Kurdistan wek herêmeke otonom an federal bihata îdarekirin an riya avakirina dewleta kurd bihata vekirin. Belê bi taybetî, piştî ji Iraqê vekişîna Îngilîzan (1932), erebên Iraqê, bi alîkariya cîranan û dinyayê, xwestin ku kurdan jî di potaya erebbûnê de bihelînin, wan asîmîle bikin, ji xwe re bikin xulam û li ser axa wan rûnên.

Miletê kurd ê ku hê di dema îngilîzan de serî li ber siyaseta koledarî dananîbû, piştî çûyina îngilîzan serî li ber ereban jî xwar nekir û doza xwe ya mafdar, bi rêberiya Serok Mustefa Barzanî, bi dayîna bedelên pirr giran be jî ajot û hê jî dajo.

Herwekî tê zanîn, piştî Şerê Xelîcê yê Pêşî, hêza hevgerî ya ku Iraqê ji Kuweytê deranî, bi berbenda 36an, ketina rejîma Saddam a sê bajarên Kurdistanê, Hewlêr, Sulêmaniye û Duhokê qedexa kir. Di gel ku Musûl jî li rajorî berbenda 36an dima, îdara wê di destê rejîma Saddam de mabû. Belê Silêmaniye jî, bi ser ku li rajêrî berbenda 36an bû, di destê kurdan de bû.

Di sala 1991an de, demekê kurdan bi hêza xwe Kerkûk azad kir, belê gava rejîma Saddam, cardin dest pê kir li hember Kurdan çekên kîmyayî bi kar anî, kurd piştî berxwedanek mezin ji Kerkûkê neçar bi şûn ve vekişîyan û bi qasî hezar pêşmergeyî jî şehîd li pey xwe hêştin.

Piştî vê berxwedana mezin û xwîndar, Saddam hê bêtir rîka xwe da ser kurdên Kerkûkê û siyaseta Erebkirina Kerkûkê bi awayekî hişk û nemirovî ajot. Çimkî Saddam, êdî hêviya xwe ji Başûrê Kurdistanê yê ku ketibû destê Kurdan bi tevahî birrîbû û dixwest, di serî de Kerkûk, derên din ên ku di bin dagirkeriya Îraqê de ne, bi giştî têxe axa ereban û bihêle. Loma wî lez da siyaseta erebkirina Kerkûkê û ji bajarê ku hergav bi pîrîniya nufûsa xwe kurd bû, kurd kuştin û qewirandin. Bi vî awayî bi hovîtî, ji Kerkûkê bi kêmanî 300 000 hezar kurd hatin derxistin û di şûna wan de ereb hatin bicihkirin^[1]. Di dawîya vê siyaseta de, li bajarê Kerkûkê yê ku berê goristaneke ereban lê tunebû, nifûsa ereban gihîşt merhelaya kurdan.

Nufûsa Kerkûkê

Kerkûk bi nifûsa xwe, bi erdnîgariya xwe, bi dîroka xwe bajerekî Kurdisatnê ye^[2]. Bi darê zorê, bi kutekî, bi zilmê, bi hovîtî, bi koçkirin û bi tevkujiyan nifûsa bajerekî, heta nifûsa welatekî dikare bê guhartin, belê rastiya wê ya dîrokî û coxrafi bi tu awayî nikare were guhartin. Şemsettîn Samî, di kitêba xwe ya bi navê ‘Kamûs`ul-A`lam’ de, ku ferhengê ansîklopedîk e û di sala 1886an de çap bûye, di xala Kerkûkê de weha dinivîse: “Kerkûk, li ser bajarê Kurdistanê yê Mûsûlê, bi qasî 160 kmyî li Başûrêrojhilatê Mûsûlê, di bin rêzek girên biçûk de, li rû berriyek fireh û li ser çemê Erdhemê, bajarek navendî yê sencaxa Şehrezor e^[3].”

Dîsa Şemsettîn Samî yek ji wan kesan e ku bi navê ‘Kamûs`ul Tirkî’, ferhengeke zimanê Tirkî jî nivîsandiye û di xebatên xwe de, wek alim û lêkolînerê objektîf tê zanîn. Camêr bi eslê xwe ne tirk û ne jî kurd e, ew Arnawûd e. Eger bi rastî jî Kerkûk bajarek ereb an tirkmenan bûya, vî zilamê ku bi zimanê tirkî dinivîsî û bi qasî ku ferhanga tirkî amade bike ji tirkên hez dikir, hingê wî yê bigota Kerkûk ne bajerekî kurdan, belê bajarê Tirkmen an Ereban e.

Ne tenê tarîx û erdnîgariya Kerkûkê, herweha nifûsa Kerkûkê jî bi aşkereyî

nîşan dide ku Kerkûk Kurdistan e û bajarekî Kurdan e. Li gor Ansîklopediya Osmanî ya ku di dawîya sedsala 19an de derketiye; ji çaran sisiyê nifûsa Kerkûkê kurd, ji çaran yekê wê jî ereb, trikmen û Xirîstîyan in^[4].

Li gor nifûsjimariya ya ku di sala 1957an de li Îraqê tê çêkirin, nifûsa Kurdan li Kerkûkê %48.3, ya ereban 28.2, ya tirkmenan 21. 2 ye. Li gor nifûsjimariya ya giştî ya ku di sala 1977an de li Îraqê tê çêkirin, li Kerkûkê 218 755 000 ereb, 184 875 000 kurd, 80 347 000 tirkmen dijîn. Bi salan beriya vê nifûsjimariyê li Kerkûkê paqîjiya etnîkî ya li hember kurdan dest pê kiriye û ji bo ku nifûsa kurdan a bajêr bê kêmkirin, qezayên Kifrî, Kalar, Dûzxurmatu û Çemçemal li ser Kerkûkê nehatine hesabandin. Di dema Saddam de, cara paşî di sala 1997an nifûsjimariyek tê çêkirin û li gor vê, li Kerkûkê 147 171 000 ereb, 139 754 000 kurd, 83 736 000 Tirkmen hene. Di van her du nifûsjimariyên paşî de jî Xirîstîyanên Kerkûkê ereb hatine nivîsandin^[5].

Li gor texmîna Tugaya Hewayî ya 173. a Amerîka, piştî şerê Iraqê belavbûna nifûsa Kerkûkê weha ye: %35 kurd, %35 ereb, %26 tirkmen, %4 grubên etnîkî yên din^[6].

Çawa ku ji hejmarên nifûsjimariyê jî tê fêmkirin, nifûsa Kerkûkê ya kurd, bi awayekî sistematîk hatiye daxistin. Kurdên ku berê %75ê Kerkûkê pêk anîne, bi siyasatên koçkirin, kuştin û mehandinê çiqas çûye hatine kêmkirin û bi vî awayî giraniya wan li bajêr her ku çûye şikestiye. Bi ser hemû zorkirina rejîmên despot ên Iraqê û hîlekariyan jî, hejmara kurdên Kerkûkê, wek grûbeke etnîkî her gav di ser ya ereban de bûye. Herçî tirkmen in, ew tu car, tu demekê li Kerkûkê nebûne pirranî û bi nifûsa xwe her gav piştî ereban hatine.

Loma, gotinên bi awayê Kerkûk bajarê tirkmenan e, di eslê xwe de vîkî vala û derew in.

Kî Kerkûkê Dixwaze?

Îro çavê her kesî li ser Kerkûkê ye, belê çavê hinekan jî rasterast di Kerkûkê de ye, li dagirkirina Kerkûkê ye. Ew Kerkûkê ji bo xwe dixwazin. Çimkî Kerkûk, li ser çemekî, li ser deryayekî petrolê rûdinê. Bi kêmanî jî %40ê petrola Îraqê, ji %7ê petrola tevahiya dinyayê jî Kerkûkê dertê. Di bin axa Kerkûkê de bi milyaran varîl petrol heye. Rezervên petrola Kerkûkê yên ku heta îro hatine tespîtkirin di ser 10 milyar varîlî de ne^[7]. Kerkûk, pere ye, Kerkûk rûmet e, Kerkûk xizne ye, Kerkûk dewlemendî ye, Kerkûk ji bo xwediyê xwe, ji bo yê li ser xelasi ye.

Loma belkî mirov bêje kî Kerkûkê naxwaze wê çêtir bê fêmkirin? Çimkî Kerkûk bi destê kî bikeve, ewê teksîr neke û bixwaze. Niha yên ku bi aşkerayî doza Kerkûkê dikin, xên ji xwediyê Kerkûkê kurd, du milletên din in. Ev jî ereb û Tirk in. Tirkên, heta demekê berê, ji ber ku di dema Dewleta Osmanî de Kerkûk û bi tevahiya axa Kurdistanê Başûr di destê wan de bû, doza Kerkûkê dikir. Belê

piştî ku Amerîka li herêmê bi cih bû û hukmê siyaseta kolonyalist li ba wan pere nedikir, tirkên siyaseta xwe tafilê guhart, rasterast ne li ser navê xwe, vê carê dest pê kirin, li ser navê tirkmenan doza Kerkûkê kir. Bi vê siyaseta xwe tirkên, bi vê nebê dev ji Mûsulê û derên din jî berda.

Herçî ereb in, ew jî dibêjin ku Kerkûk bajerekî Iraqê ye û bi salan e, ji ber li herêmê bi cihbûn û bi cihkirina ereban, bajêr bûye ya wan. Ew jî amade ne ku xwîna xwe li ser Kerkûkê birêjin, belê bi destê Kurdan ve bernedin.

Tirk ji serê xwe û bi zora xwe nufûsa tirkmenên Kerkûkê derdixin ser ya Kurdan. Adetê wan e, ew hergav hefta xwe derdixin ser heştê xelqê, lê ji bo ku tirkmenên Kerkûkê derxin ser kurdên wê, divê vê carê yeka xwe derxin ser dehê xelqê. Gelo wê bikaribin? Zor e. Lê wê biceribînin. Çimkî di tevahiya dîrokê de, dest danîbin ser ku derê, eger hêza wan têr kiribe, dev jê bernedane.

Ew ji her kesî çêtir dizanin ku kes Kerkûkê bi wan û bi Tirkmenan ve bernade. Loma dixwazin, li Kerkûkê, ji bo ku bloqa kurd qels bikin, Tirk û Ereban li hember wan bikin yek. Ji serê demekê ve ye, giraniya xwe dane ser vî karî. Bi vê armancê dewleta Tirk li Kerkûkê, bi dizî Tirkman û Ereban li hember Kurdan çekdar dike. Di şertê îroyîn de, gava ku Kurdên ji Kerkûkê hatine derxistin venegerin malên xwe û ser axa xwe, nûfûsa Tirkmen û Ereban li ser hev ji ya Kurdan bêtir e û bi desteka Tirkmen û Ereban, dikarin serêşanek pîr mezin ji Kurdan re derxin.

Gelo ev heskirina Tirkên a ji Tirkmenan jî ku derê derket? Dinya alem dizane ku heta do, heta dema ku kurd li ser perçekî axa xwe nebûbûn xwedî soz û hêz, haya tu kesî ji Tirkmenên Îraqê û Kurdisatnê tunebû. Rejîmên Îraqê yên dîktator qîra Tirkmenan jî bianiya, heta ku Kurdan tişt bi dest nexistibû deng û his ji Tirkiyê nedihat.

Dîsa, di serî de tirkmen xwe, herkes dizane ku îro tirkmenên Îraqê bi saya serê kurdan, bi saya xwîna kurdan azadiyeke ku tu car nikaribûn xeyal bikin bi dest xistine. Komelên wan, dibistanên wan, partî û televîzyonên wan hene. Kurdên Bakûr, di vê dema ku Tirkiye dixwaze beşdarî Yekîtiya Ewropa bibe de, hê ji %1ê Tirkmenên Îraqê azad nînin. Kurd, bi her awayî amade ne azadiya ku bi xwîna xwe bi dest xistine bi biratî bi Tirkmenan re parî bikin, belê wê bi tu awayî qebûl nekin ku perçek ji welatê wan, bi taybetî jî Kerkûk bi tirkmenan ve bê berdan.

Dewleta Tirk a ku îro dixwaze li hember kurdan yekîtiya tirkmen û ereban pêk bîne, ji bo ku Kerkûk bi ser axa ereban ve bê berdan hewl dide û vê riyê wek çareseriyêke esasî dibîne. Baş e, gava ku Kerkûk bi ser axa ereban ve bê berdan, ma wê tirkmen azadiya ku kurdan ji wan re nas kiriye, di îdara ereban de jî bibînin? Em bêjin kurd hergav li hember rejîmên Îraqê serhildêr bûn, baş e, tirkmenan bi ereban çî kiribû ku mafên wan ên hindikanî nedinasîn? Divê ku tirk û tirkmen li ser vê pîrsê bifikirin; belê bêtir jî tirkmen, çimkî yên ku bi wan tên leyistin ew in.

Eger tirkmen li Kerkûkê werin leyistika Dewleta Tirk û ji armancên wê yên

qirêjî re bibin wasita, divê bizanibin ku ji Kurdan bêtir ewê hunda bikin. Kurdên ku heta îro li Kerkûkê hebûna parastine, ji îro pê ve wê bi her awayî ji berê çêtir bajarê xwe biparêzin.

Bi kurtî tirk dêbêjin bila Kerkûk nekeve destê kurdan, jê kî re dimîne bila bimîne. Tirsê wan ev e ku gava Kerkûk bikeve destê kurdan, êdî kurd nema bi awayê aborî muhtacî tu kesî bibin û roja ku serxwebûna xwe îlan bikin, pîrraniya dinyayê wan binase û wek dewleteke ku ekonomiya wê xurt e, di pêş de doza tevahiya axa xwe bikin û perçê Kurdistanê yê di bin destê tirkan de jî ji wan biqetînin.

Ev siyaseta Tirkan dikare tiştekî nû bi xwe re bîne. Bi ya min ew jî ev e: Demekê, kêm-zêde belkî bi qasî deh salan, bi statûyeke taybetî îdarekirina Kerkûkê ji Amerîka re bê hêştin. Ev tişt her gav dikare were rojevê û Amerîka bi xwe jî, dikare aligirê vê yekê be. Loma kurd, divê pîrr hişyar bin û ji bo ku cardin li ser piştê neyên xistin, her tiştî baş bifikirin.

Di rewşeke weha de, wê di encamê de nifûsa Kerkûkê her tiştî kifş bike. Kerkûk heta bi hetayê nikare di destê Amerîka de bimîne. Bibê nebê wê Amerîka rojekê îdara bajêr ji destê xwe derîne. Hingê nufûsa herî zêde ya Kerkûkê ji kî pêk bê, ewê biryara dawîn bidin. Îcar kurd, tiştê ku divê îro bikin ev e: Kurdên ku ji bajêr hatine derxistin, bi lez û bez li bajêr bicih bibin.

Ji xwe, Qanûna Bingehîn a Îraqê ya ku di 8ê Adara 2004an de hat derbaskirin, bi xala 58an çareseriyekê ji bo Kerkûkê pêşkêş dike. Ev qanûn, li ser esasê ku xesara her kesî bê tanzîm- kirin, rê li ber derxistina erebên ku dû re li bajêr hatine bicihkirin û vegerîna kurdên ku ji bajêr hatine avêt vedike. Belê mixabin heta niha, ne Hukûmeta Îraqê ya Navendî û ne jî Amerîka, di vê yekê de tu gavekî neavêtin.

Kurd jî, ji ber ku çavê her kesî, bi taybetî jî yê tirkan li ser wan e û her roj ji bo Kerkûkê gef dixwin, naxwazin zêde tiştekî bikin. Bi awayekî giştî kurd, di mesela Kerkûkê de sist in, an xwe li sistî danîne. Di dema îroyîn de, çareserkirina pîrsa Kerkûkê li benda Amerîka û Hukûmeta Navendî ya Îraqê hêştin, ji xeyalperestiyê zêdetir tiştek nîn e. Çimkî serê her duyan jî bi tevahî, bi terorîzma ereban re di belayê de ye. Bi ser de her du alî jî li ser Kerkûkê di texma xwe de xwedan hesab in. Ji hêla din ve, ji bo gavneavêtinê têra xwe behaneyên wan jî hene.

Loma, divê kurd, bêtir ku gohê xwe bidin viya û wiya, bi lez û bez, ew Kurdên ku ji bajêr hatine derxistin vegerînin ser ciyê wan û bi çî awayî dibe bila bibe wan li Kerkûkê bi cih bikin. Divê kurd, di vê yekê de gohê xwe nedin kesî û bi gefxwarin û zirtên vala, vê fersenda ku hatiye ber lingê wan, qene vê carê heder nekin.

Kerkûk û Kurdên Dinê

Eşkera ye ku Kerkûk ne tenê mesela kurdên Kerkûkê û yên Başûr e. Kerkûk, bi qasî ku mesela kurdên Başûr e, ji wan bêtir mesela kurdên Bakûr, Rojhilat û Rojava ye. Eger ne wisa bûya, îro Dewleta Tirk evqas ranedibû ser lingan û bi vî cûreyî neyartî ji tevgera azadiya gelê kurd re nedikir. Eger ne wisa bûya agir bi pêşa Îran û Sûriyê nediket û her ro- du ro ev dewlet li hev nediciyan.

Kerkûk mesela her kurdî ye, ji bo her kurdî mesela hebûn û nebûnê, mesela namûsê ye. Kerkûk Qudûsa Kurdistanê, qibleha miletê kurd e. Ew bi qasî ku li ser deryayeke petrolê ye, ji wê zêdetir jî li ser gol, li ser deryayeke xwîna şehîdên kurd e. Di kuştin û şehîdbûna her kurdî de parek Kerkûkê heye. Loma Kerkûk meseleyeke netewî ya gelê kurd e. Ji bo kurdan, bi tu awayî dev jê nayê berdan. Bazara Kerkûkê ji bo tu kurdî nayê kirin û nikare bê kirin. Kerkûk jiyan û paşero- ja her ferdê kurd, qedera tevahiya miletê girê dide.

Kurdê ku di mesela Kerkûkê de têra xwe ne hişyar e û di vê yekê de ya ku dikeve ser milên wî nake, haya wî kesê kurd ji doza wî, ji qibla wî, ji rastiya welatê wî tune. Eger îro li Kerkûkê kurdek jî nemabûya, dîsa jî bi tu awayî dev ji doza Kerkûkê nedihat berdan. Çimkî Kerkûk bi dîroka xwe, bi axa xwe, bi ruhê xwe Kurdistan e.

Kerkûk taca zêrîn a Kurdistanê ye, roja ku ev taca zêrîn li ser serê welatê me hat danîn, hingê wê miletê kurd serbilind bibe, zimanê kurdî jî li tevahiya dinyayê bi rûmet bibe û xewna Ehmedê Xanî rast derkeve. Nema êdî tu kurdek bi pey çîrok û derewên dagirkeran û xulamên wan bikeve. Çimkî Kerkûk hişekî azad, dilekî ji pola û ruhekî Kurdistanî dixwaze. Kerkûk azadiya rastîn, dewleta kurd a serbixwe ye.

Sed xwezî bi wî/wê ku hay ji vê rastiye heye.

[1] Patrick Cockburn, "Kurdish leaders step up war of words with Turkey" Independent, 23 March 2003

[2] Carole A O'Leary "THE KURDISH EQUATION A blueprint for Iraqi federalism" Middle East, Jan 21, 2003

[3] M. Emin Bozarslan, Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler, Deng Yayınları, 2001, İstanbul, s. 151

[4] Nazhad Hoşraw Hewremani, "Geçmiş ve Günümüzde Kerkük'teki Etnik Dağılım", Serbesti, Sayı 16, s..51

[5] Nazhad Hoşraw Hewremani, gotara ku navê wê hat dayîn.

[6] Edward Wong, "Governing Council Parties Are Said to Back Broad Autonomy For Kurds, New York Times, 10 January 2004

[7] Ian Urbina "Kirkuk: Mad race for a 10bn-barrel prize", Asia Times, February 1, 2003

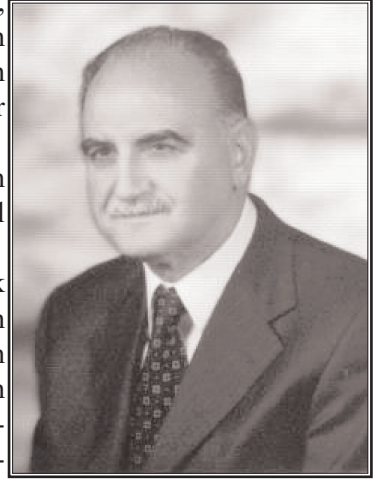
IRAK'IN YENİDEN YAPILANDIRILMASI ve *KERKÜK SORUNU*

Şerafettin Elçi

Irak'ta huzur barış ve istikrarın sağlanması, hem Irak halkı ve hem de tüm bölge için gerekli ve yararlıdır. Bunun sağlanması Irak'ın coğrafi ve toplumsal yapısına uygun yeni bir düzenlemeyi gerektirir.

Bugünkü mevcut sınırlarıyla Irak'ta tarihin hiçbir döneminde ne coğrafi ve ne de ulusal birlik kurulamamıştır.

İnsanlığın ilk yerleşim ve ilk medeniyetinin kurulduğu alan olan Mezopotamya'nın önemli bölümünü de içeren bugünkü Irak sınırları içinde farklı ırklardan gelen kavimler, bazen yan yana, bazen de kısmen iç içe devletler kurmuşlardır. Bu kavimlerden Kürtlerin ataları olan Gutiler, Lulular, Kasitler bugünkü Kürdistan bölgesinde devletlerini kurmuşlardır. Arapların ataları sayılan Sümerler, Akadlar, Babilliler orta ve güney Irak'ta devletlerini kurmuşlardır. Süryanilerin ataları Asuriler ve Keldanilerin ataları olan Kaldeliler kuzeyde devletlerini kurmuşlardır. Bu kavimlerden hiçbiri bugünkü Irak'ın tümüne egemen olmamıştır.

Şerafettin ELÇİ

16. asırdan itibaren Irak'a egemen olan Osmanlı devleti, coğrafi ve etnik

yapıya uygun olarak bölgeyi Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerine ayırarak yönetmiştir. Musul Eyaleti "Kürdistan" bölgesini, Bağdat ve Basra Eyaletleri de "Irak-ı Arab" bölgesini kapsamaktaydı.

1921 yılında kurulan Irak Devleti, Bağdat ve Basra Eyaletlerini kapsamaktaydı. Güney Kürdistan'ı kapsayan Musul Eyaleti, Türkiye ve Irak arasında mandatör devlet olan İngiltere tarafından ihtilafli bir konu olarak ileriye bırakılmıştı. 1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere Devleti anlaşarak (bölgenin esas sahibi Kürtlerin iradesi dikkate alınmadan) Musul Eyaletinin Irak Devleti'ne ilhakını kararlaştırmışlardır. O tarihten bu yana Kürdistan'ın bu parçası "Irak Kürdistanı" olarak isimlendirilmiştir.

Gerek 1958 tarihli Irak Cumhuriyeti Anayasası, gerek 11 Mart 1970 tarihli "Kürdistan Otonomi Anlaşması" ve bu anlaşmadan sonraki 16 Haziran 1970 tarihli Irak Cumhuriyeti Anayasası, Kürdistan Bölgesinin mevcudiyetini, Arap ve Kürt olmak üzere iki milletli Irak Devletini hükme bağlamıştır.

Bu kısa açıklamadan da anlaşıldığı gibi, **Irak Devleti, Kürdistan ve Irak-ı Arab olmak üzere iki bölge; Arap ve Kürt milleti olmak üzere iki milletli bir devlettir.** Ayrıca her iki bölgede de Türkmen, Asuri ve Keldani azınlıkları bulunmaktadır. Şu anda da Irak'ta iki bölge ve iki milletli bir devlet yapısı işlemektedir.

İki bölge ve iki milletli Irak Devleti konusunda pek ihtilaf yok gibidir. Gerek Irak halkı ve gerek Irak'la ilgili devletler bu durumu kabullenmekte.

Ancak Kürdistan Bölgesinin sınırının tespitinde sorun çıkmaktadır. Araplar, gerçek anlamda Kürdistan'ın sınırının tespitini içlerine sindirememekte, olabildiğince Kürdistan'ın sınırını daraltma çabasındadırlar. Kürdistan'ın diğer parçalarını egemenlikleri altında tutan komşu devletler de, federe bile olsa yanı başlarında bir Kürt Devletinin varlığına tahammül edememekte, böyle bir oluşumu baltalamak, olmadığı takdirde en azından dar sınırlar içine hapsedmeyi ulusal bir politika haline getirmişlerdir.

Bugün Kürt Federe Devleti sınırları 45.000km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Oysa Irak sınırları içindeki Kürdistan'ın yüzölçümü 85.000km²'dir. Takriben Kürdistan coğrafyasının yarısı, Kürdistan sınırının dışında bırakılmıştır. Tarihi, coğrafi ve etnik yapı olarak Kürdistan'a aidiyeti tartışmasız olması gereken 1970 öncesi idari sınırlarıyla Kerkük Vilayeti, Neynova (Musul) Vilayetine bağlı Şêxan ve Şingal ilçeleri ile Zımmar nahiyesi, Diyala (Bakuba) Vilayetine bağlı Xaneqin ve Mendeli ilçeleri, Wasıt Vilayetine bağlı Badra ilçesi, Kürdistan'ın sınırları dışında bırakılmıştır.

Anti-Kürt güçler bu haksız durumu sürdürme, Kürtler ise bu haksız duruma son verme mücadelesi vermekteler. Böylece ortaya çetin bir sınır ihtilafı çıkmaktadır. **Sınır ihtilafının en yakıcı ve en çetini hiç kuşkusuz KERKÜK SORUNUDUR.**

KERKÜK SORUNU

Olabildiğince zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip ve stratejik önemi nedeniyle hiçbir güç Kerkük'ü rakiplerine kaptırmak istemez. Kerkük'ün aidiyeti meselesi şimdiden büyük gürültülere neden olmakta ve ileride büyük çatışmalara gebe görünmektedir.

Kerkük şehri, takriben 4600 yıl önce Kürtlerin ataları Gutiler tarafından kurulmuştur. Tarih boyunca Kürt karakterini korumuştur. Osmanlı döneminde bile (1830 yılına kadar) özerk bir Kürt Mirliği olan BABAN Hanedanı'nın yönetiminde olmuştur.

Tarihte ilk Türkçe ansiklopedi olan, Şemseddin Sami'nin 1889-1898 yılları arasında yazdığı 6 ciltlik KAMUS-UL ALAM ansiklopedisinin 5. cildinin 3846. sayfasındaki Kerkük maddesinde şöyle demektedir: "Kerkük, Kürdistan'ın Musul ilinde ve Musul'un 160 km güneydoğusunda, bir sıra tepelerin altında, bir ovanın kenarında ve Edhem Irmağı üzerinde, Şehrezor sancağının merkezi bir kenttir. 30.000 nüfusu vardır. Halkının dörtte üçü Kürt, geriye kalanları da Türk, Arap vesairedir. 760 İsrailli ve 460 Keldani de vardır." Ayrıca Kerkük ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.

108 yıl önce yazılan bu ansiklopedik bilgiden de anlaşıldığı gibi, Kerkük'ün Kürdistan'a aidiyeti ve halkının dörtte üçü gibi kahir ekseriyetinin Kürt olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir.

Bu ansiklopedik bilgi resmi belge niteliğindedir. Zira o dönemin bütün kitapları gibi Maarif Vezaretinin onayı ile basılmıştır. Aslen Arnavut olan yazar Şemseddin Sami Türk milliyetçisidir.

Acaba sonradan Kerkük'ün nüfus hareketi nasıl bir seyir takip etmiştir?

1922-1924 yılları arasındaki Irak genel nüfus sayımında Kerkük şehrinin nüfusu: Kürtler 47.500; Araplar 35.000; Türkmenler 26.100 sayılmıştır.

1957 yılındaki Irak genel nüfus sayımında Kerkük Vilayeti (mutasarrifiye) nüfusu: Kürtler 187593; Araplar 109620; Türkmenler 83371 sayılmıştır.

Kürdistan coğrafyasına aidiyeti ve Kürt nüfusunun üstünlüğü açık bir şekilde ortada olmasına rağmen, Kerkük Vilayeti'ni Kürtlere teslim etmeye razı olmayan Irak BAAS yönetimi, 11 Mart 1970'teki Kürdistan Otonomi Anlaşmasında, sonradan referandumla ihtilafli bir konu olarak Kerkük'ü, Kürdistan'ın sınırları dışında bırakmıştır.

Ne pahasına olursa olsun Kerkük'ü Kürtlere kaptırmamaya kararlı olan BAAS yönetimi, hızlı bir Araplaştırma hareketi başlatmıştır. Bunun içinde:

1- Kerkük'ün Kürt nüfuslu ilçelerinden Dûzxurmatu, Selahaddin (Tikrit) Vilayetine, Kifri, Diyala (Bakuba) Vilayetine, Çemçemal ve Kelar Süleymaniye Vilayetine bağlanmıştır.

2- Kerkük Vilayeti'nden 200.000 Kürt zorla göç ettirilmiştir, yerlerine Araplar yerleştirilmiştir. Böylece Kerkük'te Kürt nüfusu azınlığa düşürülmüştür.

Bu haksız uygulamalara karşı efsanevi Kürt lider Mele Mistefa Barzanî, şu karşılığı veriyor: **"Kerkük'te tek bir Kürt bile bırakmanız, Kerkük yine de Kürttür. Bunun delili Kerkük'ün mezarlığıdır. Gerekirse mezarlıktaki mezarları saydırarak, Kerkük'ün sahibinin Kürtler olduğunu belirleriz."**

Mele Mistefa Barzanî, Kerkük'ün Kürtler için önemini ve vazgeçilmezliğini şu ünlü nitelemesiyle dile getirmiştir: **"Kerkük Kürdistan'ın kalbidir. Nasıl vücut kalpsiz yaşayamazsa, Kürdistan da Kerküksüz olamaz."** Bu sözler, Kürtler tarafından vazgeçilmeyen bir vasiyet olarak kabul görmektedir.

Kürtlere aidiyeti bilinmesine rağmen Araplar, Kerkük'ü Kürtlere kolay kolay teslim etmeye niyetli görünmemektedir.

Şimdilik sorunun çözümü, Irak Geçici Anayasasının 58. maddesinde formüle edilmiştir: "BAAS rejimi döneminde zorla yerlerinden göç ettirilen Kerküklüler, yeniden yerlerine dönebilecekler. Bunların yerlerine yerleştirilen Araplar eski yerlerine geri gönderilecektir. Kerkük'ten kopartılan Kerkük'ün eski ilçeleri Dûzxurmatu, Kifri, Çemçemal ve Kelar yeniden Kerkük'ün idari sınırları içine alınacaktır. Kerkük'ün geleceğini yapılacak bir referandumla Kerkük halkı belirleyecektir."

Bu haklı ve makul çözüm formülü bakalım pratikte nasıl yerine getirilecektir? Daha şimdiden bu haklı düzeltmelere karşı, Türkiye olumsuz tepki göstermekte, adeta Saddam rejiminin haksız durumunun devamının savunuculuğunu yapmaktadır.

TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Irak'ın bir iç meselesi olan ve Irak halkının serbest iradesi ile çözülmesi gereken Kerkük meselesine, Türkiye'de müdahale etmektedir. Meselenin üzerine öylesine gözü kara gitmekte ki, uğrayabileceği ulusal zararları dahi düşünmemektedir.

Şöyle ki:

1- "Başka devletlerin iç işlerine karışmama" gibi uluslararası bir kuralın ihlalinin, ileride başına ne gâileler açabileceğinin farkında değil. Soydaş gerekçesiyle başka ülkelerin iç işlerine karışma kapısının açılması sonucu, başka ülkeler de Türkiye'de bulunan soydaşlarını gerekçe göstererek Türkiye'nin iç işlerine karışmaya kalkarlarsa, Türkiye bunu nasıl karşılayacaktır.

2- Türkiye, mevcut sınırların ihlali sonucunu doğuracak askeri operasyon tehdidini sık sık tekrarlamaktadır. Mevcut sınırları tanımama ve ihlal etme işlerlik kazanırsa, varolan sınırlardan çok zarar görenlerinde bu sınırları tanımama hakkı doğmaz mı?

3- Türkiye, aşırı bir Türkmen soydaşlığı sevdalılığı ve açık bir anti-Kürt politika izlemektedir. Bu tutumun Türkiye'deki Kürtleri son derece rahatsız ettiği ve onları da Irak'taki Kürt soydaşlarına yönelttiği hesaba katılmıyor mu?

Bunun da ulusal birliğe zarar verdiği hesaplanamıyor mu?

4- Böylesine açık bir şekilde komşu bir devletin iç işlerine karışma ve askeri operasyon tehdidi, uluslar arası camiada Türkiye'yi saldırgan ve yayılmacı emeller peşinde koşan devlet konumuna düşürmez mi?

Böylesine sakıncalı ve tehlikeli bir politika izlemeye hangi etmenler Türkiye'yi sürüklemektedir?:

1- Osmanlının kaybedilen topraklarını halen içine sindiremeyen ve kaybedilen toprakları yeniden işgal etmeyi kendileri için hak gören bir anlayış, gerek devlet katında ve gerek toplumda çok yaygındır. Türkmenler bahane edilerek, Musul ve Kerkük gibi zengin bölgelerin yeniden işgal edilebilmesi, bu tür insanların iştahını kabartmaktadır.

2- Kürtlerin varlığına bile tahammülü olmayan Türkiye, yanı başında bir kürt siyasi oluşumundan son derece rahatsızdır. Bu oluşumun Türkiye'deki Kürtler açısından da örnek olabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle bu oluşumu engellemek, olmadığı takdirde içini karıştırmaktan yarar ummaktadır.

MESUT BARZANÎ'NİN TUTUMU

Kerkük meselesinde Kürtlerin hassasiyetini sayın Mesut Barzanî, soylu ve onurlu bir lidere yakışır bir biçimde dile getirmektedir.

Hiçbir şüphe ve tereddüde yer vermeyecek bir biçimde "Kerkük Kürdistan'ın kalbidir." "Kerkük Kürdistan'a aittir. Aynı zamanda Irak'a aittir." "Kerkük'ün Kürt kimliği tartışma konusu yapılamaz." "Kerkük'ü savunmak için gerekirse savaşılacağını ve Kerkük için tüm kazanımların feda edileceğini" "Kerkük'te Arap, Türkmen, Asuri ve Keldanilerin de yaşadıklarını; bunların her türlü haklarının korunacağını" "Kerkük'ün farklı grupların huzur ve barış içinde yaşayabileceğinin iyi bir örneği olabileceğini", Barzani açık ve net bir şekilde ifade etmektedir.

Bu düşüncelerini Ankara'ya ayak bastığı andan itibaren (10 Ekim 2004) basının soruları üzerine tekrar etmiştir. "Kerkük'ün Irak'ın bir iç meselesi olduğunu, iyi komşuluk ilişkileri dilediğini, bunun için de birbirlerinin iç işlerine karışmamaya özen gösterilmesi gerektiğini" vurgulamıştır. Sayın Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı sayın Gül'den Türkiye'nin hassasiyetlerini dinlerken, Kürtlerin de hassasiyet ve kararlılığını dile getirmiştir. Kerkük'te huzurlu ve güvenli bir ortamın sağlanması hususunda Türkiye'nin katkıları olursa, bundan memnun kalacağını ifade etmiştir.

Sayın Mesut Barzani, Kerkük konusundaki tutumuyla Kürtlerin hassasiyetine tercümanlık etmiştir.

Bu sözlerin Sayın Barzani tarafından dile getirilmesi ayrıca önem kazanmaktadır. Zira, Barzani'yi tanıyan dost düşman herkes bilir ki, Barzani sözlerini taratarak, ölçerek, biçerek söyler ve her sözünün arkasında sonuna kadar durur.

IRAK TÜRKMENLERİNİN DÜŞÜNCELERİ

Sırası gelmişken bir kısım Türkmen ileri gelenlerinin, Türkiye ile ilgili görüşlerine değinmekte yarar görüyorum.

Irak Kürdistan bölgesine yaptığım son gezide (24 Haziran 2004) Hewlêrde (Erbil) bazı Türkmen ileri gelenleriyle görüşme fırsatı buldum.

Görüştüklerim:

- 1- Şirzat E. Uzeyiragali, *Türkmen Milliyetçi Partisi* Gn.Bşk.
- 2- Velit Şerike, *Türkmen Kardeşlik Partisi* Gn.Bşk.
- 3- Seyfettin Demirci, *Türkmen Birlik Partisi* Gn.Bşk.
- 4- Dilşad Çavuşlu, *Türkmen Demokrat Kürdistan Partisi* Gn.Bşk.
- 5- Sami Şebek, *Türkmen Liberaller Derneği* Bşk.
- 6- Ümit Halifa, *Türkmen Kültür Derneği Kürdistan'da* Bşk.Yrd.
- 7- Aydın Arslan, *Türkmen Kardeşlik Ocağı* Bşk.Yrd.

Görüştüğüm bu Türkmenler, görüşlerini özetle şöyle dile getirdiler:

"Biz Türkmeniz, ama Kürdistan halkının bir parçasıyız. Ortak çıkarımız bu bölgenin huzur ve sükunetindedir.

Tarihimizin hiçbir döneminde bugünkü Kürt yönetiminde olduğu gibi haklara sahip olmadık. Görsel ve yazılı basında her türlü yayın hakkımız var. Okullarımızda anadilimizle eğitimimizi yapabiliyoruz. Her türlü örgütlenme hakkımız var. Derneklerimiz, cemiyetlerimiz ve siyasi partilerimiz özgürce faaliyet yapabiliyorlar.

Parlamentoda temsil, hükümette yer alma hak ve kontenjanımız var. Ancak Türkiye bu haktan yararlanmamızı engelledi.

Saddam döneminde her türlü haktan mahrum ve Türkmen kelimesini bile ağzımıza alamazken seyirci kalan Türkiye, neden şimdi bizi yıllarca iyi geçindiğimiz Kürtlere karşı kışkırtıyor?

Özellikle bölgemizde faaliyet gösteren Türkiye'nin Özel Kuvvetler elemanları ile MIT elemanları, bizleri Kürtlere karşı kışkırtmaktadır. Bölgenin istikrarını bozmaya çalışmaktadırlar. Kargaşa ortamı aleyhimizedir. Bizler tahsilli ve esnaf insanlarız. Huzur ortamından en fazla biz yararlanıriz.

Irak Türkmen Cephesi (I.T.C) Iraklı Türkmenleri temsil etmiyor ve Türkmenlerin yararına çalışmıyor. Bunlar Türkiye'nin Türkmenleridir. Türkiye'den aldıkları bol para ve imkanlarla, Ankara ve İstanbul gibi yerlerde lüks bir hayat sürüyorlar. Türkiye'nin bir ajan grubu olarak çalışıyorlar. Türkiye'nin siyasi amaçları için Irak'taki Türkmenleri kullanmaya çalışıyorlar. Türkiye'den sağladıkları bol paralarla ve bu bölgedeki Türkiye'nin asker ve istihbaratçıları desteğiyle buralarda örgütlenebiliyorlar."

Görüştüğüm Türkmenleri en çok rahatsız eden şey, Türkiye'nin kendilerini bahane ederek, Kürt düşmanlığı yapmasıdır.

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Türkiye'nin Türkmenler üzerinden izlediği Irak politikası yanlışır. Hatalıdır. Ne kendisine ve ne de bölgenin istikrarına hizmet etmektedir.

Görebildiğim kadarıyla ve bölgedeki yaygın kanaate göre Türkiye'nin Irak politikası ve özellikle kuzeydeki Kürt politikası, sivil hükümetlerin inisiyatifi dışındadır. Daha çok Genel Kurmaya bağlı Özel Kuvvetlerin inisiyatifindedir. Bu güçler de genellikle ülkücü kesim ve şöven milliyetçilerle hareket etmekte. Irak politikasının uluslararası kurallara uygun ve iyi komşuluk ilişkileri içinde sağlıklı bir zeminde yürümesini engellenmektedir. Sivil hükümetler işler çığrından çıkmadan inisiyatifi ele almalı.

25 Ekim 2004

Kerkük ve Kürdistan Ulusal Sorunu

M. EMİN ASLAN

Son Irak savaşından sonra tirmanışa geçen Kerkük'ün geleceği ve statüsü ile ilgili tartışmalar sanıldığı kadar aksine ekonomik değil (Kerkük'ün petrol yatakları) daha çok siyasi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Sorunun ekonomik boyutu sadece siyasi boyutuyla ilişkilendiği derecede önem kazanmaktadır. Tartışmaların ana unsurlarından biri olan Kürtler açısından Kerkük'ün neden önemli olduğu ve bu konuda nasıl bir siyaset izlemeleri gerektiği bu yazının temel amacıdır. Yazarın bu konuya objektif yaklaşması gibi bir iddiası yoktur, sorun siyasidir ve siyasi sorunlarda sübjektif ve normatif yaklaşmak kaçınılmazdır. Bu yazı ampirik ve statiksel bilgilere de başvurmadan kaçınacaktır çünkü bu konuda Türkçe olmasa bile İngilizce, Kürtçe (Soran lehçesi) ve Arapça yeterince ve değerli çalışmalar yayınlanmıştır. Türkiye'de akademik çevrelerin özellikle Kürdistan sorunu konusunda göstermiş olduğu basiretsizlik ve Kemalist önyargılar ne yazık ki bu konuda resmi ideolojinin sınırlarını aşan yayınların ve çalışmaların çıkmasını engellemiştir. Soruna Kemalizm'in kör gözlüğüyle bakan partizancı yaklaşımlar daha çok mahalle dedikodusu düzeyinde kalmıştır.

Türkiye'de (Sivas'tan öte) son yıllarda artan şovenizm ve sosyal-şovenizm dalgası PKK ve onun lideri Abdullah Öcalan'ın Kürdistan sorununu Türkiye'nin bir iç sorununa indirgeyen Türkiyelileştirmek çabalarıyla bütünleşerek özünde ulusal siyasi bir sorun olan Kürdistan sorununu Türkiye sınırları içinde azınlık hakları, hatta bunun da gerisinde olan yurttaşlık hakları, barış ve demokrasi sınırları içine çekme ve bu sınırlara çekilmeyenleri de mahkum ve terbiye etmeye çalışmaktadır. 1970 sonrası ideolojik olarak Kemalizm'in teşhirine karşı Kemalizm'in hem de adı şanı Kürt olan PKK tarafından yeniden horlatılması ve daha da acı olana kuzeyli kitleleri buna karşı arkasından sürükleyebimesi bu vahametinin çok açık göstergesidir. Kemalizm'in Kürdistan da horlatılması Kürt ulusal hareketinin azınlık siyasetine gönülü olarak

indirgenmesidir. Kürdistan sorununu ulusal ve siyasi bir sorun olarak görmeyenler Türkiye'de Kürt sorununu tartışmaktadır. Oysa Türkiye de Kürt sorunu sadece Sivas'tan öte vardır, Sivas'tan bu yana ise Kürdistan sorunu vardır. Diğer bir de-yişle İstanbul'da, Ankara'da, Mersin'de, Adana'da ve diğer Türk şehirlerinde yaşayan Kürtler Türkiye'nin bir Kürt sorunudur ve buralarda ikamet eden Kürt azinliklar, azinlik haklarına sahip olmalıdırlar. Ama Kürdistan coğrafyasında yani kendi topraklarında yaşayan Kürtlerin ise bir Kürdistan sorunu vardır, yani kendi toprağının mülkiyetini elinde bulundurma sorunu, diğer bir deyişle devlet olma sorunu. Kerkük sorununa da bu çerçevede yaklaşmak gerekmektedir

Bu anlamda ulusal haklar ile azinlik hakları arasındaki en önemli fark sorunun siyasi yani ile ilgilidir. Ulusal hak tasarlanmış coğrafya üzerinde devlet olmayı amaçlarken azinlik hakları kültürel farklılıklarını koruyabilme ve yaşayabilme haklarıdır.

Saddam rejiminin yıkılmasından bu yana daha da kızıarak gelişen Kerkük sorunu ile ilgili tartışmalarda da Güneyli Kürt güçlerinin aldıkları tavir ulusal siyaset konusunda yeteri bir netliğin olmadığı ipuçlarını vermektedir. Celal Talabani ve Hoşyar Zebari'nin yaptığı bazı açıklamalar ne yazık ki Mesud Barzani'nin aldığı ulusal duruşa gölge düşürmenin yani sıra Güneyli güçlerin ulusal siyasetle azinlik siyaseti arasında kalın çizgiler çizemediklerini göstermektedir. Burada kısaca da olsa ulus ve ulusalcılık ile azinlik ve azinlik siyaseti üzerinde durup Kerkük sorununu bu bağlamda ele almak gerekiyor.

Ulus her şeyden önce belli bir coğrafya üzerinde yaşayan siyasi bir topluluktur. Ulusu var eden, ulusal siyasal faaliyettir. Ulusal siyasal faaliyet ise kişisel bağımlılık ilişkilerini nesnel bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık ilişkilerine dönüştüren, amaçlı insan faaliyetinden kaynaklanan özgül siyasetle, ülke olarak tasarlanan belli bir coğrafyada yaşayan kültürel toplulukların siyasal topluluğa dönüşmesidir. Uluslaşma; kültürel kimlikli toplulukların siyasal kimlikli topluluğa dönüşme sürecidir. Ulus da siyasal kimlikli toplumdur. Diğer bir deyişle uluslaşma devlet olma ya da devlet olma hedefiyle siyasal faaliyet yürütmedir. Uluslaşmanın iki temel ögesi vardır; birincisi kültürel öge, ikincisi ise siyasal ögedir.

Kültürü genel olarak dil, ülke, aidiyet ve gelenekler düzeyinde ele almaktayız.

- a) Genel anlamda belli bir toprak parçasını ülke olarak tasarımaları;
- b) Genel anlamda belli bir dille konuşabilmeleri, iletişim kurabilmeleri;
- c) Bu ülkede yaşayan insanların birbirlerine karşı aidiyet duygusu taşımaları, bundan kaynaklanan dayanışma ile geleneksel ortak kültürel değerler.

Siyasi faaliyetle kültürel tasarimli ülke, siyasal tasarimli ülkeye dönüşür. Sınıflı toplumların çatışma kaynağı üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki çelişkidir. Ezilen ulus sorununda tasarımılanan ülkesi, zenginlikleri ve ezilen ulusun kendisi üretim araçları konumundayken siyasi öge ise, belli ülkede yaşayan topluluğun ortak hak ve görevleri anlayışı üzerinde devletleşmeyi ve değerlerin ezen ulus devletinin mülkiyetinde olması da üretim ilişkileri konumundadır. Bu durumu üreten ezen ulus devletiyle ezilen ulus arasındaki egemenlik ilişkileridir. Ezilen ulusun coğrafyasının, zenginliklerinin ve yarattığı değerlerin mülkiyetini ele geçirme mücadelesi ulusal

siyasetin sorunudur. Ezilen ulus sorununun çözümü, tasarımılanan ülkesinde ezen ulus devletin egemenlik ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıdır. Yani ezilen ulusun kendi coğrafyasında kendi siyasal egemenliğini gerçekleştirmesidir. Azinlik ise tasarlanmış bir siyasal coğrafya üzerinde siyasal egemen ulus arasında yaşayan kültürel farklılığa sahip küçük topluluklar olarak tanımlanabilir. Örneğin Almanya'da ikamet eden Türk kökenli insanlar gibi. Azinlik hakları ise kültürel farklılıklarını egemen siyasal kültür arasında koruma ve yaşayabilme olarak tanımlanabilir. Örneğin Almanya'da resmi dil Almancadır, ama Almanya'da ikamet eden Türk kökenli insanlar kendi dillerini konuşabilme hakkına sahip olmalıdır, bu hak yani kendi kültürünü kullanabilme hakkı bir azinlik hakkıdır. Azinlik hakkı siyasal haklar içermez, diğer bir deyişle kendi kendini yönetme hakkı, devlet olma hakkı gibi. Almanya'da yaşayan Türk kökenli insanlar Almanya sınırları içinde bir Türk özerkliği ya da federasyonu talep etme hakkına sahip değillerdir.

Bu anlamda ulusal haklar ile azinlik hakları arasındaki en önemli fark sorunun siyasal yani ile ilgilidir. Ulusal hak tasarlanmış coğrafya üzerinde devlet olmayı amaçlarken azinlik hakları kültürel farklılıklarını koruyabilme ve yaşayabilme haklarıdır.

Kürt Ulusal Hareketi Kürdistan Bir Siyasetten Yoksundur; Kürt Ulusal Hareketi Kürdistan Bir Siyasetin Kilavuzluğuna Muhtaçtır

Kürt ulusal hareketi bağrında sol ve geleneksel akımları barındırmaktadır. Kürt solunu yönlendiren siyaset, nesnelci siyaset ve bundan kaynaklanan aşamalı devrim teorisi. Nedensellik ya da nesnelci siyaset amaç ve temel ilkeler doğrultusunda koşulları değiştirme siyaseti değil, koşullara göre siyaset belirlemedir. Dünya genelinde nesnelci siyasetlerin yaptığı gibi, bilimsellik adına nesnel durumun belirlediği hazır alternatifler arasında en gerçekçi olanı seçtikleri iddiasındadırlar. Bundan hareketle Kürt sorununu siyasal bir sorun olarak değil, tarihsel-kültürel evrim zeminine yani azinlik siyasetine çekmektedirler. Azinlik siyasetinin önde gelen temsilcileri PKK ya da yeni adıyla Konga-Gel, PWD ile YNK'dir. Geline yerde PKK'nin muhtevasi azinlik siyasetinden ziyade Türkiyelileşme siyasetidir.

Diğer siyasal akım ise 1920'lerden gelen geleneksel siyaset olarak tanımladığımız bağımsızlıkçı harekettir. Bu akım Şêx Mahmud Berzenci, Koçgiri, Şêx Said, Agiri, Seyid Riza, Kürt Mahabad Cumhuriyeti, Mela Mustafa Barzani'den devam edip gelen bir siyasettir. Geleneksel siyaset ya da bağımsızlıkçılar, 1920'lerde emperyalizmin oluşturduğu dört parça sömürge Kürdistan ve sömürgeci ya da ezen ulus devletlerini tanımamış ve kabullenmemiştir. Bu statükoyu parçalamak için amansız bir mücadele vermiştir. Bu mücadele içinde Kürt Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşu da vardır. Günümüzde bu geleneksel siyaset kendisini Güney Kürdistan KDP'sinde sürdürmektedir. İran KDP'si de bu siyasal damarın devamıdır.

Bununla birlikte;

Geleneksel siyaset 1920'lerden beri teorik-politik siyasal koşulundan yoksun olarak pratik-politik siyasal koşuluyla Kürt ulusal kurtuluş hareketini sürdürmüştür. Bundandır ki merkezi bir örgüt oluşturamadılar.

Geleneksel siyasetin siyasal perspektifi 1920'lerde bağımsız-birleşik Kürdistan iken daha sonra parça düzeyinde kısmi bağımsızlık mücadelesine kaymıştır.

Geleneksel siyaset, Kürt ulusal hareketinin acil ihtiyacı olan ulusal siyaset ile azınlık siyaseti arasındaki ideolojik, siyasal, programsal ve örgütsel ayrım çizgilerini çekmemiştir.

Bundandır ki Kürd ulusal hareketi, ulusal siyaset ile azınlık siyaseti arasında belirsiz ve istikrarsız bir siyaset izlemiştir. Bu durum Kürd ulusal hareketinin öznel siyasal koşulunu yani devrimci iradi koşullardan dolayı Kürt ulusal hareketi bağımsız ve birleşik Kürdistan siyasal perspektifi ve buna giden stratejiden yoksundur. Hatta Kürt ulusal hareketinin siyasal ufku bunu tartışma seviyesini bile yakalayamamıştır.

Emperyalizmin Kürt Politikası Azınlık Siyasetidir

Birinci paylaşım savaşının galip devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin çıkarlarına uygun olarak Kürdistan inkar temeli üzerinde ve zoraki olarak dört devlet arasında paylaştırıldı. İngiltere için önemli olan petrol kaynaklı Kürdistan coğrafyasıdır. Bunu da Irak vasıtasıyla kendine bağlamıştı. O dönemin dünya jandarması olan İngiltere, savaş ganimetinin paylaşılmasında ABD ile sorun yaşamaktaydı. Sevr anlaşması Wilson Prensipleri'nin yani ABD'nin 'açık kapı' siyasetinin etkinliğiyle oluşmuştu. Sevr anlaşması İngiltere'nin çıkarlarına uygun değildi. İngiltere, İngiliz-Sovyet ticari anlaşması (Mart 1921) ile ABD'ye karşı güçlenmiş oldu. Bu anlaşma gereği o dönemki adıyla Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti, İngiltere'nin Ortadoğu ve Hindi-Çin üzerinde hakimiyetini sürdürmesini kabul etmekteydi. Sevr'den Lozan'a giden süreçte nihayetinde Kürdistan emperyalist çıkarlara ve emperyalistler arası dengelere göre dört parçaya bölünmüştür. İngiltere-Sovyet ticari anlaşmasının siyasal sonuçları biz komünistler açısından önemli ve irdelenmesi gereken bir zorunluluktur. Kısaca değinmek gerekirse; Komünist Enternasyonal'in II. Kongresinde alınan ve temel ilkelerden biri olan ezilen ulusların kurtuluş hareketine verilmesi gereken siyasal destek geri çekilmiştir. II. Enternasyonal komünizmine diğer bir deyişle 'ulusal komünizm'e kapı aralanarak dünya devrimini ve işçi sınıfının mücadelesini devrimci ruhundan koparmıştır. Bu durum ise emperyalist güçlerin içinde bulunduğu krizden çıkmalarına ve güçleri oranında dünyayı paylaşmalarına ve yeniden paylaşmalarına olanak sağlamıştır.

Yaşadığımız süreçte emperyalist devletlerin ürettiği politikalar, güçleri oranında dünyayı yeniden paylaşmaya yöneliktir ve bunun mücadelesi içindedir. Yeniden paylaşma mücadelesinin en önemli alanı da Ortadoğu'dur. Irak savaşı ABD ile Irak devleti arasında bir savaş değildi, Irak üzerinde emperyalist güçlerin savaşıdır. Ortadoğu'daki siyasal güçler çıkarları gereği iki farklı konumda mevzilenmiştir. Bunlardan bir kesimi emperyalizm tarafından 1920'lerde belirlenen sınırların bekçiliğini yapan ve savunan devletlerle bu devletlerin yedeğinde olan şoven ve sosyalşoven siyasal güçlerdir. Bir diğer siyasal güç odağı da Ortadoğu'nun ezilen ve sömürülen yığınlarıdır. Kürt ulusal hareketi de bu güç odağının nesnel bir parçasıdır. Kürtlerin özgürlük ve egemenlik kavgası Ortadoğu'da sınırları değiştirmeye yani

mevcut statükoyu parçalamaya yönelik özünde anti-emperyalist bir mücadeledir.

Mevcut durumda emperyalist devletlerin siyaseti Ortadoğu'da sınırları değiştirmeye yönelik değildir. Tam tersine bölgeyi kendi sermayelerinin ihtiyaçları doğrultusunda sınırların değişmesini de göze alabilecek kadar bir çatışma içindedirler. Bu bakımdan birbiriyle çatışma halinde olan emperyalist devletler bir bütün halinde bağımsız ve birleşik bir Kürdistan'a karşıdır. Bununla birlikte kendi iç çelişkilerinden dolayı Kürdistanlıların direnmeleri ve dayatmaları karşısında kısmi bir bağımsızlık elde etmelerini de kabullenmek durumundadırlar. Emperyalist devletler esas olarak başka halkları olduğu gibi, Kürtleri de kendi çıkarları için alet etmeyi hedeflemektedirler. Bu çerçevede emperyalizmin Kürtlere dayattığı siyaset, inkar temeline dayalı bölünmüşlüğü yerine tanınma temeline dayalı bölünmüşlüğü kabülüdür. Mevcut bölünmüşlüğü "federel devlet" ve "yerel-belediye devletler" olarak sürdürülmesidir. Yani emperyalizmin Kürt siyasi akımlarına dayattığı siyaset şudur.

Kürdistan coğrafyasından ve siyasal egemenlik hedefinden kopuk olarak kültürel haklar, kısmi demokratik haklar sınırları içerisinde azınlık siyasetidir. Kürdistan özgününde azınlık siyaseti zemini üzerinde hareket eden siyasetler, sadece sömürgeci devletlerin değil, aynı zamanda onların asil efendileri olan emperyalist güçlerin de işbirlikçileridir.

Yaşadığımız süreçte Kürtlerden istenilen köle olma durumlarını gönüllü kabüle dönüştürmeleridir.

Ezen ulus devletler, Kürdistan toplumunun filli yaşamında mutlak egemendir. Ne var ki zoraki ve inkara dayalı fiili mutlak egemenlikle yetinmemektedirler. Kürtlerin bu mutlak egemenliği doğal yasalar gibi meşru görmelerini ve inanmalarını istemektedirler. Ezen ulus devletler için, Kürtlerin köle olmaları yetmiyor, Kürtlerin köle durumlarını gönüllü kabule dönüştürmelerini istemektedirler. Bunun için Kürdistan'ı yakıp yıktılar ve kendilerini efendi Kürtleri köle olarak yeniden yarattılar. Sonradan toplumsal yapının her yeniden üretiminde Kürtleri köleliğini kabullenen köle insanlar olarak yeniden yaratmak istediler. Bunu da modernizm, çağdaşlık, ilericilik, bilimsellik gereği olarak yapmaktadır. Bazen da İslamiyet adına yapmaktadırlar. Ezen ulus devletleri yakıp yıkmakla yetecek değil, bir de ideolojik-kültürel planda yaptığı tahribat vardır. Amaçları Kürt toplumunda kimliksizleşmeyi, tarihsizleşmeyi, kişilsizleşmeyi üretmektir. Kimliksizleşmiş toplum, kendi gerçekliğini ezen ulus devletlerin gözüyle görmeye başlar. Bu da Kürt ulusunu özne olmaktan çıkarır ve nesne konumuna getirir. Yani Kürt ulusunun kendi geleceğini tasarlayabilme yeteneğinin yok edilmesi hedeflenmektedir. Kendi geleceğini tasarlayamayan bir ulusal formasyon, kendi toplumsal sürecinin öznesi olamaz. Ezen ulus devletlerin ideolojik-kültürel tahribatinin amacı da budur. Ne var ki 80 yıllık baskı ve şiddete karşın köleliği Kürtlerin rızasına dönüştüremediler. Kürt ulusunun kendi geleceğini tasarlayabilme yeteneğini yok edemediler. Sömürgeci devletlerin başaramadığı işi 1920'lerde Kürdistan'ı bölüştüren emperyalist devletlerin bir cenahi, bu kez federal devlet, özerklik, kültürel-demokratik haklar gerekçesiyle yapmak istemektedirler. Yani mevcut statükonun veya buna benzer daha iyi tahkim edilmiş statükonun

devamini sağlamak üzere Kürtlerin varlığının tanınması ve ezen ulus devletlere yada bir kısmının rızasına dayalı olarak bağlanması hedeflenmektedir. Niçin böyledir, bunu biraz açalım. Liberalizmde ulus; bir toprak parçasındaki bir devletin yurttaş topluluğudur. Yurttaşlar topluluğundan kasıt, aynı yönetim altında olmayı isteyenlerdir. Bu yönetimin özelliği, egemenliğini yurttaşların siyasi iradesinden alması gerektiğini iddia etmesidir. Liberal ideoloji ulusu belli bir toprak parçasıyla ilişkilendirir ve bu toprak parçası üzerinde yaşayanların yurttaşlar topluluğu esasında yönetilmesi için devletleşmenin gerekliliğini savunur. Devlet, toprak parçası ve yurttaşlıkla ilişkilendirilmektedir. Etnik köken, dil vb. faktörler tali durumda kalmaktadır. Burada hangi toplulukların uluslaşabileceği ve dolayısıyla devletleşebilecekleri liberallerin sorunu oluyor. Liberallerin uluslaşma ilkesi tarihi anlayışından esinlenmektedir. Batı Avrupa'da liberalizmle, tarih anlayışı değişime uğramış ve yeni değerler sistemi oluşturdu. Liberaller tarihi; evrim ve ilerleme öğretisine dayandırmıştır. Liberalizm için ulus olmanın ölçütü kapitalizmin yaşatabilir büyüklükte olması ve dış pazara taşıyabilir nitelikte olmasıdır. Bunu da "yaşayabilir büyük ulus" ve "ilerleme olarak ulus" la formüle etmiştir. Başka bir anlatımla genişletilmiş yeniden üretimi yapabilmek için "barbar toplumları" işgal ve ilhakla "çağdaştırma"sıdır. Yani kapitalist üretim ilişkileri ve ideolojisini Avrupa dışına taşıyabilme niteliğinde olmasıdır. Bir diğer ölçütü de belirli büyüklükte olması ve küçük toplulukları asimile edebilecek biçimde bir genişleme göstermesidir. Buna da "eşik ilkesi" demektir. Sonuç olarak libarellerin ulusla ilgili temel kriteri, kapitalizm esasında sömürgeciliği ve sömürüyü dünyaya taşıyabilecek, dünyayı kapitalist pazara dönüştürebilecek kadar kapitalizmin gelişmişliği.

Kapitalizm, fethettiği bölgeye kapitalizm ilişkilerini taşımak için, önce sömürge devleti kurar. Böylelikle kendi idari sistemini sömürgeleştirdiği coğrafyaya taşır, sömürgeleştirdiği coğrafyada kurdukları sömürge devletlerinin sınırlarını, sömürgeci devletlerin çıkarlarına göre belirleyerek farklı etnik toplulukları tek bir siyasi sistem içinde birleştirir. Ve sömürge devletin yurttaşları olarak kabul eder. Bu yurttaşlara teritoryal devlet yurtseverliğini yani sömürge devlet yurtseverliğini şiringa eder.

Bir kere sömürge devletin sınırlarını belirleyen sömürgeci devletlerdir. Bu sömürge ülkede farklı birçok etnik topluluklar yaşamaktadır. Ayrıca aynı etnik toplumlar farklı sömürge devletleri arasında parçalanmıştır. Bağımsızlaşan devletler de sömürgeci Avrupa devletlerinin kurduğu sömürge devletler ile yarı sömürge devletlerdir. Emperyalizmin bu kesimler için uluslaşma ya da devletleşme ölçütü de emperyalist metropollere iktisadi değer aktarabilecek kadar bir kapitalizmi yaşatabilir durumda olmasıdır. Unutulmasın ki burjuva ideolojisi toplumsal ilişkilerde mübadele ilişkilerini temel alan bakış açisidir. Bundandır ki, toplumsal üretim örgütlenmesini ya da işbölümü, uluslaşma ve devletleşmeyi, bireyselleşmeyi mübadele yada metalararası ilişkilerden doğan bir sonuç olarak görür.

Ortadoğu sorununa dönersek Osmanlinin devamı olarak Türkiye ve İran'ın devletleşmesine onay verirken Kürtlerle birlikte Araplar da devletsiz bölüşülmüştür. Irak İngiltere'nin Suriye de Fransa'nın yönetimindeydi. Irak devletin tüm kurumlarını İngiltere oluşturdu. 1932'de Irak bağımsız devlet olarak tanınmakla birlikte II.

Paylaşım Savaşı'nın sonuna kadar askeri güç olarak kaldı. 1930'a kadar Şêx Mahmud Berzenci önderliğindeki Kürt ulusal hareketi fiilen İngiltere ile savaştı. 1930'lardan sonra ve özellikle 1943-1945 yıllarında Mela Mustafa Barzani önderliğinde Kürt ulusal hareketinin savaştığı güç de İngiltereydi. Yani 1920'lerde dört parçaya bölünmüş Kürdistan'ın iki parçasında egemen olan emperyalist devletlerin kendisidir. Türkiye ve İran emperyalizmin yarı-sömürgesi koşullarını yaşadığından buralara daha önceden burjuva ideolojisi ve kurumları taşındığından ve metropollere iktisadi değer aktarabilecek kadar bir kapitalizmi yaşatabilir düşüncesinden hareketle Kürdistan'ın parçalarını işgal ve ilhakına göz yumdular. Arapları da manda denilen bir yönetimden geçirerek devletleşmesine yol veren emperyalist güçler Kürtleri de ilgili sömürgeci güçlerin azınlıkları olarak lanse etmiştir. Bugün de politikaları değişmemiştir. Sadece değişen inkar yerine kültürel toplum olarak tanınmasıdır.

Saddam Hüseyin'in Yakalanmasından Sonrasi Asil Mücadele Sürecidir

ABD'nin Irak'la ilgili takdim ettiği " fedarasyon planı", ulusal temele dayanmayan ve çok parçalı bir eyalet sistemidir. ABD bu planı ile şunu hedeflemektedir; Kürtlerin 1919'dan beri kesintisiz sürdürdüğü mücadele zemininde 12 yıllık kısmi bağımsızlık döneminde oluşturdukları kurumları ve elde ettikleri siyasi gücü etkisizleştirmeye ve hata parçalamaya yöneliktir. Federasyon planı adı altında eyalet yöntemi ile Güney Kürdistan'ı birkaç parçaya ayırmaktır. Birkaç eyaletli Güney Kürdistan parçalarının içine ya da yanına nifak tohumları ekmek de bu planın hedefidir. Ancak bu operasyonun başarısıyla Kürtleri kendi pis işlerinin sorumluluğuna ortak etmek üzere merkezi Irak yönetimini daha fazla benimsemesini istemektedir. Kürtler ise Saddam Hüseyin'in yakalanmasından 10 gün sonra Hewlêr Kürdistan hükümetinin Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan anayasa taslağı Kürdistan parlamentosu tarafından Irak Geçici Hükümet Konseyi'ne ve ABD yetkililerine sundu. Anayasa, Federal Irak Cumhuriyeti'nin "Kürdistan ve Arap coğrafyasından" oluştuğunu ve Kürdistan coğrafyası; Duhok, Hewlêr, Süleymaniye, Kerkük'ün yani sıra, kısmi olarak Musul ve Diyala kentlerini de kapsıyordu. Anayasa taslağı; Irak birleşik parlamentosundan ayrı bir Kürdistan parlamentosu ve ona bağlı kurumlarının tarifi ile birlikte, ayrı bir bayrağı, ayrı resmi dili, ayrı silahlı kuvvetleri, ayrı yargı gücünü öngörmekteydi. Anayasa taslağı, "Irak Federal Cumhuriyeti"nin yetkileri her iki bölgeden sorumlularının onayı olmadan değiştirilemez. Aksi takdirde Kürdistan Bölgesinin halkı kendi kaderini kendisi belirler" tanımıyla sona eriyor. Kürtlerin öne sürdüğü bu anayasa taslağı ABD Federasyon planına karşı alternatif bir öneridir. Bu anayasa taslağı mevcut siyasi koşullarda ABD emperyalist planlarına alternatif olan tek somut öneridir. Güneyli Kürtlerin, bağımsız bir Kürdistana kapı aralayan coğrafya temelindeki Kürdistan siyasi federasyon önerisine hem ABD ve emperyalist rakipleri ve hem de bölge devletleri bir bütün olarak karşıdirlar. ABD ve Türkiye bu anayasa taslağına karşı hemen olumsuz tepkileri vermişler ve Türkiye ile ABD arasında savaş öncesindeki benzer askeri işbirliklerinin temeleri yeniden atılmaya başlamıştır. Suriye ve İran da tepkilerini dile getirmiş ve Suriye, İran, Türkiye işbirliğine girişmişler.

İçinde yaşadığımız süreçte ABD ve rakipleri tarafından Güneyli Kürtlere dayatılan iki alternatif vardır; Kerkük'ü içine alan idari federasyon, ya da Kerkük'ü içine almayan coğrafi ve siyasi federasyon. İdari federasyon, azinlik siyasetinin kabulüdür. Bizce hangi şart ve dayatma altında kalınırsa kalınsın eyalet sistemine dayalı bir fedarasyon Kerkük de içinde olmasına karşın kabul edilemez. Bu Kürt ulusal sorununu azinlik statüsüne indirgeme olur. Bunun kabulü 80 yıllık Kürt ulusal hareketinin inkaridir ve bu kabûlenilemez. Hişyar Zebari'nin Kahire de Irak komşu devletlerinin dış işleri bakanlarının toplantısında Kerkük ile Diyarbakiri veya Türkmenlerle Kürtleri aynı ölçütlerle kıyaslayan açıklaması niyetinden bağımsız olarak idari federasyona kapı aralamaktadır. Eger Kerkük Türkmenleri ile İstanbul Kürtleri kıyaslasaydı anlami olurdu. Kerkük'te Türkmenler, İstanbul'da Kürtler azinliktirlar, ancak Diyarbakir' deki Kürtler ise ulustur.

Celal Talabaninin Gecici Konsey başkanı döneminde eyalet yöntemine onay vermesi ve kendi kontrolündeki Kürt coğrafyasında Irak bayrağını göndere çekmesi idari federasyona açık olduğunun işaretleridir. Ne var ki Mesut Barzani'nin ve PDK'nin duruşu ve açıklamaları belirtilen anayasa taslağından taviz verilmeyeceği yönünde dir ve bu olumludur. Bu farklı siyasi duruş Kürt ulusal hareketinin ulusal siyaset ile azinlik siyaseti arasındaki istikrarsızlığını da açığa çıkarmaktadır. Dünya siyatinin baskı ve zorla dayatması karşısında Kerküksüz bir siyasi ve coğrafi fedarasyon yukardaki şikka göre daha kabul edilir bir durumdur. Yani merkezi Irak devletinden bağımsız bir askeri (peşmerge), yargı ve parlamentoya sahip bir Kürdistan (Güney) fedarasyonunda taviz vermeksizin Kerkük'ü geçici olarak özel bir statüde olmak üzere bu federasyonunun dışında tutulabilir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalınırsa yani uluslar arası emperyalist güçlerin ve işbirlikçi bölge devletlerinin yoğun baskısı altında merkezi Irak devletiyle bir anlaşma (Kerküksüz bir siyasi ve coğrafi federasyon) yapılırsa şu noktaya dikkat etmelidir. Böyle bir anlaşma imzalandığı zaman bunun bir kölelik anlaşması olduğu açıkca beyan edilmeli ve bunun uluslar arası ve bölge devletlerinin tarafından yapılan büyük baskılar ve zorun sonucu alınmak zorunda kalındığı beyan edilmelidir. Brest-Litasvk anlaşması gibi. Lenin; Brest-Litasvk anlaşmasının yapılması için Bolşevik partisine büyük baskı yapar, ancak anlaşma imzalanınca hemen şu beyanati verir; bu anlaşma köleliğin kabûllüdür ve bu anlaşma büyük baskı ve zorun altında yapılmıştır. Lenin, bu beyanatiyle siyasi koşulların değişmesiyle Brest-Litsvk anlaşması geçersiz ve hükümsüz sayılacağını belirtmektedir. Neticede siyasi koşulların değişmesiyle geçersiz ve hükümsüz sayılmıştır. Kürtlerde siyasi koşulların zorlaması karşısında aynı taktiği uygulama cüretine ve yeteneğine sahip olmalıdır.

Bizim asıl üzerinde durduğumuz ise ne coğrafi siyasi federasyondan ne de Kerkük'ten vazgeçilmemesi gerektiğidir. Sonuna kadar bu iki konu üzerinde direnmek esastır. Bugün içinden geçtiğimiz durum 1970'ler dünyası değil, 1910'ların dünyasıdır. Çünkü sermaye birikimi tekrar krize girmiştir. 1900'lerin başında ortaya çıkan kriz iki paylaşım savaşı sonucunda sermaye birikimi krizini fordizm ve ulusal kalkınma modeliyle çözerek aşmıştır. 1990'larda SSCB de ulusal sosyalizm yıkılırken emperyalist devletlerde de fordizm yada refah devleti veya sosyal-demokrat devlet modeli ve 3. dünyada da ulusal kalkınma modeli yıkılmıştır. Bunun nedeni

yaşanan süreçte sermaye birikiminin krize girmesidir. Sermaye birikimi için, dünya kapsamında arti-değer ya da toplumsal sınıflar arasındaki egemenlik ilişkilerinin yeniden yapılandırılması gerekir. Sermaye birikimi ekonomik, siyasal ve ideolojik diyalektik bütünselliği kapsar. Bu nedenledir ki emperyalizm; ekonomik, siyasal ve ideolojik olarak yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bundandır ki emperyalist güçler pervasız saldırganlığı ile sömürülen-ezilenler sinifini yoksulluk, açlık ve kanlı çatışmaların cenderesine itmiştir. Bu durum daha da pervasızlaşacaktır. Çünkü dünya yeni bir paylaşım savaşına girmiştir. Güç ilişkilerine göre dünya yeniden paylaşılacaktır. Zaten emperyalizmin temel ve genel özelliği sermaye ve güç ilişkilerine göre dünyanın yeniden paylaşımı ve düzenlemesi arayışidir. Burjuva devletlerin bu arayışa cevap verme girişimleri dün de olmuştur, bugün de olmaktadır. Bu sürecin gereği olarak merkezi Irak devleti askeri-ekonomik-siyasi olarak parçalanmış ve Kürtler örgütlü en büyük gücü oluşturmaktadır. Arti Kürdistan'ın diğer parçalarındaki ulusal durumda 1970 lerle kıyaslanmayacak kadar olumlu bir konumdadır. Her ne kadar Kuzey Kürdistan'da PKK' nin başını çektiği siyasi güç Kürt ulusal sorununu Türkiyelileştirme ve azınlık siyasetinden geri bir durum olan yurttaşlık statüsüne indirgemeye çalışmaktaysa da Kuzeyli Kürt kitleleri Güneydeki gelişmeler karşısında oldukça duyarlıdır ve Güney Kürdistanlı siyasi güçler bunu hesaba katmalıdır. Bu gün Kerkük'le ilgili en büyük tehlike Türkiyeden gelmektedir. Ancak Türkiye'nin yapabileceği hiçbir şey yoktur, en fazla içi boş tehditler ve Türkmen sorununu abartarak kullanmak olacaktır. Türkiye ve ABD karşısında hem siyasi federasyon ve hem Kerkük konusunda direnmek esastır ve Kürdistan'ın geleceğini belirleyecek olan bu direniş olacaktır. Bunun için. 'Kerkük Dilê Kürdistanê ye' sloganı yerine 'Pêşmerge Dilê Kürdistanê ye' sloganı geçirilmelidir. Çünkü Kerküksüz siyasi ve coğrafi federasyon olabilir, ama peşmergesiz olamaz. Çünkü, Kerkük ulusallığın nesnel ögesi olup peşmerge ise öznel ögesidir. Ulusal sorun özünde öznel ya da siyasi sorundur. Bundandır ki peşmerge örgütlenmesi olmadan direnme sözkonusu olamaz.

Direnişin şifresi ulusal siyaset ile azınlık siyasetinin ideolojik, siyasal, program-sal ve örgütsel ayırım çizgilerinin çekilmesidir. Bugüne kadar Kürt ulusal hareketinin öznel öğeleri bu siyasi ayırışmayı başaramadılar. Ulusal siyaset ile azınlık siyasetinin ayırım çizgilerini çekmek Kürdistan komünistlerinin boyununun borcudur.

10 . 9. 2004

DI NIVÎSÊN GERÎDEYÊN FRANSÎYAN DE KERKÛK

Dr. Helkewt HEKÎM

(Lêkolînerê kurdê Iraqî li Zankoya Paris-Fransa)

Wergerandina ji erebî: **Dilkanî**

Fransiyan girîngî nedane herêmên kurdan, bi qasî ku Îngilîzan girîngî daye wan herêman. Eger em binêrin li naveroka pirtûk û gotarên ku di sedê hijdehan û nozdehan de hatine çapkirin, dê ev tişt xweş bête dîtin.

Bi hawê yek ji girîngtirîn pirtûkan ku pirtûka Musayîlyan e, di çapa wê ya sala 1963 de, di van her du sedsalan de 53 pirtûk û gotar bi îngilîzî û 37 bi almenî û 25 bi frensî¹ hatine weşandin.

Evan pirtûkan pirr yan hindik ji herêmên kurdan û ji rûniştvanên wan bas dikin.²

Bêguman weşanên Îngilîz çend carê li weşanên fransîyan yên derbarê kurdan de ne. Herweha gerê wan bi jimarên xwe li herêma Kurdistanê çend qatê jimarên gerên fransiyan e.

Ev girîngdêrana îngilîza ya pirtirê ji girîngdêrana fransîya, di sedsala me ya niha de jî em dibînin.

Vekolînen lêkolînerên Îngilistanî bi awayek taybet, pirr dibûrin ji vekolînen hevkarê xwe yên fransî derbarê Kurdistanê de bi gelemperî. Evaya dîsa rast e di derbarê Kurdistana Iraqê de û pirsgrêka Mosilê, ya ku ji Şerê Yekemîn ê Cîhanê ve digre nav xwe ji hin hêlan ve.

* **Kerkûk: Medînetu'l-Kavmiyati'y Muteahiye(Kerkûk: Bajarê Qewmên Bira**, (1. çap Londra, 2002/ Ev kitêb ji makaleyên grubekî akademîsyen pêkhatiye.

¹ Musayîlyan: Bîbloyografya kurdî çapa yekem, Mosko 1968, r. 13-21. Hêjaye bê gotin ku gelek pirtûkên gerîdeyên Awrupayîyan ne gehîştine destê Musayîlyan. Lê bê guman pirtûka wî çavkaniya pêşîne heta bi îro di vî babetê de.

² Nivîskarên gerîdeyên Fransîzî hemû fransîzî yan jî ji rûniştvanên Fransayê pêk nedihatin. Qismek ji wan mensûbê mîletên di yên Awrupayî ne. Ji bo ku di navbera sedsalên XVIII. û XIX. de di navbera qismên xwenda de bi fransîzî nivîsandin di rewacê de bû wan jî bi fransîzî nivîsandine. Ev lêkolîn raste rast pirtûkên bi fransîzî bîngêh girtiye, pirtûkên tercûmekirî yên bo vî zîmanî na. Mîmkune di babete lêkolîna me de me nikariye bigîjin hinek çavkaniyan. Di lêkolîn û lêgerînê de bidestxistina mûkemeliyeyî zêdetir, di mijarek dî de mazarê me nîn e. Armanca her lêgerînekê vekirina deriyê girtî yê zanistî pêve tiştek nî ye.

Nivîsên fransîyan bi taybetî li ser kurdan nebûne. Piraniya wan derbarê gerên ku nivîsarê wan di Kurdistanê de bihûrîne, di rêya wan bajarên Osmanî'yan û Qafqasî û bajarên faris û Hindîstanê.

Em di nav wan de nabînin, yekê ku armanca wî ya yekem serdana Kurdistanê be, bes di dehê paşîn ê sedsala nozdehan de. Bo vê yekê lêkolînên li ser Kurdistanê li pirtûkên fransîyan de bidirêji nîn in, hindek ne tê de. Lê girîngiya wan heye û mezin e, heta di hin mijaran de esasî ye, resen ne. Bi taybetî dema em baş binêrin li nivîsên derbarê herêmê û rûniştvanên wê di wê demê de. Sedemê wê yekê jî herêma kurdan hîsabê duyemîn de bû bo Dewleta Fransayê. Û li ser wê gelek çîrok û serpêhatî yên ku meriv sor nedikirin li rêwîtiya wêrê, hebûn.

Xuya ye ku Siwr Sîzar Lambîrt³ yê herî pêşîn ê frensî ye ku bihuriye ji Kurdistanê, dema rêwîtiya bajarên faris di salên 1598 û 1599 de, û qal û basa wê kiriye. Lêbelê Cambatîst Tafarnîyr yê ku gehîştîye wêrê piştî Lambîrt bi gelek salan, derbarê wêrê de gelek tişt nivîsiye û qal û basa gelek hêlên bajarên ku têre bûhuriye kiriye.

Lêkolîner Muhsîn Ahmed Omer, di nameya xwe ya zankoyî de, ku hinartiye zankoya Sorbon derbarê gerîdeyên fransî yên ku ser dane Kurdistanê di sedsala hevdeh û hijdeh û nozdeh de kirine, dibêje jimara wan digehîje sî û du gerîdeyan, lê jimara rastîn ji vava pir bêtir e.⁴

Van geran sedemê wan di pileya pêşîn de, siyasî û aborî bûn. Gerên zanistî bê arîkirina malî, siyasî jî hêla dewletê ve bicî nedihatîn. Mezaxtinên rêwîtiyê bîdestxistina wan zor bû, digel ku gerîdeyên frensî jî sinifên rehet bûn. Bitaybet ên zanistî û eskerî û bazirgan -lê gerên wan bi arîkariya madî û siyasî, ji hêla wezaretên fermî ve tekûz dibûn. Tiştên ku wê bi weşandana, di bin venêrîna hikumetê de derbas dibûn. Bi derbirîneka din pêwîst bû bi hawayê wê bibana.⁵

Herêmên kurdan, ji metirsîyan vala nebûn, wek herêmên Rojhelat yên din. Arîkariya fermî ya dewletê wek kefalet bû bo gerîdeyan, û asteng bû bi nîsbet serokan di herêmên dûrî ji navend û paytextan ve, yên ku gerîde têre dibuhurîn, barê wan tiştên giranbûha û çekên nadir bûn. Hin serpêhatî hatin serê hinekan, di demek dirêj de bi nav û deng man.⁶

³ Pirtûka Lambîrt hatiye weşandin piştî niv sedsal ji rêwîtiya wî ya bi qaflekî re ku çûne bajarên faris. Siwr Sîzar Lambîrt, çîroka rêwîtiya bajarê faris salên 1598-1599. Parîs 1651.

⁴ Ev nameya ha vekolînek li ser rewşên kurdî, hatiye girtin ji nav nivîsên gerîdeyên fransî yên derbarê rewşên kurdan, weke mêtû, rêkxistinê civakî, siyasî, rewşa êlî, mîrîtiyên kurdan, rewşa aborî, şiklê jîna Êzîdîyan û wd. gengaze ku meriv li vê çavkaniyê binêre ya ku me jê pirr sûd girtiye.

⁵ Bêguman ev venêrîn çîqa çû qirmîçî, bi qirmîçîna arîkirina aborî û biqirmîçîna samedên siyasî yên pey van geran. Jimara gerên devre venêrînê zêde bûn, bi destpêka sedsala nozdehan. Bitaybetî jî nivê wê bi şûnde, vava digel gerên wêjeyî yên ku wêjevan bicî danîn di serdema ku wêjeva geran têde belav bûbû bi awayek fire. Di wê heyamê de meriv hebû hemû hebûna xwe kiribû emrê van gerên Rojhelat. Navûdengê gera Rojhelat bes di sedsala hijdan de belav bû. nexuyaye ku Kurdistanê gerîdeyên wêjevan kaşê bal xwe ve kiriye. Lêgerîdeyên siyasî û bazirgan Kurdistan girîng dêrane, bigelempêrî, pirtirê jî dema ku di wêrê re nebûhurîbûn.

⁶ Serpêhayiya herî bi nav û deng, ya ku hat serê yek ji gerîdeyên Frensî, ew jî serpêhatiya Beyîr - Emadiye Cûbîr, ewê ku Naoolyon wî hinart bû bo nameyek dê bida Fetih Elî di sala 1806-1807 de. Lê Bayezîd wî girt û kire zindan yek ji alîkarê xwe yê herêma xwe. Jîbo bîdestxistina malê wî qasîde, gelek car li kuştina wî xebat kir, bo ku wî wenda bike, lê

Rêya bejayî ya sereke ku bi nêzê rêya wê nas dikir û têde dimeşîyan Rêya Hevrîşim bû, ya ku bi nêzê du hezar salan binavûdengtir e, rêya ku Awrupa û Rojhelatê bi hev ve girê dida bû.

Ev rê di deryayê de ji her du bajarê Finîkya û Cenowa dest pê dibû di Îtalyayê de, di Behra Sor de didomand, bo ku bigîje Kendava Erebi-Farîsî û paşê bigîje Hindû Çînê. Rêya Hevrîşim a bejayî ji bajarê Atîna Yunanî dest pê dikir, ji alîkî ve, û ji Îskenderya Misrê jî ji alîyekî din ve. Ev rê piştî bajarê Qonya Osmanî dibû du rê. Yek ji her duwan di bakur re, di Erzrom û Tîblîsê re, û di bakurê Derya Qezwîn re, ya din jî di başûr re di bajarê Dêrezor û Bexda û Tehranê de, paşê diçû Hindê û Çînê jî.

Ev rêya di çend sedsalan de kintirîn rê bû bo gehîştina bajarê Hindê, ku yek ji girîngtirîn armancên sîyasî û bazirganî bû ji bo Awrupa û nêztirîn rê bû ji bo gihîştina bajarê farîsî jî.

Adetê gerîdeyan bû di vê rê de derketana dervayê Împeratoriya Osmanî. Êdî karibûn di bakur û başûrê Kurdistanê de rêwîti bikirana, bê ku biketana Kurdistanê. Di bakurê, di Ermenîstan û Ciyorciyayê re, di başûrê Bexda û Besrayê re, çî di bejayê de çî bi veguhastinê deryayî. Gerîde, dikaribûn bigihîjin armancên xwe, bê ku rêya wan bi erdê kurdan bikeve, an bê ku ji wan tiştek bibihîzin. Bo vê yekê, van rêyên han ji Kurdistanê bûbûn yek ji piran a duwemîn, bo gihîştina Îranê û Hind û Çînê, bi taybetî ji hêlên aborî ve. Lê hinek gerîde hebûn, ji ber ku barê wan û armanca wan bi tixub bûn, û dixwestin herêmê nas bikin, dilê wan diçû rêyên kelekî, hinek naskirî bûn, hinek ne naskirî bûn.

Ji vê yekê ciyê rêya Erzrom- Dîyarbekir- Mosil- Bexda ê xuya kir. Ev rê her du rêyên Hevrîşim digihîştandine hev, bê ku bibe beşek ji wê rê.

Bajarê Kerkûkê bû wek xalek bo rêwîtiyê di vê rê de. Lê gerîdeyê ku ji pay-texta Osmanî bihata, û ên biçûna Bexdayê di rêya Mosilê de, an jî bervajiyê viya, dikaribû bi gelek kîlometran di roavayê Kerkûkê de biçûna, bê ku di Kerkûkê de biçe yan tiştek jê binivîse. Ev jî rêya Mosil- Qesrûmeşan- Tikrît- Samerra- Bexda bû. Êdî çûndina Îranê di rêya Xaneqîn an bilê wê de bû.⁷ Bajarê Kerkûkê di nava sedsalên gerê de nebû navend, di zêhna gerîdeyan de. Bi tevî vê jî gelek ji wan di vê rê de çûn û di Kerkûkê re dibûhurîn û rêjeya wan ne hindik bû di piraniyê de. Digel rêya Mosil-Bexda, rêyeka din jî hebû. Ev rê para Kerkûkê pirr kiribû, wek rawesgeheke sereke ji rawestgehên rêwîtiyê. Eviya jî di nava Kurdistanê re diçû Silêmanîye- Senendaj - Hemedan û ji wê jî Îsfahan û Tehran.

xwediyê wê avahiyê pîlana Paşa aşkira kir, êdî çareya wendakirina wî nema. Emadiye zêdeyê heşt mehan di zindanê de ma û paşê serbest hate berdan. Bialikirina xwediyê avahiyê û bîdest tewardana hikumeta fîrensî û Babê Ali. Ev serpêhatiya wî di nava kurdan de jî navûdeng da, bûbû çirokek, bavan ji zarokan re digotin. Bo firebûna haydariya li ser vî babetê, win karin serî li wergera min bidin yan beşek ji pirtûka Emadiye û birek ji jîyana wî di Kovara Çanda Kurdî de jimar:1, London 1988, r.35-43.

⁷ Eviya Funtanye bicî anîye. Ewî di salên bistê sedsala nozdehan de gelek caran rêwîtiya Rojhelat kirîye û Êşîrlû jî wisa kirîye, ango di rê de çûye, wî serdaye herêmê bi çend salan piştê wî gera wî şeş sal ajotiye, ango ji sala 1835 heta sala 1840 kitkita gerê wan F. Funtanye de ye. Gerên Rojhelat, Paris-1829 Rûmî, Êşîr Îlû, Çiroka Gerên Rojhelat, Paris-1843.

Eger rêwî ji Bexdayê an Mosilê bihata yan vegeryana, ku hinek gerîde hebûn ji rêya navîn dadigeryan, ango di rêya Silêmaniyê de bê ku rêya xwe bi Kerkûkê bixe.⁸ Yan jî rêwî ji Mosilê diçû Silêmaniyê bê ku here Kerkûkê, ji rêya xwe ya Îranê de, yan jî Îranê vedigerya Silêmanî û ji wê jî rast diçû Mosilê.⁹

Pirê gerîdeyên firansî yên ku derbarê Kerkûkê de nivisîne, qala wî tiştê ku Ansîklopediya Fransî ya Mezin, paşê neqil kirîye, dîkin. Wiha dibê: Kerkûk ji girîngtirîn Kurdistanê başûr tê hesibandin û gotine: Ew herêmek gelek bihebûn e, gelek çavkaniyên avê digîjinê, li wê tê hilberandin; genim, ceh, garis, nok, nîsk, pembû, titûn, tirî, zeytûn û gelek bêtên fêkî û dexlan.¹⁰

Xuya ye, ê pêşînê fransî ku serdaye Kerkûkê Utîre ê ku çûye wirê di 27 Nîsana 1730 de. Piştî 34 katjimêran jî rêketina ji Mosilê. Gerîdekî rojavayê din berîya wî di wê rê re nebihurîye. Weke ku di pêşgotina pirtûka xwe de dibêje.¹¹ Utir derbarê Kerkûkê de dibêje, bajarek di mezinbûna xwe de navîn e, di herêmek deştî de ye, cî ciyan hinek gir bilind dibin. Sûr û keleyek wê ya zexm û xwedî serberjêrî ya tûj tund heye. Di jêrê wê re çemek¹² diherike, navê wê xaset su ango ava şêrîn e. Mêjûya kelê diçe sedsalên gelek kevn. Bajar du beş bû, jimarek hindik nişteciyê wê hebûn. Beşa dawî dirêjê herêma deşta dora kelê dibû û navenda bazirganiya bajêr di vê beşê da bû.

Yê pêşîn ê ku reqema rûniştvanan dide me Klîman e, yê ku serdaye bajar di meha Pûşberê sala 1856 de. Du roj li wêrê dimîne û dibêje jimara wan ji bilî leşkeran, digihîşt 25000¹³ merivî. Klîman ê ku ser dabû bajar, piştê vê bi gelek salan, dibêje: nişteciyên bajêr di nava 12.000-13.000¹⁴ meriv de bûn. Lêbelê evan reqaman hindiktirê ji rastiye ne. Nakokîyek mezin di nav wan de heye û li ser yek serdemê kin û yek ji çavkaniyên frensî ku serjimêrên Osmanî digre, dibêje: jimara rûniştvanên bajêr û dora wî di nava sedsala hujdehan de, li dora 89.000 merivî bûne.¹⁵

Ji bo ku em jimara leşkerê di Kerkûkê de bûn, em hîn bibin divê em li pirtûka Fital Koyniyê binêrin, ya ku bi her du bergê xwe, di dehê paşîn ê sedsala nozdehan de derketibû. Dibêje di bin hikmê serwerê leşkerî yê herêma Kerkûkê de, ev hêz hebûne: Tûmen 12 ji leşkerê Osmanî. Alaya 3 û 4 ji yekîneya peyada 46 û tabûra 34 û 36 ji siwarîyan, û tabûra 51 û 101 ji îhtiyata. Lêbelê çavkaniyek ku jimara efradê tûmen û alay û tabûrê ji me re diyar bike, bidest me neket.

⁸ Mînaka wî gera mîmarî Baskal Kûst û wênevan Ucin Filandin ya bajarê Faris di her du salên 1840-1841 de dibe serî li pirtûka wan bê xistin derbarê gerê de. Ucin Filandin û Baskal Hûst, gera bajarê Faris, Parîs 1851.

⁹ Evay ajî Tafîrîye bicî anîye. Dema gera xwe ya di nava sedsala hevdehan de dibe ku dê kitkita mijarê bête dîtin ango gava serdana pirtûka wî bê kirin: Can-Batis Tafîrîye, gerên şeş, bi bal Tirkîye û bajarên faris û Hindê, Parîs-1676.

¹⁰ Ansîklopediya Mezin, berg 31, Utîr 1885, r. 485

¹¹ C. Utîr, Gera Tirkîye û Bajarê Faris, Parîs-1748.

¹² C. Utîr, çavkaniya bûrî, r. 150.

¹³ E. Klîman, Gera di Kurdistanê Osmanî de, ji Kerkûkê heta Rewandûzê, Kovara Kelub, Parîs-1866, c. pêncemîn. R. 199.

¹⁴ E. Nikholet Likama, Gera Rûsya û Qafkas û bajarên faris, salên 1865-1866-1867-1868, Parîs, Amsterdam-1875, berg:4, r. 87

¹⁵ Ansîklopediya Mezin, çavkaniya borî, r. 485.

Klîman dibêje: ji çaran sisê yê nîştəcîhên Kerkûkê Kurd bûn. Ew yekane çavkanî ye- li gor zanîna me heta niha- ku behsa ji rûniştinwanan dike. Klîman dibêje: jimara Xiristîyanan di nava sedsala nozdehan de dused û sêsed meriv bûne, di nava wan de nêzê çil aîle Keldanî û Nastûrî¹⁷ bûne û di wê serdemê de bi nêzê sêsed aîle Yahûdî hebûne. Klîman dibêje: bi nêzê deh kilîse di bajêr de hebûne. Yê sedsalên pêşin ên Xiristîyanîyê bûne, wergeryabûn mizgeftan û dibêje di bajêr de sê mizgeft hebûne, di yek ji wan de çar gorên pêxemberên Yahûdî hebûne. Ew jî Danyal, Mîkaîl, Hanatya û Azriye bûne û dibêje rê nayê dayîn ji bo ku Yahûdî li nik van goran nimêj bikin.

Lêbelê Îsraîl-Cûzîf Bencamîn ku gerîdeyek Hayûdî ye, ji sala 1846 heta sala 1851 li bajarên rojhelat gerek bicî anîye ji bo vekolîna cîvata Yahûdîyan û rewşa wan, diji nivîsa Klîman nivîsiye. Ji hêlek ve dibêje: hinek çavkaniyên kevn dibêjin: pêxember Danyal, li bajarê farisan miriye û li wê derê binax bûye, tevî ku ji vê gorê vekolînek ji dil kiriye, tu eserek jê nediye, weka ku çi nivîsek li ser gora wî ya Kerkûkê jî nediye, ya ku niştəcîyan gotine eve gora wî ye. Û bawer dike ku angaşta Kerkûkîyan dibe rast be û qabilê piştrastkirinê ye, tevî ku delîlek bidest bê girtinê li ser wê tune. Bes çîrokên devkî ji dema kevn de gihiştine niha.¹⁸

Ji hêlek din de Bencamîn, bi eksa Lîklman dibêje ku: parastin û muhafaza gorên pêxemberên Yahûdî di rewşek tekûz de bûne. Timî pêçandî bûn bi raxistinî û qumaşên xweşik, di lûtika rûmet û xweşikêyê de bûn. Niştevanên wêrê cûdatîya olî di nav wan de nîn bû. Diçûn serdana van goran, bi rêz û rûmet li wêrê nimêj dikirin bi awayek taybet, di roja dawîn a her mehê û di dema cejna çîninê de.¹⁹

Gerîdeyên fransî bi tekîd dibêjin ku bajarê Kerkûkê di demek dirêj de naven-da Mîrîtiya Şehrezor bûye.²⁰ Utir ê ku du caran serî dabû bajar di sala 1735 û 1739 de, dibêje ku Kerkûk paytexta Mîrîtiya Şehrezorê bûye a ku beşek Kurdistanê bûye. Hikumeta Şehrezorê ji 32 (muqataa) herêman pêk dihat.

Tixubên Paşalixa Şehrezor ev bûn: Azerbaycan, bajarên Baban²¹, bajarên Bexdad, Mosil, Amediyê û Hekarî. Û dibêje paşayê Kerkûkê ji bo rûniştina xwe li Kerkûkê cîyek amade kiribû.²²

Ulfiye yê ku serî dabû Kerkûkê di dehê paşin ê sedsala hijdehan de, dibêje ev bajar bi parastinek zexim dihat parastin.²³ Û dibêje paşayê Bexdayê serwerê Kerkûkê tayîn dikir. Pêşde di demek dirêj de tabîê Mîrîtiya Şehrezor bû. Ji ber vê yekê baladestîya her du paşayan jî hebû bo tayînkirina serwerî di yek demek de.

¹⁷ E. Klîman, çavkanîya borî. R. 199.

¹⁸ E. Klîman, çavkanîya borî.

¹⁹ Îsraîl-Cûzîf Bencamîn, Gera Pênc Salan li Rojhelat, 1846-1851, r. 78.

²⁰ Îsraîl-Cûzîf Bencamîn, çavkanîya borî, r. 79.

²¹ Mînak binêre: Klîman, çavkanîya borî, r.197

²² Ango Mîrîtiya Baban, ev navê wê yê di nivîsên mêjûyê nû de ye. Di nivîsên arebî de jêre gotine El-Iraqul- Farisî.

²³ C. Utir, Gera Tirkîye û bajarên Faris, Paris-1748, bergê duwemîn, r. 235

K. Q. Ulfiye, Gera Împeratorîya Osmanî, Misir û bajarên faris, Paris-1801-1807, berga duwem, r. 374

Lêbelê ev tiştê dawîn, rabû û tayîna vî serwerî bû aîdê paşayê Bexdayê bitenê.²⁴

Dûbriye dibêje ev bajar, paşê dikeve binê fermana walîyê Bexdayê li dora nîvê sedsala hijdehan. Piştî gef û tehdîdên walîyê Bexdayê.²⁵ Di dema derbasbûna wî ya di Bexdayê re, sala 1808 bes walîyê Bexdayê tayîna serwerê Kerkûkê dikir, ev bajar di çarçova zagonên Bexdayê de bû.²⁶

Dûbriye dibêje: paşde, paşayê ku Kerkûkê birêve dibir ji hêla Babê Alî ve dihat tayînkirin. Ev paşa biserê xwe bû, di bin emrê çî paşayekê dora wî da nebû. Yê herî binavûdeng ji wan ên hatine tayînkirin bo birêvebirina Kerkûkê, kurê amîralê Îtalî Sîkolâ ye û piştî esîrbûna xwe bûye misilman û bûye berpirsyarê bajarê Kerkûkê di demek dirêj de. Û gelek eserên ku dibin şahidê hikmê wî li pey xwe dihêle. Lêbelê Dûbriye ê ku van afiraneke diye, wan ji me re nade naskirin. Ê aşkira ev bû ku Kerkûk pîrsgirêka nakokiyê bû, di nava parêzgerên Bexda û paşayên Şehrezorê de, ên ku wendabûna hukmê xwe yê li ser Kerkûkê nedipejirandin. Lewra Rûsû yê ku ser dabû herêmê, dibêje: serwerê bajêr di salên pêşîn ên sersala nozdehan de emir jêre tê ku ava bike hin tiştên ku pêdivî ne ji bo berhevanîyê, li dijî êrişên kurdan ên muhtemel.²⁸

Dîsa dibêje niştecihên Kerkûkê dikaribûn şeş sed leşkerên peya bi sîlehên sivik, ji paşayê Bexdayê re bişandana.²⁹

Lêbelê ê herî bêtir ji ên din, ku bala gerîdeyên fransî kişandibû Kerkûkê petrol bû. Ev pirsyar ne nû ye. Lewra Ulfiye ji dîrokvanê Yewnanî Kent-Kurse ê ku di sedsala pêşîn ê zayînê de jiyaye û derbarê dîroka Îskender de pirtûkek deh parçe nivîsiye, gotinek wî neqil dike ku gotîye: bêguman Kerkûkê balê kişandîye, bi sedem mîqdara pîrr a neftê (ziftê) ku jê dihat derxistin.

Klîman dibêje bêguman neft dihat derxistin ji bîrek bi gelek mîlan ji Kerkûkê dûr bû. Kûrîya wî bîst qedem(30-36 m) bû, firehiya wî metreûnîv bû. Ji binê wê aveka şor û têkel donek qalind û reş derdiket. Ji hawîrdora bîrê cûreyek din jî neft herî paqijtir dihat derxistin³⁰ û celebek xweya paqij, spîtiya wê ronî dida, dihat derxistin. Û bi domdarî wiha dibêje: Dema ku bîr vala dibû ji avê, zilamek dadiket binî ji bo derxistina neftê a ku dixistin firaqên qefîn ên mezin, ji bo ronîkirinê li hemî gundên ku dor bi Kerkûkê digirtin. Li bazarên wî dihat firotinê û dibirin bazarê Bexdayê³¹ jî.

Kerkûk bi tenê nenaskirî bû bi vê neftê, mînak herêma Hît navend bû ji bo derxistina cûreyek neftê, rindtirê ji a ku ji bîra Kerkûkê dihat derxistin.³²

²⁴ K. Q. Ulfiye, Gera Împeratorîya Osmanî, Misir û bajarên faris, Parîs-1801-1807, berga duwem, r. 374

²⁵ A. Dûbriy, Gera Bajarên Faris, salên 1806-1808, Parîs 1819 r. 132

²⁶ çavkanîya borî

²⁷ A. Dûbrî, çavkaniya borî.

²⁸ C.F îks, Rûsû, Wesfê Paşalixa Bexda, Parîs-1809, r. 82

²⁹ Heman çavkanî.

³⁰ Klîman, heman çavkanî, r. 196

³¹ Klîman, heman çavkanî. r. 197

³² Klîman, heman çavkanî.

Utîr dibêje di salên navîn ên wê sedsala hijdehan de li wêrê girek hebû bi katjimêran dûrê Kerkûkê bû, ku bi navê Bawa Gurgur dihat navkirin. Li gorê ku xelkê jêre gotiye: dema merivek çalek bikole li ser wî girê, maddeyek derdikeve, dişewite di hewayê de, heta avê dikelîne, dema ku çal bi xweliyê bê girtin agir ditemire. Bi nêzê vî cîyê ber bi roava sê kaniyê neftê hene ku li rêzê ne. Heger parçeyek pembû an qumaş ji agir pêketî, bê avêtin di nava van kaniyan de, dengê tund dertê û kanî wenda dibe di dû de heta ku ew madde bi tevahî bişewite. Wê gavê -bi hawê ku gerîdeyên fransîyan ji niştewanan bihîstine- ango gava şewitîna wê maddê bitevayî ditemirî ew agirê ku pêketibû di bîra nêzê Kerkûkê de.³³

³³ C. Utîr, Gera Tirkîyê û Bajarên Faris, Prîs-1748, r.152-153

ÇAVKANÎYÊN FRANSÎ:

1- **AHMAD OMAR**, Mohsen, Les voyageurs français au Kurdistan, XVII e, XVIIIe et XIX sieck, Universite de la Sorbonne Nouvelle, Paris 1996.

Fransî li Kurdistanê di sedsala huvdeh û hujdeh de.

2- **AUCHER-ELOY**, Reym, Relations de voyages en Orient, Librairie Encyclopedique de Roter, Paris 1843.

Çîroka gerên Rojhelat.

3- **BENJAMÛN**, Israel-Josef, Cinq annees de voyage en Orient 1846-1851, Paris 1856. Gera Pênc Salan li Rojhelat.

4- **CLEMENT, A.**, Excursions dans le Kurdistan otoman, de Kerkouk a Revandouz, Globe, Paris 1866.

Gera Kurdistanê Osmanî ji Kerkûkê ta rewandûz.

5- **DUPRE, A.**, Voyage en Perse fait dans les annees 1807, 1808 et 1809, Paris 1819.

Gera Bajarên Faris di salên 1807,1808,1809 de.

6- **FLANDIN**, Eugene et **COSTE**, Pascal, Voyage en Perse, Paris 1851.

Gera Bajarên Faris.

7- **FONTANIER V.**, Voyages en Orient, Paris, Librairie Universelle, 1829. La grande Encyclopedie, tome 21, Tours 1885.

Gerên Rojhelat.

8- **LAMBERT**, Sierur Cesar, Relation d'un oyage en Perse fait dans les annees 1598-1599, Paris 1651.

Gera ji bo welatê farisan di navbera salên 1598-99

9- **LYCKLAMA, A.**, Nigeholt, Voyage en Russie, au caukase et en Perse, execute pendant les annees 1865, 1866, 1867 et 1868 tome IV, Paris-Amsterdam 1875.

Gerek ji bo welatê Rusya, Qefqasya û Farisan di navbera salên 1865-1868 de

10- **OTTER, J.**, Voyage en Turquie et en Perse, Paris 1748

Gerek ji bo bajarê Tirkiye û Farisan

11- **ROUSSEAU, J. F. X.**, Description du Pachalik de Bagdad, Paris 1809.

Teswîra Bexda ya Pachalîkî.

12- **TAVERNIER**, Jean-Batiste, Les Six voyages faits en Turquie, en Perse et aux Indes, Clousieur et Barbies, Paris 1676.

Şeş gerên ji bo bajarên Tirkiye, Fars û Hidistanê

Binçîneyê (Binyadê, Rîşeyê) Navê Kerkûk

Nûsîna Mamosta Tofîq Wehbî
Wergêran: Mihemed Hesên Rojbeyanî

Wergêrana bo kurmancî: S. Veroj

(I)

Pinarên(layên) çîyayê Zagrosên Başûrê rojava ku avên çîyayê Zagrosê gewre pêda dihête xwar û berve dolî Dicle diçêt, ew pinarên ku dikevine nêvbera ew çîyayan ev dole ye, ji rojhelat û bakûrê rojhelat ve perawêzêk bo (Elhilal Elxeşîb) wî dirust diket û rasterast avên Zagros û hendêk li çîya û girdekên rojavayî beranber Zagrosan li vira dirijête. Bîner weha dizanê pêşrewiyan, ku bi aw û hewa yê hênîk ê wî û barana wî zor û xaka wî bi pît û saman e û her weha jî kiştûkalê wî. Ev der yek ji wan herêman tete jimartin, ku her ji mêjû ve xelkan yaxud dagîrkeran ji hemû layek ve bend kirîye (ragîraye), yekêk ji wan hoyan(şertan) jî ku wê rastî dagîrkerin, yaxud dest têwerdanî dikir, şûna wê ya cografî bû. Çünke di vê beşê "Elhilal Elxeşîb" da

rêya hatûçûna zemînî û avên asan li nav herêmên ciya ciya yên dewrûberê wî ve têdiperê, ku hemî jî ciyê giranbûha yê hozê pêşkevî ye ku bi hêze bûye. Her li seretayê dirustbûna mêjûyê ve wan bayexî(girîngî) bi serbestî û selametiya rê û baniyan daye, ji wan dewletan jî: dewleta Ekedî, ji wan hêzan yek e, ku li Babil û Nînova û Hemdan û Sus û Siluqîye û welatê Rom û Teysefon û Bexda û Esfehan û Estenbûlê hikum dikir.

Girîngî dana bi vê navçeyê jî her ji kevn ve bûye hoyê dostkirina jimarek şarê mehkem û qayim, ku beranber bi zincîra çîyayên Zagrosên rojava hatine damezrandin û bo parastina li wan bajaran rêyên hatûçûnê jî ji tîrsa hêrîşên hozên niştêcîbû yên ciya nizîkê rojhelat senger û qulle dirust kiribûn li wê şûna qayimane jî ku li heman demî da kiribûwe bingeyê cimûcolê supayê

hikumetan. Di dema ku hêrîş kirin bo dagîrkirina welatê Şaxawîyan da, dergayê gewre çiyayên Zagros bûn, ku êsta bi navê Beedire, Mendelî, Xaneqîn, Qeretepe, Kifrî, Dûzxurmatû, Tawex, Tazexurmatû, Çemçemal, Altunkopri, Erbil, Musil, Tel Afer... htd, tene nasîn.

Li wê xala girîng û stratejîyane ji ku li wextê geran da bidawîyê şûnwarên li (birrek)î dolî(çemê) xebûrê rojhelatê Firat dozandiye, koşk û qellayekî qayime ku Neramsînî dikite salên 400-î P.Z. binyata wî danawe. Bîr û boçûnêkê jî heye ku weha ye mebest ji dirustkirina qellayê, li ser hêla hatûçûn kirina nav Enadolê ve diket. Bo parastina vê rêya bazirganîyê bûwe, li dijî helmet û hêrîşê Gotiyan û hozê saxê wî yên dîke.

Polîbosî mējûnûsê Efrîqî(210-120 P. Z) ji bo pênaseya welatê Med, li kitêba xo ya bi navê "Mējûyê Giştî" da dibêt: "Sînorê herêmeke bi vê şarê efrîqîyane hatiye parastin ku paş dagîrkirina welat ji layê Îskender ve, bi armanca kêmkirina pîşî li karê berbere dirhawsêkan binyat birran".

Li wê bajarê bihêz ê qayimane, ku erkê rûbirûbûna ew hêrîşên li esto da bû, ku ji dorberê Zagrosê berve deştên rojava encam didira. Erpaheya kevn û Kerkûka êsta bû, ku girîngtirîn şûwên pêge tête jimartin beranber bi Derbendê Bazîyan ku bidorûberê xo pirr metirsiyekê Zagros hatiye nasîn, helkevtîye. Her weha qellayekê Kerkûk, li heman demî da sengerekê li pêş wê hebû, ku erkê Kerkûkê asantir dikir, evro ji wê re dibêjin Çemçemal û dikeve ser rêya Kerkûk û Silêmanî. Ji

Derbendî Bazîyan ve, her hewa li ser rêya Tawax, Derbendê Bazîyan û rêya Tawax -Çemçemal- jê biçûk e, ku bi rojhelatê Kerkûk û dûr ji qullên guzer diket. Ew şûwên û baredoxî cografya wê weha kir, her li seretayê hatina Îslamîyetê ve heta serdemê Moxolîyan Tawax li ser hîsabê Kerkûk girîng û bayexî zêdetir peyda bikir.

Çunke Tawax li serdemê Ebasîyan da binkeyê serekî yê navçeyê Kerkûk bû.

(II)

Kerkûk bajarekê dêrîn e, navê wî ji navê bajarê Erbil kevintir e, kevntirîn zanyariya taybet a li ser Kerkûkê ku li ber destê me da ye, ew e ku li wê teqwîmê cografî yê bi navûbangê ku li ser saman û mûlkên Sergonî Ekedî (2530-2473 P.Z) hatiye tomarkirin û têda navê welatê (Erpeh) li nêv navên din weku "Aşûrî, Lolobî, Gotîyom, Eked... htd dibînin" û Erpeh jî li bajarê Kerkûk danîne.

Li serdema Neram Sînî Ekedî (2400 P.Z) li bakûrê Iraqê dewletê (Subarto) û navçeya "Erpeh"ê jî beşêk bû ji welatê Subarto. Navçeyê Kerkûkê jî li wê serdemê hoz û tîreyên ciya ciya têda nişteci bûn. Ligel wê jî da deshelata roşinbîrî ya Samîyan baladest (serdest) bû.

Di destpêka hezarê duyem ê pêş zayîniyê jî "Hurriyan", ku çend hozêk asyayî bûn, li dema kevn ve berfirawanî asyayê dibin û ew serdeman geyîştine bakurê Iraq û Hurriyan "Erpeha" kirine paytextê xo û paşê bi tevî Samîyan bûn û bûn bisilman. Şaristaniyet û roşinbîriyetiya Erpeha li hezarê duyem ê pêş zayîni da xo li şanî

şaristaniyet û roşinbîriyetiya (Babil) dida. Çünke yasa û dab û nerîtê komeleyetî û grup û komeleyên ayînî û hunerî yê wan bi xo hebûn û ayîna wan jî bi şeweyekî giştî nizîkê ayîn û bîrûbawerîyên Aşûriyan bû.

Li sed sala çardemîn a pêş zayînî da desthelata Mîtanîyan ku îparatoriyeteki wan a temen kurtî hebû û car necarêk digeyîşte bakurê Iraq û bajarê Erpeha, belam zimanê Hurrîyan bikar dihênan.

Tukultî Nînurtî yekem paşayê Aşûriyan (1255-1218 P.Z) li belge-nameyek da tomar kirîye û dibê, ew ê ku welatê Erpehayê kontrol kirîye, ev jî yekem paşayê Aşûrî ye, desthelata wî li serî da dişikê û li dawîyê ew jî keve jêr destê Şîlehk Anşîşunekî ku paşayê Îlamê (1165-1151-ê P. Z.) bû.

Belam Eded-Nîrerî duyem (911-891 P.Z) di yek ji tomarê xo yê serkevtî da dibê: Erpeha wergirtiye û carêkî dî xistiyeteve ser Împaratoryeta Aşûrî. Êdî em nizanin rewşa Erpeha li mawey du sede û nivê dagîrkirinê da çawan bûye. Her weha di adedê pêncem ê Şems (823-810-ê P.Z) da hatiye gotin ku Erpeha baregayê cîgirê Şah bûye.

Di serdema serkon a (724-705-ê P.Z) û Senharîb (705-618-yê P.Z)ê da Erpeha bidest Aşûriyan ve bûye, tenanet Senharîb tiwanî Kaşîyan ji şûna şaxên xo helbikê û çend şarêk bikite fermanrewayê Erpeha, hikum li wan bikit. Li salên 415-yê P.Z Şakîya Xisarî medî "kîanî" dest bi ser Erpeha dadigirête, mebesta dagîrkirina Nînowa divêt ku bi yarmetiya Şah Nîbopoleserî Babilî hevpeymanî sala 612-yê P.Z ê diête kirin.

Bi raya nin jî navê Kerkûk li serdemê Medan her Erpeha bûye, êdî

nizanim aya ev nav li serdemê Farisê Haxamensîyan li 549-330-yê P.Z bi navekî dîke gorîye yan na? Em li xwarê vê layê wî lêkolîn dikin.

(III)

Hendêk ji mêjûnûsan weha dibêjin, navê bajarê Kerkûk "Erpeha" ji navê "Mensis" ligel navê ew bajarî da hatiye ku Eskender li wextê hêrişkirinê da ji Erbilê ve bo Babil (330-ê P.Z) bi peyayî têperî ye, li kitêba *Mêjûyê Jîyana Eskenderê Gewre û Fermanrewayîyên Wî* da bi zimanê latînî hatiye nûsîn ku Kuîns Kurtîos Rufus nûserê ev mêjû ye û di sedeyê yekem ê zayînê da ew nav li wextê baskirina hêrişa Eskender bo ser Babil kirîye, belam wesfê wî bi şeweyekê aloz û nerêk kirîye, ev mêjûnûs dibê: "Rêka di vê deştayî da dirêj dibê ku dikevite nav Dicle û Firatê(kitêba pêncem 1-12), paş çar rojan rê geyîşte bajarê Menîs". "Li vê derê jî şikevtê heye ku qîrêkî zor jê tete derve."(kitêba pêncem 1-16).

Wergêrê ev mêjûyê jî li ser bajarê (Menîs) li perawêzî rûpelê (331) da dibê: "Eger kanîya qîr nebûwaye, me nedizanî ji Kerkûkê ve nêzik e." bi vê şeweyê lêkolîneran bajarê (Menîs) bi (Kerkûk) dinasin, çünke çar roj rêka ji Erbilê dûr û ji vê şikevtê re jî nizîk, ku qîr jê diête derve. Li vira da du xal şayenî li ser rawestîne ne:

Ji wan yekemîn, mawey navbera Erbil-Kerkûk 87 kilometir e, ev mawe jî bi çav xêrayî hêrişekê Eskender ve li sê rojan rê kêmîtir e. Duwem: li nizîkê Kerkûkê şikevta qîr jê bête nî ye, dîyar e Kurtîs qîr û neftê ji hev cûda nekirîye.

Pawtark "sedeyê yekem ê zayînê" jî dîtina Eskender bo ew şikevtê dupat dikite, ku agirê wî weku av lê heldibû, her weha serçavîyekî neftê reşîşê li nîzik ew şikeftê berçav kevtiye.

Mebesta Pawtark jî şikevta agir û kanîya neft, agirê Baba Gurgur û neftê dewrûberê wê ye, eger tiştê gotî bibête jî li navçey Hemedan da ye.

Êdî bi temametî em nizanin aya mêjûnûsên Efrîqayî-Latînî serdana Eskenderî bo Baba Gurgur û bîrê neftê wî bi sê sede li piştî Eskender li kitêbên xo da tomar kiriye yan na. Aya li serdemê fermanrewayî ya Mekadonîyan li Iraq û Îran ew neft û agir hatiye dîtin?

"Strabo" jî ku yek ji nûserê kevn e (63-19-yê P.Z) li giştî vê cografîyayê da (kitêba şeşem, beşê yekem, bendê çarem) bi vê cûre basê navçeyê Kerkûk dîkit:

"Li pişt Erbil çiyayê Nîkatoryom heye ku Eskender paş serkevtinekê li Erbil ev navî lê daniye." Zêyê ku Kapros dibê dîrîya wî jî Erbilê ve ew hindê dîrî ya Zêyê ku Lukus dibê û herêma ku jî bi navê "Ertekênî" tete nasîn û bajarê Dîmtiryas jî Erbilê ve nîzik e. Li pişt ew bîrên neft û agir û perestgayê ayînî yê xuawend û sadrakê koşkî Daryoşê kurrê Hîstaspes û Sîparyon yaxud kêlgeyê(mezra) sero, paşan pirê perênneweyê Zêyê Kaprosî nîzik Siluqîyeyê Babil diêt.¹

Herweha pêwîst bi wê nakit şûna cografîyaya ku (Strabo) bikurtî basa navê wê dike ronî bikime, ku dibêje wesfê nawbiraw wesfêkî nerêga û çewt e. Çünke têbinî kirina bîrê dawî bes bo ewê li vê wesfê nêdirist têbigeyine. Çünke Strabo ev wesfî xo bi bê têper

bûn û dîtina wê welatî nûsiye.

Hindek lêkolîner bo wê weha dibêjin ku Eskender navê Nîkatoryomî li wê şaxê navê ku nûha Qereçuxî² pê dibêjin, herweha ew jî dibêjit ku "Kapros" Zêyê biçûk e, "Lukus" Zêyê gewre ye, jî wê dîyar dibe ku pêwîste "ertekêti" bi "erbelênî" bête xwendin. Eger weha bê heman navçe derdîçet ku Taymos bi "erbelîtîs" navê wî nûsiye, jî wê jî zîyatir "Strabo" li bineret da li şêweyê "edyabênî" nûsibête, ew jî wê navçeyê digirête nav xo ku Erbil beşêk bûye jî wê.

Şûna bajarê "Dîmtiryas" bi bîrûraya min nûha nedîyare, belam serçavîya bîrên neftê û agirê wê dewr û berê aşkîra dîyar in. Ewê ku guman lê nake agirekê Baba Gurgur e, belam perestgayê Antîtîay xwedî şûnekê nezanraw e. Nîtfas derbirrînekê çewt li navê "anaîstîs"³ wergîraye, ku eve jî jî navêk efrîqî hatiye wergirtin, peyva "anahîtay" Îranî ye, ku xuwendîawî Avêsta ye.

Belam "Sadrakê" ku koşka Darayê kurê Guşta Sip bû, ta nûha jî kesî şûna wî nedozîye, ne weku nav ne weku şûn, her weha baxçeyê ser wî jî bê ser şûn e.

Ligel wê jî da herçend bo min nehêsaye şûna wê bexçeyê ser ve dîyar bikim û her weha navên dî jî liber destan ku ta nûha şûna wan nehatiye dîtin. Ji van navan jî perestgayê Anêya yê xuawend û koşka paşayetiya "Sadrakê", bo wî ev tojîneweye dixme ser tojînewe ku min li ser (deşta Silêmanî) û li vira da bas dikim bo dîyarkirina navê "artkênê" û ew nevçeyê terxan dikim ku pê bête nasîn.

² Heman serçawe, la. 144, perawêzî yekem

³ Heman serçawe, la. 144, perawêzî sêyem

¹ Strabo 3, la 144

(IV)

Hindek ji lêkolîneran dibên "Ertékênê" awayê çewt ê "Edyabênî" ye, ez jî dibêjim awayekî çewt ê "Edyabênî" nî ye, belku ji ber awayê çewtiya peyva "Kerkûk"ê ye. "Kerkênîş" bi raya min li serdemê "Strabo" navê welatêk bûye ku paytextê wî ew bajar e ku evro ji wî ra dibêjin "Kerkûk". Her weha bi raya min navê "Kerkênê" ku bêguman hilkolandî ye, bo serdemê afrîqîyan digirêteve li nav "Kerek" jêvebirî ye, ku pêş serdema (Strabo) û heta seretayê sedê duyem ê pêş zayînî hebûye. Çünke firîyan pêş çaryekê dawî yê ew sedê dikarîyan bi temametî efrîqîyan ji rojhelatê Dicle bi bidernên û li ber ewê "Siluqus" ku naveke ji layê Aramîyan ve ji "Kerx û Silox" hatiye pêkhanîn, dibê yekêk ji vê çar Siluqîye bêt ku li navbera 312-175 ê P.Z hukim bikeve dest wan.

Dibe ku navek li serdemê "Siluqus" "Kalînîkos" 246-226 P. Z hatibe danîn.

Ku renga ew qellaya "Kerkûkê" binyat nebêt, ya hatibe nûjenkirin û hêzekî efrîqî bi xo û xêzanên xo ve têda niştêcî kiribêt.

Êsta jî bavkalanê Polîboîs 210-12 yê P.Z derbarê binyat danîna şarê efrîqîyan li hemû sînoren herêma "Mad" vebîr bihênine û bibêjin li serdemê Siloqos Şahê duwem, şaxê hozên wan ku şûwên û pêgeyê wan ê qayîm û bihêz hebû, li hikumetê efrîqî wergerabûneve, li nîzîkê çaryekê dawî yê sedeyê duwem ê pêş zayîn welatêk hebû, ku ser bi Şayê şayanî qurjî bû, ew welat jî ketibûwe beşêk welatê erebê bakurê kendava Faris û navê Kerkênî

lê danîbû. Çünke navê paytextê wî "Kerek" bûye, ew jî (Pasîno xereke) ku li (Mihcem Elbadan) bi navê "Kerx Mîsan" navê wî hatiye nûsîn, her weha li tomarên Mesîhîyan da jî bi navê (Kerxadmîşan) hatiye nûsîn ku Muhemere yaxud (Xuremşehr) digirête nav xwe.

Wê demê xanewadey Sikaîyê fer-manrewa hebû, ku paytextê wî jî Kert ya Kerx bûye, li tomarên Kenîse bi "Kerx Dislox" hatiye nûsîn ku Kerkûkê êsta digirête nav xwe.

Bêguman navçeyê Kerkûkê jî li wê sedeyê bi navê "Kerekênê" dihate naskirin ku "Kerk" paytextê wî bûye, her weha (Kure mîsan) bi Kerkênê nav lê danîne û paytextê wê jî "Kerk" bûye.

Her li heman wextî da navçeyekî di jî hebû ji wî ra digotin "Kerekênê", ew jî wê navçeyê digirête ku ser bi Kerkî Susîyan yaxud Xuzistan bû. Navê Kerekênê jî li serçavîya Kenîse bi (Kerx lîdan) navê wî hênawe.

Weku min gotî diyare ku navê "Kerekênê" ji "kerek" bi zêdekirina amrazê "ênê" bo serdemê efrîqî digrêteve, di vê barî da hindêk nimuneyê navê cografî û kargêrî bo we dihênime, ku di serdemê Mekedonîyan da hebûne:

Etropat-ênê: Navê navçeyek bû li Ermênîya.

Kalak-ênê: Navê navçeyek bû li rojhelatê Musil.

Kambîs-ênê: Navê navçeyek bû li Kapadokya. "Êsta bûye navê şarê Melatiye".

Parjî-ênê: Navê navçeyê Furjekan e "li navbera Mad û Baxteran" da.

Kurdî-ênê: Navê welatê kurdan e.

Li seretayê serdemê zayînê Mesîhî da du dewletê dirawsê hebûn, ku li çarçova Împaratorîyeta Furjî da serbixoyî ya wan a navxoyî hebû.

Dewleta Eryabênê- ku Erbil paytextê wê bû, paşayê wê jî navê wî Îzetê Yekem bû. Dewleta "Kerekênê" li başûrê Zêyê biçuk û paytextekê wê "Kerek-Kerkûk" û paytextekê wê jî Adîner Gaws bû. Ev du welat jî heta serdemê dewleta Sasanîyan jî hebûn. "Ankû li nivê yekemê sedê sêyem ê zayîn" û di vê serdemê da paşayeke (Eryabênê) navê wî (Şhret) bû û şahê Kerkûkê jî "Kerx Silox" (Dumîtîyan) ji wî re digotin.⁴

Bêguman herwekî min gotî di vê sedeyê da navçeyê Kerkûkê bi "Kerekênê" tete nasîn, bi "Kerexênê" yê aramî derdibira, ew nav jî ta ji sedeyê heftemîn ê koçê di şeweyê "Kerxînî" da dihate bikarhênan. Yaqub Hemewî (626-1228) dibêje:

"Kerxînî qelayek e li zevîyekî nişewê çak û qayim e û dikeve navbera Dequqa û Erbil, girdêkî bilind e û hewzeka wî ya biçûk heye".

Ji bo wê em dikarin bêjin navê "Kerkûk", "Kerk" bûye û bi aramî jî "Kerx" e. Çavkanîyên Kenîse jî li nav hênanî da bi "Kerx dislox" piştgirîya ev dîtin û nêrînê dikit. Ji layekî dîke ve Yaqub navê "Kerxn"î dibit peyva "Kerxînî". Ji layê Yaqub ve mana pê diselmênêt ku bi "Kerxênî" go dikira-madamekî "Kerkênê" ku li serdemê efrîqîyan li navê "Kerk" hatiye darêjtin. Eve, ew nîşan diket ku "Kerekênê" bo serdemê pêş cî hêştinî

navçeyek e ji layê efrîqîyan digirêteve, wate pêş sedê duyem ê pêş zayînî, belam nav danana şarê Kerkûk bi navê "Kerek" pêş serdemê serhildanê, navê "Kerkênî" yê efrîqî ketiye rengê navê "Kerk". Heta li serdemê Haxamenîşyan jî her weha hatiye, çunke darêştina navê "kerk" bi xo vê nîşan didet.

Bi raya min navê "Kerk/Kerek" ji peyva "kar"î aşûrî hatiye wergirtin ku mana wê (qella, ciyê dewrûber girtî) digeynêt ligel paşgirê "ek" ê Hîndî-Îranî yê kevn ku li şûnekê dîke ev gotar bas ji wê tete kirin.

Weha derdikevêt "madî-kurd" ê Arî ku peyva "ker-ek"⁵ yan bi mana "dêy dewrdiraw bi tiştî ku keleyek dikira yaxud dîwar" diêt, piştire aramîyan bi şeweyê "Kerex" deriyan birîwe û bûye nav bo hindêk şûnê qayim ê ji vê cûre. "Kerx" di aramî da bi mana bajarê berbestê holê dewrûbergirtî û pêştene bo "kiraw" diêt, li vira jî da pêwîste em berawirdêk (miqayeseyek) li navbera peyva "were" ya Avêsta ku bi mana "mihut e/dewrûdiraw" û peyva "karî" yê aşûrî bikin, ku heman mana dibexşêt.

Aramî ji Kerkûkê ra dibêjin "Kerx Silox", ev jî wê digeynêt ku bajarê Kerkûk ji layê Sloqîyan ve kiribûwe paytext û ji layê Sloqsî yê Duyem di navbera salên 246-226-ê P.Z da her wekî li pêşîyê me bas kir, senger û qella bo wî dirust kiriye, tomarkirina navê "Kerx" bo dêy "Kerkûk" ji alîyê aramîyan ve nîşaneyê wê ye ku heta

⁵ Di zimanê kurdî da jî "Kelek" bi vê diware dewtirêt ke beberd le dewr kaniyan û aremga û şûnên dîke dadenrêt û kelege berdî pê dewtirêt. Herweha gerek jî heye.

⁴ Debevoise, a political History of parthia, p. 269.

serdemê Îslamî bi vê navî hatiye nasîn û hîç belge û hoyekî nemana ji bo navê "Kerek". Her weha peyva "kelek" ku navê navgînekê guhastinê avê ye û li ser rûyê zêyê Dicle û herdu zêyê gewre bikar dihat bo "Kerek-kerk" û kelek digêrê nav xû û van tiştan dirust dikin ku yek li ser yek dadenirêt. Li serdemê îslamî da jî nî ye. Belam ev diyar dikeku Yaqub li "micim"ekî li sedê heftemîn ê koçî, heman ew nav lê danîye ku efrîqîyan bi hezar û pênc sed sal pêşîya wê, ev der bi navê "kerxîn" nav kirine, ereban ew nav kirine "Kirkênî".

V

Nûka jî em tene ser basê pêkhênana navê "Kerkûk":

Ew ên li ber tişkê pênasekî yaqut da bidawiyê şûna "Kerxînî" dadigerên û ewana bi dû navêkî kevn da digêrên, ku bo pêş ew navê nûhayî bigirê nav xû. Ku bo yekemîn car di mêjû da li serdemê (Teymûr) bi şeweyê "Kerkûk" jî aliyê Şerefedîn Elî Yezdî ku li ser rûdanên salên (806-1403) bi dirêjayî bas dike da hatiye belav kirin, ew peywendîya resen li navbera navê "Kerxînî" ku ji yaqut û navê "Kerkûk" da tîne, ev nayete înkarkirin.

Şayanî bas e ew yekem kesê ku ev lînezîkbûna li navbera ev du navan rageyandiye (Hofman) bû. Her weku li (daîra elmiharîf elsilamîye) li maddeyê "Kerkûk" da hatiye, belam basê li çawanîyetîya tîkhelekêşkirina herdu navan nekiriye.

Herçend min jî li hîç şûnek nedîtîye (Hofman) basê çawanîyetîya (aştiyaq)

kirina ev du navê ji yek û du nekiriye, belam min bo yekem car hewlêkî li vê şeweyê min ji layê Dr. Mistefa Cewad dît ku li govarî "Ehl elnifad" jimare 40î Tîşrîna duwemê sala 1954 hatiye belavkirin û têda Dr. Mistefa Cewad dibêje:

"Belam li Kerkûk weha dîyare ji şeweyê "Kerxînî"yê ve kiriye "Kerkî" û piştê bi şeweyê Farisî hatîye biçûk kirin û bûye "Kerîk" û ji wê jî guhêzrawe bo "Kerkûk", bi vê şeweyê dîktor ev (aştiyaq) bas dîkit.

Boçûna min li ser çawanîyetîya aştiyaqkirina navê "Kerkûk" ev e:

Navê Kerkûk ji navê "Ker" ku bi wata "qella" ye hatiye û paşgirê "uk" ê bişeweyê ducar bo zêdekirina ev paşgirê jî bi resenî bo paşgirê "ka"yê Hîndo-Îranî yê kevn (1500 P.Z) digirête û di Sanskirîtî û Avêsta û Farisîya kevn da bi vê şewane (ka,ika, aka) bo dirust kirina nav û ewelnav, yaxud bo biçûk kirina navê ewelnavan diête.⁶

Her wekî pêştir jî me gotî navê "Kerkûk" ji peyva "ker" bi zêdebûna paşgirê Hind-Îranî bi şeweyê

⁶ Êsta ev amarazan li hemû zimanên îranîyan da bi şeweyê peresnidû bikar diêt ji wê şeweyê cîyawazane jî ew ên xwarê ji zimanê kurdî nav dibin (k,uk,oka,ok,ak) weku:

Nav û navên hatine biçûkkirin

Nav(kurdî)	erebî	kurdî	erebî
Des	Alîd	Desk	Alîdat albaqad
Gund	Alqîrîe	Gundok	Alqîrid alşifrîd
Didan	Aslîn	Denduk	Almînqar
Baw	Alab	Bawk	Alab
Mencil	Alqedir	Menceloke	Alqadîr alşifr
Cin	Alcin	Cinoke	Alcin
Qesir	Alqesir	Qesrok	Qeşîr şifr
kirm	aldude	kirmek	Gerdane

ducar pêkhatîye û (aştiqaq)ê yekem jî me ronîkiriye ku li şêweyê "kerek" hebû. Belam (aştiqaqekê) di ku paş têperbûna wext bi zêdebûna paşgirê "uk" ku kurd bo biçûkkirina xoşewistî bikar dihênin bo guzariştî aştiqaqî yekem "Kerek" digêrêteve, ca navê Kerkûk li ser ev şêweyê nûkayî çespaye.

Zêdekirina paşgir bi şêweyê duçar bo ser guzariştan "allalfaz" tenha peyva "Kerkûk"ê negirtîye, belku di navên di yên weku "Daquq"ê da jî pêkhatîye.

Weha jê dertê ku navê "Kerkûk" biçûk kirîyê duca, gelêk jî wê zemanê kevintir e ku ev nav têda belav bûye, ku ew jî serdemê Sultan Ehmed Celayîrî Qere Yusif qere Qoyuta ye, her weha dişê li ser zarê xelkê ew navçeya jî pêş îslamê ve belav bûnête. Her çend "Kerkûk" li serdemê yekem ê

Herweha amrazê biçûk kirinê dibête paşgirê nav jî û mana xoşewistî û dilpêsutinê dide wê peyvê. Wek:

Remezan	Remoke, Remok, Remo
Husên	Hisoke, Hisok, Heso, Hiske, Huse
Îsmail	Simoke, Simok, Simo, Simko, Sime

Di pêkeve danîna navê biçûkî jî da sereta naveke kurt digirêteve, bo wêne li biçûk kirina navê Îsmail, pênc pît li heft pîtekey labirawe û paşan amrazê biçûk kirinê tete ser û dibête "Simoke" "Simeke" û jî hindek layan ve jî "Simko". Ewê li vira da şayanî bas bêt amrazê biçûkkirina (ock)ê îngilo-seksonî ye, ku weku şêweyê xwarê derdikêvê:

Girdolke	hillock
Ga, giwêrekey xesayî	bullock
Lale zaroke	paddock
Kopan(sinam)	hummak

Dişê binemayekê peywendî bi (aka, ika, ka)yê Hindî-Îraanîyê ve hebêt, li vê haletê jî da ewa amrazî (-ka) ku nûka bi Hind û Îranî tete nasîn, pêwîste ber amrazê Hind-Awropîyan bivekêvê.

Îslamî da gundêkî asayî bû û ew girîngîya wê ya mêmîyî nebû, ku bajarek pirr metirsîyekani dikey ew navçeyê wek Şarezûr ji layek û Daquq-Erbîl ji layekê dike ve hebûn.

Navê Daquqa

Bi raya min navê Daquqa bi rêgayê girtina paşgirê "k"yê Hind-Îranî pêk diêt. Wextê navê "Kerkûk" bi wê dawî têt û me gotî bo navê resen û binçîneyê wê digirête ku "de" (deh) e û mana gund dibexşê û bi şêweyê dûca bi vê awayê jî wê diêt:

Sereta wata navê (deh) bi zêdekirina paşgirê biçûk kirinê "-ak" ya "-k" hatiye biçûkkirin û bûye di şêweyê "dehek" ya "dehk" da, wata gundê biçûk. Navê bajarê Dihok ê Kurdistan bi zêdekirina paşgirê biçûkkirina "-êk" bo ser "de" pêk diêt ku wata "Dihok" (gundê biçûk) dibexşête. (Li Xorasanê jî du gund bi navê "Dehek" û du gund jî bi navê "Deyhok" hene ku wata gundê biçûk dibexşin. Paşan carekî di ev nav hatiye-biçûkkirin, bi zêdekirina paşgirê "-uka" hatiye biçûkkirin û bûye "dehok, dehkûk". Belem jî ber ewê kurd bikarhênana şêweyê ziman da dengê "h" li navê "deh" firrê didin. Bo wê navê ku bi "d"yê kiriye "ku" digirêt û dibête "dekuk", ser-erayê ewê ereb pirrî caran dengê "kaf" bi dengê "qaf" di navan da diguherê weku:

Siloks	Siloqus
Kaîkia	Qaîqia
Key Kaus	Key Qawus
Kirmaşan	Qirîşîn

Bo "Dequq" cografîzanayên îslamî yên kevn jî bi navê "Dequqa" wî tomar kirîye.

Navê “Dequqa”yê Hejarî jî ev hemû tevgera zimanvanîya kurdî û erebî ku bi serî da hate, ji layê qazîyekî turkî jî ve rastê daplosîn hate û turkmenan navê “Daquq”ê kir “Tawux”, wek zanrawê turkmenan ji mirîşkê ra dibên “tawux”.

Belam navê resmî yê Daquq li welatê Iraq da "Daquq" e, ev jî zaîde rewîye bi "bizmar li derga kutan" ji bo vê yekê nukteyek digirêmeve, ku dîktor Mistefa Cewad li kitêba "Elhiwat Elcamhet" tomar kirîye û dibê:

Di wergêranek "Elamîr Mihemed Sînger Elsiwîl" mîrê Daquqa, ku salên 642-yê koçî mirîye, hatîye cem bawikê "Sînger" ku nizîkê xelîfeyê Ebasî bû, rojêk avê bi dest xelîfe ve dîkir û sabûnê wî ji dest dikeve xwarê, yekê dî bi wî da û gotî "dequq" ku bi zimanê turk "mirîşk" digeyenêt, xelîfe jî "dequqa" yê pêda, çunke waîzanê "Sînger" dawa ji wî kirîye.

Êdî bi dest wî ve ma, ta koçî dawî kir û înc a mîr Mihemedê kurrê wî wergirt.

Têbînî:

1- Ev nûsîna mamostayê nemir Tofîq Wehbî di jimara yekî “Huzîrana 1958”sala yekem a Kovarî “El-kitab” hatiye belavkirin, ku komeleyê danan û wergêran û belavkirin ê Iraq der dîkir(derdixist).

2- Hendêk ji cildên pirtûka Mamosta Tofîq Wehbî derbarê rênûsîna kurdî bûn, min bipêwîst nezanî di vê wergêrê da wan dubare bikime, çunke nûsîneke bo xwendevanê ereb ziman nûsrawe, li vîra da hîç pêwîst nakit behs ji pîtê bizwên û ew pîtên kurdî bikeyn ku li rênûsê erebî da nîn e.

wergêr

JI UM-RÊANÊ HETA TOPZAWA

Arif Qurbanî

Wergerandina ji Soranî: **Roşan Lezgîn**

Pêşkêş e:

**Şêx Husên Şêx Kake Hemeyê
Hezarkanî**

Di keledema Enfalê de ew û bi tevî duwanzdeh endamên malbata wî wek bi hezaran jin û zarok û kal û pîrên Kurdistanê ji gundê xwe hatin berhevkirin û bindestkirin.

Li dû bindestketina vî peyayê navdarê Germiyanî yê dîn û civatê, beşek ji xizm û dost û nasên wî destê xwe digihênin Ized Durî û tika jê dikin ku ew ji bo serbestberdana Şêx Husên hewl bide xwe. Ized Durî jî di temenê xwe de yekem car curet dike û teklîf li Sedam Husên dike ku vî xweşmêrî azad bike.

Li ser teklîfa Ized Durî, Sedam telgirafekê dişîne Feyleqî-Yek¹, ku serokatîya meşandina Enfalê dikir ku Şêx Husên azad bikin. Dema ku telgirafa Sedam digihê ber destê ferman-

**Arif Qurbanî(milê çep) û
Ebdul Hesên Muhan Murad**

darê Feyleqî-Yek¹ hingê hemûyê Enfaliyan şandibûne Qoretû ku ew der kampa komkirinê bû û bidestketiyên Kelar û Kifri û Necul û beşek ji gundên Germiyanê tê de bûn.

¹ Feyleqî-Yek: Organîzasyoneke leşkerî.

Qaîd-Feyleq² bi xwe diçe Qoretû. Ji nav wan hezaran kesî Şêx Husên dide anîn. Wî tînin ber fermandarê Feyleqê û jê re dibêjin, "Tu li ser fermana Serokê Femandaran azad î. Jin û zarokên xwe bihêle û here. Her çi çêbûbe, pê xweş be..."

Şêx Husên ji femandarê Feyleqî-Yek re dibêje, "Hûnê çi bikin ji vî qewm û qîlî? Ji we welê ye ku ew hîcz in?!..." Û dibêje, "Min jî navê ku ez azad bim!"

Qaîd-Feyleq jê re dibêje, "Seyîdel-Reîs³ emir kiriye ku dibêje, azad bikin." Hingê Şêx jê re dibêje, "Sedam emir daye we. Ê min, ez emr didime xwe ku min navê ji xizm û kesûkar û ji xelkê Germiyanê veqetim!"

Şêx Husên razî nabe ku wî azad bikin. Ew û duwanzdeh endamên malbata wî û bi tevî Germiyanîyên din hatin enfalkirin.

Umîrêan: Gundek 10 km. ji navçeya Hey a Parêzgay Kut dûr e. Ew gund e ku Ebdul Hesên Muhan Murad li wir ji dayik bûye.

Topzawa: Gundekî mezin e Kurdistanê ye. 11 km. di aliyê rojavayê de ji Kerkukê dûr e, ku di Enfalê de serokê Enfalê wek kampa komkirinê bikar dianî: Li wir enfaliyan ji hev cihê dikirin da ku beş bi beş wan bişînin nedi-yariyan!... Û heman ew şûn e ku jimareyek ji ciwane-enfaliyên me têde hatibûn gulebarankirin û her li wir hatibûn binaxkirin, ku wek ji şahidiya Ebdul Hesên Muhan Murad jî ev yek derkete holê.

² Qaîd-Feyleq : Femandarê organizasyoneke leşkerî.

³ Seyîd El-Reîs : Mezinê reîsan, amirê amiran, mîrê mîran (Ji bo Sedam Husên)

DESTPÊK

Me berê ew qas behsa Enfalê kiriye ku kê-m-zêde bi karîn û îmkan û xebatên ku çêbûne hin tişt hatin hesabê; me bajarên Enfalê derxistin rû. Projeyeke min a kitêbeke li ser enfalê, tomarkirina bûyera Enfalê ya ji devê enfaliyan ku wê ji çar bergan (cild) pêk bihata hebû. Sê bergên wê ji devê qurbaniyên ku ew bi xwe ketibûn ber enfalê û bi awayekî rêxistinî wan dabûn ser rîya mirinê bûya. Ez li pey ketibûm û min ew tomar kiribûn. Min berga çarem hişt piştî rûxandina Sedam ku vê bergê jî terxan bikim ji bo pişt-perdeya Enfalê. Min hewl dida xwe ku berga çarem ji devê kiryarên (celad) enfalê be, ez wan bi xwe bibînim ku tevli her sê bergên ku ji devê şahidên Enfalê hatibûn tomarkirin bikim. Yanî ji devê wan ên ku destên wan di enfalê de bûne û wan bi xwe beşdarîya proseya Enfalê kirine... Li ser vê yekê, wek projeyek ji xebatên min ên paşerojê, min ji xwe re bernamêyek jî amade kiribû û min vê yekê li ber guhê heval û dostên xwe jî xistibû. Ji vê hindê, li dû destpêkirina proseya azadiya Iraqê, ango piştî ku tac û text û rejîm û bi tevî Sedam bi xwe wêran bûn, ez ketim hewldanan ji bo destpêkirina vê projeyê.

Ez spasiya wan ezîzan jî dikim ku ji her cihê ku zanînek bi dest dixistin her ez pê agahdar dikirim, ku ev metna niha li ber destê we ye, berhemek ji vê xebatê ye.

Gerçî niha jî nizanim û min ne pirsiye jî, bê hela vî zilamî çawa xwe gihandiye yan jî kê wî biriye ber birêz

Dr. Berhem Salih, ku wê demê serokê Hikumeta Herêma Kurdistanê bû. Belam, ez bi riya wî pê agahdar bûm ku kesek bi navê xwe Abdul Hesên Muhan Murad heye ku di serdema Enfalê de li Emniy Xas ⁴ xebitiye; di Enfalê de bi Elî Hesên Mecîd re wî bi destê xwe çal bo enfaliyan vedaye û xweliyê kiriye ser wan û niha jî amade ye ku li Dadgeha Navnetewî (Mehkemeya Navdewletî) şahidiyê bike ku ev yek, ji bo kurdan gelek girîng e. Gerçî, Enfal ne ew karesat e ku bête veşartin jî, lêbelê şahidiya erebekî ku li ser Emnî Xas bûye, ji bo qezaya Enfalê gelek pêwîst û girîng e. Her wiha di rojekê ku du hefte bi ser hilweşîna rejîma Baas ketibû de, bi şev biraderê rojnamenûs Stran Ebdullah ji min re telefonê kir û got, "Li benda min be, ez tême bal te û em ê bi hev re herin Kerkûkê. Karekî girîng heye, ez ê sibehê ji te re behs bikim."

Roja dinê li Çemçemalê ku ez li benda wan bûm, min dît Stran Ebdullah û Rawêjkarî Yasay Encumenî Wezîran Ebdul Basit hatin. Em bi hev re bi otomobîla wan ji bo çûna Kerkukê bi rê ketin. Di rê de Stran Ebdullah got, "Doktor Berhem Salih ji bo pêdeçûna rastî û dirustiya vê meseleyê lijneyek pêk aniye; ji hêlekê ve ji bo lêkolînê û ji hêla din jî ji bo pêdeçûn û tomarkirina zanînan. Û temiya wî jî ev e, ku divê ev xebat gelek bi nihênî (veşarî) bimeşe. Ji hêlekê ve, ji bo parastina giyanê şahidan ku li dadgeha navnetewî li pêş çavên raya giştî û dinê, bi taybet cihana erebî, rastî

derkevin holê. Ji hêlekê ve jî, tirs ev e, ku ger ev mesele bêwext belav bibe dê bi zûyî meriv û kesûkar û paşmayên enfaliyan bo gorrên komelî yên enfaliyên xwe hewl bidin û ew zanyarî û delîl wê di tewşê de herin!... Ji bo van tiştan divê ku ev kar gelek bi nihênî bi encam be." Em wek lijneyek, Rawêjkarî Lijney Encumanî Wezîran Ebdul Basit, Birêvebêrî Giştîy Pêwendî û Ragihandinî Encumenî Wezîran Stran Ebdullah û A. Qurbanî di wê rojê de me dest bi xebatê kir. Li Muzexana Methef ya Kerkukê me Ebdul Hesên Muhan Murad dît ku zilamekî reşetahl bû; çefîyeke sor li serî pêçayî û ji sîmaya xwe diyar bû ku ereb e.

Di odeyeke piçûk (3x4 m.) de me pê re hevpeyvîn çêkir. Ji bilî wê lijneya me ya ji sê-kesî, ji Asayîşa Silêmanî Westa Husên jî bi me re bû. Ez têgihaştim ku ev zilam erebekî enfalçî ye û bi riyekê xwe gihandiye serokê hikumetê. Zêdetirî du-sê saetan em li wir rûniştin û dû re em çûn ew şûna ku 15 sal berê di şeveke meha tebaxê de vî zilamî xwişk û birayên me bi ekzkavatorê (hefarek, kepçe) li wir kirine bin axê.

Li dû cihnişandanê em vegeriyan ku sibehê dîsa em bi hev re bi ekzkavatorekê herin wir û bila ew dîsa derkeve ser, da ku wêneyekî wî bigirim, bê hela wî çawa çal vedane û axê bera nav çalan daye. Ev yek seyr bû, ji ber ku min biryar dabû ku ez ê di wexteke guncaw de van tiştan binivîsim. Tiştê dixuya ev bû ku zilam gelekî bi hêsanî çû ser ekzkavatorê û çal veda. Ji min re qenaet çêbûbû ku ew enfalçî ye, lê min bawer nedikir ku wê ev zilam bikarîbe li xwe bide xwarin, cendekên wan jin

⁴ Emniy Xas : Hovtîrîn organîzasyona leşkerî ya dewra Sedam Husên li Iraqê.

û zarokan yek bi yek bîne ber çavê xwe û rûyê wî bigire ku ciyê laşan nîşan bide. Lêbelê ew fikara min wisa derneket! Ji vê yekê min wê rojê gurzek beng xwar, ne ji ber xwe ji ber neteweya xwe!!...

Pênc rojan em bi sê ekzkavatoran li wir xerîk bûn. Lê me hemûyan di nav xwe de biryar da ku divê em van hokariyan belav nekin, herçendî gelek jê bi kamerayên vîdeo hatibin tomar-kirin jî. Kamerayek bi min re jî hebû û min bi xwe jî pê dîmen girtin lê ev şeref bû pahrâ birayên wênegir Hana Qasim, Teha Letîf û Heme Elî jî ku ew jî tevî xebatên grûba me bûbûn. Du car jî rojnamenûs û ragihandêrên çape-meniyê hatin wî cihê ku enfaliyên me tede hatibûn binaxkirin ku ji wana yek jê biyanî bû û yek jî ji televîzyoneke kurdî bû. Me destûr da wan jî ku dîmen û wêneyan bigirin lê bila belav nekin. Em pê kêfxweş in ku wan wek îltîza-meke exlaqî ya pişeya me dîmen û wêneyên ku girtibûn û çavdêriyên xwe belav nekin. Mebesta me ev bû ku me hîs dikir ji bo berjewendiyên bala yên neteweya me divê ku ev kar bi şeweyek bimeşe ta wexta xwe bê, hîn wê demê bila rabigihênin dunyayê û bila ev bang belav bibe. Belam ciyê dax e!.....

Wiha di vê naçariyê de ez van dîdar û çavdêriyan belav dikim ku di sê daniştin û hevdîtinan de pêk hatibûn ku ev berhem jê çêbûye...

*** Ger di serî de tu navê xwe bibêjî?**

- Navê min Ebdul Hesên Muhan Murad e.

*** Tu di kîjan salê de hatî dinê?**

- Sala 1961.

*** Li ku?**

- Parêzgay Kut.

*** Mebesta te ji Parêzgay Kut, nav bajar e?**

- Nexêr, li gundê Um-Rêan, a li nêzîkî navçeya Hey ku bi ser wîlayeta Kutê ye. Li wir hatime dinê.

*** Gundê we çi qasî ji navçeya Hey dûr e?**

- Nêzîkî 10 km.

*** Bavê te çi karî dikir?**

- Bavê min cotyar bû... Bi xwedîkirina heywan û çandiniyê re mijûl bû.

*** Xwende ye?**

- Ez?

*** Na, bavê te.**

- Nexêr.

*** Wan te şand an te bi xwe bîr pê bir ku tu vî karî bikî, rewşa mala we çawa bû?**

-Jiyaneke me ya asayî (normal) hebû.

*** Hûn çend serî bûn li malbatê?**

-Em du bira, çar xwişk, dê û bavê min jî hemû heşt serî bûn.

*** Li gundê we mekteb hebû?**

-Belê.

*** Tu çûyî ber xwendinê?**

- Belê.

*** Ew bira û xîşkên te?**

- Nexêr, wan nexwend.

*** Çima?**

-Li gund milkê me hebû, em xerîkî karê cotyarî û çandiniyê bûn... Ger li gundan debara mirov li ser xwedîkirina heywan be, hingê zarok ji neçarî li pey ajal û li nav zeviyan bi çandin û çînîna dexl û dan ve bikevin, ew kar pêştir in ji çûna mektebê!

*** Êy, çawan te şandine ber xwendinê?**

- Ez nizanim. Bavê min viya kiriye. Ez zarok bûm, min xwe nas kir û bi xwe hesiyam ku ez va me li mektebê... Xuya bû ku xwişk û birayê min jî ji mektebê hez kirine lê bavê min ew neşandine. Ji vê yekê ew berpirsiyar e, ne ku ez! Ya min jî, ez bi hezkirina xwe çûme? Xuya bû ku min ji xwendinê hez dikir.

*** Li gundê we bi tenê mekteba sereta hebû yan a navîn jî?**

- Na, bi tenê heta sê sinifên sereta tê de hebû, navîna çî!

*** Yanî, xwendina te heta sinifa sisêyan e?**

- Nexêr. Piştî ku min sê sinifên sere-ta li gundê xwe Um-Rêanê tamam kir, ez çûm qezaya Hey û min li wir şeşên sereta jî qedandin. Dû re, min sê sinifên navîn jî li Heyê xwendin. Lêbelê, êdî min dewam nekir, min nikaribû bixwînim. Lewre, ez diçûm û dihatim, mesrefa min çêdibû. Xwendin zehmet bû. Dema ez mezûn bûm, êdî taqeta min ji xwendinê re nema, hingê min biryar da ku êdî ji xwe re karekî bibî-nim da ku debara xwe pê bikim...

*** Êy, te çî kar dît ku tu debara xwe pê bikî?**

- Li Dayreya Cinsiye w Seferî bûm polîs.

*** Kengî bû?**

- Li roja 30. 03. 1978 ku yekem roja damezirîna wir e û min jî di heman rojê de dest bi kar kiriye.

*** Li ku derê?**

- Va, ez nabêjim Dayreya Cinsiye w Seferî!?

*** Mebesta min çiyê dayreyê ye... Li navçeya Hey an li cihekê dî?**

- Li Parêzgay Kut.

*** Mehaneya te çî qas bû ku te debara xwe pê dikir?**

- Mehaneya min 53 dînar bû.

*** Ê, piştî wî ku te debara xwe pê dikir?**

- Çar mehan li Kut mam, dû re tay-ina min derket Birêvebirtiya Giştî ya Dayreya Cinsiye w Seferî ya li paytext Bexdayê...

*** Bibexşîne. Min diviyabû ku pêşî vê pirsê kiribûya, ji sala jidayikbûna te ku tu dibêjî, 1961 e, ta sala despêkirina te ya polisiyê ku 1978 e, wê demê temenê te hîn nebûye 18 sal. Te temenê xwe mezin kir, yan? Temenê te jêrî 18an bûye, çawan te girtin karê polisiyê?**

- Tehsîla min hebû. Wê demê kesên xwende herçendî temenê wan hûr an jî gir bûya, ji bo kar dihatin girtin.

*** Tu kengî li Bexda mayî?**

- Çend caran min şandin Bexdayê û dîsa vegerandin. Belam ta sala 1980an di wê rêvebirtiyê de mam. Di sala 80an de birêvebirtiyê beş kirin. Beşek bû "Îqamet-Muxaberat" ji bo biyaniyan her li Bexdayê. Beşek jî bû "Cewazat" ku ez ji vê beşê re ketim. Û tayina min derket beşa cewazat a Midûriyeta Emniy Ererê. Beşa sisêyan jî, Birêvebirtiya Regezname û Barê Kesêti.

*** Li ser daxwaza we tayîna we derdiket bo van beşan?**

- Nexêr, navê kê li ku derbiketa diviyabû here wir dewam bike. Yan jî te bişandana kîjan bajarî diviyabû ku tu biçî wir.

*** Tu kengî û çawa tevli Dezgay Emniyetê bûyî?**

- Li sala 1980. Wexta ku tayina min

derket Emniyeta Ererê.

** Li emniyeta Ererê çi karî spartin te?*

- Bûm şofêr (sayeq).

** Şofêrê otomobîlên şexsî yên Midûr an ê dayreyê?*

- Na, ez operatorê wesaitên mezin bûm.

** Mebesta te ji wesaitên mezin çi ye?*

- Ekkavator (hefarek, kepçe) û loder (şofill) û greyder (gellabe)!...

** Li Dezgeya Emniyetê ev hefarek û şofill û gellabe ji bo çi dihatin bikaranîn? Tu jî operatorê wan bûyî?*

- Her cûre wesait hebûn, bo karê taybet bikar dianîn.

** Karên taybet, wek çi? Ger zêdetir bo me ronî bikî...*

- Bepirsên me yên mezin hemû xwedî arazî û zevî bûn. Di araziyan wan de kar derdiket.

** Ez têdigihêm ku bepirsîyarên emniyetê ji bo berjewendiyên xwe ji kel û pelên Fermangehê sûd werdigirtin lê çi karê Birêvebirtî û Fermangehên Emniyetê bi ekkavator û dozer û greyderan hebû? Yan jî serkirdayeti û dewletê ji bo çi karî van wesaitan tahsîs kiribûn? Gelo bi tenê ji bo ku di arazî û zeviyên bepirsîyaran de bêtin xebitandin? Yan jî, ji bo karekî din bikar dianîn û di ber re jî bepirsîyaran bo karên xwe yên şexsî ji wan ekkavator û dozer û greyderan sûd werdigirtin?*

- Êy ne min da zanîn ku ew alet li wir hebûn. Û dû re, ez dîsa didim zanîn

ku li her cihê ku tayina min derketiyê, li hemû saziyên din jî hebûn. Êdî ez nizanim, ji bo çi anîbûn û ji bo çi karî bikar dianîn.

** Te qet vê pirsê ji wan nekir, te nepirsî bê hela ev alet ji bo çi karî ne?*

- Na bi Xwedê! Min nepirsîye.

** Êy, dû re tu bûyî operatorê wan û te ji xwe re kar peyda kir, ji bo te êskere nebû ku tu bibêjî, "We ji bo çi van wesaitan anîne?"*

- Ne min got, ji bo araziyan bepirsîyaran!

** Tu gelek wext di Saziyeke mîna Emniyetê de xebitiyî ku em dizanin li Iraqê çi tişt çêbûne! Çawa bi tenê ji bo karên çandiniyê bikar anîne? Diviyabû ku wezaretên îmar yan jî çandiniyê sûd ji van wesaitan werbigirtana, nexwe çi pêwîstiya saziyek mîna Saziya Emniyetê bi van aletan çêdibe ku bikin. Bi tenê ji bo araziyan midûrê emniyetê?!*

- Na, tenê ji bo vê yekê nebû, bi taybet... Alet, malê Saziya Emniyetê bûn. Îş û karên Saziya Emniyetê bi wan

dihate dîtîn. Û îş û karên araziye
berpirsiyarên emniyetê jî...

*** Êy mebesta min jî ew e ku ev îş û
karên taybet ên Saziya Ewlekariyê çî
bûn ku bi ekzkavator û dozer û grey-
deran bi encam dibûn?**

- Bo nimûne, ger hewşa dayreyan
dûz bikirana, yaxud rêyên dayreyan
çêbikirana yan jî baştir bikirana, hingê
bi van aletên xwe çêdikin. Ji bo van
karan bûn.

*** Niha hîs dikim ku ez mijûlê têgi-
haştinê me! Wekî din ji bo çî bûn?**

- Çi îşê wan hebûya pêwîstî bi
ekzkavator û dozeran dibû.

*** Axir wek çî? Ger hîn zêdetir
mînakên bidî...**

- Bo nimûne, dema ku li nav hewşa
Dayreyên Emniyetê zindanên taybet ên
binerdî çêdikin, hingê bi van wesaîtên
xwe dikolan ku neyêne zanîn, veşarî
bimînin. Lewre, ger wesaîtan ji derve
bianiyana, ev nihênîbûn wê nemaya,
wê li derve eşkere bûbûya...

*** Te bi xwe qet vî karî kiriye; li nav
bînayên saziyên emniyetê te çal vedane ku
li bîn erdê bibin zindanên taybet?**

- Bi tenê operator ez nebûm ku ew
wan karan bispêrin min! Di her
Birêvebirtiyê de çendan ji wan aletan
hebûn û her wiha çendan jî şofêrên wan
hebûn. Diyar e, karên ku bo min destûr
hebûya bo gelekên din jî hebûye...

*** Niha tu dikarî bi hêsanî bibêjî ku
her li ku te zindanên taybet kolane û li
ser emrê mezinên we kê kirine wir,
yan jî ew zindan li ku deran hene?**

- Belê, gelek caran li nav dayreyan,
li derveyî bajaran, li nav serbazgehan
bi me çal dane vedan, xelkê kirinê yan
jî wek zindan bikaranîne...

*** Bi van ekzkavator û dozeran
çêdikin?**

- Van tiştên ku min got, her bi van
aletan çêdikin.

*** Em hemû li Iraqê jiyane û me
wehşet û hovîti û dirrindetiya rejîma
Baas bi çavên serê xwe dîtiye. Bi tay-
bet, niha, piştî ruxîna rejîmê gelek
tiştên ku nedihatîn zanîn, niha eşkera
dibin... Em dizanin ku bi hezaran
gorrên komelî hebûn. Bi hezaran
mirovên bêguneh kirine bin axê yan jî
gelek kesî îdam kirine û termên wan
nedane malbata wan ku ew bi xwe
defîn bikin. Rejîmê van hemû tiştan
kiriye û em jî pir-hindik ji hin aliyan
ve dizanin. Lêbelê gelekê mexdûran bi
hêvî ne tawanbar (sûcdar) bi xwe
biaxîfin û perde ji ser bûyeran rabe.
Dilniya be, ev karekî însanî û gelek
hêja ye ku tu niha dikî. Ji bo wijdana
te baş e û her wiha bo paşeroja me
qenciyeke e, ku ev agahî bîne
tomarkirin. Lêbelê bêtî ku bîne
tevlîhevkin û vajîkin, her tiştê
pêwîst e yan jî tu pê dizanî tu bi me
bidî zanîn da ku heqîqet derkeve holê.
Bûyerên ku xelk jî pê dizane û tu jî
dibêjî, ez jê nakevim nav gumanan,
tenê viya dibêjim, qewimînên ku
agahiya me li ser detayên wan nîn in,
tu wan bibêjî...**

-Wisa ye. Ev rejîm zalim bû, gelek
tişt kirine. Gelek xelkî kuştîye, gelek
xelkî îdam kiriye, dû kuştinê re çal
vedane û di şûna qebrê de xistine. Tiştê
ku min kiriye ev e, min laşên kesên
kuştî xistine van çalan û axê bera ser
wan daye. Gelo bi min xweş bû ku ez
laşê wan kuştîyan bikim bin erdê?! Min
ew nekuştibûn, min laşê wan divêşart...

** Min jî ji te re got ku tu di bin emr de bûyî; te emrê wan bicih aniye... Niha jî ger tu ew pey-wirên ku wan sparîbûn te, tu beyan bikî, ev dibe qenciyeke mezin. Û diyar e, gelek tişt qewimîne ku bi tenê di nav we de maye, kesekî din pê nîzane!*

- Rast e. Her wisa bû. Vê hiku-meta zalim gelek xelkî kuştîye û laşên wan jî derekê de çal kiriye û bi me jî axê bera ser daye. Bi tenê Xwedê pê bizane ku ew der ku der in? Diyar e ku malbatên wan jî her çav li rê ne...

** Ez niha dîsa gotina xwe tekrar dikim ku bi eşkerekirina wan nihêniyan tu qenciye dikî.*

-Belê, belê!

** Tu çend sal li Ererê mayî?*

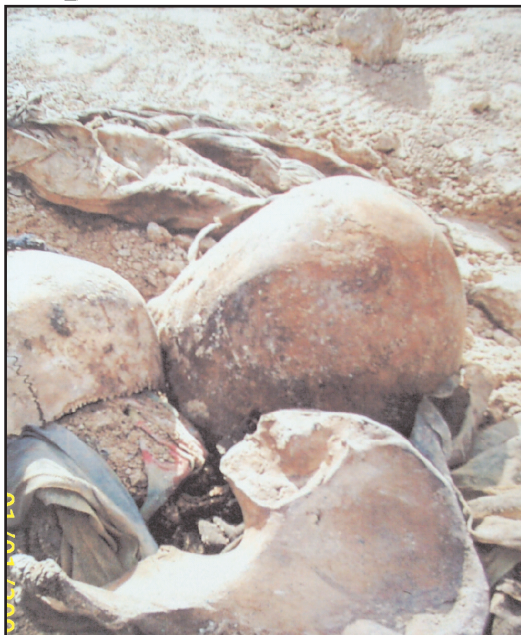
- Du sal û çend meh bûn.

** Di wê dema ku tu li Ererê bûyî, çend kes hatin kuştin an jî laşê kuştîyan çawa diveşartin?*

- Hîç!

** Çawa?!... Ev tê wê wateyê ku Derzgay Emnîy li Ererê kesî nekuştîye?*

- Keko, karê min ew nebû ku ez xelkê bigirim, lêdim yan jî bikujim. Karê min definkirina xelkê bû û berhevkirina malûmatan. Ger kesek malûmat li ser hebûya, ku bi awayek îşkê dîke û ne li gor berjewendiyên deshilatîyê ye, destgîr dikirin ta demekê di bin çav de dihêlan û bi wan îşkence dikirin. Ger îtîraf bikira, hingê dişandin bo meqameke ji me bilindtir û li wir yan hukmê zindanê yan jî îdam dikirin. Ger îtîraf nekirana, bo lêkolînê zêdetir îcar wan dişandin Midûriyeta Emnîy Ame⁵ li Bexda.

Dîmenek ji goristanên enfalkirîyan

** Yanî te li wir îdam û kuştin nedît?*

- Îdam, li wir înfaz nedikirin, ger yek di bin îşkenceyê de miribe, ne tê de!... Na, nebûye. Ev yek zêdetir li Emnîy Ame pêkdihat. Û bi taybet li salên piştî temambûna şerê di navbera Îran û Iraqê de. Dema ku ez li Ererê bûm hîn despêka şer bû.

** Êy, pişt re ji Erer te şandin ku derê?*

- Dema ku ez li Ererê bûm, çend caran bi peywirî min dişandin Emnîy Ame li Bexda.

** Peywirên çawa?*

- Karê operatoriyê.

** Ez bawer bikim?!*

Keko, ez ji tirsê Xwedê hatim û ji bo xatirê Xwedê niha van tiştan dibêjim; bo însaniyetê ez hatim. Ez ji kesî re derewan nakim. Ma ez ji bo ku derewan bikim ku dibêjim li emniyetê ez operatorê ekzkavatorê bûm?

⁵ Midûriyeta Emnîy Ame : Ewlekariya Giştî.

*** Bibexşîne. Em bèn ser wê ku tu li Ererê bûyî.**

- Ji wir min şandin Nivîsgay Cewazatî Enbar. Û dû re jî min şandin Emniy Ame li Bexda ku wê demê ta salên 73-74an Elî Hesen Mecîd midûrê wir bû. Pişt re min şandin Emniyeta Kut û ez ta roja 17. 08. 1988an li wir mam.

*** Tu kengî zewicî?**

- Dema ku tayina min derkete bo Emniy Ame li Bexda, piştî ku ez çend meh li wir mam hingê min hîs kir ku ez dikarim li Bexda bijîm û bizewicim. Li wir min jî xwe re jin kir. Daweta min di roja 15. 03. 1983an de çêbû.

*** Te ji berê de hevsera xwe nas kiribû yan dema ku tu li Bexda bûyî we hev nas kir û we bîyara zewicînê da?**

- Hevsera min keça mamê min bû lêbelê berê ne me hev dîtibû û ne jî me hev nas dikir.

*** Ger keça mamê te ye, ev çawa hûn ji hev dûr ketine ku we hev nas nedikir?**

- Mamê min zemanek li Bexdayê ji xwe re jin kiribû. Ew li Bexda û em jî li Um-Rêanê bûn. Wê demê dinya wekî niha nebû, çûn û hatin di nav merivan de kêmbû. Mamê min jî bavê min xeydan bû, bavê min zemanek malê birayê xwe xwaribû lewma jî mamê min koç kiribû, çûbû Bexdayê. Îcar dema ku mamê min dimire, du zarok jê dimînin. Wan jî ji xwe re mîr kiribûn. Dema ku ez bi wan hesiyam, dotmameke min şeş zarok jê hebûn û mîrê wê ew berdabû. Îcar min wê li xwe mehr kir.

*** Yanî, hevsera te berî ku tu pê re bizewicî şeş zarok jê hebûn?**

- Belê, şeş zarok jê hebûn.

*** Niha tu xwediyê çend zarokan î?**

- Şeş zarok.

*** Yanî, hevsera te şeş zarok ji mîrê pêşî û şeş jî ji te anîne?**

- Belê.

*** Tu dikarî navê wan û salên wan bibêji? Mebesta min zarokên ji te...**

- Çima nikarim? Çar kur û dudu jî keçên min hene. A pêşî keçik e û navê wê jî Îvan e, di sala 1984an de hatiye dinê. Li dû Îvanê du zarokên cewî ji me re bûn; kur û keçek. Navê kurik Ehmed û navê keçikê jî Sûzan e. Di sala 1985an de bûn. Dû re, Selam di sala 1986an de û Mû'tez jî di sala 1987an de û li dû wî jî serê meha 3an a 1988an de kurikekî din ji me re çêbû. Navê wî Heyder e. Piçûktirîn ew e.

*** Navê du zarokên te Kurdî ne; Îvan û Sûzan. Te çima ev navên Kurdî li zarokê xwe danîne?**

- Hevalên min ên kurd hebûn. Wan hevalan ev navên kurdî li wan danîn.

*** Te zarokên xwe şandine ber xwendinê?**

- Belê. Min hemûyan şand mekteba sereta lê wan xwendina xwe temam nekir.

*** Ji bo ku derfet kêmbûn lewma wan nekarî xwendina xwe temam bikin?**

- Keçên min mekteba sereta xwendin û jê derketin. Ji kurikan Ehmed jî sereta xwend û paşê dev jê berda. Niha, Mû'tez sinifa yekem a navîn dixwîne. Heyder jî di sinifa şeşan a sereta de dixwîne lêbelê ez nizanîm wê xwendina xwe dewam bikin yan mîna wan ên din dev jê berdîn.

*** Tu dikarî sedemên devjêberdana xwendina wan bibêji?**

- Jiber kêmbabariyê. Jiyan pirr

zehmet e. Bi wê mehaneya ku ez distînim bi zorî zikê wan têr dikim, ez nikarim ji bo çûna wan a mektebê mesrefan bikim. Ehmed ji ber mesrefê dev ji mektebê berda, niha solan boyax dike. Ev du sal zêdetir e ku wî karî dike.

*** Bibexşîne. Ez hîs dikim ku ev bes e, ku te qala malbata xwe kir û bi vê tu xemgîn dibî. Ji vir û pê ve em ê vê behsê venekin. Wê dema ku tu li Emniy Ame li Bexda bûyî ku bêguman ew der wek qesabxaneyek bû. Ger piçekî li ser kirinên Emniy Ame hin tiştan bibêjî...**

- Welleh ez nizanîm behsa çi bikim ku te bi xwe xweş nav lê kir ku qesabxaneyek bû. Lêbelê qesabxaneya însanan ne ya ajalan (heywanan)!...

*** Ger tu hindek nimûneyan li ser wan tawanên (sûc) ku li wir bi encam bûne bidî û jixwe tu bi xwe jî şahidê wan bûyeran î!...**

- Ne ku bi tenê ez, her kesek ku li Emniy Ame bûye dizane ku li wir çi diqewimî!... Mirovahî li wir ji xwe şerm dikir. Bi dehan... Bi dehan metodên taybet hebûn bo îşkenceyê. Gelek cîhaz û amûr hebûn ku pê bi xelkê îşkence dikirin. Wan cîhazan ji derveyî Iraqê didan anîn...

*** Ji kîjan welatan didan anîn?**

- Kî bi wê dizane?! Şofêrên wesaitan wan alavan bi nihênî dianîn ber dest ku bi tenê berpirsiyarên mezin bi vê dizanîbûn.

*** Şewazên (metod) îşkenceya ku dikirin çi bûn?**

- Ez nizanîm. Ez di karê îşkencekirinê de nebûm. Ez ne cellad bûm! Ez şofêr bûm, şofêr!

*** Ez dizanîm tu şofêr bûyî lêbelê dema ku mirov di saziyekê de bixebite bêguman bi hinek zanyariyên wê saziyê jî dizane!**

- Ne min ji te re got û di serî de jî min sond xwend ku ez çi bizanîbim, ez ê bibêjim. Çiyê min hebe ev e, ji we re dibêjim. Ez ji tirsê Xwedê hatim. Ez bi xwe hatim ku van rastiyan ji xelkê re eşkere bikim; ne kêma û ne jî zêde dibêjim. Xwedê bi xwe jî li ser min agahdar e!

*** Baş e. Wek tiştên ku te dîtibe yan bihîstibe yan jî hevalek ji te re behs kiribe?...**

- Çi?...

*** Di derbarê îşkencekirinan de?**

- Çawa min nebihîstîye? Bi dehan tişt bihîstîme. Lêbelê min di serî de jî ji te re got, tiştê ku ez bi xwe têde bûme, ez ê behsa wan bikim!...

*** Ger ew şewazên îşkenceyê ku te bihîstîne yek-duduyên wana tu bibêjî yan jî tiştên ku ji te re behsa wan bûye?**

- Îşkence hebû ku bo vîya bû, ji bo ku îtiraf bidin kirinê, ku wisa bi şeweyên bîazar dikirin hingê mirov mecbûr diman çi zanibin bibêjin. Îşkenceyên ku pirr zehmet didin xwarinê lê nakujin, cîhazên vê îşkenceyê jî hebûn. Hin cîhaz hebûn ku mirov perçe-perçe dikirin. Metodên hebûn ku tevlihev û dirêj dibûn ku şerê derûnî (psîkolojîk) dikirin; malbatên wan didan anîn û li ber çavê wan îşkence pê dikirin, tecawuzê namûsa wan dikirin... Tu çi bibêjî kirine. Ez hinek bi van tiştan hesiyame. Lê ez şahidê kuştin û binaxkirina enfaliyan im. Tu wan ji min bipirse!

*** Ez ê wan jî bipirsim. amaca min**

a sereke jixwe derbarê wê bûyerê de ye e, ku tu şahidê Enfalê yî. Lêbelê dixwazim sûd ji zanînên te yên din jî wergirim ku tu li ser tîrs û kuştin û bûyerên li Iraqê agahdar î. Niha em bêne ser Enfalê. Tu di derbarê Enfalê de çi dizanî?

- Ca çi nizamim!... Çi tiştên ku min bi çavên serê xwe dîtine tev di bîra min de ne.

** Tu amade yî bo me qiset bikî? Te çi dîtiye?*

- Ez amade me bo we qiset bikim û ez soz didim ku her tiştê ku min dîtiye çi televîzyon û dezgeyên ragihandinê yên dinyayê hene li pêş wan şahidî bikim. Û ez amade me ku li pêş dadgeha navnetewî jî şahidî bikim. Û ez sond bi Xwedê dixwim ku rastî çi ye, ez ê wê bibêjim. Ger ez derewek tê de bikim bila çavên min kor bibin! Ez derew li tu kesî nakim. Bi tenê ji ber tîrsa Xwedê hatime. Ev dibe serê panzdeh salan ku tevayî şevan kuştin û binaxkirina wan hemû jin û zarokan mîna filmeke vîdeoyê tê pêş çavên min ku zarokeke sîh rojî di nav wan de bû, ku min bi loderê (kepçe) ax û xweliyê kire ser.

** Dema ku terteleya Enfalê dest pê kir tu li ku bûyî?*

- Ez nizamim Enfalê kengî dest pê kir ku ez bizanîbim wê demê ez li ku bûme!

** Enfal, wek weqîeteke serbazan di 17ê Sibata 1988an de dest pê kir!...*

- Wê wextê ez li Emniy Kut bûm.

** Êy kengî û çawa te şandin ew navendên ku Enfal bi serê wan de rakiribûn? Û te çawa beşdariya Enfalê kir?*

- Di roja 17. 07. 1988an de tayina min bi emrekê re ji Emniy Kut derkete

bo Mektebî Tanzîmî Şîmal⁶.

** Ew emr ji alî kê ve derketibû, ji Birêvebirtiya Emniy Kut an ji dereke din?*

- Ji alî Midûriyeta Emniy Ame ve derçûbû.

** Ew emr bi tenê ji bo şandina te bû?*

- Nexêr. Ne min di serî de ji te re gotibû ku her midûriyetek loder û ekzkavator û dozerên xwe hebûn û ne min gotibû ku her midûriyetek jî ji bo van wesaîtan ewçend jî şofêrên xwe hebûn. Ev ferman ji aliyê Emniy Ame li Bexda ve derçûbû, ku wê demê Elî Hesen Mecîd berpirsiyar bû, ku çend şofêr ji midûriyetan bo rêkxistinên bakur bêtin şandin.

** Li ser vê fermanê çend şofêr ji Emniy Kut hatin şandin?*

- Ji Kutê bi tenê ez!

** Li nav şofêran kî bixwesta ew diçû, yanî li ser xwestina we bû yaxud li ser destnîşankirina midûriyeta we bû?*

- Ne li ser xwestina me û ne jî li ser destnîşankirina midûriyeta me çêdibû! Ew fermana ku ji Emniy Ame li Bexda hatibû ku tê de navê kê hatibûya destnîşankirin hingê diviyabû ku ew biçûya. Ji Emniy Kut Ebdul Hesen (ez), bo nimûne, ji Midûriyeta Emniy Necef Ferhan û bi vî awayî ji her midûriyetek navek xwestin.

** Ango tu ji aliyê Emniy Ame ve hatiyî hîlbijartin?*

-Belê!...

** Dema ku tu li nav Saziya Emniyetê bûyî, rutbeya te çi bû?*

- Ez bi tenê wek neferek bûm û pîşeya (meslek) min jî şofêrtî bû!

⁶ Mektebî Tanzîmî Şîmal : Dibistaneke siyasî ye ku tê de kadroyên Partiya Baas û rejîma Sedam Husein ji aliyê îdeolojîk ve perwerde dibûn.

*** Min pirsar rutbeya te kir ne ku pîşeya te! Rutbeya te çi bû?!**

- Wê demê qet rutbeyeke min nîn bû lê dû re ez bûm mifewez (çawîş)!

*** Tu li Partî Baas jî endam bûyî?**

- Dema ku damezirî ez bûbûm endamê Partî Baas jî.

*** Mebesta te damezirîna çi ye, destpêka damezirîna wê ya di sala 1978an de?**

- Belê, wê demê ez bûm endamê Baas. Lewre ez nebûma baasî, yanî ger yek nebûya baasî çawa wê bihêlin ku kes li nav wan saziyan bimîne?!

*** Ev tê wê wateyê ku di dema enfalê de 11 salên te di nav rêzên Baas de tijî bûne. Çi rutbeyeke te li Partî hebû?**

- Hîç! Bi tenê ez endamek bûm.

*** Tu ji aliyê Emniy Ame ve bo wî karî hatiye destnîşankirin, hingê divê ku bandoreke te hebe yan rutbeyeke te ya baş hebe li nav emniyetê yan jî li nav partî!... Nexwe ev çawa çêdibe ku ji bo karek wisa, ku ji bo baasiyan karekî gelekî girîng bû, kesekî wek te ku tu dibêjî ez bi tenê neferek bûm, bête hîlbijartin?!...**

- Na! Hîç rutbeyeke min a Baas nîn bû. Lewre dema ez ketim wî karî hingê min kirin baasî û ji wir pê ve ku min şandin bajarên din tu eleqeyêke min bi Partî Baas re nema. Baasbûn, bi tenê wexta ku mirov biketa kar girîng bû, ne ku di karên dîtir ên emniyetê de bi!...

*** Êy ev ji ber kîjan hokariyan (bandor) bû ku te ji bo wî karî hîlbijêrîn?**

- Hokarî, bi tenê ew bû ku ez operatorê loder û ekzkavatoran bûm, ev kar jî ne karekî bilind e!

*** Baş e, lêbelê vê peywirê te bi xwe ji xwe re nedîtibû?**

- Rast e, lêbelê her kesê ku hatibûn hîlbijartin wek hev bûn? Ya girîng ew bû ku pêwîstiya wan bi şofêrên loder û ekzkavatoran hebû û em jî şofêr bûn, êdî çi ferq di nav Elo û Welo de heye?! Ez nizanim ku ev çawa pirsîyar e! Ez bi xwe hatime nik we û min ji we re behs kir ku rewşeke wisa heye. Wijdana min ez han dabûm ku vê yekê der bikim. Min bi zora îşkenceyê îtîraf nekiriye da ku tu bikarîbî her pirsê jî min bikî û her çavê te lê be, hela kanê ez tiştêk din nabêjim!...

*** Hêrs mebe! Ev mesele bi hezaran pirsî di xwe de dihevine! Hezar û hezarê kesan li benda gotinên te ne, bi hêvî ne ku di derbarê wê karesata ku bi ser wan de anîne, tiştêk bibihîsîn...**

- Na, ew mafdar in lêbelê gelek tişt hene ku tu pêwendîya wan bi wê nîn e!

*** Baş e. Piştî ku tayîna te derket, kengî têkiliya te bi Mektebî Tanzîmî Şîmal re çêbû?**

- Dema ku tayîna min derket, pêşî gazî min kirin bo Emniy Ame li Bexda. Û li wir me organîze kirin bo Mektebî Tanzîmî Şîmal li Kerkûk.

*** Tê bîra te ku çi roj bû?**

- Roja 12. 07. 1988 bû.

*** Tu bi tenê bûyî yan rêhevalek bi te re hebû?**

- Em çend şofêr bûn ku her yek ji Midûriyeteka Emniyetê hatibûn.

*** Tu navê wan şofêrên hevalê xwe dizanî?**

- Ferhan Cabir xelkê Necefê bû û ji midûriyetî Emniy Necef hatibû. Sa'edî, ku navê bavê wî nizanim, ji Midûriyetî Emniy Bexda hatibû. Ehmed Îsmail, xelkê Tîkrîtê bû û ji Midûriyetî Emniy Tîkrît hatibû. Û Elî jî, ji Midûriyetî

Emniy Diwaniye hatibû. Wê rojê em bi hev re gihan Kerkûkê. Û me birin Baregey Mektebî Tanzîmî Şîmal. Ji wir jî me birin Embarî Kereste û Xwarinê ya ku li nav Kerkukê li ser Riya Bexdayê ye, ku halîhazir garaja birêkirina leşkeran e. Li wir çend ekzkavator û loder hebûn, digel wana çend wesaitên mezin, tireylerên enter jî hebûn ku qismek ji wan malê hikumetê bûn û li ser wan "Îskan" nivîsandî bû. Li ser hinekan jî "Kompany (şîrket) Aşûr" nivîsandî bû. Em li wir man. Li ber me hindê efser jî hebûn.

*** Ew sazî bi ser ku ve bû, amirê berpirs kî bû?**

- Amirê berpirs Raîd Ebd bû. Ew hêza ku li wir bû, li ser Mektebî Tanzîmî Şîmal bû ku ji bo wî karî hati-bûn!...

*** Hûn çend roj li wir man?**

- Wa bizanin ku li dora bîst rojî çêbû. Yanî, heta 11ê meha 8an em her li wir man.

*** Hûn nedîçûn derve, nav bajêr?**

- Nexêr. Lewre, kesek bi navê xwe Raîd Nezhan Toxan ku amirê hêza pasewanên Elî Hesen Mecîd bû, hat û ji me re got ku bila kes neçe nav bajêr! Ev der navçeyek ji navçeyên kurdan e. Ger kurd bizanîbin ku hûn ji saziyên emniyetê ne, dê we bikujin!...

*** Raîd Nezhan Toxan ji we re got ku dê kurd we bikujin?!**

- Erê. Ditirsyan. Lewre ew ji beriya me li Kerkûkê bûn û ji me çêtir bi weziyeta nav bajêr dizanîbûn.

*** Tu dikarî viya piçekî din bo meronî bikî, mebesta te çiye?!**

- Em bibêjin ku mebesta wan tiştêk bû, bi van gotinan em ditirsandin ku

em xerîkî kar bibin. Dema ku em li Kerkukê bûn, ji bo ku em neçin derve, li nav bajêr negerin, wan me ditirsandin û digotin ku ger hûn herin bazarê wê kurd yan bi kêrê yan bi çek an jî bi bombeyên destan dê we bikujin. Ger bo tiştêkî mebesta wan hebûye, ew jî tirsandina me bû ku em cesaret nekin herin nav bajêr bigerin.

*** Te got em ta 11ê meha 8an bi wê şeweyê li wir man, êy li dû wê?!**

- Roja 11ê meha 8an Raîd Nezhan bi otomobîleke Land-Quruez hat, Raîd Ebd fer kir û pê re axîfî. Dû re, ji nav şofêran gazî min û Ferhan kir. Zilamek ku ji himayeyên Elî Hesen Mecîd bû da ber me ku em bi tevî ekzkavatoran bi rê kevin. Em hatin vî cihî! (Li vir cih nîşan dide) Ev der, eynî ew şûn e ku ez ê niha qala wê bikim ku 15 sal pêş Enfalê li vir hatin binaxkirin! Dema ku em gihan vir, Land-Quruez li vir rawestiyabû, Raîd Nezhan û Raîd Ebd jî bi xwe li vê şûnê bûn!

*** Dema ku we bi rê kirin, we qet nepirsî ku hûn bi ku ve diçin an jî hûnê çi bikin?**

- Nexêr! Kî dikare pirsek bike?! Em şofêr bûn, şofêr; em bi tenê bo bicihanîna fermanan bûn!

*** Hûn kengî gihan vir ku her du Raîd, angî Nezhan û Ebd jî ku li vir bûn û ji we re çî gotin?**

- Pêşî, tiştêk ji me re negotin; wan bi xwe di nava xwe de her mişawire dikirin ku destên xwe dirêj dikirin û ber bi ferehî û dirêjahiyên îşaret dikirin. Piştî ku gelek qiset kirin hingê ji me re gotin ku dest bi kolandinê bikin!

*** Kî ji we re got?**

- Va ez nabêjim Raîd Nezhan û Raîd Ebd?!

*** Êy, we jî yekser dest bi kolandinê kir?**

- Erê, pêşî ji me re gotin ku bi awayê çargoşe û mezin çal vedin. Em demek wisa xebitîn lê dû re gotin, na, bi awayê sindoqê bikolin!...

*** Ji bilî te û Ferhan û her du Raîdan êdî kî hebû?**

- Bi dehan pasewanên taybet ên ji hîmayeyên Elî Hesên Mecîd jî li wir bûn.

*** Ji bo ku Elî Hesên Mecîd bi xwe li wir bû, lewma bi dehan pasewanên wî hatibûn?**

- Nexêr, ew pasewan ji bo muhafezeya ekzkavatoran û Raîd Nezhan û Raîd Ebd hatibûn vê şûnê.

*** Dema ku hûn gihan vir û te wan pasewanan û her du Raîdan li vir dît, te bi xwe nepirsî ku hûn ji bo çi hatine vira, yan jî te vê pîrsê ji xwe nekir?**

- Nexêr! Lewre em dizanibûn ku karekî wan bi van çalan heye, ji ber wê, wan em anîne û bi me çalan didine vedanê.

*** Qenaeta we li ser çêbûbû ku wê ev çal bo binaxkirina mirovan bin, an jî bo tiştekî çawa?!**

- Di serî de min hîs kir ku karekî dîtir heye lêbelê ez têngiham. Ez tirsîyam û min ji xwe re got ku diyar e, tiştek heye! Lewre, wê demê van deran tev beyar bû. Ev gund, ev rez û baxçe, ev dext û dan nîn bûn. Ev dever beyabeneke Xwedê bû. Wan erebên ku piştî Enfalê şandine van deran, wan ev çandine...

*** Ê te ji hevalê xwe Ferhan jî nepirsî, yan jî ew nikaribû ji te bipirsiya ku ev çalên em dikolin, wê çi bikin ji van ?!**

- Nexêr. Em her yek li ser ekzkava-

torê xwe bûn, em nikaribûn ji hev bipirsin.

*** Ew çalên ku we kolan kî şûna wan destnîşan kir?**

- Raîd Nezhan bi xwe şûn û ebadên wan diyar kir.

*** Saet çend bû ku we dest bi kolandina çalan kir?**

- Saet 9ê rojê.

*** Ta çi wexî hûn xerîkî kolandinê bûn?**

- Ta saet 8ê şevê.

*** We li çend cihan çal vedan?**

- Me li çar pênc cihan çal vedan ku dirêjîya her yekî ji 20 ta 25 metreyan bûn. Kûrahiya wan 30, ji 2 ta 3 metreyan jî fereh bûn.

*** Wan ji we re got ku bi vê şêweyê kûr bikin yan we bi arezûya xwe wisa kûr kirin?**

- Di çalvedanê de Raîd Nezhan bi xwe serperîştî dikir. Wî çi bigota me jî bicih dianî.

*** Piştî saet 8ê şevê we çi kir? Yan jî wan çi kir?**

- Dema ku vedan temam bû, di heman şevê de wan me veğerandin Kerkûkê.

*** Ango wê rojê, 11ê meha 8an we bi tenê çal vedan?**

- Belê.

*** Êy, we kengî enfaliyan tede veşart?**

- Şeva di pey re saet di 10an de, roja 12. 08. 1988.

*** Ji roja 12. 08. 1988an çi tê bîra te yan jî te wê şevê çawa bire serî ku te êvara berê çalên mirinê ji bo komela mirovan vedabû?!**

- Pêşî min nedizani ku ew çal ji bo çi ne. Hiç tiştek nehate bîra min. Wisa ji rêzê ew roja min çû serî. Lewre, min

berê jî gelek karên nihênî û taybet kiribûn. Gelekê caran bi dehan şevan min çal vedabûn ji bo kelûpelên serbazan û îhtiyacıyên dayreyan û her wekî wan... Ev çalên ku me vedabûn jî qet min guman pê nedibir ku wê ji bo mirovan bin. Lewre, pêşî ji me re gotibûn, "Bi awayekî çargoşeyê mezin" û dû re fikrê xwe guhartin, îcar gotin, "Dirêj û kûr vedin!"

*** Wê rojê Raîd Nezhan an Tahir Hebûş an jî Raîd Ebd nehatin ber we ku bi we re qise bikin yan jî bibêjin "Xwe amade bikin! Îşev karekî me yî girîng heye!"?**

- Nexêr, nehatin û kesî hîç tiştek di wê derbarê de ji me re negot. Em her wext amade bûn, hewce nedibû ku werin ji me re bibêjin, "Xwe amade bikin!" Her wext, bê nivistin em sazûyî û amade bûn.

*** Wan ji berê de ji we re gotibû ku divê hûn her wext di halê sazûyî û amade bin? Yanî, bi vê wateyê, ku "rewşa neasayî" hatibû îlanîkirin ku divê hûn xwe ji bo encamdayîna karekî girîng amade bikin?**

- Êy ne min di serî de jî ji te re gotibû ku wan ji me re gotiye, "Nevê ku hûn biçine nav bajêr!" Û bi me dabûn zanînê ku divê em her li cihê xwe bimînin!

*** Baş e. Roja 12ê mehê çi wext jî wî cihê ku hûn lê diman, we birin wî cihê komelkuştina enfaliyan?**

- Em heta saet 10ê şevê her li cihê xwe bûn. Wa dizanim ku saet 10, an jî çend deqîqe jê kêmbû ku Raîd Nezhan hat nik me û agahdarî da me ku divê jî bo karekî girîng em tev bi rê kevin!...

*** Roja berê ji we re gotibû ku em**

dê şeva bê ji bo karekî girîng gazî we bikin?

- Nexêr!...

*** Dema ku Raîd Nezhan hate nik we, tu şiyar bûyî yan razayî? Di wê demê de te çi dikir?**

- Ji bo razanê hîn wext zû bû. Em hemû rûniştî bûn û xerîkî sohbetêke xweş bûn, lewre di wan rojan de em gelekî kêfxweş bûn...

*** Hûn kêfxweş bûn! Ji bo proseya Enfalê?!**

- Nexêr! Wê demê min hîn pê nedizani ku bê hela Enfal çiyê û ne jî min bihîstibû!...

*** Êy hûn çima li wan rojan kêfxweş bûn?!**

- Ev dibû sê roj an jî çar roj ku şerê Îran û Iraqê dawî lê hatibû. Em pê kêfxweş bûn ku êdî şer qediyabû û wê gelê Iraqê rehetiyê bibîne. Êdî tirsê me nemabû ku em ê jî biçin û me dizanî ku li Iraqê êdî kuştin dawî lê hat!...

*** Raîd Nezhan tenê bû dema ku ferman da we da ku hûn bi rê kevin?**

- Nexêr... Çar an jî pênc otomobîlên mercedes ên rengê wan spî pê re hatibûn ku her yek çar himaye tede bûn.

*** Hûn ji wir bi kîjan alî ve bi rê ketin?**

- Di Riya Keywan Erefe re me birin ser Riya Bexda. Himaye li pêş û em jî li dû wan dimeşîyan. Em wisa çûn ew cihê ku me li wir çal vedabûn, yanî Topzawa û Niwan Yayçî.

*** Dema ku ber bi wê cihê şeva çûnê ve we dibirin, te qet hîs nekî an jî te ji xwe re negot ku gelo çi karê wan bi me heye?!**

- Di serî de min ji xwe re wiha hîs

kir ku wê hin çalên din jî bi me bidin vedanê, lê dema ku em bi nêzî wê şûnê bûn, hingê hîskirina min guherî!

*** Çîma? Te çi dît?!**

- Ji ber vê yekê bû ku hemû dorûberên wan çalên ku me şeva berê kolabûn ji alî hêzên taybet ve hatibû dorpêçkirin.

*** Şeva berê jî wisa bû?**

- Nexêr, şeva berê bi vî awayî nebû, bi tenê Raîd Nezhan û Raîd Ebd û pasewanên wan hebûn. Lêbelê, şeva duyem, angû 12ê mehê, serê rêyên sereke, diyarê gir û gazan û çaraliyê wê herêmê bi hêzeke zêde hatibû girtin.

*** Ew hêz... Kîjan hêz bûn? Emnîyet, Îsfîxbarat, Quwetî Xas, Caşî Kurd? Yaxud Serbazên Asayî bûn?**

- Ez nizamim! Bi tenê me dît ku hêzeke pirr mezin li wir e. Em ê çawan bizanîbin ku hêzên çi bûn?! Eşîrên kurdan di rewşeke neasayî de nebûn ku caşî kurd têde bin û sibehê biavêjin ser kurdan! Ew hêz, hêzeke taybet bû, belkî Quwetî Xas bû yan jî ji Mektebî Tanzîmî Şîmal!...

*** Tu dikarî wê dîmenê hinek hûr-tir ji me re qîset bikî yan jî hinek xweşîktir bo me wesfê wan bidî?!**

- Ez wesfê çi bidim?! Wesf cirma xwe heye! Ez dibêjim li ber çavên me, kurdan kuştin; sûc kirin! Ez ne cirmdar û ne jî sûcdar im! Qey kuştin li ber çavê min rewa ye, li nik min kuştin normal e ku ez rabim wesfê wan bikim?!...

*** Bibexşîne! Bi vî awayî fam meke! Ger dibêjim, ji min re wesfê wan bike, mebesta min wisa hûrik qîseta tiştê li ber çavê te bûyî bike!**

- Êy! Ma ez ji bo çi hatime û li vir

rûniştîme?! Qey mebesta min jî ne ev e?! Tiştê ku min dîtiye ez ê ji we re bibêjim!...

*** Pirr baş e. Tu nizanî ku saet çend bû dema ku hûn gihan cihê qewimînê, angû şûna çalan?**

- Na! Ez nizamim. Lêbelê tu bi xwe hesab bike ku saet 10ê şevê em hîn li nav Kerkûkê bûn. Êdî tu bizane ta vira çi qas dike?!

*** Te got, li ser rêyên sereke û diyarê gir û gazan tev de hêz lê bûn... Êy li ser wan hêzan berpirsek ji Emnîyetê, ji Serbazîyê yan jî kesek hebû? Ew ji ber xwe ve hatibûn û li wir rawestiyabûn?**

- Raîd Nezhan bi xwe hatibû şûna me û her li ber me ma. Dema ku em gihastin wir, Tahir Celîl Hebûş li serê wî girê li raserî çalan rawestiyabû. Tahir Celîl Hebûş wê demê birêvebirê Nivîsgay Rêkxirawanî Bakur⁷ bû. Dû re bû waliyê Enbar û li dû wê jî bû birêvebirê Muxabarati Emnîy Ame li Iraq.

*** Dema ku hûn gihîştin wir, we çi kir?**

- Em li bendî fermanan bûn. Em li bendî bûn ku bê hela çi karî dispêrin me!

*** Hûn li bendî bûn ku karekî bis-pêrin we. Te çi dît an jî çi li ber çavên te qewimî ku tu bi tenê ji xwe re li wir wek temaşevanek bûyî?!**

- Ez dizanim tu çi dibêjî?! Yanî tu dibêjî, di her tiştî de bi tenê hûn temeşevan nebûn û wan fermanên ku dikirin, li xweşa we jî diçûn û we bicih dianîn!...

⁷ Nivîsgay Rêkxirawanî Bakur : Ew şûbeya rejîma Baas ku li hember rêxistinên kurdan ên Kurdistanê Başur (Bakurê Iraqê) têdikoşiya.

*** Min pîrsa wê kir ku li ber çavên we çi qewimî? Min behsa destnîşankirina tawanbaran nekîr!**

- Ewê ku diqewimî, me hemûyan didît!

*** Wek?!...**

- Wek kuştina xortên kurdan...

*** Ger wisa ye, çend xortên kurdan li wir bûn? Ewên ku we wan bo gulebarankirinê amade kiribûn?**

- Nexêr! Ne ku me! Çawan ku min got, hêzek pasawanên Tahir Hebûş û Raîd Nezhan li wir bûn.

*** Kî enfaliyan anîbû cihê gulebarankirinê?**

- Berî ku enfaliyan bînin, tîmên gulebarankirinê anîbûn.

*** Te tîman bi çavê xwe dît?**

- Belê...

*** Dema ku tîman anîn, tu li kuyê çalan bûyî? Çiqasî jî tîman dûr bûyî?**

- Em hemû di nav hev de bûn.

*** Ez fam dikim ku hûn di nav hev de bûn, lê ez viya dipîrsim ku tu li ser ekzkavatorê bûyî, çiqasî jî Tahir Hebûş û Raîd Nezhan û jî wan tîmên ku bo gulebarankirinê anîbûn dûr bûyî?**

- Hîç dûr nebûm. Lewre me ekzkavatoran îstop kiribû û em bi xwe li raserî çalan rawestayî bûn.

*** Tê wê wateyê ku li nêzîkî wan bûyî! Niha tu baş dizanî ku cilûbergên wan çawa bûn?**

- Rengê cilên wan sewz ê zeytûnî bû û di destê hemûyan de jî demançe hebû.

*** Êy tîfîng û çekên din?**

- Nexêr, bi tenê demançe.

*** Ango, enfaliyan bi demançe gulebaran dikirin?**

- Belê, ew girse bi demançe hate kuştin!

*** Ser û çavê wan tîmên gulebarankirinê pêçayî bû?**

- Nexêr, vekirî bû.

*** Ango, ger rûyê wan nepêçayî bû û tu jî li nêzîkî wan bûyî, hingê divêt ku dirûvê wan li ber çavê te be?!**

- Ne ku şekl û dirûv, ez bi xwe wan dinasim!

*** Çawa dinasî?!**

- Ew bîst rojên ku em li wir bûn, ew efser jî her li wir bûn. Piştî bûyerê jî demekê em li wir man. Lewma jî ez wan dinasim.

*** Tu dikarî ji me re bibêjî ku ew kî bûn?**

- Min ji we re gotibû ku her çi tiştên ku ez behs bikim, divêt ku pêwendiya min pê re hebe! Ew cihên ku gorra enfaliyan li wir e!... Tu niha dibêjî ew kî bûn. Sibehê tu yê bibêjî, xelkê ku derê bûn, roja din jî bi pêşîra min bigirî û bibêjî ew li ku ne?!..

*** Min jî ji te re gotibû ku şahidiya te û hemkarên te girîng e bo dadgeha navnetewî. Ger bombeya atomê jî bikeve nav ereban, gelo wê tola enfaliyan bête hilanîn?!..**

- Bo ereban! Hemû ereb ne tawanbar in! Ma qey baasiyan hindik anî bi serê erebên şîa de?!

*** Em nekevin derveyê mijarê! Mîna ku min got, navê wan kesan jî bo şahidiyê lazîm e ne ku ji bo tolhilarînê!**

- Ekîbekî jî 11 kesî bû ku karê gulebarankirinê pêk dianîn; serekê wana Saîb ku hevalê Elî Hesen Mecîd bû, serekeyek jî Saîm xelkê Enbarê bû, serekeyek Siûd û Raîd Ebd û jîmareyek din bûn...

*** Çekê hemûyan jî demançe bûn?**

- Di destê hemûyan de yek cûre demançe hebûn û hemû jî lûleya deng-birr (katimel sewt, susturucu-tr.) li dev bû.

*** Tîmên gulebarankirinê çi dikirin, dema ku edî wê dest bi karê xwe bikin?**

- Ew jî mîna me li wir rawestiyabûn û li benda nêçîrên xwe bûn!

*** Kengî enfaliyan anîn?**

- Dema ku me birin wir, diyar bû ku hêzeke taybet jî şandibûn bo anîna enfaliyan. Lewre, çawa ku em gihan wir û bîstek bi şûn de tîmên gulebarankirinê jî gihaştin. Û piştî demekê jî wan enfaliyan anîn wir.

*** Bi çi anîn?**

- Bi wesaitan (seyare).

*** Wesaitên çi awayî bûn?**

- Wesait wek cemseyan bûn, ewên Moqepet. Hinek jê ji cemseyan mezin-tir û dirêjtir bûn.

*** Çend wesait bûn?**

- Dibêjim qey şeş wesait bûn.

*** Gelo te qet jimareya pîlaqeyên wan negirt?**

- Nexêr, min bala xwe nedayê.

*** Wesait hatin ber çalan?**

- Belê, hatin li diyarê çalan sekinîn.

*** Xelkê tevde anîn xwarê, rêz kirin ta bikuji? Yan na, çawan bû? Ger ji me ra bibêjî...**

- Beriya her tiştî dema ku enfaliyan anîn bi fermana Tahir Hebûş hemûyê wesaitan dan xebitandin. Û ji me re jî gotin ku herin ser ekzkavatoran. Wan jî bixebitînin û dengê wan bilind kin. Ew her şeş wesaitên ku ciwanên kurdan tê de bûn, hêzên taybet dor li wan girtibû. Wesait yekayek dianîn diyarê çalan li ber wan her 11 efserên ku min behsa wan kir. Deriyê wesaitê vedikirin. Du

pasewanên ku li nav derî bûn, her yekî bi milê kurdekî digirt û dianî dida destê efserek. Wan jî wisa her yekî yek digirt û dibir keviya lêvê çalê, her yekî fişkeke demançeyê bera serî dida û diavêt nav çalê.

*** Dema ku enfaliyan ji wesaitan peya dikirin, dest û çavên wan girê didan, yan hema wisa bi sadeyî gule ber didanê?**

- Wexta ku wan anîn jixwe dest û çavên hemûyan girêdayî bûn. Ji berê de bo wî karî amade kiribûn.

*** Li ku dest û çavên wan girê dabûn?**

- Ez nizanîm. Wan ji ku derê anîne, her li wir jî girê dane.

*** Bi çi girê dabûn?**

- Pîrraniyê wan, destên wan bi caweke zirav û dirêj wisa hişk gêra dabûn ku qet nikaribûn xwe tev bidin. Nizanîm ji wî ewkê di nava xwe de girê didin re hûn çi dibêjin?

*** Şûtik?!**

- E, e. Bi şûtikê destên wan mehkem girê dabûn û bi cawekî reş jî çavên wan girê dabûn.

*** Ew şev, şeveke çawa bû?**

- Şeveke tijî tawan (sûc)!...

*** Mebesta min ne şîrovekirina te ya bo wê şevê bû! Ez dibêjim, şeveke tarî bû, taveheyv bû, çawa bû?**

- Zêde ronî nebû. Lêbelê, ewçend tarî jî nebû ku dibêjin, tilî di çav de here mirov wê nebîne.

*** Te got, her efserek ji wan 11 kesî kurdekî digirt û dikuşt. Wisa rêz dikirin û dikuştin yan her kesek bi xwe diçû, radihêşt yekî û dianî dikuşt?...**

- Nexêr, her kesek bi serê xwe nedîçû nedianî û nedikuşt. Wî 11 kesî

her yekî kurdek digirt û dianî li diyarê çalê radiwestand û li bendî fermanê diman. Bi fermanê re hemûyan bi hev re pêçî dikişand û kurdê kuştî bi carekê de diket çalê.

*** Kî ferman dikir bo guleberdanê?**

- Ez nizanîm!

*** Tu çawa nizanî? Ma hemû tişt li ber çavê te pêknedihat?!**

- Erê! Tev li ber çavê min bû lêbelê, wê demê em derketibûn ser ekzkavatoran û me îşê xwe dikir lewma jî ez nizanîm kî ferman dikir ji bo destpêkirinê.

*** Hemûyan bi hev re gulebaran kirin?**

- Na, na. Wan 11 efseran her yekî kurdek di dest de bû û dianîn ser keviya çalê. Li ser çokan didan rûniştandin û ji xwe destên wan jî di pişt wan de girêdayî bûn. Her efserê li pey kurdek di-sekinî, bi destekî milê wan digirt û pihîna xwe jî dikuta nav zola piştê û wisa hişk demançe didan nav qafê serî heta ku emrê guleberdanê digirtin...

*** Ji wan kurdan tu kesî hewl nedida ku xwe rizgar bike yan êrîşî efserê bike yan jî li hember derkeve; gotinek ji efser re bibêje?...**

- Min got, deng nedihat min ku tiştêk dibêjin an na, lêbelê tu kesî hewl nedida xwe! Hewlê çî bidin?! Dest û çavên wan girêdayî bûn! Bêmecal bûn di nav lepên zaliman de!...

*** Dema ku gule berdidan û her efserê nêçîrê xwe dikuşt, êy çawan diavêt nav çalê?**

- Mîna ku min ji te re behs kir, li diyarê çalê wan dikuştin. Piştî guleberdanê, efser destê xwe jê berdidan û ew linga xwe ya ku kutabû piştê, wisa tehn dida û dixist nav çalê.

*** Ger wisa be, dibe ku bi wê fişekê nemiribin! Bi ganîfî û birîndar li çalê hatine veşartin!..**

- Dibe ku bi wê fişekê nemiribin, lêbelê wan diavêtin nav çalê. Ger ganî bin jî, di xistina nav çalê de stuyê wan şkestine. Heke ganî jî bûn, me axê bera ser wan dida û di binî de diveşart.

*** Ew kurd tev de wê şevê bi vî awayî hatin kuştin?**

- Belê, çawan ku min got, şeş wesaît bûn û di her yekî de jî 50 kes hebûn. Çar heb çal bûn û her çalekê 75 kes xistinê.

*** Baş e! Dema ku desteya yekem gule berdanê, ew hevalên wan ên ku di nav wesaîtan de li benda kuştina xwe bûn, ma wan qet bo rizgariya xwe tu hewl nedan, wan li ber xwe neda?**

- Êy min ji te re negot ku dest û çavên wan girêdayî bûn?! Wê ji ku bizaniyana ku hevalên wan bo kuştinê dibin?!

*** Çawan nizanîbûn, ma ji teniştaya wan hevalên wan ranedikirin û ne dibirin?!**

- Erê!... Lêbelê hemû demançe dengbîr (katim el-sewt, susturucu) li ser dev bûn û dengê hemû wesaît û ekzkavatoran jî bilind (zal) kiribûn û dengê wan bi ser hemû dangan diket. Dibe ku ew teqîna nîzm a dengê demançeyan hetanî ber wan nedîçû!

*** Ew hemû kuştinên wê şevê çiqas dewam kir?**

- Wellahîm nizanîm!... Lêbelê zêde neajot.

*** We kengî dest pê kir û axê avête ser wan?**

- Piştî temambûna guleberdanê me jî dest pê kir û axê rête ser wan û me ew veşartin.

*** Di wê demê de ku li pêş çavên te gule berdidan û dû re we axê bera ser wan da, te çi hîs dikir?**

- Dirrindetiya (hovîfî) xwe!

*** Êy! Ya ku te dikir?!**

- Ger min nekira, ewa ku bi serê wan de dihat wê bi serê min de jî bihata!

*** Kesî ji te re gotibû ku ger tu vî karî nekî, em ê wisa bi serê te de jî bînin?!...**

- Sedan car...

*** Kengî û li ku ji te re gotin?**

- Li dera ku me kom dikirin!

*** Hûn li ku kom bûn? Karê ku we li wir kir, we nexwest?!**

- Nexêr, zûtir...

*** Axir kengî?!**

- Niha tu pirsra kuştina enfaliyan dikî yan tiştêkî din!... Keko, Baas zalim bû! Hevalên min hebûn, ji ber pirsgirêkek çar roj nehat, di xiyaba wî de cezaya îdamê danê. De êdî em ê çawan karîbin tiştêkî mîna qebûlnekirina wî karî bikin!...

*** We çawan çalan tijî kir?**

- Ew xweliya ku şeva berê me jê deranîbû, me dîsa bera ser wan da û wan temirand.

*** Ev yekemîn sûc bû ku te beşdarî dikir?**

- Min sûc nekiriye, ewên ku ferman kiribûn û wanên ku dikuşt, sûcdar ew in! Bi tenê me axê bera ser wan dida, ma ev sûcê çi ye?! Û tew ez bi xwe hatime û min xeberê daye we. Kesî navê min nedaye, ger ez sûcdar bûma, ma ez dihatim!...

*** Bibexşîn! Ev yekemîn qewimîn a bi vî awayî bû ku te beşdarî dikir?**

- Belê.

*** Êy cara dawîn bû jî?**

- Nexêr!

*** Çend carên dîtir te beşdarî kiriye?**

- Çendekî li dû vê bûyerê min beşdariya binaxkirina jin û zarokên enfal-bûyî jî kir.

*** Li ku derê?**

- Li navçeya Dûz Xurmatû.

*** Şeva 12ê meha 8an piştî encamdana wî karî, ango piştî ku wî karê wacib ê veşartina enfaliyan we temam kir, mebesta min tu û hevalê te Ferhan e, we şeva xwe çawan bire serî?**

- Çawa ku ew proseya guleberdan û binaxkirinê çû serî, hingê wan min û Ferhan û wan hemû pasewanên li dorûber li ser çalan kom kirin û me tehdît kirin ku em ji tu kesî re behsa vê bûyerê nekin!

*** Kî we kom kir?**

- Raîd Nezhan Tîkrîtî.

*** Gotinên wî di bîra tede ne?**

- Belê.

*** Çi got?**

- Got, "Ev e, we hemûyan bi çavên serê xwe dît! Ger hûn vê bûyerê ji kesî re behs bikin an jî ev tişt eşkera bibe, ev çarenûs eynî wisa dê bibe pahra we û malbatên we jî!..."

*** Kesî qet tiştêk negot?**

- Nexêr, kî diwêriya tiştêk bigota!

*** Piştî wê kombûnê we çi kir?**

- Me veğerandin nav Kerkûkê, ew cihê ku em berê li wir diman.

*** Dema ku hûn veğeriyay, te ji kesî re negot ku karekî wiha encam daye?**

- Nexêr, kî diwêriya bigota! Êy ne min got ku Raîd Nezhan me tehdît kir da ku em ji kesî re nebêjin!

*** Hevalên we jî ji we nepirsîn ku bê hela hûn li ku bûn, bi ku ve çûn, li ber we çi qewimî?...**

- Şeva berê me ji hevalên xwe re behs kiribû ku em çûn me çal vedan û şeva ku em vegeriyan jî dîsa me ji wan re ew tişt behs kir.

*** Ji birêvebiran jî pirsîn?**

- Ji wan na, ew nehatibûn ku pirs bikin.

*** Tu wê şevê asayî (rehet) bûyî?**

- Asayiya çî!... Va ji te re dibêjim, ev serê panzdeh salan e ku hemûyê wê şevê wek kaseteke vîdeoyê tê pêş çavên min. Aniha jî ew şev janeke tîr e di derûniya min de.

*** Tu wê şevê razayî (nivistî)?**

- Nexêr!

*** Ferhanê hevalê te?**

- Ez nizamim. Ez texmîn nakim ku xew ketibe çavên wî jî.

*** Wê şevê çî di hate bîra te, te xwezî nedikir û nedixwest ku tu bikarîbî ji destê wê rejîmê birevî û wê rûdanê rabigihênî hemû dinyayê?**

- Di wê bûyera pêşî de min nedizani ka hela ewên ku hatin kuştin kî ne yan jî wan çî kiriye ku wisa hatin kuştin. Ji ber viya, min digot, dibe ku tawanbar bin!... Lêbelê, şeva li dû wê ku min zanî ev proseya kuştin û enfalkirinê ye, wê demê ez gelek li ber ketim. Zêdetir jî dema ku min seyra komela mirovan dikir.

*** Te got ku pişt re min zanî ewên ku hatin kuştin û enfalkirina kurd in!... Te çawan zanî?**

- Piştî ku em ji wir vegeriyan wê cihê ku em lê diman, hin ji hîmayeyên taybet hatin cem me, ji me re xwarinê anîbûn, wan ji me re behs kir.

*** Wan ji we re çî got?**

- Pirsên me ji wan çêbûn... Wan got, "Ew kurdên ku hatin enfalkirin, ji Topzawa desteser kirine..."

*** Çawa ji we re behs kirin an jî çawa wêriyan ku behs bikin?**

- Wan ji me re xwarinê anîn û li ber me rûniştin. Me bi hev re sohbet kir. Wê demê me pirsî û wan jî got.

*** Te berê jî bêjeya "Enfal" bihîstibû?**

- Nexêr, min wê şevê bihîst.

*** Sibeha roja di pey bûyerê re we çî kir?**

- Wê sibehê sê roj îzin (muhlet) dane me ku em herin mala xwe û vegerin.

*** Hûn çûn?**

- Belê.

*** Tu dikarî behsa wan sê rojan bikî, li mala xwe te çawa wan her sê rojan bir serî?**

- Tu pirsên gelek ecêb (seyr) dikî!...

*** Mebesta min ev e, ji ber ku wê haletê rûhiyeyê nehêlabû ku tu rakevî, te wan kuştinan dîtibû, îcar dixwazim bizanim ku tu çûbûyî cem malîyên xwe, ev dibû demek tu neçûbûyî. Wê veguhertinê te aram nekir?**

- Dema ku ez çûm, gelek bêzar û bêtaqet bûm. Zikê min dikir ku biteqe. Malîyên min jî hest bi vî halê min kiribûn ku ez ne asayî me. Gelek li ber min geriyan, pirs kirin, min jî tev ji wan re qal kir.

*** Êy tu ji wê netirsîyayî ku şeva berê we tehdît kiribûn ku hûn ji kesî re nebêjin?!**

- Belê... Lêbelê ji aliyakî ve jina min dev ji min ber nedida û ji aliyê din jî ger min wê bûyerê ji xwe der nekira wê zikê min biteqiya!

*** Piştî ku te qal kir, te hest pê kir ku êdî tu aram bûyî?**

- Hinek! Belê...

*** Êy wexta ku te behsa dîmena wê**

karesata wehşiyane kir, maliyên te negotin çi?

- Ew jî gelek li ber ketin lê çi ji destê me dihat!

** Ji te re negotin, "Meçe!" yan jî şîreteke li te nekirin ku tu xwe ji karekî wisa bidî alî?*

- Qebîleya me bi xwe qayîl nebû ku ez karekî wisa dikim. Ger bi ya wan bûya divêt ku ez li teniştaya maliyên xwe rûniştama.

** Te di wan sê rojan de bîr pê nebir ku ji destê rejîmê birevî?*

- Ez ê bireviyama ku?! Qey derek hebû? Ez nikarîbûm xwe ji Iraqê derbixinim derve. Ger bîr pê bibî jî, jiyan li me xerabtir dibû.

** Piştî wan sê rojên îzna te, dema ku tu vegeyîyayî Kerkûkê, xuyabû ku tiştê qewimiye?*

- Dema ku ez vegeyîyam, min bala xwe dayê ku gelek tişt guheriye.

** Wek çi?*

- Hevalên min ên şofêr yek jî ne li wir bûn.

** Çûbûn ku derê?*

- Wan biribûn Nîwan, Hemrîn û Dûz Xurmatû.

** Ji we re çi gotin?*

- Me jî hildan birin ber wan.

** Hûn diçûn ku wî karî bikin, yanî ji bo vedana çalan?*

- Me nepirsî ku em ê çi bikin. Lewre, kon (xivêt) vekiribûn, hêzeke pasewanan li wê herêmê bû. Xebata vedana çalan jî hebû. Karê çalvedanê dan ber me jî.

** We vedan?*

- Çawa!... Belê.

** Ji bo enfalkirinê kengî xelkî anîn?*

- Çendê mehê bû, nayê bîra min.

** Çend roj piştî vegeya te ya jî îznê bû?*

- Axir nayê bîra min! Lewre ez demekê li wê herêmê mabûm, ji her çend rojan carekê bi loder û ekzkavatoran ve me dibirin Dûz Xurmatû û Nîwan û çiyayên Hemrîn ji bo ku em çalan vedin.

** Mebesta min ji wan rojên ku te bi xwe beşdarî kiribû.*

- Bi Xwedê ez nizanim! Lêbelê heta 10ê meha 9an berdewam wî karî bi me dan kirin.

** Tê wê wateyê ku ew piroseya Enfalê ji 11ê meha 8an ta 10ê meha 9an berdewam bûye?*

- Ez jî vî wextê agahdar im. Belê.

** Min ji te pirsîbû ku ev yekem beşdariya te bû di vî karî de, te gotibû, "Nexêr, li Dûz Xurmatû jî min beşdarî kir..." Tu wê bibêjî, kengî bû?*

- Êy ne min ji te re got ku ez mêtûya wê nizanim lêbelê her di wê navberê de bû.

** Êy, hevalên te yên din li ku bûn, Ferhan... Ew tevî wê pêvajoyê nebûn?*

- Çawa nebûn, çendîn şev wan jî bo cihên din dibirin, wan jî heman karî dikir.

** Tu nîzanî wan dibîr ku derê?*

- Nexêr, lêbelê li wan hemû deran ew kar bi destê ekîba me biencam bûbûn, yanî li Topzawa, Nîwan, Dûz Xurmatû û Çiyayên Hemrîn.

** Cihên ku te nîşan nedabin hene ku te bi xwe beşdarî kiriye?*

- Li Nîwan heta Dûz û Hemrîn, li nêzîkî riya Dûz û dora wê.

** Ew jî tev ciwan bûn?*

- Nexêr, vê carê bi girseyî gulebaran kirin.

** Mebesta te ji gulebarankirina bi girseyî çi ye?*

- Hemûyan bi ser hev de gulebaran kirin. Kom bi kom bi kilaşnîkovan berdidanê.

*** Desteya gulebarankirinê hemin ew 11 zîlam bûn?**

- Belê. Her tim ew 11 efserên ku min behs kiribû.

*** Bi wesaîtên çi cûreyî enfaliyan dianîn?**

- Her bi wan cemseyên sergirtî yên Muqepet.

*** Wextê daniyan li gor temen ji hev cihê dikirin an jî û zarok û bi kal û pîran ve tev li nav hev bûn?**

- Na. Ji hev cihê daniyan. Di serî de ciwanan anîn lêbelê proseya veguheştinê tevlihev dibû. Hîn ku gulebarankirin û binaxkirina ciwanan temam nedibû, wanên din daniyan.

*** Wesaîtan li dûrî çalan û gulebarankirinê didan rawestandî?**

- Zêde dûr nebû. Li berpala gir didan sekinandin, çal jî gelek bûn. Li Nîwan bixwe gir û çal bûn, li wir gulebaran dikirin.

*** Êy, ger ji me re temam bikî!...**

- Pasewanên taybet ji wesaîtan xelkê peya dikirin, rêz dikirin û dianîn ber çalan.

*** Dest û çavên wan girêdayî bûn?**

- Destên wan girê dabûn, lê çavên wan vekirî bûn.

*** Yanî, li ber çavên hev dihatin gulebarankirin?**

- Belê. Wan dibirin wê dera ku aliyek gir û aliyek jî deşt bû û çaleke fereh bû. Xistin wir û dest bi gulebaranê kirin.

*** Bi ferman dest pê dikirin?**

- Belê.

*** Kî ferman dida?**

- Raîd Ebd.

*** Çi digot?**

- Digot "Berdinê!"

*** Desteya guleberdanê çend kes bûn?**

- Êy ne min gotibû 11 kes!

*** Hemûyan gule berdidan?**

- Belê.

*** Ew ekîba guleberdanê bi rêzê rawestayî bûn û ji berê de amade bûn?**

- Bi rêzê ranewestayî nebûn lê amade bûn.

*** Êy çawa rawestiyabûn, ji ku ve gule berdidanê?**

- Tu dizanî çawa bû, li aliyekî wê şûnê girek hebû, li berpala wî girî ciwanan peya dikirin, li aliyê din jî tîmên guleberdanê rawestandibûn. Çawa ku ferman dihat kirin, wan jî ji her hêlê ve gule li wan direşand û dukuştin.

*** Kesê hewl nedida ku xwe rizgar bike?**

- Hewla çi! Tevayî wê herêmê bi hêzên taybet dor lê hatibû girtin. Di nav girse û tîmên guleberdanê de 10 m hebû. Wê çawa bikarîbûna xwe rizgar bikin?

*** Ma wan nîzanîbû ku va ye, wan dîkujin, qet tiştek nedikirin?**

- Nexêr, bi tenê digiriyan.

*** Zîlam!**

- Ê, ê. Hawar û bavoya zilaman bû.

*** Te got ku pêvajoya gulebaranê tevlihev dibû, dema ku ciwanan gulebaran dikirin, ewên din jî digihaştin. Mebesta te jî û zarok bûn?**

- Belê... Dema ku qafîleya wesaîtan dihat, hema li dû hev bûn. Wesaît ji hev dûr nebûn.

*** Tu nîzanî wan ji ku daniyan?**

- Belê. Ciwan û kalan ji Topzawa, jin û zarokan jî ji Dibsê dianiyên.

*** Dema ku gulebarankirina ciwanan temam dibû we jî hema yekser dest bi binaxkirina wan dikir an hûn disekinîn heta ku hemûyan bikûjin hîn we axê bera ser wan dida?**

- Em li bendê diman heta ku tev temam bûn hîn me axê kire ser wan.

*** Her tim heman ew ekîba guleberdanê bû?**

- Belê. Her tim ew 11 kes bûn.

*** Êy çawa pê re digihaştin?**

- Ew nedwestiyên! Erka wan bi tenê ew bû ku şarjoran têxin xizna tîfîngê. Ji wan re kom bi kom amade dikirin û wan jî hey dikuşt.

*** Destên kalemêran girê nedabûn?**

- Nexêr.

*** Çavên wan?**

- Nexêr.

*** Êy çawa ew wisa bi hêsanî diçûn ber guleyên mirinê? Qet hewlek nedidan ku teslîm nebin?**

- Ew di nav wesaitan de wek zindaniyan girtî bûn. Wan peya dikirin û mîna keriyên pez didan pêşiya xwe û dianîn cihê gulebaranê. Çi desthilatiya wan hebû ku heta li ber xwe bidin! Bi tenê hawar û qîrîna wan bû. Ji hêla din, hema bibêje bi qasî wî xelkî jî tîmên taybet terxan kiribûn.

*** Mîna ku tu dibêjî, wisa bûye ku hema ji her hêlê ve dor li wî xelkî hatiye girtin û gulebaran kirine?**

- Ê. Eynî wisa bû. Pirranyê wan bi stû û pêlên wan digirt, wan tehn didan û dianîn cihê gulebaranê.

*** Dema ku wan gulebaran dikirin, jî tîrsa be jî, mebesta min jî tîrsa guleyan e, kes nedireviya, yan jî kesî**

xwe nediyavêt pişt serbazek da ku xwe ji mirinê rizgar bike?

- Gule wek zîpîk û baranê di ser wan de dihatin barandin, ji tîrsan wek mîhan serê xwe dixistin nav destên xwe û xwe didan pey hevûdin, lê di dawiyê de tev bi ser hev de diketin.

*** Te bi xwe nedî ku jin an jî zarokek, dibe ku kalemêrek êrîşî serbazekî bike, yan gotinek bibêje yan jî pîrsek bike ku ew ji bo çî wan dikujin?**

- Erê, ez bi xwe bi jinekê re axifim.

*** Tu bi Kurdî dizanî?**

- Nexêr.

*** Te çî axifî?**

- Got, "Hûn ji bo çî me dikujin, çî gunehê van jin û zarokan heye?..."

*** Tu çawa dizanî ku wê ev digot?**

- Bi erebî diaxifî.

*** Bi erebî?!**

- Belê. Bi Erebi.

*** Jinikê bi erebî dizanî?**

- Ew bi xwe ereb bû.

*** Êy çî karê wê hebû li wir, di nav kurdên enfalkirî de?**

- Wê jî mîna wan girtibûn.

*** Tu çawa dizanî?**

- Va ez jî te re nabêjim ku min pê re qise kir!

*** Wê bi xwe got ku ez ereb im?**

- Dema ku bi erebî diaxifî min bi xwe tê derxist ku ew erebeke temam e. Lewre, bi min ecêb hatibû ku ew bi erebî dizane, min jî jê pîrsî û wê jî got, "Ez ereb im."

*** Negot ku çima hatime girtin?**

- Belê, got "Ez ereb im. Xelkê Hile me. Ez endama Lijney-Mehlliy Hîzbî Şîûyî Iraq⁸ im..."

⁸ Hîzbî Şîûyî Iraq : Partiya Kominîst a Iraq

*** Te nepirsî ew li ku hatiye girtin?**

- Belê. Got, "Ez li navçeya Koyasinaq, li Herêma Bakur hatime girtin."

*** Wan wê jî kuşt?**

- Belê. Di nav jin û zarokên kurdan de wan wê jî kuşt.

*** Tu li ber ketî, xemgîn bûyî...**

- Rast e. Belê, ez gelek li ber ketim.

*** Ji ber ku ew ereb bû lewma!**

- Ji ber ku ez pê re axifibûm û doktor jî bû...

*** Êy, ji bilî vê jinê ewçend xelkê din, ew bi hezaran jin û zarok û kal û pîr û bi zila-man ve qet bala te nekişandin?**

- Çawa! Ne min di serî de jî ji te re got ku ev serê 15 salan e ku hemûyê sevê wek filmek tê pêş çavên min!

*** Wekî din, di wê pêvajoya kuştin û bi girseyî binaxkirinan de tiştêkî din bala te nekişand an jî tu bi tiştêkî din neêşiyayî?**

- Di nav heman wê girseya ku ew doktora ereb jî tê de bû, zarokek di hembêza jinekê de bû. Belkî 30 an jî 40 rojî bû. Ez ne bawer im ku gule lêketibû ku me axê bera ser da. Ew dîmen her tim tê pêş çavên min û ez gelek pê diêşim.

*** Bi ya te gule lêneketibû yan tu dibêjî ganî bû ku we axê bera ser da?**

- Ez nikarim bibêjim ku jî sedî sed gule lêneketibin lêbelê di nav çalê de hîn ganî bû ku min axê bera ser da.

*** Dibe ku di nav xelkê din de jî yên ganî hebûne. Gule li wan neketine yan jî hîn birîndar bûne ku we axê bera ser wan dabe?**

- Bêguman hebûn. Lewre gelekê mirovan bi ser hev de ketibûn. Dibe ku hebin û gule li wan neketibin. Lê çi

heye, ji tirsan wek ku miribin xwe tev nedidan heta ku me axê bera ser wan dida û wan di binî de dinixumand.

*** Vê pêvajoya kuştin û binaxkirinê çiqasî ajot?**

- Wa tê bîra min saet 2ê piştî nîvro dest pê kir, heta saet 6ê êvarê temam bû.

*** Piştî qedandina wî karî çi kirin jî we?**

- Min gotibû, ew tişt di navbera 11. 08. 1988 - 10. 09. 1988an de çêbû. Ev Muhîmiye wisa dawî lê hat. Wê hêzê kirin du beş, beşek jê şandin bo wîlayetan û beşa din jî ji bo pasewaniyê di bin emrê Elî Hesen Mecîd de ma.

*** Dabeşkirin bi xwestina we çêdibû?**

- Nexêr. Em hemû însan wek ku malê wan bin, tu tiştêk bi destê me nebû.

*** Tu di nav kîjan beşê de bûyî?**

- Wan bo projeya avadaniyê (înşaat) min bir Til El-Wird. Dû re ez bûm şofêrê treylerê. Min kevir û tûle û ke-reste û çimento û şîş û tiştên avadaniyê vediguhast Tikrît û dora wê. Û dîsa her wekî Til El-Wird, li wir jî em di karên çandinî yên Elî Hesen Mecîd de dixebitîn.

*** Êy te hewl neda xwe ku tu vegerî bajarê xwe Kutê?**

- Di destpêka sala 1989an de dema ku ez di karên ziraetê yê Kerkuk û dora wê de dixebitîm, efserek mulazimê yekem ku bi navê xwe Xetab bû, gelek tehda li xelkê dikir, eynî muameleya heywanan bi me re dikir, li gel wî muşkuleyek me çêbû. Ji ber vê yekê tayîna min rakirin Emniy Ame li Bexda. Îcar dema ku ez li wir bûm, gotin, li ser biryara Konseya Komuta ya Şoreşê kesê ku nifûsa xwe bide ser

Kerkûkê, wê milk û pere bidinê. Lewma jî min nifûsa xwe ji Kutê rakir anî Kerkûk. Ji wê demê ye ku ez li vir dijîm.

*** Dema ku te nifûsa xwe rakir anî Kerkûkê, çi dane te?**

- Her kesê ku bihata pere didanê. Ji ber ku ez ji Emniy Ame dihatim, xaniyek dane min. Xaniyekî amade û raxistî bû.

*** Xaniyê hikumetê bû?**

- Na. Malê tirkmanek bû ku ji aliyê dewletê ve hatibû hîczkirin. Wî xaniyî dane min û li ser min tapû kirin.

*** Êy te negot ku hûn çawa xaniyê xelkê li ser min tapû dikin?**

- Heqê me yê pirsê nîn bû. Di wîlayetê de beşek hebû, Beşê Niştəcîh (Buroya Niştəcîhiyê). Bi vî awayî gelek xanî belav kirin. Wan ji min re got, "Êdî ew xaniyê te ye."

*** Tu dev ji biryara rejîmê berde, ji aliyê însaniyetê ve çawa wijdana te rê daye ku tu biçî di xaniyê xelkê de rûnî û tê de bimînî?**

- Xaniyê hîczê bû! Bûbû milkê hikumetê. Min ji hikumetê wergirt. Hikumetê heqê wî dabû, ne ku min.

*** Te gotibû ku min ji malîyên xwe re behsa wan kuştinan, wan enfalkirinan kiriye. Wan jî li ber kesek behs nekiribûn?**

- Nexêr. Ez dibêjim qey behs nekirine. Lewre dê wan îdam bikirana.

*** Êy te qet nexwest ku li ber kurdek behs bikî, qet nebûya wê nas û merivên wan kurdan bîzanîbûya ku ew hatine kuştin?**

- Rîyeke wisa jî tune bû. Ger me bi kurdek re çend qise bikira, roja di pey re me xwe li pêş Birêvebirtiya Emnî an

jî Îstîxbaratê didît. Min dîzanîbû ku qismek ji kurdan li dijî gelê xwe tevdi-gerin, wê herin ji Emnî an jî Îstîxbaratê re bibêjin. Min bi çavê xwe wan didîtibû, êdî min ê çawa ji kurdek re behs bikira?!

*** Di raperîna sala 1991ê de Kerkûk ket destê kurdan, wê demê tu jî ji Kerkûkê nereviyayî?**

- Di raperîna sala 1991ê de ji tîrsa kurdan ez û bi tevî jin û zarokên xwe ve em ji Kerkûkê revîyan, çûn Tikritê. Em li Filêqey 'Elam man heta ku kurd şikiyan, pişt re em dîsa vegeerîyan. Wê demê jî Kerkûk vala bûbû, ez nikarîbûm li wir bimînîm, min ê çawa bi hêzên kurdan re têkilî daniyana û vê nihêniyê ji wan re bigota?!

*** Pişt re te qet bîr pê nebîr ku kurd di herêmeke fireh de bi azadî hikum-raniyê dikin, ku tu dibêji wijdana min rehet nebû, ma tu nikarîbûyî bihatayî navçeyê kurd û te vê nihêniyê der bikira?**

- Ji sala 1991ê heta sala 1995an ta-yina min derketibû Necefê. Kî dikarîbû bireve! Hevalekî min hebû, di sala 1998an de reviya. Jin û zarokên wî girtin. Jinik hamîle bû. Li zindanê zarok anî. Dema ku ji zindanê derket, zarokê wê bûbû sal û nîv. Bala xwe bidîyê, ma min ê çawa bikarîbûya vê nihêniyê eşkere bikira!

*** Qet nebe, te hewl bidaya ku te xwe ji Saziya Emniyetê bi dûr bixista?**

- Ez nikarîbûm. Ger ez li nav Emniyetê nemama yan ez ê tûşî muşkuleyên mezin bihatama yan jî ne dûrî aqil bû ku hukmê ebedî bidana min!

*** Êy piştî 1995an, yanî piştî Emniy Necef?**

- Vegeriyam Kerkûkê. Li Emniy Mensûr bûm.

** Heta kengî?*

- Heta demeke nêz, beriya ruxîna Iraqê.

** Wexta ruxîna Iraqê tu li ku bûyî?*

- Li Bexdayê, li Meter bûm.

** Divêt ku min di serî de ji te pirs biki-
ra, tu polîsekî asayî (normal) bûyî?*

- Rutbeya min mifewez bû.

** Axir, nakeve serê min ku tu
mifewez bî?*

- Çima?

** Ji ber ku tu xwende yî, yanî
tehsîla te heye, te heta sê sinîfên
navendê jî xwendine, te di wê saziyê
de 25 sal xizmet kiriye... Kes hebûn
ku tew xwendîna wan jî tune bû lê di
emniyetê de xwedî rutbe bûn, yan jî
kêmtirîn ji bo her saleka xizmetê rut-
beyek didanê. Nakeve serê min ku te
25 sal xizmet kiribe û hîn nuh tu bûyî
mifewez!!..*

- Ez ji te re dibêjim ku ez mifewez im. Êdî tu çî dibêjî, tu azad î.

** Ez bi guman im!*

- Tu azad î.

** Baş e, em bêne piştî pêvajoya
azadiyê!...*

- Piştî ketina Meter ez vegeriyam Kerkukê, hatim ber jin û zarokên xwe.

** Te çî wext biryara xwe da ku tu
vê karesatê eşkere bikî?*

- Dema ku Kerkûk ket destê kurdan.

** Te ji ku dest pê kir?*

- Ez sê roj li ser hev çûm Muhafezeyê (Buroya Ewlekariyê) ji bo herim cem birêz Rizgar Elî. Wan ji min re got ku navê muhafiz (amir) Rizgar Elî ye lê nehiştin ku ez xwe bigihênimê.

** Te jî kesî re gotibû ku ez hatime
walî bibînim?*

- Min ji dehan kesî re got lê kesî guh nedida min.

** Êy te ji wan re digot ku ez ji bo
karekî wiha girîng hatime û wan nedi-
hişt ku tu herî cem walî?*

- Belê.

** Ji te re çî digotin?*

- Her tim digotin ku em te nagirin hundir.

** Çima?*

- Gelek ereb dihatin. An ricayek dikirin an jî dihatin teslîm dibûn. Wan jî wisa texmîn dikir ku belkî ez hatime gilî bikim ku bila bête zanîn an malê min birine, otomobîl an jî tiştêkî min ê din hatiye dizîn...

** Êy, dû re?*

- Min dev jê berda, bêhêvî mam. Min xwest ez xwe bigihênim ber-pirsekî Ittihad Wetenî (Partiya Yekîtiya Tirkmenan) û ji wan re bibêjim.

** Ji Ittihad Wetenî re?!*

- Axir enfal li wan jî hatibû kirin.

** Cara duyem te çawa xwe gihand?*

- Hin meriv hebûn li nêzikî mala min, min xwe gihande wan. Kurdek û erebek ji wî alî de dihatin, min gazî ewê kurd kir. Min jê re got ku tu kurd î, were îşê min bi te heye, malumateke mezin li nik min heye, ger nebe ez ê bidim berpirsiyarên Ittihad Wetenî! Zilam bi min re hat û em çûn mala min. Min piçek jê re behs kir. Rojek, du roj bi şûn de hat û min bi xwe re bir. Li wir ji hin kesên din re, ku niha ne pêwîst e ku ez navê wan bibêjim, min vê heqîqetê qiset kir. Wan jî got ku em ê lijneyek ji bo lidûketina vê meseleyê bişînin ber te, hûnê bi hev re herin ew

cihê komelkuştinan û min şandin mal. Êdî, li dû wê jî va ye, hûn hatin û ev çend roj in em bi hev re ne û ez van tiştan ji we re behs dikim.

*** Ji ber ku tu bi xwe hatî û te van zanînan da, wan te xelat nekirin?**

- Belê.

*** Kî?**

- Doktor Berhem.

*** Çi xelatê da te?**

- Xwedê li ser me agahdar e, bi tenê 50 dolarî da min. Ez sond dixwînim ku ez ê wî pereyî hûr nekim, ez ê heta mirinê jî xerc nekim. Lewre ez ne ji bo pere hatim ku vê zanînê bidim. Wijdana min ez anîm ku vê rastiye rabighênimê.

*** Te qet li dereke din behs nekiriye?**

- Nexêr.

*** Ez ê bi te bidim zanîn, ji bo parastina jiyana te, te divê bila ev mesele ji binî ve veşarî bimîne! Lewre, ne dûr e ku wê gelek ekîbên televîzyon û rojnamegeriyê, çi hundir û çi jî ji yên cîhanî, bikevin dû te!...**

- Min ji te re got ku ez amade me li Mehkemeya Navnetewî şahidiyê bikim, ewên ku min dîtine, tiştên ku ez dizanim û min ji te re behs kiriye, ez ê li wir jî bibêjim ku ji we re baş be. Wekî din behs nakim! Dema ku televîzyon û rojnamenûs jî werin, ger Asayîş (Ewlekerariya Silêmanî) bi xwe neyê ji min re nebêje, "Bibêje!" ez nabêjim.

*** Ev e, qiseyên ku ji min re pêwîst bûn em xerîkî wan bûn û niha em ê bêne dawiyê. Ger ez bipirsim, bê hela tu ne poşman î ji vê axaftinê, tu çi dibêji?**

- Nexêr, ez ê çima poşman bim!

*** Qet nebe, ji ber ku tawaneke mezin li ber çavê te rû daye?**

- Na, ez ne poşman im. Rast e ku tawaneke mezin bû, lêbelê min bi xwe nekiriye, ne ji wê, ji ber ku ez wijdana xwe asûde bikim, ez hatim û min behs kir. Ger ne ez bûma wê kî bihata vê heqîqetê eşkera bikira?!

*** Car heye wisa dibe; însan tawanek gelekî mezin dibîne û nikare pêşî lê bigire, quweta mirov pê re nagihê, hingê mirov xweziya xwe fîne û dixwaze ku hema bila mirov qet ji diya xwe nebûya û wê tawanê nedîta! Ango dibêjim, gelo te xweziya xwe neanî ku te qet nexwendibûya û tu neketa nav wî karî, tu li ber xwişk û birayên xwe li gundê xwe bûya ne ku têkilî wî karî bûya û te wê tawanê hîç nedîta?**

- Nexêr, ez ne poşman im, lê xwezî ez xwedî desthilat bûma û di heman wextê de min tola wan enfaliyan hilaniya.

*** Xeberdanên min û te hîn hene, dema ku em çûn dadgehê... Lewre, ewên me hewl didin ku li Dadgeha Navnetewî bo enfaliyan dozê vekin. Tu di wê dozê de şayethalek î (şahid)... Wê demê ez ê detayên li dadgehê, şahidiya te û vê hevpeyvînê bikime kitêbek.**

- Ser çavan re.

Serokê Mezin Cenabê Barzanî Dibêje "Kerkûk Dilê Kurdistanê ye" û Di Siyaseta PDK-ê Da jî Kurdistanîyeta Kerkûkê Esas e

Mesrûr Barzanî

Endamê Büroya Polîtîk a PDK

***Pirs:** Berêz Mesrûr Barzanî, cenabê we dikare bi giştî û bi kurtî rewşa nûha ya Kurdistanê Başûr diyar bike?*

Bersiv: Bi raya min nûke rewşa Kurdistanê baş e, hemî tişt nîsbî ye. Eger em fekin li rewşa Kurdistanê

Iraqê, jî rewşa hemû parçeyên Kurdistanê baştir e û li daxilê Iraqê da jî, jî hemû herêmên Iraqê Federal baştir e. Ji layê siyasî ve tecrûba demokrasiya Kurdistanê Iraqê di sêzdeh salên rabirdû da saziyên demokrasiyê hatine avedankirin û bêîstiqrariyêke siyasî yan jî îdarî nî ye. Li herêmên di yên Iraqê tabî ev heye. Elhemdûlîla vê gavê Kurdistan jî hemû rûyekê ve bihêztir e. Pêşmergeyên Kurdistanê mawcud e û amade ye her gawekê parastina Kurdistanê bike.

Hêzên siyasî yên Kurdistanê vê gavê tevayî di nava aşîtiyê da ne, têgehîştin û qebûlkirina yekûdu heye. Ji hemîyan mihîmtir jî parlamentoya Kurdistanê heye, karê xo diket û zor çalekiya pêk diîne û tesîrek baş jî heye. Pêşveçûnek iqtisadî ya zor baş a berçav heye li hemû parêzgayên (wîlayetên) Kurdistanê. Ev pêşveçûna iqtisadî bûye bingeh bo îstîsmaratê derve. Ewîl car e

ku Kurdistan ji derve da jî wek welatekî aram û biîstiqrar tête qebûl-
kirin ji layê emnî û siyasî ve. Rewşa
siyasî û emnî yê Kurdistanê ev mecalê
pêş xistî. Bo hindê rewşa iqtisadî jî
berek pêş diçe. Dîsan ez dibêjim vê
gavê bi her awayê wezhê Kurdistanê bi
nîsbî ji wezhê Iraqê pêşvetir e. Îhtimale
eve mistehwayê timahayê miletê Kurd
nebî. Miletê kurd belkî zêdetir li pêş
bibît. Bes divê em jî weqahbîn bin, li
gor weqehê dinyayê hin gavan bavêjin,
hin gavên wer bavêjin ku sibehî em
nebin poşman. Her gava ku berve pêş
diçin lazim e biçespê û hin gavên
zêdetir em biavêjin ku hindî zêdetir
berve pêş biçin û îşelâh hemû mafê
kurdan cîbicî bibin. Tabî cenabê te
mimkun e agadar bî ji qanûna îdareya
Dewleta Federal a Iraqê ku wextê hate
îmze- kirin, herêma Kurdistanê wekî
herêmeka federal daxilê dewleta Iraqê
da hatiye nasîn û hemû dezgayê
hikumeta herêma Kurdistanê biresmî
hatine nasîn. Eva xo bi xo ciyê serkev-
tin û ciyê umîdê ye. Bo destkevtiyên
zêdetir jî îşelâh dahatû da miletê kurd
bi-serkeve.

Pirs: *Berêz Mesrûr Barzanî, nîzîkê
hefteyek e ku li Kurdistanê me, ez ji xelkê,
ji roşinbîr û kesayetiyên cûda dipirsim û
her kes dixwaze ku serkirdayetîya sîyasî
ya kurd yek be, daxwaza yekîtiya sîyasî
dikin. Ji yekîtiya sîyasî qesta me ev e ku
îdareya Silêmanî û Hewlêrê yek bin. Di
vê mijarê da gelek tiştên erînî têne
guhê me lê yên şik dikin jî hene. Di
rastiyê da ev peywendî û pêşveçûna
yekîtiya sîyasî di kîjan qonaxê da ye,
em çî qas bi çakbînî lê binêrin?*

Bersîv: Welahî ez dikarim zêdetir
behsê mewqîfê Partiyê bikim. Partî li
ser vê mewzuyê zor dixebite û hewlê
zorî jî dide bo yekîtiya her du îdareyan
(îdareya Hewlêrê û îdareya Silêmanî).
Tabî me projeyek zor kamil heye. Em
ligel serkirdayetîya YNK jî axiftîne, ku
ev yekîtiya îdareyên hikumeta herêmê
bête kirin. Esasen dê yekîtiyek tund û
tol bî yanî tu mûşkulek têda nebî. Îca di
nehiya praktîkê da jî emê berçav
bigrin, bes rûtîniyat nebê, bes nav
nebê. Wextê yekîti tête wicudê divê
bibe yekîtiyek fealen û di xizmetê
miletê kurd da be. Em li ser vê ba-
weriyê ne; yekîtiya miletê kurd,
serkevtina miletê kurd e. Me heta vê
gavê jî, yanî deh salên çûyî, me
yekîtiya xo zor baş birêve birî û strate-
jiyeta PDK û YNK li hedîseyê
Hikumeta Federal a Iraqê da zor nîzîkê
hev bûne, ku hemû gavê yek nebin jî.
Bes me yek stratejî hebî û berev
pêşçûnek zor berçav e. Nûka jî cehd
berdewam in, hêjta em negehîştine
netîceyên nîhayî. Em dixwazin her du
îdare bibine yek. Heqîqeta mewzuyê jî
ew e. Hilbijartina dahatû ya Kurdistana
Iraqê dê em bi sûretekî giştî hel bikin.
Tabî heta hingê jî mecalê yekbûna her
du îdareyan bi sûretekî kamil nebî û
negehîşte qonaxê nîhayî, piştî hilbi-
jartinê li Kurdistanê dê her du îdare
bibin yek.

Pirs: *Yeknebûna her du îdareyan
hem di peywendiyên navnetewî da û
hem jî di peywendiyên bi Dewleta
Federal a merkezî ya Iraqê ra nabe
sebebê tevlihevî û probleman?*

Bersîv: Heta vê gavê tu tengavî çênebûne. Çimkî stratejiyeta me herduyan yek bûye. Yanî wa nîye ku li ser mewzuyê esasî yê kurdîyetîyê di navbera me da cûdayetî hebe. Eger bîr û boçûnêt me yê cûda hebin, li ser esasê daxilî ye, yanî hîzbî ye. Li ser musewayê neteweyî bîr û boçûnêt me daîma digel derva û Hikumeta Federal a Bexdayê yek bûye, heta nûha çî mişkulek çênebûye.

Pirs: *Cenabê we dikare hinek behsa mesela Kerkûkê bike, çîye ev mesele? Hem ji der ve û hem jî di hundir(daxil) da Kerkûk di rojevê da ye, tête gengeşikirin (minaqeşekirin). Em dizanin ku çavkanîyên dîrokî Kerkûk wek bajarekê qedîm ê Kurdistanê didin dîyarkirin. Ji BZ. 3800 sal yanî ji wexta Hurrîyan vir da her li vê herêmê kurd jîyane û topografya vê erdê jî wek berdewamiya sîlsîleya cografya Kurdistanê ye. Evro eger bi sebebê dewlemendiya petrola wî be yan jî ji ber rewşa wî ya stratejîk û wd. be, hem bala dewletên herêmî û hem jî ya hêzên siyasî yê navnetewî li ser Kerkûkê ye. Ev rewşa hanê ji ber çî ye, dê çawan çareser be?*

Bersîv: Bi raya min baştirîn tehlîlê li ser Kerkûkê, serokê mezin cenabê Barzanî kiriye ku dibêje "Kerkûk dilê Kurdistanê ye" û siyaseta PDK-ê jî li ser vê esasê ye. Du şoreşên me li ser Kerkûkê ji nav çûne. Di siyaseta me da Kurdistanîyeta Kerkûkê esas e. Em amade nîn in rojekê ji rojan di bin her fişarekê da bî jî îhtirafê pê bikin û bêjin Kerkûk ne Kurdistan e.

Eger em îstinad li ser delayînêd kevn jî bikin, tarîxiyên çî li wextê Dewleta Osmaniyan da û piştî wê jî parçekirina dewleta Iraqê û îtîrafê Dewleta Bîrîtanîyê ku hingê li Iraqê bû, ekseriyeta xelkê niştecîyê Kekûkê kurd bûne. Heta Dewleta Osmaniyan di wextê xo da parêzgeya Kerkûkê wekî Kurdistan hesab kirîye.

Ez wek tesdîqkirina gotina cenabê we dixwazim li ser wê demê gotara nivîskarek bibîr bînim. Gerokê meşhur ê tirk Şemseddîn Samî di kitêba xwe ya bi navê Kamus-ûl Alam da li ser wîlayeta Musil ku wê demê Kerkûk jî girêdayî Musilê bû dibêje "ji çaran sisê yê nifusa Kerkûkê kurd in û ji çaran yek jî ew ên din in".

Belê. Îcar, axir serjimêra ku hatibû kirin ne li ser esasê meramên siyasî, bes bo daniştîya bajarê Kerkûkê bû, di sala 1957-ê da hatibû kirin ku hingê timuhatê hikumeta merkezî têda nebû. Li gor wê serjimêrê zor aşkira ye ku mîletê kurd li Kerkûkê pirranî ye. Tabî piştî hingê hebûna neftê li bajarê Kerkûkê bi sûretekî giştî, dewleta Iraqê bi taybetî piştî hatina Baasîyan welê kir ku Kerkûkê ji destê kurdan derbixê. Û hejmarek siyasîyên rêgezperestî, şovînî û heta şerê jenosîdî digel mîletê kurd hate kirin da ku mîletê kurd li bajarê Kerkûkê bi taybetî kêmbin. Ewîl car mîşkule bo wan çêkirin da ku kurd neyin Kerkûkê. Ew îmtiyazên ku bo ereban çêkirin bo kurdan çênekirin. Di jîyana wan da zehmetî çêkirin, heta di netîce da welê hatin mecbûrkirin ku kurd jî Kerkûkê derkevin. Mal û milk û wd. hemû tiştên wan girtin û erebên tehrîbê anîn li ser milk û xaniyên kur-

dan danîn. Heta wekî dî jî yarmetî danê bo hindê ku nifusa ereban beranber yê kurdan zêdetir be heta der deran ev yek li hember aşûrî û tirkmenan jî hate kirin. Bes hedefa esasî kurd bûn. Dixwestin nifusa kurdan li Kerkûkê kêmbikin.

Gorîna demografiya parêzgeya Kerkûkê bi taybetî siyaseta rejîma Baasîyan bû. Qeza û nehiyeyên ku ekseriyeta wan kurd bû ji parêzgeya Kerkûkê cûda kirin û dixwestin bi sûreteki giştî kurdan li parêzgeya Kerkûkê bikin eqliyet yanî kêmbikin. Mîsal Çemçemal, Kellar, Kifri, Duz, Pirdê û Dibis ev qeza û nahîye hemû ji Kerkûkê hatin cûdakirin. Çunkî ekseriyeta wan kurd bûn. Hingê bi rehetî karîbûn nav bajarê Kerkûkê tehrîb bikin û nifusa kurdên têda bikin eqliyet. Ev sîyaseta gorankariya demografiya bajarê Kerkûkê bû.

Wextê di qanûna îdara dewletê da mewzuya Kerkûkê hatiye munaqesekirin, ev behs hatine kirin û îtifaq li ser qanûna îdareya dewletê heye û la- zime bête tetbîqkirin û projaya normalîzekirina Kerkûkê bête kirin. Ew jî çawa bête kirin?

Ew erebên ku anîn û bi zor erdê kurdan jê standine dane wan (em nabêjin bi zor ewan vegeerînin yan çawa wan zilm û tehdâ li kurdan kiriye em jî li wan bikin, bes dibêjim lazime ew cardin vegeerîne, heta bila îmtiyazatan bidinê) bila ew cardin vegeerînin cîyê lê hatî.

Ya duyê, ew awareyên Kerkûkê, ew ên ku hatine derkirin, ewan vegeerîne û biçîne Kerkûkê.

Ya sêyê, ew qeza û nahîyeyên ji

Kerkûkê hatine cûdakirin; dayne Diyala, dayne Selehedîn, dayne Silêmanî ewe carekî dî vegeerîne ser bajarê Kerkûkê. Piştî wê serjimêr bête kirin û da bizanin ekseriyeta bajarê Kerkûkê kî ne û daniştîyê eslî yê Kerkûkê hingê biryara xo bidin; ka aya Kerkûkê divê ser bi herêma Federal a Kurdistanê ve bimîne yan jî ser bi Hikumeta Federal a Merkezî ve bimîne.

Tabî heta hingê ew tişt nehatiye kirinê, çinku maqul nî ye. Kurdê awareyê hêjta venegeerîyan, ew qeza û nahîyeyên jê cûdakirî hêjta venegeerîyan ser Kerkûkê. Eger vê gavê her tişt bête kirin mana wî ew e: dirêjpêdana sîyaseta tehrîbê wextê xo rejîma Baas ev e û em wê qebûl nakin, me divê Kerkûkê wekê xo yê berê bête û piştî hingê miletê Kerkûkê biryara xo bide, bizanibe digel kî da ye.

Pirs: *Baş e, li gor yasa katî (demkî) ya Iraqa Federal: divê berê awareyên Kerkûkê vegeerînin û piştê wê serjimêrek giştî çêbe û li pey wê jî dê referandomek çêbe ji bo diyarkirina qedera Kerkûkê. Gelo serkirdayetiya kurd xwe bi vê yekê ve girêbide û li gor vê prosedurê di encama vê referandomek da piranî nifusa Kerkûkê bêjin em naxwazin daxilê Kurdistanê bin, wê demê dê çi bibe?*

Bersiv: Eger ew tetbîqa em dibêjin; normalîzasyona Kerkûkê bête kirin; awareyên Kerkûkê vegeerînin û qeza û nahîyeyên ku zorbeyê (pirranî) wan kurd e û ji Kerkûkê hatine cûdakirin careka dî vegeerînin ser Kerkûkê û ew

erebên bizor înayî ewan vegerine ser cîyê xo, ekseriyeta mutlaq li bajarê Kerkûkê kurd e. Eger wê demê kurdan neviya aîdê Kurdistanê bin, wê gavê lazime giliyên kurdên Kerkûkê bête kirin.

Bes serkirdayetiya Partî bi taybet hemû hewl û koşêşê xo kirine bo hindê, Kerkûk waqehê xo yê eslî vebîne û miletê kurd careka dî vegerin Kerkûkê û hingê çêdibe miletê kurd biryarê bidate aya Kerkûk Kurdistan e yan ne.

Pirs: *Gotarek Serok Mesûd Barzanî heye dibêje "em kurdistanîbûna Kerkûkê bi kesî ra minaqêşe nakin", ev referandom nayê wê manayê ku kurdistanîbûna Kerkûkê tête minaqêşekin?*

Bersîv: Ez gotina wî teekîd dikim. Serkirdayetiya Partî û cenabê Serok mutekîd in, eger ew bernamê bête tetbîqkirin û normalîzekirina Kerkûkê bête kirin, ekseriyetê miletê Kerkûkê kurd e û ekseriyetê miletê Kerkûkê dê tekîdê li ser mewqîfê Partî û serkirdayetiya siyasî ya kurdî bike ku Kerkûk Kurdistan e. Tabî me navê em bi zor bibêjin ev e, me divê em îsbat bikin ku ev e, û eve tiştekî ye ku îtîfaq li ser hatiye kirin. Vê gavê axaftina me ya li beramber axaftina nehezên me, dewletên koalîsyonê jî beşdar bûn têda. Yanî me hemû minaqêşe li ser vê mewzuyê kiriye. Me gotiye bila heqîqeta mewzuyê bête aşkirakirin. Tabî ew înkare dikin; mîsal hinek turkmen înkare dikin ku Kerkûk ekseriyeta wê kurd e, ereb înkare dikin ku ekseriyeta Kerkûkê kurd in. Em dibêjin ekseriyeta Kerkûkê kurd e. Lê siyaseta şovenî ya

Baasî ev heqîqetê gorîne. Em dibêjin divê heqîqet wek ya berê be. Lazime kurd vegerin Kerkûkê. Wê çaxê jî ekseriyeta xelkê Kerkûkê dibe kurd û Kerkûk parçeyek Kurdistanê ye. Ev raye raya serkirdayetiya PDK û raya cenabê Serok e.

Ya dî, eger Kerkûk vegere ser îdareya Federalî ya Kurdistanê mana wî ew nî ye ereb û tirkmenên ku di eslê xo da xelkê Kerkûk bûbin, heqê jiyana wan li Kerkûkê nebê, bilakîs hemû heqê wan heye û hemû heqê wan ê desthelatê jî heye. Divê li gor nîsbeta wicu da xo beşdarê îdareya Kerkûkê jî bin.

Pirs: *Berêz Mesrûr Barzanî, wisa diyar dike ku mesela Kerkûkê bêtir meseleka siyasî ya navnetewî ye û ne tenê herêma ye, hem herêma ye û hem jî navneteweyî ye; girîft û pirralî ye. Ji ber vê yekê dê gelek leyiztikên siyasî yên navnetewî jî têda hebin. Em dizanin pratîk û ceribandîna we yên li ser dîroka dîr û nîzik heye. Vêga hun biçakbînî li bûyeran nanêrin? Îcab nake ku serkirdayetiya kurdî vê pêvajoyê da li ser mesela Kerkûkê bêtir bişik û bitevdîr be?*

Bersîv: Em mesul in li beramberê mewqîfê xo, em amade nîn in li jêr her fişareka bêtin, waz bînin ku Kerkûk Kurdistan nî ye. Me bi hindê baweriya xo û baweriya miletê xo înayê ku her gava ew gorankariyên lazim û îtîfaq li ser hatiye kirin bêne bicîkirin, dê hindê heqîqeta Kerkûkê bo hemû dinyayê aşkira be. Yanî eve mewqîfekê wazîh e, eve ne mesela tehdaya heqê kesî ye. Em dibêjin heqê me li Kerkûkê da çî

ye, me ew divê. Eger ev gorankarîyên dema rejîma Baas hatibûn kirin, nûka jî bo her sebebêk sîyasî ew texîre nayine bizîvirandin û her li ser wê sîyasetê biçin, tabî em qebûl nakin. Û eger leyztik di sîyaseta alemê da hebîtin yan ya Iraqê da hebîtin, eve mewzuyek e. Lazim e em vê diyar bikin: yek, eger em parçeke Iraqê bin û eger em behsê dewleta Federal a Iraq bikin, lazime mîletê Iraqê biryarê bide; kurd û ereb û tirkmen û asûrî û wd. Eger dewletên di destê xo înetin nav da û mesela Kerkûkê bibe meselekî navnetewî, tabî eve nayêt qebûlkirin û em qebûl nakin.

Kerkûk berê her tiştêkî mewzuyekî Iraqî ye. Heqê dewletên biyanî nî ye tedaxulê(mudaxeleyê) nav me bikin. Mesela Kerkûkê meseleke mustaqbelê Kurdistan û Iraqê ye, dê ev mewzuyê Iraqî hal bikeyn ne ku xelkekî dî.

Pirs: *Baş e, li gor cenabê we li ser mesela Kerkûkê sîyaseta PDK û YNK wek hev e, yan jî yekdemî heye? Demek berê Mam Celal hatibû Tirkîyê li ser pirsyara rojnamevanan ji bo çareserîya mesela Kerkûkê behsa "statuyek taybetî" kir. Gelo qesta ji "statuya taybetî" çî ye? Hûn vê gotarê çawa şîrove dikin?*

Bersîv: Welahî ez hes nakim tesvîrê axaftinê Mam Celal bikim. Tiştê Mam Celal gotî li ser rojnameyan hatiye belavkirin, bila xelk tevsîr bikim. Ez tevsîr nakim. Bes ez behsê mewqîfê resmî yê YNK-ê dikim ku li ser wê helwêstê PDK Û YNK lihevkiyê û em jî girêdayî wê helwêst û polîtîkayê ne. Ji dervayê wê ew ligel rojnamevanan çî

dibêjin, li Tirkîyê çî dibêjin, li Iranê çî dibêjin, mewqîfê xo digorin ... Her kes beramber helwêsta xo mesul e. Em mecbûr nîn in axaftinên wan şîrove bikin, lazim e ew parastina axaftinên xo bikin.

Pirs: *Em dizanin ku bi minasebeta tirkmenan Tirkîye dixawaze mudaxeleya mesela Kerkûkê bike. Di vî warî da hewildanên wê jî hene. Em dizanin di peymanê 13-yê Kanûna 1926 da ku di navbera Brîtanya û Tirkîyeyê da hatibû îmzekirin, li gor wê peymanê Tirkîyê dev ji hemû îdeayê xwe yê li ser wîlayeta Musilê(ku wê demê Kerkûk jî di nav sînorên wîlayeta Musilê da bû) ber dide. Evro bi raste rast nebe jî, bi rêka medya û çapemeniyê Tirkîye li ser Kerkûkê heq îdîa dike. Gelo hûn vê yekê çawa dibînin.*

Bersîv: Tabî em hes dikeyn Tirkîye dewleteka dost bî û em hes dikeyn Tirkîye alîkar bît bo îstîqrar û emniyeta Iraqa Federal, bo damezirandina sistemekî demokratîk, ne ku mûşkuîleyan dirist bikê. Çawa em navên mûşkuîleyan dirist bikin, em jî meşakîlan çênakin bo wê.

Bes mesela Kerkûkê meseleka Iraqî ye, heqê Tirkîyeyê nî ye tedaxulê meseleya Kerkûkê yan jî bihostekî xaka Iraq û Kurdistanê bike. Ew dewleteke bêgane ne, ev jî dewleteke serbixoyê ye. Ji ber vê yekê em hes ji dostayetiya wan dikin, bes em qebûl nakin tedaxulê kar û barê nav Iraqa Federal bikin; li ser Kerkûkê yan bajarekî dî tiştêkî ferz bikin.

Pirs: *Mesela ne tenê Tirkîye ye, her weha Îran û Surye jî naxwazin Kerkûk bi Kurdistanê ve bête girêdan, heta helwesta beşek hêza siyasî ya navnetewî jî ne dûrê helwesta dewletên herêmi ye. Demek berê di rojnameyek Tirkîyê da gotara rêvebirek Almanî hatibû belavkirin ku digot "Kurdistanek Federal a bi Kerkûk, dê li Rojhelata Navîn da bibe Îsraîla duyemîn". Têgeyîştina tirs û şikên dewletên herêmi aşkira ye, gelo dewletek serkêş a Yekîtiya Awrupayê çima wisa dibêje? Cenabê we û serkirdayetiya Partiya we di derbarê Rojhelata Navîn û Kurdistanê da siyaseta Yekîtiya Awrupayê çawa şîrove dikin?*

Bersîv: Kurdistan her tiştekî wî Kurdistan e. Kurdistan ne Îsraîl e û ne jî dewleteka di ye. Dewletên di, xelkên di pê xoş bin yan nexoş bin ev e. Ev heqîqet e, emnê waqîh e. Kurdistan e, wê hebe û dimîne. Lazim e tehamûlê pê bikin. Tabî her dewletek siyaseta xê heye, ihtimale tumahatê Tirkîyeyê bo hinek Iraqîyan pare bidin, yanî leyizîna Tirkîya bi siyaseta Iraqê da ferqe ji tumahat û siyaseta Îranê. Her yekê meşakîlê xo heye. Tirkîye mitefîkê Amerîka ye, endamê NATO ye. Îran bîlhes mişakîlê wê hene, mişakîlê wê bi Amerîkayê ra heye, ligel wê Îranê mesela kurdan hal nekiriye. Hebûna Amerîka li Iraqê mûşkul e. Dîsan Dewletek Federal a Iraqî û Herêma Federal a Kurdistanê her yek bîr û boçûnê wan hebin, siyaseta xo hebî. Ji ber hindê her yek ji wan xwedî siyaseta cûda ne. Dîsan me divê aştî hebê, me divê dostayeti hebê ligel Îranê, ligel

Tirkîye û Suryeyê û ligel hemû dewletên dorûber. Bes ev aştî û dostayeti û hisnûniyeta me nayête wê manayê ku mecal hebit ew tedaxulê siyaseta nav me bikin. Daxwaza me ji wan ev e ku ew destê alîkarî dirêj bikin bo çareserkirina meseleyên navxoyî. Miqabilê wê heta ku mimkun be em jî mihaweke bikin ku demokrasî li Iraqê çêbikin. Em naxwazin bibin mezderê tehdîdê bo hîç dewletekê.

Pirs: *Evro bi giştî Rojhelata Navîn û Iraqa Federal û bi taybetî jî mesela Kerkûkê qasê ku bala dewletên herêmi dikşîne, ew qas jî ji bo hêzên siyasî yê navneteweyî balkêş û mihîm e. Em dizanin ku li ser Rojhelata Navîn û Iraqê (Kurdistan jî têde) siyaseta Yekîtiya Awrupa û Amerîkayê ji hev cûda ye; layekî parastina statûquya heyî(YA) dike û layê din jî(Amerîka û hevalbendên xwe) dixwaze statûqoya heyî bigorîne û ligor xwe statûkoyekî nû pêk bîne. Hûn nakokî û dijraberiya ev her du hêzên siyasî yê navnetewî bi giştî li Rojhelata Navîn û bi taybetî li Iraqa Federal da çawa dinirxînin (şîrove dikin)?*

Bersîv: Bi rastî rewşa giştî ya Iraqê zelal nî ye, ne dîyar e wê çi bibe jî. Tabî ez dîsan jî dibêjim her tiştek, her gorankariyek, her wezhek siyasî dê encamên nû peyda bikin. Eger vê gavê li Iraqê îstîqrar nemîne, rewş berve xirabtir biçit; sibê şîyîyan li başûrê Iraqê doza cûdabûnê bikin, sûnî doza cûdabûnê bikin yanî teksîma Iraqê mewzuyekê heqîqet e. Bes mesela ne tenê kurd e, gelek mewzuyê di jî hene. Lê

gîrîng ew hemû hewildan weka dewletek federala miweqet a yekgirtî bînit. Bo çi? Çinku vê gavê zirufêt siyâsî yên navnetewî ev in. Bes ev nayê wê manayê gorankariyên ku li Iraqê çêdibin mewzu tenê Kurdistan e, mewzu hemû Iraq e. Ji ber vê yekê desttêwerdana dewletên derve yên navneteweyî; çi Amerîka bîtin çi Awrupa bîtin, di nav rewşa giştî ya Rojhelata Navîn û Iraqê da mesela Kurdistanê beşek e têda.

Eger em li rewşa xo ya rabirdu fekin, Kurdistan heta nûha berve pêş çûye berve paş neçûye û hêvîya me jî ew e. Eger em atîfe li siyasetê nekin yanî bi mentiq û aqilane rêve biçin, dahatû û mistaqbelek zor ronakî li pêş miletê kurd e.

Pirs: *Dixwazim wê bêjim encama nakokîya (dijraberîya) siyaseta Amerîka û Yekîtiya Awrupayê dê li Iraq û Kurdistanê tiştê nexoş peyda neke?*

Bersîv: Çi mişkîle bo me nîn e. Me peywendî û dostaniya dewletên YA û Amerîkayê heye. Bes vê gavê jî hemû layan zêdetir destê Amerîkayê di nav Iraqê da heye. YA (Yekîtiya Awrupa) heta vê gavê dewrekî hindî zor nedîtîye li Iraqê. Ligel dewletên Awrupayî jî peywendîyê me yên baş hene. Mişkîla me ligel YA û Amerîkayê nî ye, mişkîla me mişkîla hiquqê miletê kurd e, ê me xebatê bo destfînan hiquqê miletê kurd dîkin. Tabî kesekî jî wan dijî vê mewzuyê nîye. Çinku YA û Amerîka her du mitefîq in li ser esasê prensîbên demokrasîyê. Siyaseta kurdan vê gavê bo pêşvebirina demokrasîyetê ye, bo

pêşvebirina hiquqê miletê kurd e li ser esasê demokrasî û federalîyê. Eve dijî prensîbên Awrupayîyan û dijî prensîbên Amerîkê nî ye. Ji ber vê yekê ez li vira xîlafek nabînim.

Pirs: *Lê ev dîyar e ku ji bo her alîyek rêbaza pêkanîna prensîbên demokrasîyê û demokrasî bi xwe jî cûda têtê têgehîştin. Mîsal Amerîka dibêje guhartina rejîmên van dewletan ancax bi zor û qewetê dibe; YA jî dibêje ev guhartin peyderpey bi reforman dibe. Mebesta min ne peywendîya bi rêkxirawên civakî û raya giştî ya van dewleta ra ye, esas siyaseta van dewletan e. Evro siyaseta YA parasatîna rewş û statûqoya heyî ye. Ev jî bivê nevē dê navbera her du alîyan da nakokî peyda bike.*

Bersîv: Statûqoya çi mesela? Qesta te statûqoya heyî ya Iraq û Kurdistanê be, vê gavê dewletên Awrupayî û dewleta Amerîkayê hemîyan îtîrafa federaliya Kurdistanê kirîye di daxilê Iraqê da. Eger ji xaricê vîya mexseda te pê hin gavên zêdetir bin, ew mewzuyekê di ye. Eger statûqo ev be, vê gavê me tû mişkîlatekî nî ye. Ya dî jî ez mewzuyek bo cenabê te behs bikim: di heqîqetê da heq nayêt dayin, kes heqê te nade, lazime wekî kurd tu heqê xo bistîni û heta vê gavê ew tiştên bo kurdan hatiye kirin me stendîye kesî bo me nekiriye. Federaliyeta Kurdistanê bi xwîna hezaran şehîdan hatiye stendin, bi zehmeta hezaran pêşmergan û xwîdanrijîna bi hezaran malbatên enfalan û milête kurd ê derbeder e. Federaliyeta Kurdistanê heqê miletê kurd ê stendî-

ye. Bi xebata dîrokî ya deh salan me stendiye. Ji ber vê yekê em amade nîn in ji rojan rojekî ew heqê ku me bi xwîna xo stendiye, careka dî yekî bê ji me gavekî paşavêtinê bixwaze. Me kurdan hinde sale şer kirin bo çi? Bo stendina heqê xo.

Vê gavê siyaseta me ligel siyaseta dewletên pêşkevî; dewletên Awrupayî û Amerîkayê hevdu vedigirêt, me mişkule digel wan nîn e. Em doza hiquqê miletê xo dikin çi li ser esasê demokrati bî, çi li ser esasê referandomê bî. Vê gavê federaliyeta Kurdistanê statûqo ye. Eger dewletên Awrupayê vê dixwazin û piştigiriya miletê kurd dikin, eve berjewendiya miletê kurd e. Û eger doza referandom û prensîbên demokrasiyê dikin ev jî berjewendiya miletê kurd e. Amerîka jî heta nûha wekî dostekê piştevanê miletê kurd bûye, tişteki dijî me nekirîye ku hiquqê miletê kurd neyê parastin.

Pirs: *Di dema şerê Iraqê da kurdan di nav rêza hêzên hevpeyman da ci girtin. Wisa diyar dibe ku ew peywendî evro jî berdewam in. Gelo lênêrîn û xweragirtina hêzên hevpeyman li ser mesela Kerkûkê çi ye? Hûn bi taybetî li ser Kerkûkê gotin û xweragirtina Pol Hardî çawa şirove dikin?*

Bersiv: Pol Harbî temsîla hêzên hevpeyman nake. Pol Harbî şexsek bû û ew gotinên wî jî raya wî ya şexsî bûn. Em jî dibêjin Pol Harbî zêdeyê xo çû. Ne Kurdistan milkê wî ye û ne jî Kerkûk bajarê wî ye, ku qerar bide Kerkûk bajarekê Kurdistanê ye yan nî

ye. Mirovekî bi xo hin gotina kir û çû. Pol Harbî wicûd nemaye, ne li siyaseta Iraqê ne li siyaseta Kurdistanê û ne jî li Kerkûkê. Mewzuyekî esasî nîye ku raya Pol Hardî çi bû yan çi nebû. Tiştê resmî yê nik me, ew îtifaqa ku hêzên hevpeymanan ligel me îmza kiriye. Û ew îtifaqa Hikumeta Katî (demkî) û îdara miweqet ku ligel me îmza kirî esas e. Şerha wezhê Kerkûkê, ew sûneta berê nûha ku min bo cenabê te şerh kirî, em mitefîqin liser wê. Bi axaftinê çênabe. Çawa çêbe dê bêjin Kerkûk Kurdistan nî ye, em jî dê bêjin Kerkûk Kurdistan e, ew bivêt nevêt Kerkûk Kurdistan e. Eger dixwazî çareserîya vê wezhê bête kirin, em dê îsbat bikeyn. Mewzu ne tehdâ ye, mewzuh heqîqet e, heqîqeta Kerkûkê Kurdistan e û em îsbat jî dikeyn; mentiqî bîtin yan qanunî bîtin bi her newhekî em amadene îsbat bikeyn. Li ser wê îtifaqê hemû razî bûne, hem hêzên Iraqî û hem jî hêzên hevpeymanan. Bi vê awayê be em razî ne. Çunkî em mûtekîdîn, netîceyê nîhayî yê ekseryeta miletê bajarê Kerkûkê bigiştî kurd in û biryara miletê kurd bo paşeroja Kerkûkê ew e ku Kerkûk parçekî Kurdistan e. Pol Harbî bivêt nevêt ev e.

Pirs: *Cenabê we jî teqdir dike ku mesela kurdan ne tenê Kurdistana Başûr e, mesela kurdan li Îran, Suryê û Tirkîyê jî heye. Bi giştî lênêrîna we ya li ser parçeyê dî yên Kurdistanê çi ye?*

Bersiv: Wekî serkirdayetiya PDK heta evro siyaseta me zor zelal û aşkira bûye, her gavê me piştigiriya hiquqê miletê kurd yê her parçeyê Kurdistanê

û li her cîyekê dinyayê kiriye. Divê em wekî kurd bizanin ku berjewendiya mîletê me di çî da ye, yan çawan em dê pêşve biçin. Em li dû atîfan nekevin, yanî larîkirin û atîfe daîma kurd tûşî mişkîlan kiriye, tarîxen jî ev hatîye dîtîn. Lazim e em gavên xo bi aqilane bavêjin. Û em dibêjin lazime xebata mîletê kurd hevçerx bît, xebata mîletê kurd xebateke pêşkewtû bît, li ser esasê prensîbê demokrasî bît û ji her tiştekî xeşo û mişkîlan bînê der. Mîletê kurd mîletekî mezlum û xedîr lê hatîye kirinê, zîlm lê hatîye kirnê. Bo hindê ku zîlm û xedra xo bîne cî, lazime kurd sûretê xo yê wazîh û sûretê xo yê kurdayetîya resen û li ser esasên prensîbên demokrasîyê xebatê bikin. Xebata mîletê kurd lazime xebatekî rast bît, lazime xebateke dirûst bît û hevçerx bît.

Pîrs: *Di encamê da, bi minasebeta vê hevpeyvînê û bi rêya kovara me hûn dixwazin bo kurdên Kuýrdistana Bakur çî mesajek birê kin?*

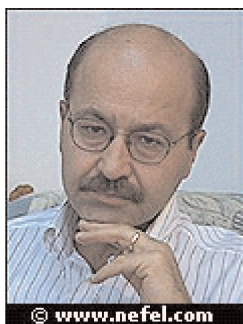
Bersîv: Ez zor zor memnun im ku weka çavpêkevtinê cenabê te vê derfetê dan min. Silav û rêz û hûrmetê me bo hemû birayêt me, hemû hevalên me yên Kurdistanê Bakur dikim. Ew birayên me ne, dilê me ne. Dilê me bi wan ra ye. Em hêvîdar in zehmeta hingu bigehîne encam û daxwazên xo. Serkevtinê bo wan daxwaz dikim. Zor spasiya cenabê we jî dikim.

Em jî ji bo cenabê we zor spas dikin.

22.08.2004

Kerkûk Beşeka ji Kurdistanê Parçenebar e

Berhem Salih

Berhem Salih

Kurdistanê parçenebar e û rejîma Iraqê, nemaze rejîma Sedam Hisênî, bi salan kar kir ko sîmayê wê yê neteweyî yê kurd biguhore. Bi siyaseta erebkirina Kerkûkê rejîmê kurd, tirkmen û aşûrî ji Kerkûkê derxistin. Lewra jî daxwaziyeke serekî ya xelkê Kurdistanê, tevgera neteweyî ya Kurdistanê û hikûmeta herêma Kurdistanê di qanûna bingehî ya miweqet de ew bû ko ev neheqiya li Kerkûkê hatî kirin bête serastkirin û Kerkûk vegere ser rewşa

A r i f
Zêrevan: - *Kek Berhem tu bawer dikî ko rojekê ji rojan Kerkûk vegere ser herêma Kurdistanê?*

B e r h e m
Salih: - Kerkûk beşeka ji

xwe ya xwezayî ya berê ko beşek e ji Kurdistanê.

Herçend heta niho ew nehatibe pêkanîn jî me li gor qanûna bingehî ya miweqet programek ji bo vegerandina derxistiyan û derxistina nûaniyan, yanî erebên bi rêya erebkirinê hatine, destnîşan kiriye. Yanî bi rêya proseseka qanûnî ya iraqî û heger me li hev nekir bi rêya Neteweyên Yekbûyî û bi pirsê ji xelkê resenê Kerkûkê paşeroja Kerkûkê dê bête çareserkirin. Lewra jî divêt armanc û xebata me hemî ew be ko em armanca tarîxî ya xelkê Kurdistanê û xelkê Kerkûkê bînin cih.

Arif Zêrevan: - *Programeka hikûmeta we ya taybet ji bo nehiştina şonwarên erebkirinê heye?*

Berhem Salih: - Em digel hinek aliyên ko li Kerkûkê bi xwe ne hevkariyê dikin û arîkariya mişextî û

derxistiyên Kerkûkê dikin da bikarin vegehin ser malên xwe. Bi hevkarîya emêrîkiyan programeka di ya me ji bo bicihkirina armancên me heye. Ez naxwazim behsa hûrahiyên kar û xebatê me bikim. Tenê dibêjim şona ko em gotinên mezin û biriqdar li ser Kerkûkê bibêjin baştir e ko em bi îmkânên xwe yên hikûmî û siyasî kar û xebateka pratîk ji bo Kerkûkê bikin.

Arif Zêrevan: - *Ma ereb, çi şî û çî sinî, dê qebûl bikin ko Kerkûk bi rêyeka aştiyane û bi referandumekê vegere ser herêma Kurdistanê?*

Berhem Salih: - Ez rastiye ji te re bibêjim, vegehandina Kerkûkê bi ser herêma Kurdistanê ve ne bi dilê wan e. Ez nabêjim hemî, lê belê piraniya ereban dixwazin ko realîteya erebkirina Kerkûkê wekî xwe bimîne û Kerkûk venegere ser Kurdistanê. Dewleta Iraqê tûşî serûbinbûnekê bûye û têkçûnêka mezin di wê dewletê de çêbûye û ji ber hindê jî bi hêviya me û karê me ve maye ka em çiqasî dikarin ji bo vegehandina Kerkûkê bixebitin.

Arif Zêrevan: - *Heger her du hikûmetên Kurdistanê nebin yek hon dê bikarin prosesa vegehandina Kerkûkê bi serfirazî bi rê ve bibin?*

Berhem Salih: - Bi rastî duhikûmetî ji bo meseleya neteweyî ya kurdî, bo meseleya pašeroja Kurdistanê û bi taybetî jî bo meseleya Kerkûkê karekê pir û pir xerab e. Yek ji sebebên herî esasî yê yekkirina herdu hikûmetan çare-serkirina rewşa Kerkûkê ye.

Arif Zêrevan: - *Herdu hikûmetên Kurdistanê dê kengê bibin yek?*

Berhem Salih: - Diviya hê ji mêm ve berî ko şerê hevpeymanan li dijî Iraqê dest pê bike bibûna yek. Heger em bi xwe re rast bin û guhê xwe bidin daxwaziye gelê Kurdistanê diviya her ji serî ve ev duhikûmetî çenebûya lê belê mixabin niho ev realîteyek e û heye. Ev realîte realîteyeka nerewa ye û li dijî berjewendiyên xelkê Kurdistanê ye.

Arif Zêrevan: - *Pişti karesata yekê sibatê xelkê kurd pîr zorî li we kir da hon herdu hikûmetên xwe bikin yek û we nekir. Divêt xelk çî ji we bike heta ko hon bibin yek?*

Berhem Salih: - Willehî heq nîn e ko xelk wiha ji me re qebûl bike. Terorîstên dijminên mîletê kurd me hemiyan wekî hev dihesibînin. Em wekî Yekîtiyê û Partî, em çûn Bexdayê û me xwest ko ew îtirafê bi yek hikûmetê û bi yek herêma Kurdistanê û yek Parlamentoya Kurdistanê û yek dezgeha dadwerî ya Kurdistanê bikin. Me ji bo vê yekîtiyê gelekê şer kir û ne bi dilê ereban jî bû ko em vê yekîtiyê dixwazin lê belê cardî jî qebûl kirin û îtiraf bi Kurdistanê wekî herêmeka yekgirtî kirin. Emêrîkiyan, ereban û hemî aliyên di ev mesele qebûl kiriye. Vêca ji me re heyf e û eyb e ko serkirdayetiya kurdî bi xwe wê realîteya yekîtiya herêma Kurdistanê qebûl neke. Ez dibêjim heyf e û bi rastî û bi rastî jî eyb e.

Arif Zêrevan: - *Tu behsa heyfbûnê û eybbûnê dikî. Tu bi xwe serokwezîrê yek ji van herdu hikûmetan î. Ma ev eyb ya te bi xwe ye jî?*

Berhem Salih: - Ev eyba me hemiyan e û ti kes ji me jê ne berî ye. Lê belê ev gotinên ko ez dibêjim ez ji dilê xwe dibêjim. Bêguman hemî kesên siyasî jî dibêjin ew tiştên ko ew dibêjin ji dilê xwe dibêjin. Divêt ez vê jî bibêjim ko hem li aliyê me û hem li aliyê Partiyê kesên ko cidî ji bo yekkirina herdu hikûmetan kar dikin hene. Divêt em xebata xwe berdewam bikin û ez hêvî dikim ko helwêsta min ne rêgir be ji bo yekkirina herdu hikûmetan.

Arif Zêrevan: - *Niqteyên esasî yên ko hon li ser li hev nakin çi ne?*

Berhem Salih: - Ez naxwazim behsê bikim. Berê jî ji min hatiye pirsîn û min gotiye ez behsa cidahiyên me nakim ji ber heger ez behsê bikim ez ditirsim ko em ji hev dûrtir bikevin. Îro roja nêzîkbûnê ye û divêt em berî 30-ê meha şeşê hikûmetên xwe bikin yek ji ber hingê dewleta Iraqê ya serbixwe ava dibe. Xelk hemî bi agah û hişyar e û dizane bo çi em nabin yek.

Arif Zêrevan: - *Qenaeteka belav di nêv xelkê de ew e ko herdu hikûmetan, her yekê bûtçeyeka xwe ya cida û pareyên xwe yên cida hene û hon her yekê bi kêrî xwe tên û pêwistiya we bi hev û yekkirina herdu hikûmetan nîn e?*

Berhem Salih: - Ev rewş rewşeka

miweqet e. Heger em wekî hikûmeteka yekgirtî neçin Bexdayê em nikarin parastinê li berjewendiyên iqtisadî yên Kurdistanê jî bikin. Ez naxwazim behsa hûrahiyan bikim, xelkê ba - weriyeka xwe heye û rêza min ji ray û baweriya wan re heye û minaqeşeya wê rayê jî nakim. Lê belê tenê dikarim wê bibêjim ko em li vê derê bûtçeya xwe aşkera dikin û diyar e ka em çi werdigirin û çi karî dikin.

Arif Zêrevan: - *Bûtçeya hikûmeta we ya Silêmaniyê ya salan e çend e?*

Berhem Salih: - Hemî salan ne wekî hev e. Niho bûtçeya me ne pir diyar e ji ber em ji çend cihan pareyan werdigirin û ew jî hertim têt guhortin. Em ji CPA, ji fonda pêşxistina Iraqê û ji pereyên arîkariya nêvneteweyî pişkekê distînin. Rojane bûtçeya me têt guhortin.

Arif Zêrevan: - *Tu wekî serokwezîr dizanî ka niho çiqas pare di destê te de heye ko tu pê kar bikî?*

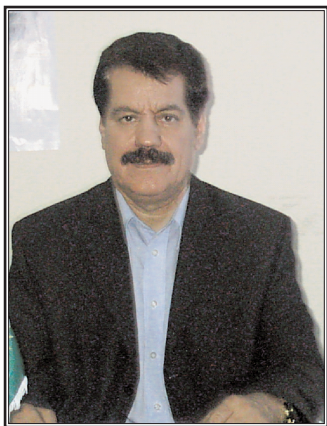
Berhem Salih: - Belê dizanim. Bo îsal 256 milyon dolar me êxistiye pro-jeyan. Lê belê 350 milyon dolarê dî jî ji pareyên kevin yên bi rêya Neteweyên Yekgirtî (ji programa petrol bo xwarinê) bo me hatiye. Ji bilî van jî bûtçeya meaş û teqawid û karên wisa heye û pareyê wê jî ji Bexdayê têt.

Arif Zêrevan: - *Pir spas ezbenî.*

Berhem Salih: - Spas bo te jî.

Eger Her Axek, Her Neteweyek Xudanê Wê Hebe, Mafê Wê Nayête Wendakirin

Dr. Kemal KERKÛKÎ

Dr. Kemal KERKÛKÎ
(Endamê Komîteya Navendî ya PDK
û endamê meclîsa Kerkûkê)

Pirs: *Berêz Kemal KERKÛKÎ, em dizanin ku Kerkûk bajarekî qedîm e û ji Hurriyan vir de Kurd li vê mintiqeyê dijîn, wek endamê meclîsa rêvebirina Kerkûkê û komîta navendî ya PDK, hûn dikarin ji mêj ve heta îro bikurtî û bigîştî basa Kerkûkê bikin?*

Bersîv: Belê rast e, Kerkûk bajarekî qedîm e Kurdistanê ye, îro jî ew şopa ku di nav pêvajoya dîrokî da kurdan li Kerkûkê hiştiye, bi her awayê xo diyar e û şahidê Kurdistanîyetîya Kerkûkê ye. Di tarîxê da gelek basê vê mintiqê û vî bajarî tête kirin, hîç kesekî negotîye ev bajarekî kurdî nî ye, yanî Kurdistanî nî ye.

Di tarîxê da, di gelek kevin da pirî caran serjimêr çêbûye, her carê nifusa kurdan zêdetir derketiye.

Wextê ku Împeratorîya Osmanî li mintiqê bû, deshelatê mezin ew bûne û di çavkanîyên nivîskarên wan da basê kerkûkê dikin; di *Kamus-ül Alam* da (pirtûka Şemseddîn Samî) dibêje: "Kerkûk di nav wîlayetên Kurdistanê da ye".

Ji xeynê wî serjimêr hene ku dibêjin 69% nifusa bajarê Kerkûkê kurd e. Eva yek. Her çend hikumetên Iraqî hatine, ji damezirandina dewleta Iraqê heta evro serjimêrên ku hatine çekirin, hemû dibêjin pirraniyê nifusa bajarê Kerkûkê kurd e. Serjimêrên ku di salên

1937, 1947, 1957 da li bajarê Kerkûkê çêbûne, nifusa kurdan ji hemû neteweyên din zêdetir derketiye.

Paşan rejîm û hikumeta Beasî lijneyek çêkirin û serpereştîya wê lijneyê li jêr çavdêriya Sedem Huseyn bûye. Sedem Huseyn bi xo serpereştîya wê lijneyê kirîye. Dibêje lazim e em kurdan li Kerkûkê kêmbikin. Û dibêje lazime li Kerkûkê hejmara kurdan bibe 20%-î û bo vê divê qewmîyet bête gorîn, yanî kurd li ser ereban bêtin nûsîn, turkmen liser ereban bêtin nûsîn. Bi berdewamî dibêje ew nûsîn ew nîye ew ên ku rewşa wan baş e bi dilê xo bigorin, ev qerarekî siyasî ye, divê nîs-betê nifusa kurd bête jêr 20%-î.

Lê mixabin nikarî evê bike. Tehrîb kir, enfal kir, kîmyabaran kir lê kurd her pirranî ye li bajarê Kerkûkê. Ez dikarim hinek belge bidime te ku di hemû wextê hikumetên Iraqî da kurd li vî bajarî ekseriyet bûne.

Ya sisê, eger tev Kurdistanê bigerî, tê bibînî ku ji layê topografîya ve mintiqe yek e. Sinorê Kurdistan ji çîyayê Hemrîn biçî xwarû ferq e, jêr wî sehra ye.

Çiwar, li zemanê Împeratoriya Osmanî Kerkûk di nav wîlayetê Musil da bû. Heta hinek şehrezayên tirkî yên nûka jî basê wîlayetê Musil dikin, dibêjin Kerkûk parçeyekê mûhîm e wîlayetê Musil bû. Li vî bajarî qewmê tirkmen û ereb jî hebûne, kildanî û asûrî jî hebûne bes eqliyet bûne û hîç wextekê jî kurd hewl nade ku wan bêheq bike, em dixwazin heqê wan jî hebe û wekû însanek li nav axa Kurdistanê biserberzî bîjin. Divê hemû mafê wan hebe; mafê rojnamenûsî ya wan hebe, mafê xwendina bizimanê

zîkmakî hebe, biazadî bîr bikine, zilm li wan neyête kirin. Bes hîç wextêk em amade nîn in bêjin Kerkûk ne Kurdistan e.

Pirs: *Dîyar e îro bala hemû kurdên dinyayê û kurdên çar parçeyên Kurdistanê li ser Kerkûkê ye. Herweha qasê ku Kerkûk di rojeva hemû dewletên herêma da ye, ewqas jî di rojeva dewletên rojavayî -YA(Yekîtiya Awrupa)-DYA(Dewletên Yekbûyî yên Amerîka)- da ye. Bi raya cenabê we, mesela Kerkûkê çima ewqas di rojeva dewletên Rojavayî û Rohelati da cî digre? Girîngiya Kerkûkê çî ye?*

Bersîv: Girîngiya Kerkûkê gelek e, yek û du nî ye. Yek jê, mintiqeyek stratejîk e mezin e bo Rohelatanavîn. Ji alîyê çavkanî- yên jêrax(binerd) û serzemîn(sererd) ve zor dewlemend e: serwetê çandînî zor baş e, ava wî zêde ye, hewayê wî baş û pakij e, serzemînê wî pirr bixêr e. Jêraxê wî: kanzayê wî pirr zêde ne; neft û her cûre madden têda heye. Yanî Kerkûk yek ji dewlemendtirîn bajarê serzemînê ye, bo vê yekê hemû wext ewên li mintiqê biqewet bûne, çavê wan li dewlemendîya Kerkûkê bûye, ku jê îstîfade bikin.

Ji alîyê eskerî ve jî mintiqeyek eskerî ye serbazî ye. Herêmek wesa ye ku ji Tirkîyeyê pirr nîzîk e, ji Îranê pirr nîzîk e, ji xwarûyê Iraqê pirr nîzîk e. Lewra Kerkûk bo kontrolkirina herêma cîyekî eskerî ye stratejîk e.

Heta êsta jî kurd bêxudan bûye, li mintiqeyê dostekê wî yê heqîqî nebûye. Ne Xerb dostê kurd bûye û ne

jî Şerq dostê wî bûye. Tenya mîlet û ew partiyên ku yek li dû yekê hatiye çêkirin, pêşmerge û sîlehê xo û şoreş, wekî di hîç kesekî bi heqîqet ligel evê mîletê nebûye. Ji ber vê her kesî xwestiye ev mintiqe ji destê xudanê wî bistîne û bêje ê min e.

Mesela Beasîyan bi zor, bi dîktatorî, bi siyasetekî dagirkerî dixwest bêje ev axe, axa ereb e û ev mîletê li ser vê axê jî ne kurd in, ew qewmekî di ye. Bes neşîyan, spas bo mîletê kurd ku xebata xo kir û nehêla.

Li dawiya Cengê Cîhanî yê Yekemîn zulim li mîletê kurd hate kirin bo menfetê xelkekî din.

Pirs: *Hûn dibêjin Kerkûk bi awayekî plankirî hatiye erebkirin, heta nûha di derbarê vê yekê da we serlêdanekî fermî bo sazîyên navnetewî (herwekî Yekîtîya Mîletan û sazîyên di) kiriye gelo?*

Bersîv: Li ser tehrîba Kerkûkê yanî erebandina Kerkûkê ji roja destpêkê heta îro mîletê kurd, bi taybetî jî PDK û hîzbên di yên Kurdistana Başûr dengê xo bo hemû dinyayê biriye. Bi pirtûkên xo, bi şikayetên xo, bi nûsînên xo, bi îlamê xo, bi mufewezadê ligel rejîmê Iraq. Îro wek PDK hemû hewildana me ji holê rakirin û helweşandina hemû tesîrên siyaseta tehrîbê ye. Ji ber vê, erebên hawêrde ku bi minasebetê siyaseta erebkirî hanîne Kurdistanê lazime vegezin ciyê xo. Bo vê mebestê ligel Amerîka, ligel Îngiliz, ligel her dewletê ku peywendiya me bi wan ra heye, em li ser vê meselê gelek sekinîn.

Êsta jî gelek pîlan hene, ku erebên tehrîbê li vira bimînin em qet qebûl

nakin. Wexta ew hatin gelek zilim li kurdan kirin: yek, malê kurdan bi zor zêft dikirin; du, zarokên kurdan kuştin û tehdâ li pîrekên kurdan kirin; sisê, axa Kurdistanê bigîştî tehrîb kirin û bitaybet jî Kerkûk, Sencar, Zemmar, Musil, Xaneqîn û wd. Bes em naxwazin wek wan şovenî bikin û dîktator bin, zalim bin, biçin zarok û pîrekên wan bikujin. Em dibêjin lazime ew erebên tehrîbê vegezin biçin. Em naxwazin zarokên wan bavêjin ser cadan, pîrekên wan enfal bikin û bikujin. Em dibêjin divê hevkarî bo erebên aware bête kirin da ku ji nav sînoren Kurdistanê derkevin. Heqê wan nî ye erebê tehrîb li ser zemînê Kurdistanê bijîn. Eger em eqabê wan bikin, divê ji wan her yekî deh caran bêne îdamkirin.

Pirs: *Em dizanin siyaseta û pîlana Enfalê bo hemû Kurdistanê bû, bi taybetî di çarçova Enfalê da li Kerkûkê çî hatiye kirin?*

Bersîv: Enfal li bajarê Kerkûkê gelek bi tundî pêk hatiye; zarokên wan, piçûkên wan, pîrê wan, pîrekên wan hatine destgîr kirin û birin. Pirraniya wan, çal kolîn bi zindî xistin bin axê û qismekê wan jî gulebaran kirin. Li vê mintiqê gelek zarokên enfalkirî hene ku heta nûha em nizanin li kîjan qebristanê ne. Heta nûha 167 qebristanên enfalkirîyan hatine dîtin û gelek ji wan jî wenda ne, em nizanin li ku ne. Ew ên mayî her gav li du wan in, da ku em bizanin zaroyên me, xuşkên me, birayên me li kîjan bajarî hatine veşartin bi destê rejîma dîktator. Armanca van hemû kirinan ew bû ku

kurd li vê mintiqê nemînin, ereb bînin li vira bicî bikin û navê Kurdistanê jî bigorînin.

Pîlanê dijmin ew bû kurd hindek bikujin, hindek jî tirsan birevin û biçin, hindek jî biderxînin. Pîlanê dijmin gelek giran bû. Li sala 1963, di yek roj da 2000 xanî li nav bajarê Kerkûkê li taxa Şorçeyê bi boldozeran bi erdê ve yek kirin. Wan bi pêxwasî siwarê seyareyan kirin û şandin berve Îran û cîyên din. Pîlan ew bû ku kurdan ji axa wan biqetînin û pişt re bêjin ev axa Iraqê ye, axa areban e.

Pîrs: *Her wekî cenabê we jî di destpêkê da diyar kir; nivîskar û gerokê tirk Şemseddîn Samî di pirtûka xwe ya bi navê "Qamus-ûl Alam" da dibêje: "Nifûsa Kerkûkê ji çaran sisê kurd e, ji çaran yek jî ew ên dî ne". Îro diya re ku hinek dixwazin hebûna tirkman, ereb û milletên din li Kerkûkê wek pîrsgirêkek netewî ya girîft pêşkêş bikin. Gelo mesela turkmen, ereb û ya milletên din li Kerkûkê dê çawa çareser be?*

Bersîv: Bi rastî li Kerkûkê pîrsgirêka turkmenan nî ye. Eve bi destê dijminên mintiqê tête peydakirin. Eleqa me gelek ligel turkmanan xoş e. Turkmenê paqij hene, welatparêz in û li vira kar dikin. Bes li nav turkmenan hindek aletên destê derve hene, bikirê girtiyê welatekî dî ne. Ew dixwazin bo Kurdistanê probleman çêbikin.

Berê mûdetek heyetêk Tirkîya li vira bû û basê turkmenan kirin, min gote wan: "Turkmen ne tirkî ne, ewan Iraqî ne, eger problemên me hebin em ligel hevdu weku du millet dişên prob-

lemên xo çareser bikin". Bes bi kirê-girtiyên hêzên derve problem çareser nabin. Vêga weku Cepheyê Turkmenî. Sîyaseta Cepheyê Turkmenî pîr çewt e, ne dirust e û ne li berjewendîya milletê turkmen da ye. Mîsal çend roj berê me li meclîsa Kerkûkê da basê hiquqê însanî kir û me xwest komîtekî li Kerkûkê bête çêkirin û parastina mafê mirovî bike, mixabin Cepheyê Turkmenî dijî wî derket. Îca bizanin ku Cepheyê Turkmenî amade nî ye li Kerkûkê komîteyekî mafê mirov bête çêkirin. Çima? Çünke bes dixwaze problem bo kurd çêbe. Me xwest komîteyek bête çêkirin ku piştevanî li mafê ziman; bi kurdî, bi turkmenî, bi erebî û bi sûryanî bête çêkirin. Ewan dijî wî jî sekinîn. Cepheyê Turkmenî dijîtiya perwerdeyî ya bi zimanê turkmenî dikin, ew dixwazin erebî bête xwendin.

Çima?

Naxwazin, çünke ev sîyaseta derveyê sînor e, yanî ne yê nava wan e. Ev jî ne ligor berjewendiyên turkmena ye. Pîrranîya turkmenan jî ne ligel Cepheyê Turkmenî ye.

Ew ên ku dibêjin turkmen, turkmen! Eve ne rast e, ev virr e. Li Kerkûkê turkmen hene, lêbelê pîrranî kurd e, turkmen eqliyet e (kêm e). Me kurdan her wext heqê turkmenan parastiye. Di wexta Barzanîyê nemir da, li salên 1970-an wextê hukmê zatî ligel hikumeta Bexda hate îmzekirin, wê wextê me xwest hiquqê roşinbîrî bo turkmenan jî bête dayîn. Bo vê yekê çend roj munaqeşe çêbû, Barzanî îsrar kir got na, lazim e mafê roşinbîrî yê turkmenan jî hebe.

Peywendiya me bi çend partî û rê - xistinên turkmenî ra pirr xos e, em hevalên hev in. Em alîkarî û piştvanîya wan jî dikin, dixwazin mafê wan jî hebêt. Em kurd li Kurdistanê pirrani(ekseriyet) in, em dibêjin bawerîya me bi demokratiyê heye, em dibêjin eqleyetên li vira hebin weku tirkmen, ermen, kildanî û asûrî em dixwazin serbest bin, azad bin û îhtiramê li hev bigrin. Bes pirsgrêka mezin ev e, siyasetek ji dervayê sînor bi navê turkmen problem bo Kurdistanê çêbikin, ev nayête qebûlkin.

Pirs: *Em dizanin ku bala hemû dewletên herêma li ser Kerkûkê ye û bêtir jî yê Tirkîyê; bi egera parastina mafê turkmen û mafê desthelatîya dîrokî (ya dema Osmanîyan) ya li ser wîlayetê Musil -ku wê demê Kerkûk jî di nav sînorên wîlayetê Musil da bû- li ser Kerkûk û nefta wê, ne rasterast be jî heq îdîa dike. Em dizanin ku di Kanûna 1926-ê da, di navbera Brîtanya û Tirkîyeyê da peymanekê hatibû îmzekirin, ligor wê peymanê Tirkîye dev ji hemû îdiayên xwe yê li ser Musilê berdide. Îro hûn van îdiayên Tirkîyê çawa şîrove dikin, çawa têdige-hin?*

Bersîv: Du-sê sebeb hene ku Tirkîye li ser turkmen û Kerkûkê problem çêbike. Yek, Tirkîye xewnek dibîne, li xiyal dijît. Hindek ji siyasemedarên wan nexweş û ne sax in, dixwazin împêratoriya Osmanî bi şiklekî nû çêbikin. Ewan dixwazin li Rojhelatanavîn texîrat çêbe, ew wesa bîr pê dikin dibêjin belku piçek Tirkîye

mezin bikin, biguhere.

Ya duyem, li nav dewleta Tirkîyê problemên wan bi xos hene; problemên îqtisadî, siyasî û mûşkulêyên din hene. Problemên di navbera esker û siyasîyan da hene. Her wextê ku ew mûşkul zêde dibin, mihewele dikin û mûşkulên xos diênin derve. Basê Kerkûkê dikin, basê turkmenan dikin, basê wîlayetê Musil dikin bo problemên hindir kêmbin yan jî serê wan bête girtin. Û her wextê ku şer hebe, problem hebe esker jê fayde dibînit, bo wê naxwazin li nav Tirkîyê aramî hebe.

Problemên netewî jî hene, ji wê alî ve jî tîrsa wan heye ku dewletek federal û demokrat li Kurdistanê çêbe û di nav wê federalîyê da her neteweyek bijît azad bin; bi axaftina xos azad be, bi siyaseta xos azad be, bi dinê xos azad be, rojnameyê wê azad be, televîzyona wê azad be û wd. li mîniqê her tişt azad be... Ew naxwazin ew neqlê layekî dî be.

Eve ye, tîrsa wan heye. Em dibêjin wan, şaş in. Wextê kesek tîrsa wî jî azadî, demokrasî û serbestî hebê, bizanin ku ew şaş e(xelet e). Siyaseta me ev e, em dibêjin her dewleta ku mafê her neteweyek têda hebe, azad be, ew dewlet dê xurt be. Êsta Iraqek Federal çêbe dê pirr xurt be.

Eger siyaseta weku berê, weku wexta Sedam ji aliyê malbatekê ve bête dirustkirin û ewên dî hemû teswiye bin, eve çend xurt bê, piştî weku Sedam tete pêşîya wan. Eger dixwazin bi zorê sîlehê xos xurt bikin dawîya wan weku Sedam Husên dibe; sîlehên wî pirr hebûn êsta em dibînin zarokên kurd li ser tank û teyareyên wan dileyzin, parçeyên wan tînin bazarê difiroşin.

Yanî fikrekê bi zorê sîlehê nikare dewam bike.

Pirs: *Dema mirov li siyaseta navnetewî temaşe dike, diyar e ku mesele ne tenê dewletên hawîrdor in, berê deh-panzdeh rojan di rojnamekê Tirkîyê da demeca rêvebirekî almanî hebû û digot "Kurdistanek Federal a bi Kerkûk, li Rojhelatanavîn da dê bibe Îsraîlek duyemîn", her weha ev fikir û raya dewletên herêmi ye jî. Bi raya we mebesta vê demeca rêvebirê almanî çi ye? Hun bitaybetî li ser mesela Kerkûkê û bigiştî jî li ser mesela Rojhelata navîn ferqa siyaseta YA (Yekîtiya Awrupa) û DYA (Dewletên Yekîtiya Amerîka) çawa şirove dikin?*

Bersiv: Min bi xo ew demec nexwendîye û ez nizanîm. Bes îro li Kurdistanê Başûr xudanê ev axê heye, mîletê Kurd li vîra bi xebat û xwîna xo, bi siyaseta siyasatmedarên kurd me dikarî federalî li Kurdistanê çêbikin. Xudanê ev federalî nûka jî amade ye bi siyaseteke bi hêmin û bîaqilane vê federaliya Kurdistanê biparêzin. Eger her axek, her neteweyek xudanê wî hebe, mafê wê nayête wendakirin.

Ez dizanîm êsta siyasetê DYA, Îngilîz û Awrupa hemû li Iraqê ne. Çünke Iraq di wezhê guhartinekê mezin da ye. Birojane giftûgoyên me hene. Îhtimale li ser mintiqê pîlanên DYA hebe, yê Îngilîz hebe, yê Fransîz û Alman hebe, yê Rus hebe, yê Çîn hebe, ... Bes hiç kesêk neşet bi sersê xo siyasetê mintiqê diyar bike, eger ku xudanê wê hebêt.

Em kurd li Kurdistanê kar dikin,

siyaseta me ya nîzik heye û siyaseta me ya dûr heye. Sîyaseta me ya îro ev e: Kerkûk jî di nav da, di nav sînorên Iraqa Federal da bo Kurdistanê Federalî. Bê Kerkûk mimkun nîye em qebûl bikin.

Siyaseta dûr çi ye?

Sîyaseta dûr belî ye çi ye? Em dibêjin, em kurd îro jî ber rewşa navnetewî û herêmi (îqlîmî) û navxoyî dikarin federalî bidest bînin û bû diwazde sal li qismekê Kurdistanê Federalî hebû. Ême bi nav federalî bû bes weku dewleteke serbixwe bû. Me şîyan îdareya wezhê Kurdistanê bikin.

Piştî ruxîna rejîma Sedam mintiqe hemû azad bû, me îlanê serbixoyî nekir. Çünke rewşa mintiqê zor pêşîde (miweqet) bû. Me xwest ev federalî berdewam bike û ev mintiqeyên taze azadbûyî jî bixêne ser herêma hikûmeta Kurdistanê. Heta nûha mişkile heye, ev problem çareser nebûye. Vê gavê rewşa başûrê Iraqê jî diyar e. Eger aliyê ereb federalîzmê qebûl bike û tehamil pê bike, em amadene, ehlen we sehlen. Na, eger qebûl nekin, ev car rêkî di heye, bo pêngavekî pîroztir heqê mîletê me heye.

Pirs: *Baş e, Pol Harbî di meclîsa rêvebirina Kerkûkê da gote: em Kerkûkê wek bajarekî Kurdistanê nabînin û nafîkrin ku di nav sînorên Kurdistanê da bimîne. Ji ber vê endamên kurd nîzikê meh û nîvekê tevî civînên meclîsê nebûn, wî protesto kirin. Ew protestoya we bo çi bû û vêga çi guherîye hûn tevî civînan dibin?*

Bersîv: Bi raya min Pol Harbî mirovekî dîn bû, ne kamil bû, ne saxlem bû. Mîsal bi pêlavên xo av vedixwar. Resmê wî ligel min heye. Ez dikarim bidime cenabê te. Ev yek. Ya duyemîn, teşîr lê hatibû kirin. Ji bo vê yekê piştevaniya kevnebeasiyan û Cepheyê Turkmenî dikir. Ji sînorên qanûnî û îhtîramê mafê mirov derketibû. Em jî dijî wî sekinîn û me gote ev nayête qebûlîkirin.

Ne tenê em, her kesekî kurd Kerkûk bo wan xetek sor e. Di sîyaseta hemû kurdan da Kerkûk xetek sor e, mimkun nî ye Kerkûk ji Kurdistanê bête cûdakirin.

Pirs: Demek berê berêz Mam Celal hatibû Tirkîyeyê û di gotarek xwe digot "em dixwazin mesela Kerkûkê bi statuyekî taybet çareser bikin". Weku aliyê siyasî yê kurd û endamê rêvebirina meclîsa Kerkûkê, hûn vê gotara Mam Celal çawa şîrove dikin, bi vê gotarê di derbarê mesela Kerkûkê da dixwaze çi qest bike?

Bersîv: Ev pirsyar divê ji cenabê berêz Mam Celal bête pirsîn. Çûnke ew dizane mexsedê wî çi bû, ez nizanim. Bes ewê ez dizanim sîyaseta me yê kurd, sîyaseta PDK, sîyaseta hemû hîzbên Kurdistanî û hemû milletê kurd li nav Kurdistan yek e; Kerkûk dilê Kurdistan e û mirov jî bêdil neşê bijît. Eve heqîqetek e û em hîç deqîqeyek û ji ber hîç tiştekî amade nîn in Kerkûk ji Kurdistanê veqete.

Pirs: Baş e, di Yasa Katî ya Iraqa Federal da bendê li ser mesela Kerkûkê bi kurtî weha tîne ziman:

"Awareyên Kerkûkê dê vegerin û piştê jî dê serjimêrek giştî çêbe û li piştî wê jî dê referandomek ji bo diyarkirina qedera Kerkûkê bête çêkirin. Di vî referandomê da xelkê Kerkûkê îradeya xwe çawa diyar bike dê mesela Kerkûkê jî bi vê awayê çareser bibe". Serkirdayetiya kurd bi qebûlîkirina vê bendê, li ser mesela Kerkûkê xwe girê nedaye? Eger sibê roj referandom çêbû û pirranî nexwestin beşdarê Kurdistanê bibin, wê gavê dê çawa bibe? Ev bend nayête wata bazarîkirina Kurdistanîyetiya Kerkûkê?

Bersîv: Li vira tiştek heye, wextê ew qanun hate qebûlîkirin dibêje "la-zime erebên hawîrde (erebên tehrîbê) vegerin ew şûna jê hatine, hemû awareyên kurd vegerin Kerkûkê, ew qeza û nehiyeyên ku ji Kerkûkê hatine veqetandin [Pirdê(Altun Koprî), Çemçemal, Kifrî, Tellar, Dûz] divê cardin vegerînin ser Kerkûkê da". Wextê ew qeza û nehiye vegerînin ser Kerkûkê, wê demê her jimartinek çêbe nifusa Kerkûkê ji zêdetir 60% kurd dibe.

Pirs: Ev lénêrîna we çakbînî nî ye?

Bersîv: Na, weku em dibînin ji sedî sed kurd pirranî ye.

Ez tiştekî dî bêjim te, bawer bike yek kurd jî lê nemîne Kerkûk Kurdistan e. Kurd qebûl nakin. Çûnkî Kerkûk endamekî ji laşê Kurdistanê ye, parçeyek ji Kurdistanê ye, bi sînorên cografî û tarîxên ligel Kurdistan e. Rast e wextê ew qanun hate danan rewşekî taybet hebû. Nûnerên me jî dilniya

bûn, mutmeîn bûn ku dê miletê Kerkûk sedî sed ligel Kurdistanê be. Bo vê ew qebûl kirin. Weku cenabê te got, serjimêr çêbe û kurd piranî nebin dê rewşeke xerab çêbe.

Pirs: *Heta nûha ji bo vegerîna kurdên aware çi hatiye kirin, çiqas kurd vegeryan Kekûkê û çiqas ereb çûne ser cîyê xwe?*

Bersîv: Bi heqîqet ew SPI, sistemê wan ê çewt û xerab hebû. Ji ber wê vegerîna awareyên Kerkûkê dereng ket. Lê heftiya çûyî bihezaran xelkê Kerkûkê, ew ên derbeder bûbûn, hemû hatin ketin Kerkûkê. Sebrê wan xelas bûbû. Gotine em întizar bikin, li benda biryara mahkemê û dewletê bin, ewê şixulê me çênekit. Em diçine welatê xo û bajarê xo, em amade ne li bin çadirek jîyan bikin ne ku qesrêk bo me çêbikin. Ewên li Hewlêrê bûn, li Silêmanî bûn û li şûnekî dî bûn jiyana wan hindekan xoş bû û yê hinekan jî nexoş bû, bes hemû hatin. Êsta abûqatê me hatiye, mamostayê me hatiye, mihendîsê ma hatiye, dîktorê me hatiye. Hemû hatine. Mala xo di çadiran da bicî kirine, dibêjin em dixwazin li ser axa xo bin.

Pirs: *Ji bo piştgirîkirina wan biryarekê meclîsa Kerkûkê heye?*

Bersîv: Belê heye. Li meclîsa Kerkûkê hevdîtin çêbû, ji xeyrê çend kesên Cepheyê Turkmenî, hemû gotin bila awareyên kurd vegerin ser cîyê xo û me qerar pê da sendin. Heta mîşki-leyêk awareyên turkmenan jî hebû(du gundê wan; Beşîr û Yahcî) ku ereb têda

bicî kiribûn, me xwest ew jî vegerin ser cîyê xo, turkmen dijî wê derketin. Gotin xem nake bila ereb li wê gundî bimînin û bila turkmen aware bin. Li ser wê mîşkile çêbû û heta temsîlcî Cepheyê Turkmenî ji layê turkmenan ve hate kevirbarankirin.

Di dawîya vê hevpeyvînê da tiştê ku hûn wek gotina dawî bêjin çi ye?

Zor spas bo cenabê te. Em umîdwar in ev axaftinên me kirin, zor bi saxlemî û emanet bête ser pirtûkên we, qezeteyên we. Bidaxeve gelek roj-namevanê tirk rastî nabêjin, umîdê min ew e ku wesa nebêt.

Û umîdê min bo sercem kurd û hemû parçeyên Kurdistanê serbestî û azadî ye.

Umîdê min bo hemû însanêk bi-serbestî û azadî li welatê xo bi aşitî bijî û bi demokrasî piştewaniya hevûdu bikin.

Umîdê min ewe ye dewletên cîran destên xerabî nexêne nav problemên me. Iraq birîndar e, Kurdistan birîndar e. Dijmin gelek zîlm li kurd kiriye û li Kurdistanê kiriye. Kurd zîlm li kesek nake, naxwaze heqê kesekî dî ji dest bigre. Dixwaze weku însanek serbest li mala xo biserbestî bijî. Û em dawa ji hemû însanên azadîxwaz ên dinyayê dikin ku piştewanî li miletê kurd bikin.

Zor spas.

Spas bo cenabê te.

Yekemîn Dukomentê Derbarê Peyva "Tehrîb" di Sala 1929 de Bidest Dikeve

Ferîd Asesard

Ferîd Asesard
(Sernûserê kovara Senterê
Lêkolînên Stratejîk)

Pirs: Mamoste em dizanin ku Kerkûk bajarekî qedîm ê kurd e, Ji kerema xwe re hûn dikarin bikurtî basa dîroka Kerkûkê bikin?

Bersîv: Ez ne pisporê dîrokê me, ji ber wê zêde peywendiya min bi dîroka Kerkûkê re nîn e, ez ji layê siyasî ve basê Kerkûkê dikim. Gîrûgîrîftên me li Kerkûkê bi peydabûna petrolê (neftê) dest pê dike. Ji ber neftê hikumeta Iraqê bîr pê kirîye ku li Kerkûk sîyaseta tehrîbê (arebîkirinê) bide destpêkirin. Vê sîyasetê ji gelek kevn da li Iraqê dest pê kirîye. Hemû hikumetên Iraqê yek bi yek li gor rewşa xwe vê sîyasetê dane meşandine.

Yekemîn dukomentê derbarê peyva "tehrîb" di sala 1929 de bidest dikeve. Di kitêbake Dr. Kemal Mezher Ehmed da ji dukomentê tete baskirin; ku karmendekî Iraqê raportekî nûsiye bo serokê xo, dibêje "ji ber ku di bajarê Kerkûkê da hejmara me areban kême e, nikarin vî bajarî tehrîb bikin, bikin biareb." Ev yekem car bû ku peyva tehrîb(arebîkirin) di dukomentekî resmî yê areb da tete bikaranîn û di pêvajoya

piştî wê hemû hikumetan vê sîyasetê bikarhênan û ev peyv jî bû peyvek resmî li Iraq. Ta salên 2000 an, biryarek Sedam Husên derçû ku nema êdî peyva tehrîb bikar bînin û bi vê awayê peyva tehrîb(arebkirin) bikutayî hat. Yanî peyva tehrîb bi xo di navbera 1929 û 2000 an da hatiye bikarhênan.

Peyva tehrîb bitehdît bisitrawe bi bajarê Kerkûkê ve. Raporta wan bi xo basê bajarê Kerkûkê dike, lêbelê bi jimare areb nedikarî ev bajarî tehrîb bikin. Ji ber vê li Kerkûk gîrûgiriftê esasî yê me kurdan tehrîb e. Tehrîbê ev gîrûgiriftan dirustkirîye.

Gîrûgiriftên Kerkûkê ne vegeirîna awareyan e, ne turkmen e û ne jî tişteki dî ye. Gîrûgirift, sîyasetê tehrîb e. Sîyasetê tehrîb, ji 1929 ta 1961 birîtî bû hênanî areb bo Kerkûk. 1963 şûnde sîyasetê tehrîb bo kurdan xetertir bû; tenha areb nediênan, cîyê ku areb diênan kurd jî der kirin. Bi vê awayê gîrûgiriftên awareyan -kurdên ji warê xwe hatine derxistin- peyda kir. Esasê gîrûgiriftên Kerkûkê jî wê hatiye.

Îca ji rûyê mejûyî ve û bi hukmê vê ku neft jî li wê bûye, hikumetê Iraq terkîzê xo yê esasî xistîye ser vî bajarî, bo ku ev bajar nekeve dest kurdan. Ev esasa wê bû.

Pirs: *Ev sîyaseta tehrîbê tenê ya hikumeta Iraqê bû, em bêjin di navbera salên 1920-30 de yanî wexta hereketa Şêx Mehmed da rola îngilîzan di sîyaseta tehrîbê da û ji bo ku Kerkûk bi hikumeta merkezi ya Iraqê ve bête girêdan, çi bû?*

Bersîv: Rola Îngilîz, rolekî sîyasî

bû, digêrête ser wîlayetê Mosil. Aya wîlayetê Mosil sê serencamî hebû: ya bidinê bi Tirkîyeyê, ya bidinê Iraq û yan jî li wîlayetê dewletekî kurdî bête dirustkirin. Îngilîzan Kerkûk ne dan Tirk û ne jî li wê derê şîyan dewletekî kurd jî dirist bikin.

Pirs: *Polîtîkayek bo diristkirina dewleta kurdî ya îngilîzan hebû gelo? Xwestin ku neşîyan dewletekî Kurdî dirist bikin?*

Bersîv: Dibê me belê, sê serencam hebû: mimkun bû ji her sisêyan yekî bihata pêkhanîn. Ew a ku jibo îngilîzan baş bû, ew bû: ku ev navçe bidine Iraqê û bi vê waayê jî dê bi îngilîzan ve bête girêdan. Eger Kerkûk bi Bexda ve bête girêdan, Îngilîz dê tehamûlê derhênana neft ligel Bexda bike, ne ku li gel kurd.

Bi hukmê şîrketa neft ku li wê derê hate damezirandin, neçar bû beşekê zor ê areb rakêşe wê navçeyê weku karker û fermanber. Ev yekemîn rakêşana areb bû bi şewekî firewan bo Kerkûk.

Hikumetê Iraqê ji bo ewê ku kurd nikaribin di ayîndeya Iraqê da bibin xwedî rolekî sîyasî yê gewre. Ji ber vê yekê hewl dan ku areban nişteci bikin li nav Kerkûk û dewrûberê neft lê heye. Belam gîrûgiriftên Iraq çêbûn, nedikarî hejmarekî zêde areb li Kerkûkê bicî bikin. Yekemîn gerreka(tax, mehele) areb li Kerkûkê digîje salên 1950-an. Ew jî gerreka Hedîdîyan e.

Du cûre areb hene li Kerkûkê: arebê resen û erebê hawirde(arebên ku di çarçova tehrîb/arebkirinê da ji layê dewletê ve li Kurdistanê hatine bicîkirin). Arebên resen, ew in ku ji ber

ve li Kerkûkê hebûne û ew jî tek û tek bûne, evan erban di salên 1950-an da gerekên xo dirist kirine. Bo nimune: heta 1950-an li Kerkûkê goristana kurdan hebû, goristana cihûyan hebû, goristana tirkmenan hebû, goristana ermen û aşûrîyan hebû, goristana areban tunebû. Lewra hinek tişt hene girîng in ji layê dîrokî ve.

Ji 1963-ê şûnde tehrîb bi tundî dest pê kir. Şoreşa Eylûlê, ji layê min ve, yekêk ji hele gewrekanî kurd ku kirî, bû sedemê ewê kul i Kerkûk sîyasetê tehrîb zor bi pêşve biçî. Piştî wê du cûre koç bo bajarê Kerkûk bû; yek ji wan, ji layê din û yê dî ji qeza û nahiyeyên kurd bo bajarê Kerkûk koç bû.

Yên areb, hikumet pare bi wan dida, ji ber vê di nav bajarê Kerkûk da pirranîya hejmara kurdan kêmbû, yê areban peyderpey zêde bû.

Eger şoreşa 1961 nebûya, ême ta digehiştin Beyana 11 Adara 1971. Wê demê bi şêweyekî tabîî nifusa bajarê Kerkûkê ji 60-70% dibû kurd.

Pirs: *Peywendîya politîka Enfal û mesela tehrîba/arebkirina Kerkûkê çi ye?*

Bersîv: Enfal gelek dereng rûda. Enfal li sal 1986-1987 dest pêkir. Ji ber vê stratejîya taybet a Iraqê li ser Kerkûkê hebû. Enfal jî stratejîyek taybet bû, pirr zêde eleqa wê tenê bi Kerkûkê ra nebû. Ev du stratejîyên cîyawaz bûn. Belam mebesta herduyan jî ew bû, ku rêjeyê kurd li Iraqê kêmbikin.

Pirs: *Li Kerkûkê ji dervayê kurdan*

miletên din jî hene, mesela heq û hiquqê wan û taybetî jî yê turkmenan dê çawa çareser be?

Bersîv: Turkmen nîzikê hezar sal dibit ku li vira peyda bûne, li serdemê Selçukîyan da hatine vira. Belam gewretirîn peydabûna turkmenan li bajarê Kerkûk li wexta Osmanîyan pêk tê; li serdema Yavuz Sultan Selîm û Sultan Silêmanê Qanunî. Ewan xelkê ji Anadolê guhastine bo Kerkûk, bo dabînkirina(dirustkirina) rêya navbera Bexda-Diyarbakir û Estenbol. Ew şûnên ku turkmen lê ye, hemû muhatat e, westge ye, cîyê xan e. Ew şûnan wûrde wûrde bûne şêhar. Mesela Kifrî gundekî biçûk bû, bûye şêhar; Tilafer cîyekî biçûk bû, bûye şêhar. Raste evro turkmen li hinek cîyan pirranî jî bin, belam navçe navçeyê kurd e. Sibê eger li Estenbolê kurd piranîya niştevan bit, ditiwanin(dikarin) dawa dewletbûna kurdên Estenbolê bikin. Nabe. Çûnke Estenbol navçeyê tirk e. Her weha ji bo Edene û Mersînê jî wesa ye.

Mesela Hewlêr, nav qella bajêr hemî tirkmen bû, belam dewrûberê wê hemû kurd bû.

Pirs: *Heta nûha di çarçova arebakirin û Enfalê da çi qas kurd ji Kerkûkê koçber bûne? Evro çi qasê wan koçbera vegeryane?*

Bersîv: Ev şalawa bi zorî derxistina kurdan ji Kerkûkê bi pirranî paş damezirandina Hikumetê Herêma Kurdistan li sala 1992 dest pê kir. Piştî ku Hikumeta Herêmê hate damezrandin, Hikumeta Iraqê dest bi derxisti-

na kurdên li Kerkûkê kir ji bo derveyê Kerkûkê. Ew kurd dema ku wek malbatek du-sê kesî hatin derxistin, li der-vayê Kerkûkê minalê wan çêbûn, nûha bi çar û pênc û şeş vedigerin. Ji ber vê yekê, yên ku nûha vedigerin, hejmara wan pirr bûye.

Bi taybetî awareyên Kerkûkê piştî ku hatine Silêmanî, hatine Hewlêrê peyayên wan ên ku jin hênawe, piranîya wan ji der de jin hênawe, minalê wan çêbûne, ew jî Kerkûkî têne hesibandin. Ji ber vê hejmara rêjeyê zêdebûna awareyan pirr zêde ye.

Êdî tehrîb li Kerkûk westa, êdî areb yan diçe yan rûdine. Zêde nabe. Turkmen jî zêde nabe. Tenê kurd her roj zêde dibe. Ême wesa bimîne jîyan bi xo kêşeya Kerkûk çareser diket.

Nûha jibo çareseriyê em hewl didin; yekem, eger bikaribin arebên hawirde birêkin cîyê wan ê berê; rêkin Nasirye, Besrayê û wd. cîyê ku jê hatine biçine wê derê. Wê demê rêjeyê(hejmara) kurd zêde dibit. Û em hewl didin lîwayê kevn ê Kerkûk dirûst bikin ku li dema paşatî da hatibû dirustkirin, ji nû ve dirûst bikin. Kerkûkê nûha ku wekî parêzge heye ji nîvê wê Kerkûkê kêm-tir e.

Dema ku ev proje dirûst be; Çemçemal bixine ser Kerkûkê(Ku Çemçemal hemû kurd e), Kifrî bixine ser Kerkûkê (ji 80% kurd e û nîzîk 20% jî turkmen e), Dûzxurmatû nûha jî têde Kurd pir-ranî ye û her şûnên din jî hebitin. Wê demê em dikarin bêjin rêjeya kurd li lîwayê Kerkûk pirr zêde dibe.

Pirs: Baş e, di Yasa Katî ya Iraqa Federal da bendê li ser mesela

Kerkûkê bi kurtî weha tîne ziman: "Awareyên Kerkûkê dê vegehin û piştî jî dê serjimêrek giştî çêbe û li piştê wê jî dê referandomek ji bo diyarkirina qedera Kerkûkê bête çekirin. Di vî referandomê da xelkê Kerkûkê îradeya xwe çawa diyar bike dê mesela Kerkûkê jî bi vê awayê çareser bibe". Serkirda- yetiya kurd bi qebûlkirina vê bendê, li ser mesela Kerkûkê xwe girê nedaye? Eger sibê roj referandom çêbû û pirranî nexwestin beşdarê Kurdistanê bibin, wê gavê dê çawa bibe? Ev bend nayête wata bazarîkiri-na Kurdistanî- yetiya Kerkukê?

Bersiv: [Yusiv] Ew yasa weha nabêje, dibêje wê demê ew pirs dê xelkê Kerkûkê çareser bike, yanî biryar li ser qedera xo bide, nabêje referandom.

Di yasayê da basa referandomê tete kirin.

Di wê yasayê da peyva referan-domê nehatiye bikarhanîn, biarebî "îştîraq" hatiye bikarhanîn. Îştîraq, di wateya beşdarkirina xelk bo biryardana li ser çarenûsa xo da ye. Reng e beş-darkirina xelk bi rêgayê muxtarîyetî bit û renga referandom jî bit. Herdu jî digre nav xo, yanî tiştêkî diyarkirî nîye.

Eger em karibin arebên hawirde ji nav Kerkûkê derxînin, li nav bajarê Kerkûkê gîrûgîfteki me namînit. Çûnke eger referandom jî çêbe kurd qezenc dike. Eger arebên hawirde bimînit, bila tevî dengdanê nebit. Çûnke ew hawirde ne. Ev jî mimkun e û ev jî qezenca me ye.

Pirs: Mam Celal berê demekî hati-bû Tirkîyê û jibo Kerkûkê pêşniyareki kir gote: "Em jibo Kerkûkê dikarin

statuyekî taybetî pêk bînin." Qesta Mam Celal yan jî serkirdayetîya YNK bi vê gotarê çîye? Cenabê te dikare hinek wateya vê gotarê şîrove bike?

Bersîv: Na, eve bernameyeke hêşta pirr gelale nebûye, belam bi ya min em dişên statuyekî taybet li Kerkûkê pêk bînin û postekan bi ser neteweyan dabeş bikin, bi şêweyek ku hemû pê razî bibin û parêzge bi xo bibe beşek ji herêma Kurdistanê. Ev jî statuyek taybetî ye. Renge parlamaneke jî li Kerkûkê hebe û ew parlamana bibe beşek ji parlamana Herêma Kurdistanê.

[Yusiv] Yanî Mam Celal basê modêla Belçîka dikir. Modêla Belçîka çawa ye: Li Belçîka yek parlamaneke giştî heye, ligel wê parlamaneke Holandî heye, parlamaneke Fransî heye, parlamaneke Fiamî heye û wd. Em jî dikarin vê modêlê(nimuneyê) li ser Kerkûkê tetbîq bikin; yanî sê-çar parlamaneke hebê û ji bilî wê jî parlemaneke mezin hebî.

Yanî li tevayî Kurdistanê dê sê-çar parlamaneke hebin?

Na, na. Qest Kerkûk e. Li Kerkûk parlamana kurd hebê, parlamana turkmen hebê, parlamana areb hebê, parlamana aşûriyan hebê ... û ji wan parlamaneke jî parlamaneke giştî ya Kerkûkê bête pêkhanîn. Ev projeyek e, hêşta gelale nebûye.

Yanî qesta Mam Celal ji "statuya taybetî" ev e? Modêla Belçîka ye?

Belê, belê.

[Ferîd Asesard] yanî ez bi xo, bi

min tabîî ye, razîme parêzgerê (walî) Kerkûkê turkmen bit. Bi mercek, ku parêzgayê Kerkûk beşek ji Kurdistan bit. Ev jî layê min ve esasî ye. Muhîm nîye parêzger kurd e, areb e yan turkmen bit. Û divê weku welatîyên Kurdistanê em turkmenan razî bikin; di rêvebirina siyasî ya Herêma Kurdistanê da cî bidine wan.

Pirs: *Mamoste em dizanin ku bala dewletên hawîrdor; di serî da yê Tirkîye, Sûriye û Îranê jî li ser Kerkûkê ye. Ev tenê bi wan ve jî sînorkirî nîye, hinek dewletên awrûpayî jî dijî vê yekê ne ku Kerkûk bi hikumeta Kurdistanê ve bête girêdan. Heta berê demekî li rojnameyêk Tirkîyeyê da demeca berpirsîyarek almanî hebû digot: "Kurdistanek bi Kerkûk di herêmê da Îsraila duyemîn e." Cenabê te bi taybetê vî demecê û bi giştî jî polîtîka hinek dewletên Yekîtiya Awrûpayê çawan şîrove dikin?*

Bersîv: Li gor me eger Tirkîye ligel turkmen û areban rêve dewrê Tirkîyê namînit.

Ev careka serokkomarê Iraqê Gazî A. Elyawer li Tirkîyê bû, ewî jî her weha got "Kerkûk bajarekî Iraqî ye, em hes nakin kes tedaxul bikit li Kerkûk." Em jî vî tiştî dibêjin. Eger em kurd û areb li Iraqê bi hev ra hereket bikin, dikarin kartî turkmen pirr lawaz bikin ku rola wê nemîne. Tirkîye jî vê dizane. Çünke turkmen li Iraqê lawaztirîn kart e. Bi nîsbet dewrûber areb kartî gewre ye, kurd duwem kartî gewre ye. Ji ber vê eger tirk bi vê kartê rahêjin, bo projeya me qezenc e. Umidê min ew e ku dawî jî dê wesa be.

Pirs: *Layekî navnetewî yê mesela Kerkûkê jî heye; bi egera kontrolkirina rêya petrol û çavkanîyên enerjî yên din û wd. ... Ji ber vê yekê bala hêzên siyasî yên gewre li ser herêmê ye. Di vê çarçovê da we basê siyaseta dewletên gewre yên rojavayî nekir?*

Bersîv: Eve bo vê yekê ye ku neftê Kerkûk bi destê dewleta navendî bit, ne li dest kurdan. Kerkûk vegere ser Herêma Kurdistanê jî, dixwazin kontrola neft bidest dewleta navendî de bit. Bi taybetî Tirkîye. Ew piştgirîya vê politikayê dikan. Bi taybetî peywendîyên zor gewre di navbera Tirkîye û Almanyayê da hene, gewretirîn şerîkê bazirganî yê Tirkîye Almanya ye. Jiber vê, ev hesabî dikan.

Pirs: *Pol Harbî di meclîsa rêvebirina Kerkûkê da gote: em Kerkûkê wek bajarekî Kurdistanê nabînin û naîfkrin ku di nav sînorên Kurdistanê da bimîne. Ji ber vê endamên kurd nîzîkê meh û nîvekê tevî civînên meclîsê nebûn, wî protesto kirin. Di encama vê protestoyê da çi guherî?*

Bersîv: Pol Harbî jî gotinên xo poşman bû. Gotî "min baredoxî Kerkûk tenegehiştîm, wesa dîyare ku li Kerkûk rewşa kurdan cûda ye." Jiber vê mesele hate çareserkin.

Pirs: *Başê, poloîtîka Dewletên Yekgirtî yên Amerîkayê(DYA-USA) li ser Kerkûkê çîye?*

Bersîv: Li ser mesela Kerkûkê politikaya DYA ne dîyare. Heta nûha ti bernamêyekê wê li ser Kerkûk nîye.

Tiştê dibêje ew e: ku awareyên Kerkûkê vegerin û kurd, arab û tirkmen danîşin meselê minaqeşe bikin û li nav Kerkûk gîrûgîrîftên gewre dirûst nebin. Yanî ji layê wê ve tiştê girîng ev e. Jibo wê girîng nîye ew çalên neftê bo kurd bin, arab bin yan turkmen bin. Xelk ewa dizanî ku Amerîka tedaxul li hemû tiştêk dikan. Bo Kerkûk bernamêyekê wê yê dîyarkirî nîye, ke eve piştgirî kurd dikan yan piştgirî arab dikan. Heta nûha wesa ye.

Pirs: *Pirsekî giştî, serkirdayetîya YNK-ê politîka hêzên navnetewî li Rojhelat Navîn çawaa şîrove dikan û rewşa Kurdistanê başûr bi ber ku ve diçe?*

Bersîv: Bi ya me weha ye ku navçe berve aramî diçit. Ew gîrûgîrîftên navçe wûrde wûrde tene çareserkin. Mîmkune Kurd bi uslibek nerm hindek armancan bidest bînin ku heta îro nekarîne bidest bînin.

Bi ya me başê ku Tirkîye bikeve nav Yekîtiya Awrupa ku wê gavê Kurdistanê Iraqê jî dibe cîranê YA û ev ji bo me qezenc e.

Projeya Rojhelata Navîn a Gewre heye, eve jî bo Kurdistanê Iraqê qezenc wê heye. Herweha çareserkirina problema Filîstinê jî qezenc wê bo me heye. Jiber vê divê em baş rewşê têbigihin û ti xeletiyek nekin.

Pirs: *Dixwazim wek pirsek dawî bêjim, ku her kurdekî dixwaze îdareya Silêmanî û Hewlêrê bibe yek û layê bidestxistina mafên netewî ve bêtir bisêrkevin. Di vê pêvajoyê da barê giran û mesulîyetîya mezin jî dikeve ser PDK û YNK. Em dizanin têkilîya herdu*

*îdareyan di qonaxeke baş da ye jî,
belam hîn yekîtiya netewî pêk nehatiye.
Mesela yekbûna herdu îdareyan di kîjan
qonaxê da ye û dê çawa çareser bibe?*

Bersîv: Bi ya me eve ku herdu îdare bibin yek. Em berve hilbijartin diçin. Di rojekê da dê sê hilbijartin çêbin; yek ji wan hilbijartina parlamenê Iraq û yek ji wan hilbijartina parlamenê Herêma Kurdistanê û ligel encumenê parêzgeyan. Bi ya min ev sê hilbijartin zor mûhîm in. Mîmkûne li pêş hilbijartinan ev yekbûn rû bidete li nav herdu îdareyan da.

*Bi egera vê hevpeyvînê ji bo cenabê
te sipas dikim.*

Ez jî bo cenabê te sipas dikim.

Human Rights Watch, Ağustos 2004 raporu İhtilaflı Talepler *Kuzey Irak'ta Etnik Temizliğin Geri Çevrilmesi*

İngilizceden çeviren: **Bawer UÇAMAN**

Özet

Irak'ta şu anda önemli ölçüde bir kriz kaynamakta ve yakında patlayarak açık şiddete dönüşebilir. 1975'ten beri Irak yönetimi yüz binlerce Kürt, Türkmen ve Süryani'yi zor kullanarak evlerinden sürmüş ve "Araplaştırma" diye tanımlanan bir politikayla yerlerine Arap nüfus yerleştirmiştir. 2003 yılında bu yönetimin devrilmesiyle Kürtler ve diğer Arap olmayan halk eski evlerine ve topraklarına dönmeye başladılar. Geri dönen Kürt ve diğer topluluklar ile Arap yerleşimciler arasındaki gerilim hızla arttı ve halen de artmaktadır. Bunun yanı sıra, geri dönen diğer topluluklar (özellikle de Kürtler ve Türkmenler) arasındaki gerilim de petrol zengini Kerkük üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çekişmeli toprak ve mülk iddiaları ile değişik toplulukların ihtiyaçlarını karşılayacak acil önlemler alınmadığı takdirde, sahiplik konusundaki bu uyuşmazlıklar kısa sürede kuvvet yoluyla halledilebilir.

Irak'ın siyasi geleceği hakkındaki müzakereler bağlamında ve ABD öncülüğündeki Koalisyon Geçici Yönetimi'nin 28 haziran 2004'te egemenliği Irak Geçici Hükümetine devretmesiyle, Kürt liderliği hem 1991'den beri kontrol ettiği bölgede elde etmiş olduğu kazanımları pekiştirecek hem de bazı uzun vadeli emellerini gerçekleştirecek birtakım talepler dayattı. Bu talep-

lerin bazıları yüz binlerce Aralaştırma mağdurunun geleceğini doğrudan ilgilendiriyor ve Kürt önderliğinin onlarca yıldır müteakip Irak hükümetleri tarafından uygulanan etnik temizlik hareketinin sonuçlarını tersine çevirme fırsatı ile de bağdaşiyor. Bu talepler ilgili vilayetlerde Araplaştırma öncesi yönetsel sınırlara geri dönüş ile bağlantılı olarak Kerkük kentinin geleceğini belirlemeyi; yerinden edilmiş kişilerin haklarının geri verilip bunların evlerine geri dönmelerini; ve kuzeyin demografik yapısını değiştirmek maksadıyla diğer bölgelerden getirilmiş tüm Arapların buralardan çıkarılmasını da içeriyor. Bu taleplerin bazıları Araplaştırma sonucu mağdur olmuş diğer topluluklar olan Türkmenler ve daha az sayıdaki Asuriler tarafından da paylaşılmakta, fakat kritik noktalarda değişiklik az etmektedir.

İlgili tüm tarafların üzerinde birleştiği nokta ise, geçmişteki haksızlıkların onarılması ve özellikle sorunun merkezinde yer alan mülkiyet anlaşmazlığı halledilmesi. Bu anlaşmazlıkların zamanında, adil ve etkili bir şekilde çözümlenmesi yıllar alabilecek çok karmaşık bir operasyon gerektiriyor. 2004 yılında başlıca ihtilaf konularının durulmasından sekiz ay sonra kanunen kurulan Irak Mülkiyet Hakları Komisyonu'nun artık işlevsel olması gerekiyor. Ayrıca, bu kanun Araplaştırma için kullanılan Araplara ne olacağı gibi yakıcı bir konuya, özellikle de mülkiyet anlaşmazlıklarının hallolmasından sonra yaşayacakları yeri seçme hakkına sahip olup olmayacakları konusuna değinmiyor. Aslında bunlar bu yer değiştirmenin son kurbanları oldular.

En az 1930lardan beri, Irak yönetimleri, Kürt, Türkmen ve Asurileri yurtlarından sürüp bu yerleri orta ve güney Iraktan getirilen Arap nüfusuyla doldurarak Kuzey Irak'ın etnik dokusunu değiştirmeye çalıştılar. Araplaştırma, ilkin kitlesel ölçüde 1970lerin ikinci yarısında, Irak Kürdistanı'nın bir kısmında hükümet tarafından otonom bölge kurulduktan sonra gerçekleşti. Bu dönem boyunca, yaklaşık 250.000 Kürt ve diğer Arap olmayan nüfus, İran sınırındaki Xaniqîn'den Türkiye-Suriye sınırındaki Sincar'a kadarki geniş bölgeden zorla sürüldüler. Bunlar, kadın ve çocuklar dahil, ailelerden oluşuyordu. Irak hükümeti eşzamanlı olarak yakındaki El Cezire çölünde yaşayan topraksız Arap aileleri Kürt topraklarını işlemek üzere getirip yerleştirdi. Kürtlere ve diğer Arap olmayanlara ait tapular geçersiz kılındı. Bu topraklar devlet malı ilan edildi ve sadece Arap olmayanlara yıllık olarak kiralanmaya başladı. Ancak bu yeni getirilenlere mülkiyet hakkı verilmedi.

1988'de, Irak hükümeti 100.000 dolayında Kürdü öldürüp çok sayıda köyü yok ederek yüz binlercesini evsiz bırakan "Enfal" hareketini başlattı.

Her ne kadar Enfal'in amacı Araplaştırma değildiysen de (ki amaç jenosit idi), Kürtler bunun sonucu olarak bir daha yıkılan köylerine dönemediler. Kürtlerin mülkiyet hakları da geçersiz kılındı ve topraklarının bir kısmına Araplar getirilip yerleştirildi.

Araplaştırma politikası Saddam Hüseyin yönetiminin Nisan 2003'te devrilmesine değin sürdü. Kerkük'te yaşayan Kürtler ve diğer Arap olmayanlar sürekli olarak baskı altındaydılar ve derhal sürülmek ile etnik kimliklerini Arap olarak değiştirip ("milliyet tashihi" adıyla) Baas Partisi'ne katılarak Kudüs Ordusu (ceyş el Quds) gibi paramiliter birliklere "gönüllü" olarak katılma arasında seçim yapmaya zorlandılar. Buna boyun eğmeyen aileler sürgün edilerek Kürtlerin denetimindeki bölgelere göç etmeye mecbur bırakıldılar. Irak yönetimi Araplaştırma politikası uyarınca 1990lı yıllarda yaklaşık 120.000 kişiyi Kerkük'ten ve denetimindeki diğer bölgelerden sürdü. Araplar, parasal teşvikler verilerek ve ev fiyatları sübvansede edilerek kuzeye yerleşmeye özendirildiler.

Ötüz yıllık zoraki sürgün ve Araplaştırmanın etkileri çok büyük oldu. B.M.-Habitat 2001 yılında Kürt vilayetleri Erbil, Duhok ve Süleymaniye'de yaşayan 805.505 sürgün edilmiş kişi saydı. Nüfusa zoraki yer değiştirilmesi politikası olarak Araplaştırma bir insanlık suçuymuş ve bu politikanın mağdurlarının evlerine dönme veya tazminat alma hakları vardır. Ancak, Araplaştırma mağdurlarının hakları verilirken kuzeye yerleşmiş Arap nüfusa karşı yeni insan hakları ihlallerine yol açmamak gerekir. Taleplerin durumunu ve kişilerin haklarını belirlemek için adil ve tarafsız bir muamele gerekir. Geri dönen kadınların ve hane halkının mülk ve miras haklarını kullanmalarının güvenceye alınması için özel çaba gerekebilir. Mülk tazmini hakkının sadece mal sahiplerinin haklarıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda kiracıların, müşterek oturanların ve diğer hak sahibi grupların da hakkını gözetmesi güvenceye alınmalıdır.

2003'teki savaş sırasında kuzey Irak'taki durum önemli ölçüde değişti. Çok sayıda Arap yerleşimci aile, Kürt ve ABD kuvvetlerinin varmasından çok önce Araplaştırılmış çoğu köyü terk edip gitti. Arap yerleşimci aileler için savaş, on yıllardır yaşadıkları Araplaştırılmış köylerden ayrılıp evsiz kalmalarına yol açan yıkıcı bir darbe oldu. Şu anda da bu köylerin birçoğu boştur. Mülkiyet haklarını belirleyecek adli mekanizma henüz işlev kazanmamıştır ve Araplaştırma sonucu köylerinden çıkarılmış birçok Kürt, yardım almadan evlerini yeniden inşa edemeyecek hatta köylerine dönmek için yol masrafını dahi karşılayamayacak denli yoksuldu.

Kerkük ve Musul gibi kentler ile Xaniqîn ve Sincar gibi çoğu kasabada Arap yerleşimciler evlerinin tapusu olduğunu söyleyerek kalmayı tercih ettiler. Bu kentsel bölgelerde, geri dönen Kürt ve diğer Arap olmayanların mülklerini geri istemeleri sonucu gerilim yükselmiştir. Bazı yerlerde, özellikle de Kerkük ve Xaniqîn'de kimi Kürt görevliler Arap sakinleri tehdit ve gözdağıyla kovmaya ve Kürt Pêşmergeleri ile öldürülmüş savaşçıların ailelerine yeniden dağıtmak üzere evlere el koymaya çalışmışlardır.

Kürt liderlerin mağdur olmuş ve yerinden edilmiş seçmenlerinin büyük baskısı ışığında, Kürt liderliğinin kitlesel misillemeyi açıkça engelleme çabaları görüldü. Mağdur nüfusun kontrolü ele geçirdiği benzer durumların aksine (NATO savaşının ardından Kosovalı Arnavutların durumu yakın bir örnektir) az sayıda misilleme eylemi olmakla beraber hiç katliam girişimi olmadı. Aynı zamanda, Kürt liderler, Araplaştırmanın tamamen tersine çevrilmesi ve Araplaştırma süresince kuzeye gelmiş Arapların buraları terk etmeleri gerektiği şeklindeki politikalarına bağlı kaldılar.

Kürt kuvvetleri tarafından yaygın misilleme kıyımları ve diğer insan hakları ihlallerinin olmayışı kuzey Iraktaki güç ilişkilerindeki dramatik değişimi gözden kaçırmamalıdır. Arap aileleri, ABD ve koalisyon güçleri tarafından göz yumulan az sayıdaki silahlı güçlerden olan Kürtler karşısında neredeyse tamamen savunmasızdır. Eski Irak yönetiminin devrilmesinden sonra KDP ve YNK Pêşmerge güçlerinin konuşlandığı yerlerde Arap ailelerine karşı ciddi gözdağı verme hareketleri yaşandı.

ABD öncülüğündeki Koalisyon Yerel Yönetimi (KYY) kuzey Irak'ta artan tansiyonu düşürmekte ve değişik toplulukların taleplerini çözmek için bir stratejiyi hayata geçirmekte başarısız oldular. Irak yönetiminin yıkılışından bir yıldan fazla bir süre sonra, KYY 28 Haziran 2004'te dağıldığında mülk taleplerini çözecek mekanizma işletilmeliydi. Gerekli mevzuat önceden ocak 2004'te ilan edilmişti ama yönetimin Irak Geçici Yönetimi'ne (IGY) devredilmesinden sadece birkaç gün öncesinde tamamlandı ve böylece yerinden edilmiş kişilerin (Kürt, Arap, kadın ve erkek) insani ihtiyaçları büyük ölçüde karşılanmamış oldu.

Aynı başarısızlık Kürt önderliğinin Kerkük ve benzer yerlere Kürt ve diğer ailelerin beklenen akınına karşı, özellikle de bunların insani ihtiyaçları bakımından, koordineli ve bütünlüklü bir politika oluşturmada yaşandı. Bazı Kürtlerin istemedikleri halde Kerkük bölgesine dömeye zorlandıkları

hakkında bilgiler mevcuttur. Yüz binlercesi de evlerine ve tarlalarına dönmek için bekliyorlar ve sabırları hızla tükeniyor. Çok sayıda Arap ailesi 2003 savaşı sırasında evlerini terk etmeye zorlandılar. Şu anda yerinden sürülmüş bu Arapların haklarını belirlemek için başvuracakları bir yer yok.

Dikkat çeken diğer bir nokta, eski yönetimin yıkılışının ardından Human Rights Watch tarafından kendileriyle görüşülen birçok Arap yerleşimci Kürtlerin mülk taleplerini tanıdıklarını belirtmiştir. Bunların birçoğu Human Rights Watch'a ailelerine yeni ev ve yaşam alanları temin edilmesi konusunda insani yardım yapılması karşılığında Araplaştırılmış köylerdeki evlerinden vazgeçmeye hazır olduklarını söylemiştir. Arap ailelerin bu uzlaşma arayışı konusundaki isteklilikleri, kuzey Irak'taki krizin çözümünde büyük umut kaynağı olmuştur.

Zamanla mülk anlaşmazlıklarını çözecek ele tutulur adımlar atılmadan ve Kerkük ve civarında giderek kötüleşen güvenlik ve gerilim yüzünden tüm tarafların tutumları önemi ölçüde sertleşmiştir. Son bir yıldır birçok talebe çözüm getirmek iki misli güçleşmiştir. Hem koalisyon em de Kürt tarafları gerek savaş öncesi gerekse savaştan hemen sonraki planlama konusunda sorumlu tutulmalılar. Bir IGY yetkilisinin Human Rights Watch'a söylediği gibi "güven telkin edecek bir şeyler uygulama fırsatını kaçırdık."

Kuzey Irak'taki göç krizi ve çekişmeli mülk anlaşmazlıkları kitlesel olma potansiyeli taşımaktadır ve ancak uluslar arası toplum tarafından cesur adımlar atılarak çözümlenebilir. Irak Mülk İhtilafları Komisyonunun Temmuz 2004'ten sonra bu ihtilafları çözecek uygun, uygulanabilir, adil ve tarafsız bir çözüm üretmesi hiç de net değil. Herhangi bir mülkiyet çözüm süreci aynı zamanda bu yeni göç etmiş ailelere ve de aynı ölçüde muhtaç durumda olan Kuzey Iraklı Kürtler ve diğerlerine barınma ve yaşam koşulları temini için devasa bir insani yardım gerektirecektir.

Arka plan: Zorunlu Göç ve Kuzey Irak'ın Araplaştırılması

1930'lardan beri, özellikle de 1970'lerden sonra, Irak hükümetleri yüz binlerce Kürt, Türkmen ve Asuri'yi kuzey Irak'tan sürmüş ve buralara orta ve güney Iraklı Arapları yerleştirmiştir. "Araplaştırma" (ta'rib) olarak bilinen bu politika hükümetin kuzey Irak'taki zengin petrol kaynakları ve ekilebilir toprakları kontrolünü pekiştirmek için uygulandı. Kuzey Irak'tan Kürt ailelerin kitlesel olarak göç ettirilmesi Araplaştırma ile aynı anlama gelmez,

çünkü 1988'deki silahlı ve soykırma yönelik Enfal hareketi da çok sayıda Kürt ailesinin göç ettirilmesine yol açtı. Fakat Irak hükümeti, Kürt aileleri silahlı çatışma ve Enfal hareketi sonucu göç ettirildiklerinde bile bu göçün kalıcılaşmasını sağladı ve evlerine yerleştirilmek üzere Arap yerleşimciler getirdi. Irak'taki Araplaştırma, silahlı çatışma ve soykırım sonucu evlerinden kovulmuş yüz binlerce Kürt için sürekli tehcir, tazmin edilmesi gereken bir suçtur.

Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması

1991'deki ayaklanmaların başarısız olmasının ardından Irak hükümeti Araplaştırma politikasını petrol zengini Kerkük kenti ve dolaylarında yoğunlaştırdı. Kürtler, Türkmenler ve Asuriler "etnik kimlik tashihi" formlarını imzalayıp etnik kimliklerinden vazgeçmeleri ve resmen Arap olarak kayıtlara geçmeleri için sürekli olarak baskı görüyorlardı. Arap olmayanlar da Baas Partisine üye olmaya ve Kudüs Ordusu (Jeyş el-Kuds) ve Saddam'ın Fedaileri (Fida'iyyi Saddam) gibi milis güçlerine "gönüllü" yazılmaya zorlanıyorlardı. Bunları reddeden aileler resmi sürgüne tabi tutularak evlerini terk edip Kürtlerin kontrolündeki bölgelere göç etmeye zorlandılar. Irak hükümeti Araplaştırma hareketi çerçevesinde 1991-2000 arasında yaklaşık 120.000 kişiyi kontrolü altındaki Kerkük ve diğer yerlerden sürdü. Arap ailelerine kuzeye yerleşmeleri için parasal teşvikler verildi ve Irak hükümeti kuzeyin demografik yapısını değiştirmek amacıyla ev inşası projesini hayata geçirdi.

Onyıllar boyunca devlet tarafından Kürtlere uygulanan zulüm ve sürekli zoraki göç politikaları, şu anda kuzey vilayetlerinde iç göç mağdurlarına ait -ki bunların çoğu defalarca göç ettirilmiştir- büyük bir sorun oluşturmuş durumdadır. 1988 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Merkezi (BM-Habitat) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmanın hesaplarına göre kuzey Irak'ta yaşayan üç milyonluk nüfusun yaklaşık bir milyonu şu veya bu zamanda sürgün edilmiştir. Bunların 100.000 kadarının 1990larda Kürtlerin iç savaşından kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

2001 yılında BM-Habitat, Irak hükümetinin uyguladığı göç ettirme politikasının ne denli kalıcı olduğunu daha detaylı olarak ortaya koyan bir rapor yayınladı. Araştırma, Kürtlerin kontrolündeki üç kuzey kentinde 805.505 göç ettirilmiş kişi saydı. Bunların çoğu (446.000) 1970lerdeki göç hareketi ve 1988'deki Enfal hareketi sırasında inşa edilmiş olan "toplama köyleri"nde yaşamaya devam ediyordu. Bu ailelerden birçoğu (sayısı kesinleşme-

di) şu anda kadınlar tarafından idare ediliyor. Habitat raporu bazı bölgelerde, özellikle de Duhok vilayetinde, "kadın faktörünün son derece yüksek" olduğuna dikkat çekiyor. Eğer 1990ların ortasında Kürtler arasında yaşanan çatışmalar yüzünden yerinden olmuş kişi sayısı (100.000 ile 110.000 arası tahmin ediliyor) çıkartılırsa, 700.000 kadar kişinin Irak hükümetinin yaklaşık otuz yıldır sürdürdüğü zoraki göç politikalarının doğrudan sonucu olarak yurdundan olduğu görülür.

2003 Irak Savaşı ve Sonrası

Arap Yerleşimcilerin Gönüllü Ayrılışı

20 Mart 2003'te ABD ve müttefikleri Saddam Hüseyin yönetimini devirmek amacıyla Irak'a karşı savaş açtılar. Her ne kadar Türkiye'nin ABD birliklerinin transit geçişine ve topraklarındaki üsleri kullanmasına izin vermemesi sonucu kuzeyden geniş bir cephe açılmadıysa da, Kürt bölgeleri Irak kuvvetlerine karşı ikinci bir cephe açılması için önemli bir zemin sağladı. Kürtlerin kontrolündeki kuzey Irak'ta üslenen ABD Özel Kuvvetleri, KDP ve YNK'ye bağlı Pêşmerge kuvvetleriyle yakın işbirliği kurdular. ABD'nin yoğun bombardıman hareketi Irak kuvvetleri üzerinde etkisini göstermeye başladığında Pêşmerge kuvvetleri ABD Özel Kuvvetleri ile birlikte güneye doğru harekete geçerek tarihsel olarak Kürt bölgesi saydıkları geniş bir alanı, İran sınırındaki Xaniqin'den orta bölgedeki Tuz Xurmatu'ya ve Suriye sınırındaki Sincar'a kadar Kerkük kentini de içine alacak şekilde ele geçirdiler.

Araplaştırma hareketi süresince kuzeydeki kentsel alanlara getirilen Arap nüfusunun çoğu savaş esnasında geniş alanları terk edip kaçtı. Arapların kaçışları için gösterdikleri nedenler arasında, bombardıman hareketi ve ileri cephe hatlarının yaklaşmasının getirdiği tehlikeler, geri dönen Kürtlerin intikam alacağı korkusu ve üzerinde yaşadıkları toprakların aslında kendilerine değil Kürtlere ve diğer sürülmüş azınlıklara ait olduğu bilinci yer almaktaydı. Dikkat çeken bir diğer nokta, her ne kadar Pêşmerge kuvvetlerinin çok nadir şiddet ve gözdağı eylemleri olduysa da, Human Rights Watch geri dönen Kürtlerin veya diğer azınlıkların Arap yerleşimcilere karşı giriştiği herhangi bir kıyım eylemi tespit etmemiştir. Bu ise, çeşitli "etnik temizlik" hareketlerinin karakterize ettiği ve kan gölünün rutinleştiği Balkanlar'daki olaylardan son derece farklı bir olgudur.

Human Rights Watch'ın görüştüğü yerini terk etmiş Arap ailelerin çoğu, kan dökülmesinden çekindikleri için Kürt savaşçıları varmadan çok önce köylerinden kaçtıklarını belirtmiştir. Örneğin, 1975'te Diwaniyye'den Xaniqîn'e yerleştirilmiş yaklaşık 150 el-Budair kabilesine ait aileden biri olan Arab el-Budair ailesinden Badr, savaş sırasında evinden nasıl kaçtığını şöyle anlatıyor:

Savaş başladığında, ordu (Irak ordusu) bizim bulunduğumuz yer ile Kifri (Kürtlerin kontrolündeki) arasındaki bölgeden çekildi. Kabilelerimiz hiçbir kuvvet (savunma) olmaksızın yalnız başlarına kaldılar. Amerikan uçaklarının bombardımanı ve Kürtlerin yayılım ateşi evlerimizin üzerine yağmaya başladı. Bu yüzden, eşyalarımızın bir kısmını alarak buraya (Baq'uba) geldik. Tüm tarım araçlarımızı ve ürünlerimizi geride bıraktık. Ben de bir traktör ve donanımlarını, iki milyon dinar değerindeki tarım ürünü ve evimi bıraktım.

Savaş esnasında evlerinden kaçan Arap ailelerin çoğu Kerkük ve Musul gibi kentsel alanlarda güvenlik bulmaya çalıştı. Savaştan sonra evlerine dönmeye çalıştıklarında ise, aynı köylerden daha önce sürülmüş ve şimdi geri dönmüş sivil ve savaşçı Kürtler tarafından engellendiler.

1975'te Şêxan bölgesindeki Mûsikan köyüne on beş aile ile gelen 38 yaşındaki bir çiftçi olan Abdullah Ali Mudhar el-Hadidi, ABD bombardımanında 15 silahlı köylünün ölümünün ardından kendisi ve diğer köylülerin Mûsikan'dan nasıl kaçtıklarını anlattı. Savaş bittikten sonra O ve diğer iki kişi bazı eşyaları almak için köye geri dönmeye çalıştılar, ancak Mesud Barzani'nin KDP'sine bağlı Pêşmergeler tarafından alıkonuldular:

Bizler üç kişilik silahsız bir gruptuk. Koalisyon kuvvetleri Musul'un kontrolünü ele geçirdikten sonra biz de bazı eşyalarımızı almak için köye döndük. Pêşmergeler bizi tutuklayıp büolarında 24 saat boyunca alıkoydular. Sonra bizi alıkonmak üzere Faruk kasabasına naklettiler. Binada sarı bayrak vardı, burası Mesud'a (Barzani'nin KDP'si) aitti. Bize hiçbir şey yapmadılar, normal davrandılar, fakat bize bir daha gelirsek bizi daha uzun süre alıkoyacaklarını çünkü bu köylerin Kürtlere ait olduğunu ve artık geri dönmemize izin vermeyeceklerini söylediler.

Örnek İnceleme: Kis Qala Köyü, Şêxan Bölgesi

Musul'un hemen kuzeyindeki Ninova vilayetinin Şêxan bölgesinde yer alan Kis Qala köyü daha önce Araplaştırılmış kuzey Irak'taki alanların çoğunda yaşanan olaylar dizisine tipik bir örnek teşkil ediyor. Şêxan bölgesinde tarım bölümünden bir yetkili olan Hacı Muhammed Yakub'a göre, Devrim

Komuta Konseyi, Mart 1975'te bir emir yayınlayarak bu bölge ve civardaki diğer bölgeleri millileştirdi: "Şêxan'da 188 köy vardı. Hükümet bu köylerde yaşayan Kürtlerin ve diğer milliyetlerden insanların tapularını iptal etti. Bu toprakların çoğu, belki %99'u bu köylerde yaşayan insanlara aitti. 1975 kanunu tüm bölgeyi Araplaştırdı ve tüm Kürt köylerine Arapları getirdi."

Kürt köylüler kovulmadan önce, Kis Qala'yı oluşturan 1600 dönümlük alan Zitki aşiretinin önde gelen üyesi dört Kürt kardeşe aitti. Bu kardeşlerin mülklerine ait tapuları vardı ve Kis Qala köylüleri bu topraklarda yarıcı olarak çalışıyordu.

Buraların gerçek sahibi olan Kürtlerin torunu ve Kis Qala köyünün lideri olan Sêx Abdulkarim Zitki, 15 Nisan 1975'te Irak hükümetini kendisini ve diğer köylüleri nasıl evlerinde kovduğunu hatırlıyor:

Tahliye ve sürgün işlemi bir gün içinde gerçekleşti, ve aynı gün Arapları getirdiler. Ben 1957'de doğdum, dolayısıyla olay olduğunda 17 yaşındaydım. Gelip bize Kis Qala'yı terk etmemizi söylediler. Gitmek istediğimiz yeri seçme hakkımız vardı fakat tek mümkün olan yer Etrûş kasabasıydı (o zaman daha yeni ilan edilmiş özerk Kürt yönetiminin sınırları içinde). Bizi sürmeye gelenler Şêxan bölgesinin yöneticileri, polisler ve Baasçılardı. Sürgün çatışmasız oldu ama bize terk etmemiz emredildi.

Ev eşyalarımız ve mobilyalarımız dışında hiçbir şey almamıza izin vermediler. Biz ise hayvanlarımızı da aldık. Bize hükümet tarafından ulaşım için birkaç kamyonet tahsis edildi. Uzak bir bölgede yerleştirildik (Şêxan bölgesinde Mûsikan yakınlarında). Nisanın sonlarında bir çayırılık bir alana vardık. Evlerimizi kendimiz çamurdan yapmak zorunda kaldık.

Kürt köylülerin çoğu 1991'deki Körfez Savaşı sırasında savaştan kaçıp Türkiye'ye sığınmak zorunda bırakılıncaya değin Mûsikan köyünde yaşadılar. Mûsikan'a döndüklerinde evlerinin Irak ordusu tarafından yok edildiğini gördüler. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) bu aileleri Türkiye sınırı yakınındaki Zaxo kasabası yakınlarındaki bir kampa yerleştirdi. Aileler, 2003 yılında Irak yönetimi devrildikten sonra Kis Qala'ya dönünceye dek bu kampta yaşadılar.

Kerkük'ün Araplaştırılmasının Çözümü

Kerkük'ün Araplaştırılması 7

Başkent Bağdat'ın 128 kilometre kuzeyinde Zagros dağlarının eteğinde

yer alan Kerkük kenti, yaklaşık on milyar varillik petrol rezerviyle Irak'ın en büyük petrol sahalarından biridir. 1991'deki başarısız ayaklanmadan beri, çoğu Kerkük ve çevresindeki köylerden olmak üzere 120.000'in üzerinde Kürt, Türkmen ve Asuri hükümet tarafından sürgün edildi. Bu sürgünlerin çoğu, daha evvelki bir Human Rights Watch raporunda belgelendirildiği gibi, Irak hükümetinin uyguladığı yoğun bir şiddet süreciyle gerçekleşti:

Tipik olarak, sürgün edilmek istenen aileler sık sık güvenlik güçleri veya Baas Partisi yetkileri tarafından tehdit amacıyla ziyaret ediliyorlar. Bu ziyaretlerde aileler şunlardan birini veya birkaçını yapmaları konusunda baskı görüyorlar: "milliyet tashihi" adı altında Kürt, Türkmen ve Asurilerin etnik kimliklerini değiştirip Arap olarak kaydolmak; yönetimdeki Baas Partisi'ne üye olmak; ve/veya Kudüs Ordusu denilen milis gücü gibi Saddam tarafından oluşturulmuş çeşitli örgütlere katılmak. Genç erkeklerin bulunduğu aileler özellikle baskı görmektedir.

Bu baskıların sonucu, bazı aileler, bu dayatmalara boyun eğmedikleri taktirde kovulma, hapis ve başka türden kötü muameleye maruz kalacaklarını bildiklerinden, Kürtlerin kontrolündeki bölgelere göç etmeye karar veriyorlar. Kerkük'te kalmayı seçen aileler çok geçmeden resmi bir sürgün emri alıyorlar. Çoğu zaman, ailenin erkek bir üyesi güvenlik güçlerince tutuklanıp aile Kürt bölgesine göç etmek üzere hazırlanmaya dek rehin tutuluyor.

Kerkük'teki Mülkiyet Anlaşmazlıklarını Çözmenin Güçlükleri

Kürt önderliği Kerkük'ün Araplaştırılması sürecini tersine çevirme konusundaki niyetini ilan etmiştir. Fakat Kerkük kentinde Araplaştırmayı tersine çevirmek kırsal bölgelere göre daha zor olabilir. Kitleler halinde kuzeye sürülen köylülerin aksine Kerkük'teki sürgünler birey bazında gerçekleştirildi. Ayrıca, sürgün edilmiş kentli Kürt, Türkmen ve Asurilerin büyük bir bölümü birbirlerinden farklı yasal taleplerle ortaya çıkmaktadırlar. 1991'deki ayaklanmalar esnasında kitleler halinde kaçan on binlerce Arap olmayanlar veya ayaklanmaların bastırılmasının hemen ardından Irak hükümetinin Kerkük'teki bazı Kürt bölgelerini yerle bir etmesi sonucu yurdundan olanlar hariç, Kerkük'ten sürülen kentlilerin çoğu kovuldukları mülklerde ya kiracı olarak aklıyorlardı (çünkü hükümet Kerkük'te Arap olmayanların mülk edinmesini son derece güçleştirmişti) ya da sürülmeden önce veya sonra evlerini -çoğunlukla da çok ucuz fiyata- satmalarına izin veriliyordu. Bu nedenle, kırsal alanlardan sürgün edilmiş kişiler topraklarını geri istemek için mülk tapularına sahip iken, Kerkük'ten sürülmüş olanların çoğunun zoraki sürgün belgeleri haricinde geri dönmeyi talep etmek için gösterecek bir tapuları yok.

Her ne kadar uluslar arası toplumun çoğu ve ABD koalisyonu Kerkük'ün ele geçirilmesinin hemen ardından kente kitlesel geri dönüşler olmasından korkuyorlardıysa da, böylesi bir kitlesel dönüş gerçekleşmemiştir. Kerkük'e dönmüş fakat geri alacak evleri olmayan ailelerin barınacak bir yer bulması neredeyse imkansız olmuş ve çoğunlukla Kürtlerin kontrolündeki kuzey bölgesinde kaldıkları mekanlar kadar harap durumdaki yerlerde kalmaktadırlar. Geri dönen Kürtlerden 700 kadarı 1991'de kovuldukları mahallenin yakınındaki el-Şorja stadyumunda aylaca çetin koşullar altında yaşadılar. Kerkük'e kitlesel bir dönüşün bir insani krize yol açacağını düşünen ABD ve insani yardım kuruluşları, mülk anlaşmazlıkları mekanizması hayata geçirilinceye Arap olmayan nüfusun dek Kerkük'e geri dönmesini engellemek için halkı bilgilendirme kampanyası başlattılar. ABD yetkilileri de birçok kez, geri dönenlerin sadece en temel ihtiyaçlarını karşılama politikalarının daha fazla dönüşleri önlemeye yönelik olduğunu belirtmişlerdir.

Human Rights Watch, eski evlerine dönmeye yaşadıkları güçlükleri daha iyi anlamak için, Erbil yakınlarındaki Benislawa göçmen kampında yaşayan sürgün Kürtlerle Haziran 2003'te bir araya geldi. Göçmenlerin neredeyse tamamı, yaşamlarını sürdürmek için iş ve barınak temin edilmedikçe Kerkük'e dönemeyeceklerini ve ayrıca çoğunun geri dönüşü finanse edemeyecek kadar yoksul olduğunu Human Rights Watch'a ifade etmiştir.

Kerkük'te evleri olup da bunlara hükümet tarafından el konulan Kürtler için durum çoğu zaman tahammül edilemez haldeydi. Diğer sürgünler gibi onlar da Kerkük'teki evlerinde şu anda bir Arap'ın çok daha konforlu bir ortamda yaşadığını bilerek, kendilerini Benislawa gibi bir kampta musluk suyu olmayan çamurdan yapılmış evlerde yaşarken buldular. Huner Nasır Fettah, etnik kimliğini değiştirmeyi, Baas Partisi'ne katılmayı veya paramiliter Kudüs Ordusu'na üye olmayı reddettikten sonra 28 Temmuz 2002'de Kerkük'ten sürüldü ve evine el konarak açık arttırmada bir Arap'a satıldı. Fettah, sabrının artık tükendiğini söylüyordu:

Hiç kimsenin Kerkük'e geri dönüp evlerinden Arapları çıkarmasına izin verilmediğini ve Arapları evlerimizden biz sivillerin değil koalisyon kuvvetlerinin çıkaracağını duyduk. Bir ay daha bekleyeceğim, çünkü zaten bir yıldır bekliyorum ve hiç kimse bizler için bir şey yapmadı. Sonra Kerkük'e geri dönüp bir iş bulacağım, çünkü burada hiçbir şey yok. O Arap'a gidip onu evimden atacağım. Hükümet beni o evden attı ve o Arap o evi, başkasına ait olduğunu bile bile hükümetten satın aldı.

Bu güçlülere rağmen, Kürt siyasi önderliği, Araplaştırmanın tamamen tersine çevrilmesi gerektiği ve Araplaştırma programı çerçevesinde gelmiş Arapların buraları terk etmek zorunda olduğu konusundaki katı tutumunu sürdürmektedir. Eylül 2003'teki bir röportajda KDP lideri Mesud Barzani şöyle dedi: "Arap ailelerin kasıtlı olarak yerleştirilmesi politikasının başladığı 1961'den önce Kürtlerin çoğunlukta olduğu tüm bölgeler Kürtlerindir. Bu nedenledir ki Kerkük Kürdistan'ın sadece bir parçası değil, aynı zamanda kalbidir... Bu Arapların gitmesi gerek, çünkü Kürdistan'ı "Araplaştırmak" için buraya getirildiler. Arapların kalabileceğini söylemek Kürtler için mümkün değildir."

Kerkük'te Etnisiteler Arası Gerilim

Kerkük Irak'taki etnik gerilimlerin en şiddetlilerinden birine sahne olmuş ve bu gerilim zaman zaman çatışmalara dönüşmüştür. Kerkük'teki bu etnik gerilimin altında, Kürtler, Türkmenler ve Araplar arasında yaşanan kentin egemenliği konusundaki anlaşmazlıklar yatıyor. Kürtler Kerkük'ün tarihsel başkentleri olduğunu ileri sürüyor. Türkmenler ise 1947'de gerçekleştirilen sayım sonuçlarına işaret ederek (son güvenilir sayım 1957'deki idi) Kerkük'ün tarihsel olarak Türkmen çoğunluğu barındırdığını ileri sürüyorlar. 1947'deki sayım, her ne kadar çevre köylerdeki oran çok daha yüksek idiyse de, kent merkezinde yaşayan Kürt nüfusunu %25 olarak ortaya koyuyordu. Fakat, Kerkük'ün demografik yapısı sadece Araplaştırma ile değil, aynı zamanda kuzeyin petrol başkenti olması nedeniyle önemli ölçüde büyümesi sonucu da değişmiştir.

Zaman zaman Kent üzerindeki hakimiyet konusunda yaşanan gerilim çatışma boyutuna sıçramıştır. Mayıs 2003'te, Hawijalı silahlı Arapların kente girerek Saddam yanlısı sloganlar atmasıyla, Kürtler ve Araplar arasında silahlı çatışma çıktı. Beş kişi öldü ve kırktan fazla kişi yaralandı. Araplar belli ki Kürtlerin Kerkük'te yaşayan Araplara karşı artan tehdit, dayak ve gözdağı olaylarına karşılık veriyorlardı.

Ağustos 2003'te Türkmenler ve Kürtler arasındaki gerilim ölümcül şiddet boyutuna sıçradı. Türkmenlerin Tuz Xurmatu kentinde Şii imam Ali Zeynel Abidin için yeniden inşa edilmiş bir türbenin açılışı için tören düzenlemelerinin ardından belli ki Kürtlerle aralarında karşılıklı küfürleşmeler olmuş. Türbe roketli saldırı sonucu tahrip edildi. Öfkeli Türkmenler ayaklandılar ve gelen haberlere göre Kürt bayraklarını ve bir polis karakolunu

yaktılar. Protestolar çok geçmeden Tuz Xurmatu'dan Kerkük'e sıçradı ve 22 Ağustos günü burada 8, ertesi gün Kerkük'te 3 ölü geride bıraktı. Yerel Türkmen lidere göre gerilimin kaynağında Tuz Xurmatu üzerinde siyasi kontrol çelişkisi yatmaktaydı. Bu kişinin Washington Post'a verdiği demeç şöyle: "Tuz'da gerektiği gibi temsil edilmediğimizi düşünüyoruz. Amerikalılar Kürt bir vali atadılar. Polis şefi bir Kürt. Eski rejimden kalan mülkler Kürtlere verildi. Fakat çoğunluk biziz." 31 Aralıkta birkaç bin Arap ve Türkmen Kerkük'teki YNK bürosunun önünde gösteri yapıp "Federalizme hayır, Kerkük Irak'ındır" diye bağırдыklarında kentte daha büyük şiddet olayları patlak verdi. Silahlar patladı ve geride 5 ölü ve 20 civarında yaralı bıraktı. Hem YNK hem Türkmen yetkililer birbirlerini şiddeti tetiklemekle suçladılar. Anlaşılan, bu gösteri 22 Aralıkta binlerce Kürdün federalizm yanlısı sloganlar atarak Kerkük'te yürümesine karşılık olarak düzenlenmişti. Kentteki şiddet olayları, bireysel cinayetler ve siyasi partiler ile polis merkezlerine yapılan saldırıları da kapsayarak 2004 yılına dek sürdü.

ANADİL SORUNU VE BİR DİLİN DOĞRU KULLANILMASI

Roşan Lezgîn

*"İnsanın gerçek ana vatanı dilidir.
Ben onun sınırlarında nöbet tutarım."*

Albert Camus

Konfüçyüs'e sorarlar:

-Bir ülkenin yönetimi size verilseydi
ilk olarak değişime nereden başlardınız?

Büyük düşünür şöyle cevap verir bu
soruya:

-Hiç kuşkusuz dili gözden geçirmek-
le işe başladım. Çünkü dil kusurlu olur-
sa, kelimeler düşünceleri iyi anlatamaz.
Düşünceler iyi anlatılmazsa, yapılması
gerekenler doğru yapılamaz. Görevler
gereği gibi yapılmazsa töre ve kültür
bozulur. Töre ve kültür bozulursa, adalet
yanlış yola sapar. Adalet yoldan çıkarsa
şaşkınlık içine düşen halk, ne yapacağını,
işin nereye varacağını bilemez. İşte
bunun içindir ki **hiçbir şey dil kadar
önemli değildir.**¹

Heidegger, dil, düşüncenin evidir der.
Paul Valery ise, her mesele beni dile
götürür der.

Dil kendi içinde mucizeler taşıyan
bir sistemdir, kendine özgü kuralları
vardır ve bu kurallar insanlar tarafından
bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde kul-
lanılır. Toplumun hiçbir alanı dilden
bağımsız değildir. İnsanın varlığı dil ile
mümkün olduğu gibi, toplumların varlığı
da ancak dil ile mümkün olmaktadır. Dil
yoksa toplum da yoktur. Tarihi kültürel
kimliğin taşıyıcısı olan dilini unutup da
kimliğini koruyabilen bir toplum yoktur.
Dil milletlerin hayat damarıdır, kalbidir,
ruhudur. Dil olmazsa kültür olmaz,
kültür olmazsa kimlik de olmaz.

Rousseau, dilin var olabilmesi için
bir toplumun var olmasının şart
olduğunu, bir toplumun varlığını sürdü-
rebilmesinin şartı olarak da dilin var
olması gerektiğini söylüyor. Dil, bir
imkanlar alanıdır. Dilin bir imkanlar
alanı olması, o dilin tarihi kaynaklarına
dayalı olmasının yanında, bu dilin açılım

¹ Alıntı: Ünalın Şükrü, Dil ve Kültür, Nobel Yayın
Dağıtım, 2. Baskı, Ankara

yapıp kendisini sürekli yeniden üreterek kullanıcılarına kendilerini ifade etme imkanı sağlamasıdır. Bir dilin imkanları, o toplumun kendine ait en temel değerleri, bu çerçevede tarih boyunca üretimleri, o üretimleri gerçekleştirirken kullandığı epistemolojik çerçevedir. Dil ve kültürün gelişimi paraleldir ve dil fiziki ve ruhi yönü olan iki boyutlu bir varlıktır.

Bir milleti yok etmenin en kestirme yolu, o milletin dilini ortadan kaldırmaktır. Öte yandan bir milletin dilini bozdunuz mu, onun bütün kültür faaliyetini aksatmış, geçmişi ile bağlarını kesmiş, halihazırda cereyan eden düşünsel devinimleri tam bir karışıklık içine düşürmüş olursunuz. Dili alt üst edilmiş bir millet, kendisini yaşatan manevi değerlerden yoksun kaldığı gibi, geleceğini yaratacak olan toplumsal bir düşünce düzenini de kuramaz. O toplumda düşünsel hayat felce uğrar. Çünkü dil, topluma biçim veren bir sistemdir. Toplum, dil sayesinde benlik, kimlik ve kişilik kazanır.

Dili ne kadar iyi kullanıyorsak, bir düşünceyi o kadar iyi ifade edebiliriz. Dildeki temizlik düşüncede de temizliğe yol açar. Tersine de doğrudur, dildeki bozulma ve kirlilik düşüncede de aynen oluşur.

Anadili ile değil de başka bir dil ile eğitim görenlerin kişilikleri o dilin kalıplarına, içeriğine göre biçimlenir; düşünüş ve davranış biçimleri ona göre şekillenir, değer yargıları da o dil ve kültüre göre oluşur. Anadili bilincinden yoksun olan insanlar, kendi halkının menfaatlerinden daha ziyade dili aracılığıyla kültürünü aldıkları milletin menfaatlerini düşünürler. Aslında bizim insanımız iki dilden de nasibini alamamıştır. Çünkü anadilin yetersizliği, ikinci dilin de öğrenilmesini zorlaştır-

maktadır. Bu durum anadilin temelini oluşturan kökün yok olmasına ve böylece bu köke bağlı olan diğer ikinci dilin de gerilemesine neden olur.

Anadil sorunu sadece milliyetçi duyguların tatmini veya ulus-devlet inşa etme meselesi değildir. Asıl sorun toplumsal bir varlık olarak kendi doğal kökleri üzerinde sağlıklı bir şekilde diğer insanlarla iletişim kurma ve medeni bir yaşam sürme meselesidir. Anadilini, ait olduğu dili ve bu dile bağlı olarak kültürel değerleri günlük yaşamın her alanında kullanmak bireyin özgüvenini gerçek temeller üzerinde inşa etmesine yardımcı olduğu gibi, onu uygar da kılar.

Kuşkusuz her dil kendine özgü kural ve kaidelere sahiptir. Bunlardan en temel olanları dilbilgisel ve anlambilimsel olanlardır. Kürt dilinin tüm standartlarını kayıt altına alan ve bu konuda tüm Kürtlerin tam ittifak ettikleri bir "İmla Kılavuzu" hâlâ yoktur ama günümüzde Kürt dilinin (Kurmancî, Kirdkî (Zazakî), Soranî ve Hewremanî (Goranî)) Yazım Kurallarının yaklaşık olarak standartlaşmış bir durumu söz konusudur.

Şimdiye kadar Kürt dilinin Kurmancî lehçesinde yapılmış en önemli ve genel anlamda kabul gören çalışma Celadet Bedirxan'ındır. Onun tespit ettiği kaide ve kurallar, alfabe de dahil, Kurmancî'nin son yıllarda yazın alanında ısrarla ve yoğun bir şekilde kullanılması sonucu bir yazım dili olarak Kürtçeyi çok ileri bir konuma getirmiştir ve bu çabalar devam ediyor. Yöresel ağız ve aksanlardan kaynaklı bazı sözcüklerin hâlâ çeşitli formlarda kullanılması doğru yazım kuralları önünde hiçbir engel oluşturmamaktadır.

Kürtçenin özellikle Kurmancî ve Kirdkî (Zazaca) lehçelerinin son yıllarda yazın alanında hızla kullanılması doğru

ve olumlu bir gelişmedir. Büyük bir gayretle desteklenmelidir. Ancak dilbilgisinden haberi olan veya olmayan rasgele herkesin yazması ve yazdıklarını tashih etmeden yayımlaması dilde telafisi mümkün olmayan tahribat ve kirlenmeyi de beraberinde getirmektedir. Dilin değeri, saygınlığı ve imajı konuşanlarının gözünde düşmeye neden olmakta. Şimdilik, Kürtçe için asıl tehlike budur. Kuşkusuz bu durum Kürt dilinin Türkiye'de çok uzun yıllar yasaklı olmasından kaynaklanmaktadır. Eğitim dili olamayan, olmaması için insanlık dışı metotlar kullanılarak engellenen bir dilin çok kötü akibetlere uğraması muhtemeldir kuşkusuz. Bu aybın sahipleri bellidir. Ancak, Kürtçeyi yazın alanında kullanmak, kendi dillerini yaşatmak ve yaşamın dili yapmak isteyenlerin kendi dillerine ne kadar doğru yaklaştıklarını da ciddi bir şekilde sorgulamak gerek. Kendi dillerine ne derecede saygı duyduklarını, dili sahiplenmede ne kadar ciddi ve samimi olduklarına baktığımızda görünen manzara ürkütücüdür. Dillerine gönül vermiş, genel nüfusa göre bir avuç gönüllü edebiyatçının bu durum karşısında çektikleri acıyı hayal etmek bile korkunçtur. (Sanki bu dilin vebali sadece birkaç edebiyatçının boynundadır! Toplumun diğer kesimleri, özellikle siyasetçiler, artık iyi kötü Türkçe öğrendiklerinden dolayı anadilleri Kürtçe konusunda kendilerini muaf görmeleri bunu gösteriyor!)

Diyarbakır Sur Belediyesinin Türkçeden Kürtçeye (Kurmançî lehçesi) çevirtip yayımladığı bir broşür düşündürdü bütün bunları. Kuşkusuz Kürtçe'nin her alanda kullanılması çok önemli ve gereklidir ama doğru kullanılması şartıyla!

Anadilimize bu şekilde bir yaklaşım veya bu ilgisizlik böyle sürerse dil tamamıyla hayatımızdan bir daha geri gelmemek üzere çekip gider! Bundan dolayı günümüzde Kürtçe hayati bir tehlikeyle karşı karşıyadır. Aslında bu metnin eleştirisi şu noktada yoğunlaşırsa daha doğru olur: Şu anda Diyarbakır'da yaşayan ve Kürtçeyi iyi kullanan bir çok yazar olmasına rağmen Kürtçe metinleri hazırlayan kurum, kuruluş ve kişiler - nedense!- bunları görmezden gelerek, yazınsal metinlerini dilden anlamayan, yarım yamalak bir Kürtçe bilen veya sözlüğe bakarak Türkçeden Kürtçeye çeviriler yapanlara hazırlatarak dile hizmet adı altında dili bozup kirlletmek-teler. Bu korkunç bir durumdur ve telafisi mümkün olmayan, dil bağlamında çok ağır ve çok boyutlu toplumsal tahribatları beraberinde getirecektir.

Bu bağlamda konunun önemini ve yardımcı olabileceğimiz bazı hususları kamuoyuna, ilgili çevrelere hatırlatmak istedim. Aslında tek tek düzeltilecek, yani tashih edilecek durumda olmayan bu metin karşısında düştüğüm durumu Markopaşa'da² yayınlanan Sabahattin Ali'nin Falih Rıfkı'ya cevap olarak yazdığı aşağıdaki makale çok güzel ifade etmektedir.

Hangi Birini Düzeltelim Falih Rıfkı?

Ukalanın biri, mecliste,
-Hasan, Hüseyin duhteran-ı
Muhammedet. Hendek Gazvesinde şehit
düştüler, demiş.
Mecliste bulunan zarif bir zat da, kızları
değil, oğullarıdır. Muhammed'in değil
Ali'nin

² Markopaşa, Haftalık siyasi mizah gazetesi, Yıl-1, Sayı-4, 16 Aralık 1946 (Aktaran: Sanat ve Hayat, Sayı-7)

oğullarıdır. Hendek Gazvesi değil, Kerbelâ' dır. Hangi birini düzeltelim demiş.

Buna benzer bir hikaye daha vardır.

Cahilin biri Kıssai Yusuf'u şöyle anlatmış: Davud'un oğlu Yusuf'u amcasının çocukları havuza attılar. Sonra da pantolonunu tavuk kanına bulayıp, babasına ayı yedi dediler.

-Hangisini tashih edeyim ki, hepsi yanlış! (Güdam galatet, tashih mikûnet!)*

Davut değil Yakup'tur. Amcasının çocukları değil, kardeşleridir. Havuz değil kuyudur. Pantolon değil gömlektir. Tavuk değil geyiktir. Ayı değil kurttur.

Metnin dili, dilin bütün boyutları açısından baştan başa bozuk; ama sadece birkaç örneği burada göstermek istiyorum.

1. Sözcüklerin çeşitli formlarda kullanılması: Hemen hemen kullanılan birçok sözcük en az iki veya birçok formda kullanılmış. Örneğin: DIYARBEKİR, DIYARBEKRÊ, DIYARBEKRA, DİYARBAKİR, DİYARBEKR ê, DİYARBEKRÊ DIYARBEKRİyan, Dîyarbekir, Dîyarbekrê..., MÛZA, Mûze, muzê..., MIZGEFT, MIZGEFT, Mizgeft..., Melîk Salîh, Melîk Salih..., Şêx Mûtahar, Şêx Mûtahhar..., Sedda Çînê, seda Çînê..., Dî(nav)de, dî(nav)de, dî(nav)de...

2. Kürt Alfabesinde olmayan harflerin kullanılması: Bilindiği gibi her dilin kendi ihtiyaçlarını karşılayan ve standart harflere sahip bir alfabesi vardır. Kürtçe'de genel itibarıyla yabancı sözcükler yazılırken Kürt Alfabesinin dışında kalan harfler kullanılmaz. Örneğin: "I" veya "ı" harfleri

Kürtçede yok ama söz konusu metinde bu harfler 95 kez kullanılmış. Örneğin: BIRCA BIZIN, ..., lê disa di P.Z. di sala 349 an de jî aliyê Serwerê Romıyan Konstantin ve hatıye firekırin û selıhandın. (Tabi bu tümcenin anlamı, tek tek sözcük ve sentaks açısından yanlışları yazsak bir sayfa tutar ama burada sadece kullanılan Kürtçede olamayan "ı" ve "I" harflerinin altını çizdik.)

3- Dişil eril takıları açısından: Bilindiği gibi Kürtçedeki sözcükler genel anlamda ya eril ya da dişildir ve dolayısıyla takılar ve hatta fiiller de belli bir eril dişil sistemine göre kullanılır ve yazılır. Ama bu metinde bunlar karmakarışıktır. Örneğin: "Xizmeteki Çandî ya Şaredariya Sûrê ya Diyarbekrê ye" tümcesindeki "Xizmeteki" tamlama eki. Doğrusu, sözcük dişil olduğundan "Xizmeteke Çandî ya..." olmalıydı. Gerçi bu tümcenin sentaksında ve mantığındaki yanlış (eril takısı olan "î" yerine "i" sesi kullanılmış, o da başka bir yanlış!) da görmek gerek ama konu dişil eril tamlama takıları olduğu için uzatmayalım. Yine, "Di newalekî bazalt de...", "Navê wê ya ku..." ve daha birçok.

4- Anlam açısından: Her dilin kendine ait mantığı, akışı, dilbilgisi kuralları, sentaks ve semantiği var. Tümce oluştururken belli bir mantığa göre sözcükler dizilir, yoksa istenilen ifade edilemez ve anlaşılamaz. Örneğin: "Bi taybeti ji nivîska mîna similekê dor li bircê girtiye, berhemekî girîng ya hunerê ye." Hiçbir anlam ve mantığı yok bu tümcenin ve daha başka yanlışlar da var ama bu haliyle

* Farsça, "Kendim yanlışım, beni düzelt!" (Çeviri: R. Lezzîn.)

Türkçe'ye çevirmeye çalışalım: "Özel-likli yazıcıkta bir sümbül gibi burcun etrafını tutmuş, sanatın değerli bir ürünüdür." (Tahammülünüze dikkat!) Devam edelim: "Ji van berheman, berê sûrên ku mîna masîmertalkê dor lı bajêr girtine û paşî seda Çînê di dinê de mîna ku duwemîn be têtê qebûl kirin tê ye." Aynı şekilde Türkçe'ye çeviremeye çalışalım: "Bu ürünlerden/ eserlerden, önce şehrin etrafını bir kalkan balıkçığı gibi tutmuş surlardan ve sonra Çin seddi dünyada ikinciymiş gibi kabul edi liyor geli yor." Sözkonusu metindeki tümceler baştan başa böyle. Sadece iki tümce ile durumun vahametini göstermeye çalıştık.

5- Yanlış anlamda kullanılan sözcükler: "Minara Mizgefta Şêx Mûtahhar (başka yerde Mûttahar! Hangisi doğru? İkisi de yanlış!) ya ku ji aliyê Qasim Xanê Akkoyunî ve hatiye amadekirin." Kürtçedeki bozukluğa yine sadık kalarak çevirelim: "Şeyh Mutahhar Camisinin minaresi ki Akkoyunlu Kasım Han tarafından hazırlanmış." Hem tümce eksik hem de cami **hazırlanmış** (yapılmış değil yani!). Yine, "DIYARBEKRA ku di deverên dirokê de mîna navenda tevgerên çand û aborî yên şarezayiyên (şaristanî sözcüğü ile karıştırılmış!) mezin hatiye qebûl kirin, bûye çavkaniyên 26 şarezayî." Çevirelim: "Tarihin yerlerinde anlayışlıların kültür ve ekonomi hareketlerinin merkezi gibi kabul ol muş DIYARBAKR, 26 anlayış kaynağı olmuş." İşte böyle! (**Dever:** Yer, **Şarez:** Medeni, uygar, kavrama gücü yüksek; tez anlayan. **Şarezayî:** Yüksek kavrama; tez anlama; anlayışlılık. **Şaristanî:**

Medeniyet; kentli olma durumu)

6- Uydurma sözcükler: "Di ava bûyîn û zexmiya wê nivîskên ku lê ne, nepixok û şiklên..." Nepixok?! Anacak Türkçesini okuduğumuzda bu sözcüğün uydurma bir şekilde "Kabartma" yerine kullanıldığını anlıyoruz. "Nepixok"un Türkçedeki karşılığı "kabartma" mıdır?

Türkçedeki "Şişme" sözcüğünün Kürtçede iki karşılığı vardır: "Werm" ve "Nepx". Ancak bunlar da aynı anlamda değiller ve birbirinin yerine kullanılamayacak kadar farklıdırlar. **Nepixandî:** Dışarıdan bir müdahaleyle şişirilmiş olan. **Werimandî:** Kendi içindeki nedenlerden dolayı şişmiş olan. **Nepox:** Körük. **Nepixok:** Şişcik. Kürtçede duvar veya herhangi dik bir yüzeyin şişmesini anlatmak için de deyimse bir ifadeyle "... zik daye" deyimi kullanılır.

Şimdi yakından bakalım: "Nepixok" yani "Şişcik" sözcüğünün "Kabartma"yla ne ilgisi var? Ayrıca, taş şişer mi? (Kevir, bi miqarê yan jî bi tevşo têtê niqartin. Ê ger munasib be mirov dikare di şûna peyva "kabartma" ya Tirkî de bibêje "niqrik" lê ji ber ku di termînolojiya avadaniya kurdan de ji wan şekl an jî motîvên ku li rûyê kevîran têne neqîşkirin re gotinek wisa nehatiye bikaranîn hingê mirov dikare bi tenê tarîf bike.) Bu konu hakkında Çeviribilime uymalıyız.

Ayrıca, "Medrese" yerine "Xendegeh" yani "Derslik" sözcüğü ve yine, "Onarım" sözcüğünün karşılığı olan "Nuhkirin, ji nuh ve avakirin, tamîrkirin, restorekirin" sözcükleri varken bunun yerine "seli-handin" yani "Salihleştirme; barışçıl-

laştırma, mulahimleştirme" sözcüğünün kullanılması gibi daha birçok uydurulmuş sözcük var bu metinde.

7- Düşünce mantığı yada üslup açısından bozukluk: "Bi her awayî Diyarbekir bajarek çûyîn û dîtina wê hewce dike yî." Türkçe'ye çevirelim: "Her türlü/her şekilde/her halükarda Diyarbakır bir şehir gitmek ve onun görülmesi gerekli yapar dır." Aynen böyle. Anlatım bozukluğu, tümce düzeni, sözcük vs. şeyleri bir kenara bırakalım ama **"gerekli"** sözcüğünün üzerinde duralım. "Diyarbakır görülmesi gerek..." (Davet etmek ile gereklilik kipi!) Neden gerekli olsun ki? Ama "Diyarbakır görülmeye değer..." dediğimizde ancak o zaman insanları veya diyelim ki turistlerin gezme-görme programlarını nazik bir üslupla etkileyerek onları (sadece) davet etmiş oluruz. Yapılması gereken budur. Bunun ötesinde Diyarbakır ne kadar güzel olursa olsun illa ki herkes tarafından görülmesi **gerek** diye bir şey söz konusu olamaz. Ama Türkçe olarak hazırlanmış metinde de aynen böyle **"gerekli"** sözcüğü kabaca kullanılmış. (...DIYARBAKIR tüm çevresi ile gezilip görülmesi gereken bir ilimizdir.) Haydi bakalım!

8- Bazı bölümlerin mükerrer ve karışık bir şekilde yazılması: "BIRCA BIZIN (KEÇİ)" başlığı altında Keçi Burcu hakkında bilgiler veriliyor ama hemen Dörtayaklı minarenden de söz ediliyor ve onun da altında bu kez Meryemana Kilisesi hakkındaki bilgiler veriliyor. Daha sonra "MINARA ÇAR LING" başlığı altında aynı bilgiler ve "DÊRA MERYEM-ANA" başlığı altında Meryemana

Kilisesi hakkındaki bilgiler mükerrer olarak tekrar veriliyor. Altı üstü iki sayfalık bu metinde bu yanlış tek başına bu metni hazırlayanların ne derecede dikkatsiz, özensiz ve dilden hiç anlamayan kişiler olduğu bariz bir şekilde anlaşılıyor.

Görüldüğü gibi yanlışları tespit etmeye çalışırsak ve bu yanlışları Kürtçe Dilbilgisi Kuralları ve ayrıca anlambilimi kaideleriyle karşılaştırıp doğru ve yanlış olanları karşılaştırmalı bir şekilde örnekleriyle yazmaya kalkışırsak bu metnin on katı, hatta belki de bir kitap olacak kadar sayfalar boyu bir metin yazmak gerekli.

Yine, geçen yıl (1 Eylül 2003) Diyarbakır-IHD, 1 Eylül Dünya Barış Günü dolayısıyla hazırladığı **"Yurtta sulh, cihanda sulh"** sloganını saçma bir şekilde çevirtip (**"Di welatê da aşîti, di cîhanê da aşîti"** Doğrusu: **"Aştî li welêt, aşî li cîhanê"** olmalıydı) şehrin tüm billboardlarına asarak siyasal mesajını verip dilimizi bozmakta hiç de tereddüt etmemiştir.

Geçenlerde (Eylül-2004) de Avrupa Komisyonunun genişlemeden sorumlu üyesi Günter Verheugen'nin Diyarbakır'a gelişi dolayısıyla Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından Kürtçe, Türkçe ve İngilizce "Hoş geldin" afişleri hazırlanıp sağa sola asıldı. Bunlardan Kürtçe olanı yine aynı ilginçlikteydi! (**Hemwelatiyê Verheugen bi xer hatî Awrupaya Mezin.** Doğrusu: **Verheugenê hemwelatî, tu bi xêr hatî Awrupaya Mezin**) Bunu Türkçeye aynı bozukluğa sadık kalarak çevirirsek şöyle bir şey ortaya çıkar: **"Verheugen'in vatandaşı**

Büyük Avrupa'ya hoş geldin."

Kürtçede sıfat isimden sonra yazılır. Örneğin: Ince Memed (Mehemedê Dirêj), Ulubatlı Hasan (Hesenê Ûlûbatî) gibi, ama görüldüğü gibi yeni icat edilen Kürtçede demek böyle yazılıyormuş! Kaldı ki "xêr" sözcüğündeki "ê" harfinin şapkası da devrime uğramış!

Eğer Türkçe böylesine (Verheugen' in vatandaşı Büyük Avrupa'ya hoş geldin) bozuk kullanılsaydı Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi binlerce protesto faksı alırdı, belki de bu afişi hazırlayan kişi veya kişiler ekmeğinden bile olurdu ama konu Kürtçe olunca asıl sorun yanlış yapanlar değil de bunu gösterenin bazılarınca tepkiyle karşılanacağından da kuşku yok!

Diyarbakır Barosunun "Herkes İçin Adalet" başlığı altında bir proje olarak Kürtçe ve Türkçe hazırlayıp dağıttığı broşürler dil bağlamında ciddi ve duyarlı bir çalışma olduğu hemen anlaşılıyor. Titiz, sade ve anlaşılır bir dil ile hitap edilen kitleyi dikkate alarak ve en önemlisi de siyasi propaganda endişelerinden uzak, gerçekten halkın bu alandaki ihtiyacını karşılamayı esas alan bir çalışma. Özellikle Kürtçede dilin ruhunu yakalamaya gayretle dilbilgisel ve anlambilimsel kurallara riayet edilmiş. Her kesimden insanın anlayabileceği bir dil kullanılmış. Naylon, yapma ve bozuk bir dil ile değil de gerçekten Kürtçeyi kullandıklarından dolayı kendi adıma Diyarbakır Barosunu kutlarım. Dile saygı duyulursa, samimi ve ciddiyetle yaklaşılsa demek ki oluyormuş işte!

Dil, disiplinler arasında hassas bir

konudur. Herkesten dilbilimci olmayı bekleyemeyiz ve buna da gerek yok. Ancak "liyakat" diye bir kavram vardır, mademki Kürtçe anadilimizdir ve onu her alanda kullanmak istiyoruz, ki öyle de olmalı ve bu tür çabaları gösteren kurumların başındaki şahsiyetleri kutlamak ve yardımcı olmak gerek, ama hiç olmazsa böylesi metinleri dilden anlayan birilerine hazırlatmalarını kendilerine hatırlatmak gerektiğine inanıyorum. Kaldı ki günümüzde dilden iyi anlayan birçok Kürtçe yazar var ve kendi anadillerine hizmet etme aczi içinde de değiller sanırım.

Anadili sorunu bireyin kişilik sorunuyla direkt ilintilidir; bireyin psikolojik dünyası, ruh sağlığı, davranış biçimleri, kendini ifade edebilme kabiliyeti yönünden yaşamsal bir etkiye sahiptir. Anadili sorunu uygar olmayla, çağdaşlık sorunuyla da direkt ilgilidir. Yoksa, anadiline sahip çıkmak, onu koruma altına alıp geliştirmek, yaşatmak, bu çerçevede bireysel ve toplumsal olarak mücadele etmek öyle "devletin bölünmez bütünlüğüne kastetmek" olmadığı gibi salt "ulus-devlet inşasını amaçlayan bir mücadele alanı" da değildir ve ayrıca, "ilkel milliyetçilik" suçlaması safsatalarının da çok ama çok ötesinde, onları aşan, onlardan çok daha acil ve ileri, insanın insanlaşma durumuyla ilgili insani bir çabadır. Anadilinden kopmuş/ kopartılmış bir birey anadilini tamamiyle unutsa ve başka bir dili konuşan toplumla entegrasyonu (entegrasyon her zaman yüzeyseldir) tamamlansa bile aslında derinden derine (bilinçaltı; güdüs el ve duyusal alanda) nesiller

boyu asla tamamiyla entegre olamaz. Kökene dayalı dürtülerin bastırılması aşağılık duygusuna dönüşür. Eninde sonunda birey isteyerek ya da istemeyerek mensubu olmaya çalıştığı veya dayatılan dil ve onun kültürünü kutsayarak dozajı yüksek bir fanatizmle kökenini küçümsemeye çalışır. Bu da bilinçaltında, duyularında hep var olan asıl mensubu olduğu dil ve kültüre karşı egemen dil ve kültüre sarılarak, ait olduğu asıl kökene faşizme varan bir nefretle bakar. Sigmund Freud'un tespit ettiği dürtülerin bilinçaltı çatışmaları teorisiyle bakarsak, bu durum anadilinden kopmuş bireylerde sürekli davranış bozukluğu oluşturur. Dilini kaybetmiş toplum bireyleri sonunda egemen dilin lehine gelişen çarpık duygular nedeniyle davranış alanında

hastalıklı birer birey olup toplumsal düzeni ve huzuru bozmaya her zaman adaydırlar. Bu bağlamda anadil ile eğitim, anadilin geliştirilmesi **Bir Medeniyet Projesi** olarak kendini dayatmalı. Bu konuda gerek tek tek bireyler ve gerekse kurum ve kuruluşlar kendilerinden başlayarak her türlü hassasiyeti samimi bir şekilde göstermeleri, bu konuyu tartışmaya açmaları ve Kürtçeye hizmet eden doğru çalışmaları desteklemeleri gerekmektedir. Bu durum, bir uygarlık sorunu olarak karşımızdadır.

II

Bêjeya *mektûb* parenga tebatî ye. Di Erebi de jê re "ismê mef'ûl" tê gotin. Koka wê "k-t-b" ye.

Mektûb kelimesi edilgen ortaçtır. Arapça'da buna "ism-i mef'ûl" denir. Kökü "k-t-b" dir.

di di (pêşdaçek)
dîwanê qidem deftera kevnare
da de, da (paşdaçek)

di de, da (önedat)
dîwanê qidem en eski defter
da de, -da (artedat)

Ev paşdaçek hem di vê mînakê de, hem jî di mînakên wekî wê de, jî bo xurtkirina pêşdaçeka "d" tê bikaranîn.

Bu artedat hem bu örnekte, hem de benzeri diğer örneklerde "di" ön-edatını pekiştirmek için kullanılır.

Dîwan bêjeyeke aramî ye. Ji Aramî derbasê Farisî; ji Farisî jî derbasê erebî û zimanên din bûye. Ev bêje heta niha bi sê wateyên navdar hatiye bikaranîn:

- a) Daireya fermî
- b) Deftera qeyd û peyirkê
- c) Pirtûka ku tevê helbestên helbestvanekî tê de tîn berhevkin.

Cizîrî di vir de *dîwan* bi wateya "deftera qeyd û peyirkê" bi kar aniye. Armanç jî vê defterê jî "Lewhê Mehfûz" e.

Dîwan Aramîce bir kelimedir. Aramîce'den Farsça'ya; Farsça'dan da Arapça ve diğer dillere geçmiştir. Bu kelime şimdiye kadar üç meşhur anlamda kullanılmıştır:

- a) Resmî daire.
- b) Kayıt ve sicil defteri.
- c) Bir şairin tüm şiirlerinin derlendiği kitap.

Cizîrî burada divanı "kayıt ve sicil defteri" anlamında kullanmıştır. Bu defterden amaç da "Levh-i Mahfûz"dur.

Li gor eqîda ku Mela bal dikişîne ser, Xwedê beriya her tiştî nura Hezretî Mihemed ji nûra xwe afirandiye û di *dîwana* kevnare de mîna cara yekemîn navê wî li ber navê xwe nivîsandîye. Hemû tiştên din ku di gerdûnê de hene, ji nûra Hezretî Mihemed afirandiye. Melayê Bateyî di Mevlûda xwe ya Kurmancî de wiha îşaretê vê felsefa afirîşê dike:

Mela'nın dikkat çektiği inanca göre, Allah her şeyden önce Hz. Muhammed'in nurunu kendi nurundan yaratmış ve ezel defterinde onun adını kendi adının yanına yazmıştır. Kainattaki diğer bütün varlıkları Hz. Muhammed'in nurundan yaratmıştır. Melay-i Bateyî Kürtçe Mevlid'inde bu yaratılış felsefesine şöyle işaret ediyor:

"Girtî yek qebde ji nûra xwe Xweda,
Gotî wî: "Kûnî Hebîbî Ehmed"e.

Allah kendi nurundan bir avuç aldı,
O nura; "Habîbim Ahmet ol" dedi.

Risteya Duyemîn

İkinci dize

herfek tîpek
ji qelema ilmê ji pê nûsa zanistê
bi teqwîmê bi rewşekî herî rind

herfek bir harfî
ji qelema ilmê ilim kaleminden
bi teqwîmê en iyi şekilde

reçem da nivîsand
Ango Xwedê tîpek ji navê Mihemed ku "mîm" e, bi rewşekî pir mikemel li ba navê xwe bi pênuşa zanistê da nivîsandin. Her çend Cizîrî behsê ji tîpek navê Mihemed dike jî, armanc jê tevê navê wî ye. Melayê Bateyî di Mewlûda xwe de derbarê gotûbêja di navbera Xwedê û pênuşê de wiha dibêje:

Ya qelem binivîs bi emrê Padişah,
"Ez çi binivîsim bi ferman ya ilah"?

Qale: " Uktub La ilâhe illa ene,
Muhammed hem qasîdê emrê min
e".

reçem da yazdı
Yani Allah Muhammed isminden bir harfi, ki o da "mîm"dir, ilim kalemi ile çok mükemmel bir şeklide kendi isminin yanına yazdırdı. Her ne kadar Cizîrî Muhammed isminin bir harfinden bahsediyorsa da, amaç ismin tümüdür. Melay-i Bateyî Allah ile kalem arasındaki diyalog hakkında şöyle diyor:

"Ey kalem Padişahın emriyle yaz" dedi.
"Ben ne yazayım, emret ey ilâh" dedi.

"Benden başka ilâh yoktur ve
"Muhammed elçimdir" yaz dedi.

Eşkal û xetên daireyê nuqtayê 'ilm in Ev neqş û misalên di xeyalatê 'edem da

Wergera Serkî

1) Şikl û xetên dorcixêza xala zanistê ne:

2) Ev neqş û nimûşên ku di 'alema xeyalê ya wek nebûyî de he ne.

Ziman û Huner

Risteya Yekemîn

Ji aliyê rêziman û wateyê ve ev riste piştî risteya duyemîn tê hizirkirin. Lewra ev riste komika pêveber e; risteya duyemîn jî komika kirde ye.

<i>eşkal</i>	şikl
<i>û</i>	û
<i>xetên</i>	nivîsên
<i>daireyê</i>	dorcixêza, çembera

Wergera Serkî

1) İlim noktasının dairesinin şekil ve hatlarıdır:

2) Yok hükmünde olan hayal alemindeki bu şekil ve nakışlar.

Dil ve Sanat

Birinci dize

Dilbilgisi ve anlam açısından bu dize ikinci dizeden sonra mülâhaza edilir. Zira bu dize yüklem öbeğidir; ikinci dize ise özne öbeğidir.

<i>eşkal</i>	Şekiller
<i>û</i>	ve
<i>xetên</i>	yazılar
<i>daireyê</i>	çember

<i>nuqteyê</i>	xala, niqteya	<i>nuqteyê</i>	nokta
<i>'ilm</i>	zanist	<i>'ilm</i>	bilgi
<i>-in</i>	-in	<i>- in</i>	-dirler

Risteya duyemîn

<i>ev</i>	<i>ev</i>
<i>neqş</i>	nîgar, çîn, nexş
<i>û</i>	û
<i>mîsalên</i>	şiklên, lewnên
<i>di</i>	di
<i>xeyalatê</i>	xiyal
<i>'edem</i>	tinebûn

İkinci dize

<i>ev</i>	bu
<i>neqş</i>	nakış
<i>û</i>	ve
<i>mîsalên</i>	şekiller
<i>di</i>	-de
<i>xeyalatê</i>	hayal
<i>'edem</i>	yokluk

Ango hemû tiştên ku di kâinatê de şikl û rewş û taybetiyên xwe hene, Xwedê wan li gor ilmê xwe yê ezel afirandine. Ev kainat ji berk û ji tinebûnê çê bûye û ewê dîsa tune bibe, her wekî xeyalê ye.

Yani Allah kainatta bir şekli, durumu ve özelliği olan her şeyi kendi ezelî ilmine göre yaratmıştır. Bu kainat yoktan varedildiği ve yine yokolacağı için hayal gibidir.

**"Mîm" metle'ê şemsa ehed ayinesîfet kir
Lamî ji 'Ereb berqê li fexarê ' Ecem da**

Wergera Serkî

1) Mîm (Mihemed), bergeha roja tewhîdê mîna neynikê nîşan da.

2) Ev nûr ji nav 'Ereban hilat, lê ronahiya wê li welatê 'Eceman jî da.

Yûzeyssel Tercûme

1) Mîm (Muhammed), tevîd güneşinin ufkunu ayna gibi gösterdi.

2) Bu nur Arapların içinden doğdu, fakat ışığı Acem diyarlarına da verdi.

Ziman û Huner

Risteya yekemîn

<i>mîm</i>	tîpa yekemîn a Mihemed
<i>metle'</i>	bergeh
<i>-ê</i>	veqetandeka ravekê
<i>şems</i>	roj

Dil ve Sanat

Birinci dize

<i>mîm</i>	Muhammed'in ilk harfi
<i>metle'</i>	ufuk
<i>-ê</i>	tamlama eki
<i>şems</i>	güneş

-a veqetandeka ravekê
ehed tewhîd, yek, yekîfî
ayine neynik
sîfet mîna, wekî
kir kir, nîşan da

-a tamlama eki
ehed tevhîd, bir, birlik
ayine ayna
sîfet gibi, misali
kir yaptı, gösterdi

Mîm, tîpa yekemîn a navê Mihemed e. Mela hinek caran li şûn da ku navê yekê bi temamî bibêje, tîpek an jî du tîp ji navê wî tîne ziman. Bo nimûne di danberheva xwe û Feqiyê Teyran ku navê wî jî Mihemed e, wiha dibêje:

Selamên milyaketan bê hed û bê hisêb in,
Şubhetê avê şetan jî Mela li Mîm û Hê bin

Mîm, Muhammed isminin ilk harfidir. Mela bazen birinin adını tam olarak söylemek yerine, onun isminden bir veya iki harfi dile getirir. Örneğin adı Muhammed olan Feqiyê Teyran ile yaptığı atışmada şöyle söyler:

Meleklerin selamlarının haddi hesabı yoktur,
Nehir suları gibi Mela'dan Mîm ve Ha'ya olsun

Li gorî 'eqîda Yslâmê tevê pêxemberan ji boy daxuyandina yekîtiya Xwedê (tewhîd) hatine şandin. Ev e Hezretî Mihemed jî, bergeha tewhîdê mîna rojê ronî kiriye û wekî neynikek nîşan daye.

Islam inancına göre bütün peygamberler Allah'ın birliğini (tevhîd) göstermek için gönderilmişlerdir. İşte Hz. Muhammed de tevhîdin ufkunu güneş gibi aydınlatmış ve bir ayna gibi göstermiştir.

Risteya duyemîn

lami' nûr, çirîsok
ji 'Ereban ji nav 'Ereban
berqê birûskê, şewqê, ronahiyê
li pêşdaçek
fexar welat, war; acûr
-ê veqetandeka ravekê
'ecem gelên ku ne 'Ereb in
da da, gihast

Ango gerçî nûra Hezretî Mihemed ji nav 'Ereban der ket, lê ronahiya vê nûrê li welatên ne Ereb ku avayiyê wan bi acûran hatine çekirin jî xwe nîşan da.

Di vê risteyê de hunerê "telmîh" heye. Telmîh, ji îşaretkirina bûyerekî dîrokî re tê gotin. Lewra li gor kitêbên

İkinci dize

lami' nur, parıltı
ji 'Ereban Araplar içinden
berqê şimşek, ışık, aydınlık
li önedat (-e, -a)
fexar vatan, memleket; tuğla
-ê tamlama eki
'ecem Arap olmayan halklar
da verdi, ulaştı

Yani her ne kadar Hz. Muhammed'in nuru Arapların içinden çıktıysa da, bu nurun aydınlığı evleri tuğladan yapılmış acem diyarlarında da kendini gösterdi.

Bu dizede "telmîh" sanatı vardır. Telmîh, tarihî bir olaya işaret etmeye denir. Zira Hazreti Muhammed'in hayatın-

siyerê ku behsa jiyana Hezreti Mihemed dikin, şeva ku Hz. Mihemed hatiye dinê nûra wî li qesrên Busrayê rû daye. Busra, bajarekî Şamê ye, ku ew çax Şam di destê Bîzansiyan de bû. Melayê Bateyî di Mewlûda xwe de derbarê vê bûyerê de li ser zimanê Amînê, diya Pêxember wiha dibêje:

Ewela min dî ji min nûrek diçî,
Qesrê Busra min ji eksa wî didî.

dan bahseden siyer kitaplarında anlatıldığına göre Hz. Muhammed doğduğu gece onun nûru Busra saraylarına yansımıştır. Busra, Şam'ın bir şehridir ki, Şam o zaman Bizanslılar'ın elindeydi. Melay-i Bateyî Mevlid'inde bu olay hakkında Peygamber'in annesi Amine'nin diliyle şöyle diyor:

Önce benden bir nurun çıktığını gördüm,
Yansımından Busra saraylarını görürdüm.

**Da şahidê esma' bi hemî wechî binasin
Yek mestê samed kir bi yekê neqşê senem da**

Wergera Serkî

1) Ji bo ku em rûdana navên Xwedê bi her awayî bibînin:

2) Yek kir serxweşê navê "Samed", bi yekê jî pût xweşik nîşan da.

Ziman û Huner

Ev her du riste ji aliyê wate û bitûnî ve hev temam dikin.

<i>da</i>	ji bo ku..
<i>şahidê esma</i>	rûdana navan
<i>bi hemî wechî</i>	bi her şikl û awayî
<i>binasîn</i>	em nas bikin
<i>Yek</i>	yek
<i>mestê Samed</i>	serxweşê navê xwe
	yê Samed
<i>kir</i>	kir
<i>bi yekê</i>	bi yekê jî
<i>neqşê senem</i>	xemla pût
<i>da</i>	da

Yûzeyysel Tercüme

1) (Allah'ın) isimlerinin yansımalarını her yönüyle görelim diye:

2) Birini "Samed" ismine sarhoş etti, birine de putu güzel gösterdi.

Dil ve Sanat

Bu iki dize anlam ve bütünlük açısından birbirini tamamlıyorlar.

<i>da</i>	...için, ...diye
<i>şahidê esma</i>	isimlerin tezahürünü
<i>bi hemî wechî</i>	her şekilde
<i>binasîn</i>	tanıyalım, bilelim
<i>Yek</i>	birini, kimini
<i>mestê Samed</i>	Samed isminin sarhoşu
<i>kir</i>	yaptı, etti.
<i>bi yekê</i>	birine de, kimine de
<i>neqşê senem</i>	putun süsü(nü)
<i>da</i>	verdi

99 navên Xwedê hene. Hernavekî wî wate û naverokek xwe heye. Şahid û rûdana van navan ev e: Divê di gerdûnê de li gorî wate û naveroka her navekî Xwedê diyarokek pêk bê, ku tu navekî wî bêencam nemîne. Bo nimûne yek ji van navan "Hadî" (ê ku rêya rast bi mirov nîşan dide) ye, yek jî "Mudil" (ê ku mirov ji rêya rast der dixe) e. Ji bo ku em encamê van her du navan bi tevayî bibînin, hinek dikevin rêya rast, hinek jî ji rêya rast der dikevin. An jî çawa ku Mele dibêje, Xwedê hinekan dike serxweş û evîndarê navê xwe yê Samed, bi hinekan jî pût arasîte nîşan dide.

Allah'ın 99 ismi vardır. Onun her isminin kendine göre bir anlamı ve içeriği vardır. Bu isimlerin görüntü ve tezahürü şudur: Allah'ın her isminin anlam ve içeriğine göre evrende bir olgunun gerçekleşmesi gerekir ki, onun hiçbir ismi neticesiz kalsın. Örneğin Allah'ın isimlerinden biri "Hadî" (kişiye doğru yolu gösteren), biri de "Mudil" (kişiyi doğru yoldan saptıran) dir. Bu iki ismin neticelerini tam olarak görmemiz için kimileri doğru yola girer, kimileri de doğru yoldan çıkar. Ya da Mela'nın dediği gibi, Allah bazılarını kendi Samed ismine sarhoş ve aşık eder, bazılarına da putu süslü gösterir.

Yek girtiye zulfê û yekê xalî numayî Ayîne bi Iskender û camê bi Cem da

Wergera Serkî

1) Yêkê biskê yarê bi dest xistiye, ji yekê re jî şanikek hat nîşandan;

2) Neynik da Ýskender, qedeha şeravê jî daye Cem.

Yûzeyssel Tercûme

1) Biri yarin zûlfünü ele geçirmiş, birine bir benek gösterilmiş;

2) Aynayı Iskender'e, şarap kadehini de Cem'e vermiş.

Ziman û Huner

Risteya yekemîn

yek	yekê
girtiye	bi dest xistiye
zulfê	biskê yarê
û	û
yekê	ji yekê re jî
xalî	şanikek
numayî	hatiye nîşandan

Dil ve Sanat

Birinci dize

yek	biri
girtiye	almış
zulfê	yarin zûlûflerini
û	ve
yekê	birine de
xalî	bir benek
numayî	gösterilmiş

Rêmanên(navlêkên) bisk û şanik di wêjeya tesewufê de bi piranî bi hev re tîn bikaranîn. Şanik berî her tiştî nîqte ye. Biskê rind, tîpa "cîm"ê (?) ji navê Xwedê yê Cemal; şanik jî nîqteya ku di bin vê tîpê de ye temsîl dike.

Zülûf ve ben kavramları tasavvuf edebiyatında çoğunlukla birlikte kullanılırlar. Ben her şeyden önce bir noktadır. Güzel zülûf, Allah'ın Cemal isminden "cîm" (?) harfini, ben de bu harfin altındaki noktayı temsil eder.

Risteya duyemîn

<i>ayîne</i>	Neynik
<i>bi Ýskender</i>	da Ýskender
<i>û</i>	û
<i>camê</i>	qedeha şeravê
<i>bi Cem da</i>	da Cem

Helbestvan bi vê risteyê du hêmanê efsaneyî û tesewuffî nîşan dide: Yek Neynika Ýskender, ya din jî Qedeha Cem e.

Neynika Ýskender (Ayineyê Ýskender)

Li gor rîwayetê Ýskender (m. b. z. 323) dema ku bajarê Ýskenderiyeyê çê kir, bi sê zanayên bi navê Belinus, Hermis û Valines neynikek pir mezin da çêkirin û li ser ciyekî bilind bi cih kir. Keştiyên ku dihatin Ýskenderiyeyê hên bi qandî mesafeya mehekî dûr di vê neynikê de xuya dikirin. Heke bihata tespîtkirin ku keştiyên dijamin in, tîrêjên rojê ji neynikê dihatin olandan û keştî pê dihatin şewitandin.

Di wêjeya tesewufê de armanc ji Neynika Ýskender, qelbê ku ji her tiştî tê xalîkirin û bi tenê nûra Xwedê dide olandan e. Çawa ku keştiyên dijamin gava diketin menzîla neynika Ýskender bi tîrêjên rojê dihatin şewitandin, her wiha nebaşî jî gava bixwazin têkevin qelbê ku nûra Xwedê dide holandan jî bi vê nûrê

İkinci dize

<i>ayîne</i>	ayna(yı)
<i>bi Iskender</i>	Iskender'e (verdi)
<i>û</i>	ve
<i>camê</i>	şarap kadehini
<i>bi Cem da</i>	Cem'e verdi

Şair bu dizeyle, efsanevî ve edebî iki kavrama işaret etmektedir: Biri Iskender'in aynası, diğeri de Cem'in Kadehi'dir.

Iskender'in Aynası (Aine-i Iskender)
Rivayete göre Iskender (ö. m. ö. 323) Iskenderiye şehrini kurduğu zaman Belinus, Hermis ve Valines adlı üç bil-gine çok büyük bir ayna yaptırdı ve yüksek bir yere yerleştirdi. Iskenderiye'ye gelen gemiler daha bir aylık uzak mesafede iken bu aynada görünürlerdi. Eğer bunların düşman gemileri oldukları tespit edilseydi, aynadan güneş ışığı yansıtılıp gemiler yakılırlardı.

Tasavvuf edebiyatında Iskender'in Aynasından amaç, Allah'tan başka her şeyden arındırılan ve yalnızca Allah'ın nurunu yansıtan kalptir. Iskender'in aynasının menziline giren gemiler güneş ışınları ile yok edildikleri gibi, Allah'ın nurunu aksettiren kalbe girmek isteyen kötülükler de Allah'ın bu nuru ile yokedilirler.

Cem'in Kadehi (Cam-i Cem): "Ay"

tên tunekeirin.

Qedeha Cem (Camê Cem): Cem, ku bi wateya "heyv" e, femandarekî efsaneyî yê Ýranî ye. Ji nesla Pîşdadiyan e. Ji ber ku rûyê wî bedew bû, jê re bi Pehlewî leqeba "şîd" (ronahî) hatiye dayîn û wekî "Cemşîd" ketiye literatûra Ýranî. Li gorî efsaneyê şerava tirî cara yekemîn di dema Cemşîd de hatiye çêkirin. Cemşîd ji bo şerava tirî qedehekî mezin a heftgoşe dabû çêkirin. Her kesê li gor meqamê xwe ji goşekî şerav vedixwar.

Di wêjeya tesewufê de armanc ji qedeha Cemşîd, qelbê ku ji her alî de bi evîna xwedayî fûrîn dike ye.

anlamına gelen Cem, İran'ın efsanevî bir hükümdarıdır. Pîşdadiyan sülalesindendir. Yüzü güzel olduğu için kendisine Pehlevîce "şîd" (ışık) lakabı verilmiş ve İranî literatüre "Cemşîd" olarak girmiştir. Efsaneye göre üzüm şarabı ilk kez Cemşîd zamanında yapılmıştır. Cemşîd üzümünden elde ettiği şarap için yedi köşeli büyük bir kadeh yaptırmıştı. Her kes kendi konumuna göre bir köşeden şarap içerdi.

Tasavvuf edebiyatında Cemşîd kadehinden amaç, her taraftan ilahî aşkla taşan kalptir.

Erwahê muqedes şebê Qedran te dixwazin Nûra te ye misbah di qendîlê herem da

Wergera Serkî

1) Rihên pîroz te dixwazin di şevê qedran de,

2) Nûra te ye wek şewle di qendîla Kabeyê de.

Yûzeyse Tercûme

1) Kadir Gecelerinde kutsal ruhlar seni istiyorlar,

2) Senin nurundur ışıık gibi Kâbe kandilinde yanan.

Ziman û Huner

Risteya yekemîn

<i>erwahê</i>	rihên
<i>muqedes</i>	pîroz, evrar
<i>şebê qedran</i>	di şevên qedran de
<i>te dixwazin</i>	te divên

Erwah, gelemjara "rûh" e. "-an" a di dawiya bêjeya "qedran" de qertafa gelemjariyê ye.

Dil ve Sanat

Birinci dize

<i>erwahê</i>	ruhlar
<i>muqedes</i>	kutsal
<i>şebê qedran</i>	kadir geceleri
<i>te dixwazin</i>	seni arzuluyorlar

Erwah, rûhun çoğuludur. "Qedran" kelimesinin sonundaki "-an" çoğul ekidir.

Mixatabê "te"yê Hezreti Mihemed e. Ango ey Mihemed di şevên qedran de rihên paqij her dem dixwazin ku bigihîjin te.

"Te" (seni)nin muhatabın Hazreti Muhammed'dir. Yani ey Muhammed kadir gecelerinde temiz ruhlar hep sana kavuşmayı arzuluyorlar.

Risteya duyemîn

nûra te ye ronahiya te ye
misbah lempe, şewl
di qendîlê Herem di qendîlê Mekê
 an jî Kabê
da de, da

Di helbestên tesewufî de armanc ji Heremê an bajarê Mekê, an jî Kabe ye. Di vir de Kabe bêtir munasib e, ku jê qelb tê qesdkirin.

İkinci dize

nûra te ye nenin nurundur
misbah lamba, ışık
di qendîlê Herem Mekke veya Kâbe
 kandillerin
da de

Tasavvuf şiirlerinde Haremden amaç ya Mekke şehri, ya da Kâbe'dir. Burada Kâbe daha uygundur ki, ondan kalp kastedilmektedir.

**Da weqtê liqayê bi te hey bin di beqayê
Min neqdê dil û can di fenayê bi selem da**

Wergera Serkî

1) Ji bo ku dema gihîjînê em bi te re sax bibin di alema mayînde de,

2) Min buhayê dil û rihê xwe pêşîn da te di alema nemayînde de.

Yûzeyssel Tercüme

1) Kavuşma zamanında seninle ihya olmak için kalıcı alemde,

2) Kalbimi ve ruhumu sana peşin verdim (sattım) fani alemde.

Ziman û Huner

Her du risteyên malikê ji aliyê wate û rêziman ve hev temam dikan.

Dil ve Sanat

Beytin iki dizesi anlam ve dilbilgisi açısından birbirini tamamlıyorlar.

da ji bo ku
weqtê dema
liqayê gihîjînê
bi te digel te, bi te re
hey bin em heyat bibînin

da ...için, ...diye
weqtê zamanı
liqayê kavuşma
bi te seninle
hey bin hayat bulalım

<i>di beqayê</i>	di alema mayînde de	<i>di beqayê</i>	bakî / kalıcı alemde
<i>min</i>	min	<i>min</i>	ben
<i>neqdê</i>	pereyê, bûhayê	<i>neqdê</i>	parasını, değerini
<i>dil û can</i>	dil û rih	<i>dil û can</i>	kalp ve ruhun
<i>di fenayê</i>	di alema nemayînde de	<i>di fenayê</i>	fanî alemde
<i>bi selem da</i>	pêşin da	<i>bi selem da</i>	peşin verdim

Di risteya duyemîn de "selem" derbas dibe. Selem peymandanêra dan û sendinê ye. Bingehê wê ev e: Du kes li ser malekî ku yê bê sendin li hev dikan. Firoşkar mal di dema bê de teslîm dike, lê kiryar pereyê wî pêşin dide.

İkinci dizede "selem" kavramı geçmektedir. Selem bir alışveriş akdidir. Bu akdin temeli şudur: İki kişi satın alınacak bir mal üzerinde anlaşılır. Satıcı malı gelecek zaman-da teslim eder, fakat alıcı parasını peşin öder.

Yaqûtfiroşan di kef elmasî şikestin Ev sefheyê elmasê ku neqqaşê reqem da

Wergera Serkî

- 1) Almastên di dest firoşkarên yaqûtan de hatin şikênandin,
- 2) Gava ku Afirîner ev rûyê han ê mîna almastê afirand.

Yûzeyssel Tercûme

- 1) Zümrüt satıcılarının elindeki elmaslar kırıldı,
- 2) Yaratıcı, elmas gibi böyle bir yüzü yarattığı zaman.

Ziman û Huner

<i>yaqûtfiroşan</i>	firoşkarên yaqûtan
<i>di kef</i>	di dest wan de
<i>elmas</i>	almast
<i>şikestin</i>	şikîn, şikestin
<i>ev sefheyê</i>	ev rûyê
<i>elmasê</i>	mîna almastê
<i>ku</i>	dema ku; çikû, lewra
<i>neqqaşê</i>	nîgarkêş; afirîner
<i>reqem da</i>	nîgar kir; afirand

Dil ve Sanat

<i>yaqûtfiroşan</i>	elmas satıcıları
<i>di kef</i>	ellerinde
<i>elmas</i>	elmas(lar)
<i>şikestin</i>	kırıldılar
<i>ev sefheyê</i>	eu yüzü
<i>elmasê</i>	elmas gibi
<i>ku</i>	...zaman; çünkü
<i>neqqaşê</i>	ressam; yaratıcı
<i>reqem da</i>	çizdi; yarattı

Helbestvan rûyê yara xwe ku Xwedê gelek rind afirandiye, teşbîh dike bi tabloya ku nîgarkêşekî gelek pispör ji almastekî herî giranbûha çêkiriye. Gava firoşkarên yaqûtan vê tabloya han dîtin, ketin heycanê, destê wan lerizîn û almastên di dest wan de ketin xwarê û şikestin; angî qîmeta wan nema.

Şair, Allah'ın çok güzel yarattığı sevgilisinin yüzünü oldukça uzman olan bir ressamın en değerli elmas-tan yaptığı tabloya benzetmektedir. Mücevher satıcıları bu yüz tablosunu gördükleri zaman heyecanlandılar, elleri titredi ve ellerindeki elmaslar düşüp kırıldılar; yani değerleri kalmadı.

Ya Reb ji çi rû leb bi senaya te guşayem? Subhaneke len uhsiye fî şe'nike hemda

Wergera Serkî

1) Xwedêyo! Ji bo pesnê te ez çawa dikarîm devê xwe vekim?

2) Ez qet nikarim li gorî pêwîstiyê hemdê te bikim, te tenzîh dikim.

Ziman û Huner

Risteya yekemîn

Ya Reb!
ji çi rû
leb
bi senaya te
kuşayem?
Ya,
Reb
Xwedêyo!
çawa? bi çi şiklî?
lêv (dev)
jibo pesnê te
vekim?
daçeka banglêkirinê
(baneşan) ye.
sifetekî Xwedê ye. Bi
wate-ya perwerdek
er û xwedî ye.

Risteya duyemîn

Ev riste bi tevayî 'Erebî ye.
subhaneke ez te tenzîh dikim
len uhsiye ez qet nikarim bînim

Yûzeyssel Tercûme

1) Ya Rab! Seni övmek için ağzımı nasıl açabilirim?

2) Sana asla gereği gibi hamd ede-mem, seni tenzih ederim.

Dil ve Sanat

Birinci dize

Ya Reb
ji çi rû?
leb
bi senaya te
kuşayem?
ya
Reb (Rab),
Rabbim!, ya Rab!
nasıl? ne şekilde?
dudak (ağız)
seni övmek için
açayım?
seslenme edatı
(ünlem) dır.
Allah'ın bir sıfatıdır.
Eğiten ve sahip
anlamındadır.

İkinci dize

Bu dize tamamen Arapça'dır.
Subhaneke seni tenzîh ederim
len uhsiye ben asla dile getire-

<i>fî şe'nike</i>	ziman, bijmêrim	<i>fî şe'nike</i>	mem, sayamam
<i>hemda</i>	der heqê te de	<i>hemda</i>	senin hakkında
	tu hemdekî		hiçbir hamdı

Subhaneke di Erebi de biwêje ye. Ji aliye rêziman ve bireser e. Lê nebi-karanîna lêkera vê bireserê pêdivî ye. *Len* daçeka dema bê ya neyînî ye. Di nav hevokê de bi xurtkirên mîna *tu car, qethiyen, tu weqt* tê wergerandin.

Fî daçek e; dawiya navdêran bi kesre dike. Bêjeya şe'ni raveber e; ji ber daçeka "fî"yê dawiya wê bi kesre (-i) bûye. *-ke*, cînavkek pêvebest ya yekejmar û nêr e.

Wateya bêjeyên *sena û hemd* "pesn" e. Lê hemd ji senayê bêtrî tê bikaranîn. Li gor ehlê tesewufê sê cûreyê hemdê hene:

- a) Hemdê zimanî: Hemdê ku bi gelemperî gel dike ye.
- b) Hemdê giyanî: Hemdê ku welî bi qelb û giyan dîkin e.
- c) Hemdê rebanî: Hemdê wan Xwedênasên ku diyarbûna Xwedê di gerdûnê de fêhmî kirine ye

Elifa ku di dawiya bêjeya *hemda* de cih girtiye, ji bo wezn û beşavendê ye. Di eslê xwe de tenwîna ku wekî "en" tê bilêvkirin e û gelemperî dide zanîn. Ango ji sê cûreyên hemdê kîja dibê bila bibe, ez qet nikarim tu yekê ji wan li gor pêwîstiyê bînim ziman.

Subhaneke Arapça'da deyimdir. Dilbilgisi açısından nesnedir. Fakat bu nesnenin fiilinin kullanılmaması zorunludur. *Len* olumsuz gelecek zaman edatıdır. Cümle içinde *asla, kesinlikle, hiçbir zaman* gibi pekiştiricilerle tercüme edilir.

Fî edattır. İsimlerin sonunu esreli yapar. Şe'ni kelimesi tamlanandır; "fî" edatından dolayı sonu esreli (-i) olmuştur. *-ke*, tekil ve eril bitişik zamirdir.

Sena ve *hamd* kelimelerinin anlamı "övgü"dür. Ancak hamd senadan daha çok kullanılır. Muta-savvıflara göre üç çeşit hamd vardır:

- a) Lisanî hamd: Genel olarak halkın yaptığı hamddir.
- b) Rûhanî hamd: Velilerin kalp ve ruh ile yaptıkları hamddir.
- c) Rabbanî hamd: Allah'ın evrendeki tecellisini kavrayan ariflerin yaptıkları hamddir.

Hemda kelimesinin sonunda yer alan elif (-a) vezin ve kafiye içindir. Aslında "en" olarak telaffuz edilen tenvîndir ve umûm ifade eder. Yani hamdin üç çeşidinden hangisi olursa olsun, ben hiçbirini asla gereği gibi dile getiremem

**Minet ji Xwudayê ku bi 'ebdê xwu Melayî
İksîrê xemê 'îşqê, ne dînar û direm da**

Wergera Serkî

1) Ev nîmetek ji aliyê Xwedê ve ye ku bi evdê xwe Mela,

2) Ne pereyê zêr û zîv, belkî iksîra kesera evînê da.

Ziman û Huner

Ev her du riste ji aliyê rêziman û wateyê ve hev temam dîkin.

<i>minet</i>	nîmet
<i>ji Xwudayê</i>	ji aliyê Xwedê
<i>ku</i>	ku, ko
<i>bi ebdê xwu</i>	bi 'evdê xwe
<i>Melayî</i>	Mela

Wateya minet ya ferhengî "perçe" ye. Wekî term, ji her cûre û perçeyên nîmetan re tê gotin minet.

<i>Ýksîrê</i>	îksîrê
<i>xemê îşqê</i>	kesera evînê (daye)
<i>ne dînar</i>	ne pereyê zêr
<i>û</i>	û (ne jî)
<i>direm</i>	pereyê zîv
<i>da</i>	da

Îksîr, maddeyekî kimyayî ye. Tê bawerkirin ku paxir dadigerîne zêr. Ehlê tesewufê vîya ji bo "diyarbûna ilahî" bikar tînin. Ango çawa ku îksîr paxir ji dereceya paxiriyê der dixê û digihîjîne dereceya zêrîtyê, evîna ku ji diyarbûna ilahî pêk tê jî mirov ji dereceya piçûk ber bi dereca mezin der dixê.

Yûzeyysel Tercûme

1) Allah'tan bu bir nimettir ki kulu Mela'ya,

2) Altın ve gümüş para değil, aşk gamının iksirini verdi.

Dil ve Sanat

Bu iki dize dilbilgisi ve anlam açısından birbirini tamamlamaktadır.

<i>minet</i>	nimet
<i>ji Xwudayê</i>	Allah tarafından
<i>ku</i>	ki
<i>bi ebdê xwu</i>	kendi kulu
<i>Melayî</i>	Mela'ya

Minet kelimesinin sözlüksel anlamı "parça"dır. Terim olarak, nimetlerin her çeşit ve parçasına minet denir.

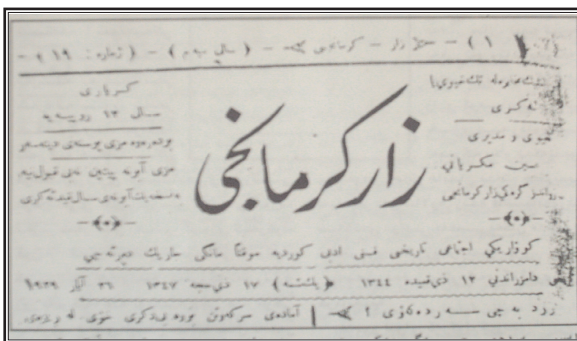
<i>İksîrê</i>	iksir
<i>xemê îşqê</i>	aşkın gamını (verdi)
<i>ne dînar</i>	ne altın para
<i>û</i>	ve
<i>direm</i>	(ne de) gümüş para
<i>da</i>	verdi

İksîr kimyasal bir maddedir. Bakırî altına dönüştürdüğüne inanılıyor. Tasavvuf ehli bunu "ilahî tecellî" anlamında kullanırlar. Yani iksîr nasıl ki bakırî bakırlık derecesinden çıkarıp onu altın derecesine ulaştırıyorsa, ilahî tecellîyle ulaşan aşk da kişiyi düşük dereceden yüksek dereceye çıkarmaktadır.

Kovara Zarê Kurmancî ya Pêşîya Heftê Sal: *Hemû lîwayê Kerkûk kurd e, gund û qeza û nahiyeyên Kerkûk sertapa kurd in ...!**

Mumtaz Heyderî

Serdemê Cengê Yekem ê Cîhanî û ruxîna Dewleta Osmanî, diyare Kurdistan bo cara duyem dabeş kir. Bi navê kêşeya Mosilê, Kurdistana Başûr ber Îngiliz kevt, yan bi wateyeke dîke, îngiliz ku dizaniyan bajarê Kerkûk malbendêkî gewre yê neft e. Frensizan li xîşte bir, bi her cûreyêk bû, dest danîn ser û girt, ango ew beşê Kurdistana başûr bi hawakî nemirov- ane bi tevî Iraqa areb kirin ...?! Zêdetir kêşeya kurd aloztir bû.. Û meseleya dirustbûna dewleta kurdî ji nav çû...!! Ca bo ku îngiliz û hikumranê taze yê Iraq, meseleya kontrolkirina bajarê Kerkûk û dûrxistina ji cergeyê kêşeya

kurd, sîyasetêk rêgezperestaneyî dar-
 îst û zorbihûrî nexşeyê sîyasetê -ragi-
 wêzan û bierebkirin- dest bicî
 peyrewî wan kir, zêde bi kurtî zêdetir
 ji heştê sal e nexşeyê gorîna pêkhatê
 neteweyî û komelayetî ya bajarê
 Kerkûk û dewrûberê wê, ango digate
 çîyayê Hemrîn, berdewam e belku
 pantayê -misahe- ew bajarî tadê teng
 fikirêteve, taku - eger bo wan bikirê-

biyekcarekî hukmê faşîst ê êsta ke ...!
Nimuneyekê ew sîyasetê rêgezperest,
di derheqê wî bajarî da ji sinûrî bider
sitemdîde ye.. Ewe ta li heta salên
Kovara Zarê Kurmancî yê Huznî
Mukrîyanî yê mêmûnûsê gewre yê
kurd, li jêr sernivîsa (*hemû lîwayên
Kerkûk kurd e -qeza û dêhat û
nahîyeyên Kerkûk kurd in*) belav
kirîye, evro ku ev gotare zor binirx e,
ku nûserêkî Kerkûkî binavê (H. X.Y)
berîya heftê sal li vira bedhalî Kerkûk
nûsîbiyê cardin dadimênê ...!

Helbet ji vê sîyaseta rêgezperestane hemû hikumranên Iraqê hevbeş in.. Ku wecê pakkirina nasnama netewî ya wî bajarê têkoşer e, belku paşxaneyê vê meseleya sîyasî-neteweyî ye. Mana wê -bi ya min ev e- yekser peywendî bi damezirandina dewleta neteweyî -dewleta kurdî-hebûye.. Ku çi bidîyar e, li maweyê ew heştê salan da, Bizava Rizgarîxwazî Kurdistan ji astê ret-danewey ew şalawa(pêla) dirindane ya nexşe kêşrawî dujminên kurd û Kurdistan nebûye ...!? Bi her halê, em li vira da, deqî ew gotara binirx -neteweyîyê- kovara Zarê Kurmancî weku xo bi rênûsî evro belav dikine, bo ew ê zêdetir deng bidat, helwêsta beramber ew şalawa (pêla) zêde faşîyane yê van salên dawî yê Beasîyan dikirê, tundtir bê û belku zêdetir rîswa bikirê... htd. Eve jî deqê gotara kovara Zarê Kurmancî ye:

"Hemû lîwayên Kerkûk kurd e,

*qeza û gund û nahîyeyên Kerkûk
sertapa kurd in"*

Eger binêrîne "pênas-mebest-cografiya" Kerkûk bi her sê qeza û nahîye û hemû dêhatîyan ve lîwayê Kerkûk lîwayekî kurd e, li nav ev lîwayê gewre da çendêkî turkmen hene (Dûzxurmatu, Daquqe, Beşîr Tirkelan) in. Eger çi ev dêyana duanîyan merkezê nahîyan belam li dewrûpêtê wan ji kurdan cûda kesêk nabinê. Nava bajêr jî sê beşê wî kurd e û beşêkî kildanî û îsrailî û turkman e, li mektebên Kerkûkê ders xwendin bi kurdî bîye (bûwe) bi turkî û tat(arebî) ye. Li mektebê îptîdayî qelat li hemû rêzekanîya -mebesta polên M.H- xwendin bi turkî ye, li mektebê ewqaf li çar rêz sinifa tadrîsat bi turkî ye, di pêncem û şeşemî ya bi tatî (mebesta bi zimanê erebî ye- M.H) ye, li mektebê mitewesîte li hemû sinifên wê bi tatî ye -arebî ye M.- zarokên kurd xerîk û xerkawman her ku diçine mekteb li pêşîya çar salan bi turkî xwendine pê dibên kit, piçêk turkî fêr dibin meseleyekî ji am fêr nabin li paş ewe bi tatî "arebî"yan pê didan gotin ta sê çar salê, şeş û kuta tatî -arebî- dizanin încê bo daxîlbûna mektebê alî ku diçine Bexda bi tundî wan îmtihan dikin, diyar e paş dikevin û der-naçin!.. ya wan der dikin yan jî li paş çendêk bicarê terd dibinve (wate derdikirên- M.H) du sal e qutabîyên Kerkûk çûn hemû bigel hev(mebestî bi komelî M) diçine Bexda û herweha jî diêneve!!

Li Kerkûk tedrîsata mektebê kil-
danî û îsraîlî û ermenî bi zimanê xo
yê zikmakî tête kirin, belam kurd bi
mecburî bi zimanê bêganeyan
dixwênin!.

Çend sal li pêş bi vê koşîş û xîretê
(Mîter Daylî) bo kurdan mekteb hate
danîn, navê wê danîn mektebê tekîye
yê kurdan, dilê wan pê xoş bû min-
dalên xo birin li wê dane xwendin, li
paş Mîter Daylî ew mektebe ji nav
birin herçî bo negirtina wê cehd kirin
biser nekevtin.

Li dayreyê seraya Kerkûk resmê
wan îhzar celb û îlim û xeber herçî
ewraqê muameleyê kurdan pê ku
deybena layê melayê dêhat, çunke bi
zimanê xo nîye -yanî bi zimanê kurdî
nîye- M.H- nizanin bixwênin û
têbigihin ku biçine hikumet karê baş
bikin û xo bi xo rizgar bikin, ji ber vê
heqê wan difewtê û gelek mexdur ji
dibin. Ji rûyê ev cûre tiştan ve îhtiy-
acî û perîşanî hicumê kire ser kurdan
(jimare 19. 10.1929, Kerkûk:
H.X.Y.).

Ewe maye yê serince, kovara Zarê
Kurmancî li jêr gotarek da, em -
tealîqê- nûsîye:

"Zarê Kurmancî: her weku
memurên tapo nimreyê xan û
dukanên Rewandiz bi pênc aneyan
neda bi kurdêk, bi nîv ropîyê didane
mutalêk, çunke bi wan ew xoşî bû".

Mebesta min ewe ye, memurên -
fermanberên Rewanduz kurd nîn in
belku areb in (xelkê Mosil in- M.H.).

* Wergerandina bo kurmancî: S. Veroj

Gorîna Navê Qutabxaneyên Kerkûkê ji Erebiyê bo Kurdî li Salên Xwendina 2003-2004

Amedekar: Xalîd Ebdul*

Wergerandina bo kurmancî: **S. Veroj**

Bajarê Kerkûkê, yan parêzgayê Kerkûkê ew bajarê teerîkirî ye ku bo mawey (27) sal xwendina kurdî li nav bajar û qeza û nahiye û gundan da hatibû qedexekirin, belam li piştî proseya azadkirina Iraqê li (09. 04. 2003) bajarê Kerkûkê jî guherîn bi xo ve bînî. Di dibistanên bi zimanê kurdî da zarokên nû dest bixwendina kurdî kirî guherîneke di sîmaya teerîbê da kirin. Di sereta da navê qutabxaneyan bo kurdî hate guherandin û çend qutabxaneyan pirsgirêk peyda kirin ku kurdî dixwênin, seretayî bi kurdî xwendina polî yekem ê sercem ew qutabxaneyên ku navê wan bo navê kurdî hatiye guherandin. Parêzgayê Kerkûkê amade ye Kerkûk bi hemû navçeyên wê ve, belam li vira em bi tenha basê navçeyên tehrîbkirî dikin, cîge li vê beşê xirbûne ser parêzgayê Silêmanî. Herweha basî şaroçkey Dûzxurmatû jî nakin, çunke heta êsta(nûka) li ser parêzgayê Tîkrît e. Kerkûk ji rûyê helkewtê ve dikeve navbera her du hêlî panî(32-34) û hêlî dirêjî (46-44), rûberêkî firawanî jî heye ku digehête (21000) km duçar.

Navê wan qutabxaneyên sereta yê ku li nav bajarê Kerkûkê taze hatine vekirin û bi kurdî dixweynin ji polî yekem ta polî pêbem

Jm.	Navê qutabxane	Parêzga	Genak	Jm. Minicote	Jm. qutabxana	j. pol	j. kabe	j. f	roj
1	Elmêdî Xanî / Kuram	Kerkûk	Rahmawa	32	460	6	13	24731	22.10.2003
2	Çewçewa Keçan	Kerkûk	Rahmawa	30	497	5	13	24731	22.10.2003
3	Arasî Keçan	Kerkûk	Newroz heryasîf	15	75	5	5	26853	22.11.2003
4	Isley / Keçan	Kerkûk	Salateryan	15	100	4	4	24731	22.10.2003
5	Hozandî Keçan	Kerkûk	Isran	23	118	6	8	24731	22.10.2003
6	Pêşewî Kuram	Kerkûk	Newroz heryasîf	10	71	4	4	26560	8.11.2003
7	Hafî Qadî Koyî/Kuram	Kerkûk	Şofa	22	225	4	9	25231	26.10.2003
8	Dewawandî Keçan	Kerkûk	Şofa	24	250	4	9	25231	26.10.2003
9	Dewawandî hejgandî/Kuram	Kerkûk	Salateryan	16	94	-	-	26560	8.11.2003

**Navê wan qutabxaneyên sereta yê n ku li nav bajarê Kerkûk
taze hatine vekirin û bi kurdî dixweynin ji polî yekem
ta polî şeşem**

j.	Navê qutabxane	parêzga	Gerrek	Jim. Manoste	Jim. Qutabî	j. pol	j. hob	j. f	roj	têbînî
1	Şahoy/Kurran	Kerkûk	Rehîmawa	15	214	6	7	24467	23/10/2003	
2	Xalxalani/têkel	Kerkûk	Rehîmawa	13	235	6	8	24467	23/10/2003	
3	Ezmirî/têkel	Kerkûk	Şorice	17	610	6	12	24467	23/10/2003	
4	Mehwî/têkel	Kerkûk	Kurdistan (feyle)	33	923	12	21	24467	23/10/2003	Dû dewamî ye
5	Newrozî/têkel	Kerkûk	Newroz Heywasîfîn	27	280	6	11	24467	23/10/2003	
6	Bêsitûnî/têkel	Kerkûk	Domîz	12	88	6	6	24467	23/10/2003	
7	Hêminî/têkel	Kerkûk	Azadî	22	307	6	12	24467	23/10/2003	
8	Şîlanî/têkel	Kerkûk	Xasem 2	17	103	6	6	24731	22/10/2003	
9	Kerkukê Nuwê/keçan	Kerkûk	Hûrîyet (Rîzgar)	29	407	6	16	24731	22/10/2003	
10	Dastanî/Kurran	Kerkûk	Rîzgarî	32	750	6	17	24731	22/10/2003	
11	Elîf Awayî/ têkel	Kerkûk	(hûrîyet) Emel Şebî	5	33	5	5	24467	24/10/2003	
12	Alla	Kerkûk	Hey elesra	11	230	6	6	24677	22/10/2003	

Navê wan qutabxaneyê sereta yê n ku li bajarê Dûbiz bi kurdî dixwênin û taze hatine vekirin:

j	Navê Qutabxaneya	Qeza	Gund	j.f	Roj
1	Şêx Rezzayê Talabani/têkel	Daquq	Yengîce	25503	29/10/2003
2	Elî serî	Daquq	Elî Serî	25503	29/10/2003
3	Hefte xur	Daquq	Hefte Xur	25503	29/10/2003

Baxçeyê sawayên nav bajarê Kerkûk:

1- Baxçeyê sawayên gulale	rewda Îmam Qasim
2- Baxçeyê sawayên pepûle	rewda elhac
3- Baxçeyê sawayên behar	rewda binfesic

Navê wan navendên dervayê bajarê Kerkûk li qeza û nahiye û gundan da ku navê wan ji erebîyê bo kurdî hatiye guherandin:

j	Navê Qutabxaneya	Qeza	Gund	j.f	Roj
1	Şêx Rezzayê Talabani/têkel	Daquq	Yengîce	25503	29/10/2003
2	Elî serî	Daquq	Elî Serî	25503	29/10/2003
3	Hefte xur	Daquq	Hefte Xur	25503	29/10/2003

Navê wan navendiyan dervayê Kerkûk ku bi kurdî dexwênin:

j	Navê Qutabxaneya	qeza	j. maza	j. qutabî	j. pol	j. hob	j. f	roj	têkêl
1	Daxwazên dî yê wêlatî/têkel	Dûbiz	15	153	5	7	25059	25/10/2003	Teslî beşê zaniyê heye
2	Daxwazên dî yê wêlatî/têkel	Nahîyeyê Leyla	12	42	4	4	25059	25/10/2003	
3	Daxwazên dî yê wêlatî/têkel	Nahîyeyê Pirdê	14	109	3	4	20045	27/10/2003	

Navê kutabxaneyên dewrûberê bajarê Kerkûkê ku navê wan ji erebî bo kurdî hatiye guherandin:

j.	Navê nû	Navê kevn	Parêzga	Gund	j. f.	roj
1	Yanîmce	Elred elhesan	Kerkûk	Yanîmce	20491	1/10/2008
2	Dûbiznî	Elşehîd	Kerkûk	Dûbiznî	20491	1/10/2008
3	Nebî awa	Ufa' elqed	Kerkûk	Nebî awa	20491	1/10/2008
4	Kekar	Taze kîrawe ye	Kerkûk	Kekar	20491	1/10/2008
5	Hesnî gewre	Elhesan elkebîr	Kerkûk	Hesnî gewre	20491	1/10/2008
6	Katke	Seed bîm meam	Kerkûk	Katke	20491	1/10/2008
7	ER Awa	ER awa	Kerkûk	ER awa	24861	23/10/2009
8	Gelozi	Hasim bîn etbed	Kerkûk	Gelozi	24861	23/10/2009
9	Some golî	Taze kîrawe ye	Kerkûk	Some golî	24861	23/10/2009
10	Qerehesanî / Têkrahwe	Fahmet	Kerkûk	Qerehesan	24861	23/10/2009
11	Beyanawî / tîkel	Şehîd	Kerkûk	Beyanî	24861	23/10/2009
12	Baweyî/tîkel	Zat elselasel	Kerkûk	Bawe	24861	23/10/2009
13	Çîmanî /tîkel	Abu elneffîs	Kerkûk	Çîmanî gewre	24861	23/10/2009
14	Hajarî/tîkel	Abî melhem elşeqefî	Kerkûk	Nahîyey leyîlan	24861	23/10/2009
15	Tercîl	Şehîd edrîs ebdeîlla	Kerkûk	Tercîl	24861	23/10/2009

Navê qutabxaneyên dewrûberê qezaya Dûbiz ku navê wan bo kurdî hatiye guherandin:

j.	Navê nû	Navê kevn	Navê gund	Navê qeza	j. f.	Roj
1	Serbeşax	Elkisli	Serbeşax	Dûbiz	23444	14/10/2003
2	Şinaxe	Elchlefal	Şinaxe	Dûbiz	23444	14/10/2003
3	Bacwan	Eltrap elherbî	bacwan	Dûbiz	23444	14/10/2003
4	Quşqaye	Eljînî	Quşqaye	Dûbiz	23444	14/10/2003
5	Sergerran	Elhelşî	Sergerran	Dûbiz	23444	14/10/2003
6	Melhe	Wehran	Melhe	Dûbiz	23444	14/10/2003
7	Simaîl awa	Ellarşad	Simaîl awa	Dûbiz	23444	14/10/2003
8	Çerd	Sîf eldewlet	Çerd	Dûbiz	23444	14/10/2003
9	Kune rêwî	Dimşîq	Kune rêwî	Dûbiz	23444	14/10/2003
10	Kêwşan	Elelam	Kêwşan	Dûbiz	23444	14/10/2003
11	Keysume	Elşehîd Kirdî wad	Keysume	Dûbiz	23444	14/10/2003
12	Duwazde hewar	Sîf elqadsîd	Duwazde hewar	Dûbiz	23444	14/10/2003
13	Girde rewî	Elekli	Girde rewî	Dûbiz	23444	14/10/2003
14	Çîwar pirde	Elrayed	Çîwar pirde	Dûbiz	23444	14/10/2003
15	Emşew	Elrafîdîn	Emşew	Dûbiz	23444	14/10/2003
16	Qereçem	Eltehrîr	Qereçem	Dûbiz	23444	14/10/2003
17	Qere dere	Eltamîm	Qere dere	Dûbiz	23444	14/10/2003

Ew gundên di sinûrê Dûbiz da ku taze qutabxane têda hatiye çêkirin, navê qutabxaneyan li gel navê gundan tête nîpandan:

j.	Navê nû	Navê gund	Navê qeza	j.f.	Roj
1	Dirêj gom	Dirêj gom	Dûbiz	25059	25/10/2003
2	Xoşnaw	Xoşnaw	Dûbiz	25059	25/10/2003
3	Kabîke	Kabîke	Dûbiz	25059	25/10/2003
4	Xerabe	Xerabe	Dûbiz	25059	25/10/2003
5	Perkanî	Perkanî	Dûbiz	25059	25/10/2003
6	Zewbeyn	Zewbeyn	Dûbiz	25059	25/10/2003
7	Teqteq	Teqteq	Dûbiz	25059	25/10/2003
8	Sêquçan	Sêquçan	Dûbiz	25059	25/10/2003
9	Fêlan	Fêlan	Dûbiz	25059	25/10/2003
10	Dirke kurdan	Dirke kurdan	Dûbiz	25059	25/10/2003
11	Salih şeref	Salih şeref	Dûbiz	25059	25/10/2003
12	Şîrnaw	Şîrnaw	Dûbiz	25059	25/10/2003
13	Geraw	Geraw	Dûbiz	25059	25/10/2003
14	Qoç	Qoç	Dûbiz	25059	25/10/2003
15	Castan	Castan	Dûbiz	25059	25/10/2003
16	Qelate suran	Qelate suran	Dûbiz	25059	25/10/2003
17	Girdero	Girdero	Dûbiz	25059	25/10/2003
18	Derbend kol	Derbend kol	Dûbiz	25059	25/10/2003

Navê wan diwanavendî yên di nav bajarê Kerkûk da ku navê wan ji erebiyê bo kurdî hatiye guherandin:

j.	Navê nû	Navê kevn	Gerrek	j.f.	Roj
1	Hewramanî/keçan	Elqurîş	Rehîmawa	25231	26/10/2003
2	Germîyanî/kuran	Emr bin xetab	Şorîce	25231	26/10/2003
3	Azadî/kurran	Jurt	Îmam Qasim	25231	26/10/2003

Navê wan qutabxaneyên sereteyî yên di nav bajarê Kerkûk da ku navê wan ji erebîyê bo navê kurdî hatiye guherandin:

j.	Navê nû	Navê kevn	Gerrek	j.f.	roj
1	Gorani/keçan	Ebn elbîtar	Rehîmawa	25581	29/10/2003
2	Avîsta/keçan	Ebn elhîjm	Rehîmawa	25581	29/10/2003
3	Naaski/keçan	Elsîdet şîd	Rehîmawa	25581	29/10/2003
4	Exteri/keçan	Ebn ebas	Rehîmawa	24253	19/10/2003
5	Heloy/kurran	Ebn meshud	Rehîmawa	24253	19/10/2003
6	Esîri/keçan	Ebn eletez	Rehîmawa	24253	19/10/2003
7	Rehîmawayî/kurran	Elandles	Rehîmawa	24253	19/10/2003
8	Gizingî/kurran	Elayan	Rehîmawa	24253	19/10/2003
9	Tîrifeyî/keçan	Elqîs	Rehîmawa	24253	19/10/2003
10	Zîreki/kurran	Seed bin ebadet	Rehîmawa	24253	19/10/2003
11	Rîzgari/kurran	Elîfred bin şebed	Rehîmawa	24253	19/10/2003
12	Rêzani/keçan	Atbed bin xîzwan	Rehîmawa	24253	19/10/2003
13	Serkewtîni/kurran	14 Reşan	Rehîmawa	24253	19/10/2003
14	Asoyî/keçan	Elnehîb bin riwahed	Rehîmawa	24253	19/10/2003
15	Kurdî/kurran	Abdîla bin ruahed	Rehîmawa	24253	19/10/2003
16	Finoy/keçan	Ebu musî elşehrî	Rehîmawa	24253	19/10/2003
17	Pêşkewtîni/keçan	Ebu henîfe	Rehîmawa	24253	19/10/2003
18	Bemoy/kurran	Elthîhanîb	Tepey Mela Ebdula	24253	22/10/2003
19	Şîlanî/keçan	Mîstênşîfîd	Tepey Mela Ebdula	24253	22/10/2003
20	Şorîcey/kurran	Şorîcedalbinîn	Şorîce	24253	19/10/2003
21	Şorîcey/keçan	Elzehawî	Şorîce	24253	19/10/2003
22	Tavgeyî/keçan	Elbiramîm	Şorîce	24253	19/10/2003
23	Helgurdî/keçan	Salaheldîn	Şorîce	24253	19/10/2003
24	Şehîdî/kurran	Elbehtîrî	Şorîce	24253	19/10/2003
25	Xanzadî/keçan	Elîfezafî	Şorîce	24253	19/10/2003
26	Berdeqaremanî/têkel	Ebn elcuîzî	Şorîce	24253	19/10/2003
27	Mewlewî/kurran	Hesan bin jabet	Şorîce	24253	19/10/2003
28	Serçinari/keçan	Ebn skîn	Şorîce	24253	19/10/2003
29	Herdi/kurran	Yum elnexud	Şorîce	24253	19/10/2003
30	Raperînî/kurran	Calîr bîn heyân	Şorîce	24253	19/10/2003
31	Şadani/keçan	Ebu elalefî	Şorîce	24253	19/10/2003
32	Dabani/kurran	Elhuwa	Şorîce	24253	19/10/2003
33	Leyla Qasimî/keçan	Ebn elcuîzî	Şorîce	24253	19/10/2003
34	Xebat/kurran	Ebn hîmîfed Elneaman	Şorîce	24253	19/10/2003
35	Girdî newroz/kurran	Amîr bîn elaş	Azadî	24253	19/10/2003
36	Pîremêrd/kurran	Bekîr	Azadî	24253	19/10/2003
37	Bîlêsey/keçan	Elbetul	Azadî	24253	19/10/2003
38	Kurdîstan/keçan	Ejtar	Azadî	24253	19/10/2003
39	Dastan/keçan	Elwahdet	Azadî	24253	19/10/2003
40	Kazîwew/kurran	Elsîkan elawî	Îskan	24253	19/10/2003

41	Azadî/kurran	Ebn arqem	Îskan	24253	19/10/2003
42	Derwazey/kurran	Elşehîd turî	Îskan	24253	19/10/2003
43	Çiwarbaxî/keçan	Elzehrau	Îskan	24253	19/10/2003
44	Yadgary/keçan	Belal elhebşî	Îskan	24253	19/10/2003
45	Mehabadi/keçan	Tehamed	Îskan	24253	19/10/2003
46	Çiroy/keçan		Îmam Qasim	24253	19/10/2003
47	Bêkesey/keçan	Salim	Îmam Qasim	24253	19/10/2003
48	Zêwêy/kurran	Ebn xaldun	Îmam Qasim	24253	19/10/2003
49	Nalî/kurran	Elqîrwan	Îmam Qasim	24253	19/10/2003
50	Reşadî/têkel	Elwahîb	Îmam Qasim	24253	19/10/2003
51	Gulanî/keçan	Elşenadîd	Îmam Qasim	24253	19/10/2003
52	Gelî/kurran	Elşehîd wadet eçlan	Îmam Qasim	27321	19/10/2003
53	Sengerî/keçan	Elşehîd wadet Eçlan	Hey eskerî	27321	16/11/2003
54	Sirûştî/kuran	Elcahîd	Hey eskerî	27321	16/11/2003
55	Hevalî/têkel	Şehîd seadun	Hey eskerî	24253	10/12/2003
56	Bextyarî/keçan	Saşam elheşrî elasasî	Hey eskerî	27321	16/12/2003
57	Belênî/kurran	Eltehnîb	Hey alasra	27321	16/12/2003
58	Tabanî/keçan		Tepey Mela Ebdula	24293	22/10/2003

Navê wan navendên di nav bajarê Kerkûk da ku navê wan ji navê erebî bo navê kurdî hatiye guherandin:

j.	Navê nû	Navê kevn	Gerrek	j.f.	roj
1	Rizgarî/kuran	keramet	Îmam qasim	24253	19/10/2003
2	Zêwerî/kuran	alandels	Rehîmawa	24253	19/10/2003
3	Xanzadî/keçan	Alfızalî	Rehîmawa	24253	19/10/2003
4	Bawegurgur/ kuran	Ebd	Rehîmawa	24253	19/10/2003
5	Elwendî/kuran	Alrisalet	Şorîce	24253	19/10/2003
6	Nêrgizî/keçan	alqadsît	Şorîce	24253	19/10/2003
7	Îskanî/keçan	Aksan	Îskan	24253	19/10/2003
8	Kawey/kuran	Aksan	Îskan	24253	19/10/2003
9	Rencûrî	Mîslun	Îmam qasim	24253	19/10/2003
10	Îmam Qasim	Emam Qasim	Îmam qasim	24253	19/10/2003
11	helgurd	Şorîvet	Şorîce	24253	19/10/2003

Navê dibistanên di nav sînorê qezaya Daqûq da
ku navê wan bo navê kurdî hatiye guherandin:

j.	Navê nû	Navê kevn	parêzga	qeza	gund	j.f.	roj
1	Qendîfî-seretayî/ Têkel	Şehîd ebdalwehab elferîrî	Kerkûk	Daqûq	-	23903	16/10/2003
2	Pêşewa/têkel	Elşerîf elreşî	Kerkûk	Daqûq	-	23903	16/10/2003
3	Herîrî-seretayî/ Keçan	Elemare lalbenat	Kerkûk	Daqûq	Komelgayê neşir	23903	16/10/2003
4	Herîrî-seretayî/ Kurran	Elemare lalbenîn	Kerkûk	Daqûq	Komelgayê neşir	23903	16/10/2003
5	Herêmî- seretayî/Têkel	Ehbab elqaed	Kerkûk	Daqûq	Rizgarî	23903	16/10/2003
6	Roxaney- seretayî/ Têkel	Amqesir	Kerkûk	Daqûq	Komelgayê germîyan	23903	16/10/2003
7	Kanî-seretayî	Hebmbur elawî	Kerkûk	Daqûq	Zem bûrî, yekem	23903	16/10/2003
8	Arî seretayî	Eftehar	Kerkûk	Daqûq	Zend mela yusif	23903	16/10/2003
9	Şanazî/keçan	Lebnan	Kerkûk	Daqûq	Zend mela yusif	23903	16/10/2003
10	Îftixarî/keçan	Elbiyat	Kerkûk	Daqûq	Îftixar	23903	16/10/2003
11	Xanzadî/keçan	Elbiyat	Kerkûk	Daqûq	Îftixar	23903	16/10/2003
12	Zînnakoyî/kurran	Elxawd lalbenîn	Kerkûk	Daqûq	Zendqer	23903	16/10/2003
13	Solavî/kurran	Elxawd lalbenat	Kerkûk	Daqûq	Zendqer	23903	16/10/2003
14	Hiwa	Erfan	Kerkûk	Daqûq	Elbusewayî dawde	23903	16/10/2003
15	Hesarost	Hafîz ebrahîm	Kerkûk	Daqûq	Elbunecim	25503	29/10/2003
16	Ezmîrî/têkel	Ebdale xanîm	Kerkûk	Daqûq	Ebdela xanîm	25503	29/10/2003
17	Ronakî/keçan	Elberaq	Kerkûk	Daqûq	Sînor	25503	29/10/2003
18	Aştî/kurran	Elacîbl ellaxezr	Kerkûk	Daqûq	Sînor	25503	29/10/2003
19	Hawarî/têkel	Elteawîn	Kerkûk	Daqûq	Enane	25503	29/10/2003
20	Mîranî/kurran	Abî elferas Elhemdanî lalbenîn	Kerkûk	Daqûq	Yengîce	25503	29/10/2003
21	Sakarî/keçan	Abî elferas Elhemdanî lalbenat	Kerkûk	Daqûq	Hefte xar	25503	29/10/2003
22	Mîdyayî/keçan	Elbiyan	Kerkûk	Daqûq	Elbu mîhemed	25503	29/10/2003
23	Birayefî	Tarabasî	Kerkûk	Daqûq	Zendqîr	25503	29/10/2003
24	Sorani/têkel	Nicran	Kerkûk	Daqûq	Çewirke	23093	16/10/2003
25	Gomeyî/têkel	Çîkirke zîyade	Kerkûk	Daqûq	Îftixar	23093	16/10/2003
26	Mîdyayî keçan	Elbiyan	Kerkûk	Daqûq	Cîngelawe	23093	16/10/2003
27	Bilindî/têkel	Elwakeb	Kerkûk	Daqûq	Topzawe	25503	29/10/2003
28	Topzaweyî/têkel	Elamam elsadiq	Kerkûk	Daqûq		25503	29/10/2003
29	Elî Seray/têkel	Elî sera	Kerkûk	Daqûq	Elî sera	25503	29/10/2003

Navê dibistanên Pirdê ku navê wan bi erebî bûn û bo navê kurdî hatine guherandin:

1- Soranî seretayî/ têkel	taze hatiye	ji yek ta þeþ bi kurdî ye.
2- Dîlan seretayî /têkel	dibistana aþûr	ji yek ta þeþ kurdî ye.
3- Dîyarî seretayî/kuran	þehîd Cîhad Qadir	
4- Bêxalî seretayî/keçan	feîha	
5- Þêx Mehmudî nemir	emr mixtar	

Navê dibistanên navendî yên nav Kerkûk û dewrûberê wê:

j.	Navê nû	parêzga	Gerek	j.m.	j.f.	j. pol	j. hobe	Roj û berwarî firmanekey
1	Navendî bertekiye	Kerkûk	Îskan	19	180	3	4	

Not: Li nav bajar û dewrûberê Kerkûkê par 172 dibistanan bi zimanê kurdî perwerdeyî dikir, îsal 281 dibistan bi zimanê kurdî perwerdeyî dikin.(S. Veroj)

* Mamostayê Dibistana Şaho yê seretayî kuran/Kerkûk.

JAN

Ronî WAR

Çîrokek civakî ye. Bi serpehatiya Hecî re mirov bi demek ku gel di nava tirs û xofê de dijiya dihesê. Ew dema ku law û bav, bira û bira, pismam û xal, cîran, heval û hogir tev ji ber sedemine siyasî diketin pêxîla hev û ji ber polîtîkayên pergale î çavtirsandinê bûbû ku însan ji siya xwe hesaban bike di bîra mirov de tîne.

Çîroka Enwer Karahan "Jan" ya ku mijara xwe ji serpehatiya Hecî girtiye yek ji wan çîrokan e. Hecî du caran zewiciye. Ew û jina xwe î nuh piştî demekê li hev nakin, Hecî ji derdê wê û ji destên wê nake der û xwe diavêje bextê jin û zarokên xwe î ewilî. Ew jî wî vedihewînin. Yekcaran dihere serîkî dide pîreka xwe î nuh û zarokên xwe.

Piştî ku rewşa welêt tê guhertin Hecî û zarokên wî jî para xwe jê digirin. Du lawên wî tevî karên siyasî dibin. Yek li çiya ye, yek hatiye girtin, lawê wî yê ji jina biçûk jî dikeve nav tevgerek li dijî wan. Ji ber lawê biçûk him derdora Hecî û him jî lawên wî gazinan ji wî dikin û dixwazin law ji wê tevgerê û kirinên xwe biqere.

Hecî mirovekî ku ji xwe hezdike û hêvîya zilaman ji xwe dike. Ji ber vê rewşa lawê xwe yê biçûk li ber xwe dikeve. Ew nikare law qanîh bike û ji rêya wî veqerîne. Piştî ku hevalê wî yê ji bira pêştir jî ji hêla lawê wî ve tê kuştin û lawê wî yê çiyê nameyekê ji Hecî re dişîne, ew biryara xwe dide û derdikeve, tê lawê xwe dukuje.

Dikeve hefsê. Ji bona çend rojan wî berdidin ku eydîya xwe li nava zarokên xwe derbas bike. Gava ku tê nêzîkî malê, qîza wî ya mezin devançe bera wî dide û wî dukuje.

Tirajedî ye!.. Janeke ku bi salane natemire.

Êdî em dikarin bi hev re bala xwe bidin lêkirin û dahurandina çîrokê:

Çîrok bi hevoka: "Meha Gulanê, serê sibeha sêşemê zilamekî navsere ket hefsê" dest pê dike. Bi vê re me dixê atmosferê û xwendevan pê dihesîne ku zilamek hatiye girtin. Bi şayesandinê re em zilamê navsere li ber çavên xwe dibînin. Dirbê wî, ji xwe hezkirina wî di hişê xwendevande bi cih dike. "kurê wî yê ji jina wî ya ewilî jî di eynî hefsêdebû." Bi vê hevoka ku bi hostetî hatiye hûnandin him xwendevan pê dihesê ku lehengê me du caran zewiciye û him jî lawê wî girtî ye. Bi hevokên li dû tê re jî em dibînin ku lawê wî ji ber dozê siyasî ketîye hefsê. "ew jî ji ber sûcê ku wî kiribû, ketibû qawîşa mahkûmên edlî." Di vir de jî nivîskar disa hostetiyekê bi kar tîne û sûcê leheng vedîşêre. Mîraqê bi xwendevan re çêdike û xwendevan dide pey vê sira ku zilamê navsere yê çûye mala xwedê û lawê wî bi dozeke siyasî hatiye girtin, çima tê girtin û ketiye kawîşa mahkûmên edlî.

"... her kesî dizanibû ew ji ber çî hatiye girtin, lê tu kesî ew culhet di xwe de nedidit ku jê bipirse, bê sedema vê bûyerê çî ye." Sedema vê "xezeba" ku hatiye serî disa dike ku xwendevan li dû here. Bi kesî re nade û nastîne, bêtirîn bi tena serê xwe dimîne, hew carîna bi mahkûmekî re bi "Sino yê ku bi tengala wî deket" re dimeşe. Sohbeta wan jî tu carî nehatiye ser wê bûyerê.

Piştî ku di ser girtina wî re heft meh û bist roj derbas dibe, ji çûyina mahkemê vedigere û bi xebera lawê xwe yê di qawîşa sîyasî de, em jî bi vê re têdigihêjin ku lawekî wî jî li serê çiya ye û hatiye kuştin.

"Li ser vê cewaba nexêrê tişteki zêde negot, bi tenê derket hewşê û cixareke qaçax vêxist." Vê dêyaxa lehengî li hember caba nexêr, çawa civak hînî derdên giran bûye, bera dilê xwe dide û divê di eynê xwe de dernexe li ber çav radixe.

Bi diyalog û danasîna Sîno re him em têdigihêjin bê Sîno yekî çawa ye û him ranza wî di bin ya hecî de ye û him ji hêlek wî ya din rê me dide. Ango Hecî bi şev, di xew de bi destan dipeyive. Nivîskar bi hûnandinek şidiyayî bêje bikaraniye.

"...lingên wî ricifin, piştî wî hêdî hêdî bi wan xiramên diwêr re şemitî. Berê çongên wî fîsiyan û dû re li ser hêla xwe ya rastê, weke şelekî li erdê ket. Ji ser hişê xwe çû."

Êşa ku zîlamê navsere dixwest li hember bi deyx be, wî dixê û ji ser hişê wî dibe. Jana kezêbê lê radibe!

Bi "Wê şevê heta sibehê ew bi destan peyivî" jî rê dide bê çiqasî ew di hundurê xwe de qijiliye û eşa kezêbê kişandîye.

Piştî ku Hecî roja din bi ser hişê xwe ve tê re, nivîskar dîsa xwendevan dikişîne nava çîroke, bi hostetî derbasî sahneya din dibe: "... û ew tiştê ku ji serê heft mehan jê re bûbû miraq û ew culhetê ku bikariba vê pîrsê ji hecî bike di xwe de nedidît." Gava ku dike bipirse jî dîsa peyvê diguhere û tişne din dibêje. Dû re bi me dide xuyanî ku Hecî fêr dike bê wî yê çî bipîrsîya û xwe ji wê re hazir kiriye.

Piştî hefteya din wê pîrsa ku wî dikoje û xwendevan li bendene, piştî destpêkek ku hevaltî, rewşa hefsê û hewcedariya însan î bi însan ku ji hev re derdên xwe bibêjin, tê ser mexseda xwe û dibêje: "Û ev çendek e ku ez xwe tije û vala dikim da ez bi te re li ser vê meseleyê bipeyivim. Lê min xwest ku ez îro xwe lê biqewimînim û ez hêvî dikim ku tu bi van gotinên min aciz nebî."

Hecî her çiqas li benda pîrsê be jî, di bîr anîna wê rojê ew diêşîne, hêrsdike. Bêdeng disekin. Lê bêdengiya Hecî û li çavê Sîno nêrîn û bi hevoka ku dibêje "Bi van nêrînên wî re, her ku diçû Sîno hûriktir dibû." re xuyaye bê çiqasî li ber dikeve.

Rûdinin. Çiqasî Sîno dibêje "ger tu naxwazî, dev jê berde!" jî Hecî sedemê girtina xwe vedibêje; û ew problemên ku bala me kişandibû ser û em li dû xwe kişandibûn yek bi yek mîna pelê pîvazê ji ser hev radike û vedibe; xwendevan pê dihesa ku lawê xwe kuştîye û hatiye girtin. Dû re em tê digihêjin ku lawik ji jîna wîya duyem e û xwehên wî yê jê mestir jî ji jîna wî ya biçûk hene. Bi vê re jî me ji bûyera dawî re hazir dike.

Hîn ew lawê wî donzdeh Salî ye Hecî û dêya wî nema li hev dikin û bi ser jîna xwe yî kevin de vedigere. Demekî wîlo dewam dike û dû re yekcarîna diçe mala jîna xwe yî biçûk î ku li hev nekiribûn. Ew lawê ku bav bûye qesasê wî çendakî wendabû ye û piştî ku vedigere jî çûna mala jîna biçûk li Hecî herimandiye. Di vê esnayê de li bajarê wan kuştinê "qesas nediyar" dest pê dike. Piştî demekê xelk ji wî re dibêjin "lawê te jî yek ji wan kesên ku însanan dukuje ye" ewilî ew bawer nake. Lê hergî diçe ew gotinê "lawê te jî ji wan e" zêdetir dibe û nas û dostên wî dest bi gazinan dikin. Ji ber ku wan bi çavên xwe dîtîye ku wî çend kesên mîletperwer kuştîye. Hecî li ber xwe dikeve, nema derdikeve sûkê û nav insanan. Her kes wî nasdikin û dizane ew jî kesekî mîletperwere. Dengê xelkê dikeve guhê wî û dibêjin "tu ji xwe re bala xwe bidê lo! Ew ji xwe re dibêje ez mîletperwerim û ji hêlekê de lawên wî di zindanan de

û li serê çîyan in û ji hêla din de jî lawê wî bûye "sofi" û rojê çend însanên feqîr û fuqare dike... " Ew bi xwe dixwaze bi Lawê xwe re bipeyive, lê lawik li wî gohdar nake û wî bi tişteki nahesibîne, jina xwe angî dêya wî bi ser de dişîne, guh nade wê jî, peyva meriv û dostan jî fêde nekiriye.

Bi pîrsa Sîno re jî mirov tê digihêje ku wî mîna zilamekî mîletperwer, teslîm kirina Lawê xwe ya polîsan û gîlî li xwe daneniye û him jî mirov bi van hevokan: " Ma minê çawa bida destê polêsan! Ji xwe polîs jî hevalên wan bûn û ya din, ma bi min diket ku min îxbarî bikira" re têdigihêje û dertê holê ku wê demê kuştinên " qesas nediyar" tiliya polîsan jî tê de ye.

Lawê wî di dawiyê de jî hevalê Hecî î "herî sadiq" li ber çavên wî dike. Gava ku ew xwe digihîne hevalê xwe yê bîrîndar û xelk li wan kom dibin û "bi çavên sûcdaran li wî dinêrin" ew vedigere tê malê. Şêş rojan dernakeve derve û hey difikire û diêşe. Piştî ku nameya lawê wî yê çiyê jê re tê ew di biryara xwe de digihêje "qenaeta dawiyê."

Roja heftan jî mal derdikeve û dihere mala diya wî. Ji diya wî ya ku ew jî ji kirinên wî acize, wî dipirse, diya wî dibêje "ne li malê ye û ev çend roje nehatiye." Hecî piştî ku ji camiya ku ew lê diman vedigere tê disa li malê li wî dipirse û destvala dike vegere "li devê derî yê hewşê" li wî rast tê û qetla lawê xwe dixê stuyê xwe.

Heta vê derê gava ku mirov vedigere û li çîrokê dinêre mirov dibîne ku nivîskar gorî mexseda çîrokê tevgeriyaye û ji bona lêkirinê jî bi zîrekî alavên xwe hîlbijartîye û di hûnandinê de jî bi sexbêrî tevgeriyaye.

Gava ku derbasî beşa duyemîn dibe jî xwendevan naêşîne û jê re hazir kiriye. Û em tavilê têdigihêjin ku Hecî piştî şêş salan ji ber "rewşa wî ya di hundurê hefsê de" bi başî hatiye raporkirin û ji bona cejna xwe di nava zarokên xwe de derbas bike îzin wergirtiye. Roja kulîçan tê bajarê xwe, ji texsiya kirê kiriye dadikeve, cîranên bihîstîne jî çavên wan mîna kufletên wî li rê ye.

"Hecî ji texsiyê daket û bi awayekî qidûm şikestî û bi gavên fisek ber bi kufletên malê ve diçû" Bi vê hevokê re rewşa Hecî xweş hatiye dayin. Kesekî ku ji kezeba xwe perçeyek jê kiribe û ji bona wê şêş salan ji mala xwe dûrketibe û ji bona çend rojan li wan vegeriya be, xweş hatiye dayin.

Di sahnêya dawî de derûniya wan, bi şayeseke ku mirov difikirîne û diêşîne hatiye dayin. Û ji hêla keça mezin ewa ku ji nêrînen wê sawek bi Hecî re çêdibe û bêhna mirinê jê tê, li ber deriyê dêmariya xwe, li cihê ku Hecî perçeyek ji kezeba xwe kiribû bi wî tiştê cemidî ku ji paxila xwe ya germ derdixê û berê xwe dide Hecî û pela wî ji darê diqetîne. Bi hevoka nivîskar î ku dibêje: "efûya Hecî yî ji bo cejna remezanê ji terefê dewletê ve derketibû, lê ji terefê keça wî ve..." mirov dibîne û bi hevoka ku dibêje "Ji xwe qereqol li nêzî malê bû" re çirok digihêje dawiyê û mirov dixê binê ramanên kûr û hestên giran.

Nivîskar, wek culheyên zîrek û sinhetkar yên ku berî tevnên xwe deynin, dizanin bê wê çi bîafirînin, çi alavî bi kar bînin, kîjan rengan û kengî wê li navxin û wê çawa bihûnin, wê çiqasî bikutin û çiqasî rakişînin û dû re tevnên xwe li gorî vî hawî datînin û berhemên xwe diafirînin, tevgeriyaye.

Destpêka çîrokê divê mirov bikişîne nava xwe, bi hûnandin û vego- tinê mirov li dû here û bi dawîbûnê mirov disa here serê çîrokê û were dawiyê, bi dawîbûn divê çîrokê di serê xwendevan de bimeyîne û zewqek estetîkî jê bigire. Di vê de jî nivîskar bi ser ketî ye...

KOVARA LÊROLÎN Î LÊGERÎNÊ

Kewar

ARASTIRMA İNCELEME DERGİSİ

HEJMAR - SAYI : 1 ZIVİSTAN 2004

Kewar , di demek nîzîk de tevî karwana weşanên kurdî dibe

